

KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉS

VÖRÖS BOLDIZSÁR

D/18.464

1. Bevezetés.....

2. Előzmények.....

2.1. Forradalmi-bourgeois-demokratikus forradalmak.....

2.2. Az 1917-es bolsevik forradalom.....

Vörös Boldizsár

2.3. Az 1917-es bolsevik forradalom.....

TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK ÁBRÁZOLÁSA A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZ-

2.4. TÁRSASÁG HIVATALOS JELLEGŰ ANYAGAIBAN

2.5. TÁRSASÁG HIVATALOS JELLEGŰ ANYAGAIBAN

2.6. TÁRSASÁG HIVATALOS JELLEGŰ ANYAGAIBAN

2.7. TÁRSASÁG HIVATALOS JELLEGŰ ANYAGAIBAN

2.8. TÁRSASÁG HIVATALOS JELLEGŰ ANYAGAIBAN

2.9. TÁRSASÁG HIVATALOS JELLEGŰ ANYAGAIBAN

2.10. TÁRSASÁG HIVATALOS JELLEGŰ ANYAGAIBAN

Kandidátusi értekezés kézírata

Kutatóhely: MTA Történettudományi Intézete

Tudományos vezető: Glatz Ferenc

Budapest, 1997

<u>1. Bevezetés.....</u>	1
<u>2. Előzmények.....</u>	9
2.1. Forradalmár-hagyomány-alkotás: szociáldemokraták, polgári radikálisok, Ady - és a nagy történelmi személyiségek	9
2.2. Az 1917-es bolsevik forradalom hős-ábrázolásai és a magyar kommunisták közreműködése.....	39
2.3. Az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom panteonja és a munkásmozgalom új mártirjai.....	57
<u>3. Történelmi személyiségek ábrázolása a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos jellegű anyagaiban.....</u>	78
3.1. Az egyesült párt és a Közoktatásügyi Népbiztosság önálló kiadványai Marxról, Engelsről, Frankelről és nagy tudósokról, művészekről.....	78
3.2. Az egyesült párt napilapjainak méltatásai: kiemelkedő személyiségek és a Tanácsköztársaság soron levő feladatai..	103
3.3. Az egyesült párt folyóirataiban és az egyes népbiztosságok lapjaiban közzétett történelmi személyiség-ábrázolások.....	129
3.4. Nagy emberek a hivatalos történelem-tananyagokban.....	164
3.5. Történelmi személyiségek tisztelete a hivatalos névadományozásokban.....	182
3.6. Történelmi személyiségek elutasítása és méltatása képzőművészeti alkotásokban.....	189
<u>4. Összegzés.....</u>	208
<u>Jegyzetek.....</u>	214
<u>Bibliográfia.....</u>	271
<u>Felhasznált levéltári és fényképtári anyagok.....</u>	292
Melléklet: 1-2. táblázat.	

1. Bevezetés

A Budapesti Munkás- és Katonatanács Közoktatásügyi Ügyosztályának 1919. április 10-i, valamennyi iskola és kisdedóvó vezetőjéhez intézett rendelete az "énektanítással és az iskolai ünnepélyekkel kapcsolatban" elrendelte "az "Internacionálé" szövegének és dallamának betanítását, illetve énekeltetését".¹ A Magyarországi Tanácsköztársaság talán legfontosabb dalának - egyik hivatalos kiadása szerint "kommunista himnusz"-nak² - a Vörös Újság március 30-i számában közölt fordításában az 1. szakasz 5-6. sorai: "A multat végképp eltörölni / Rabszolghad indulj velünk"³ - ám, ha felidézzük akár csak a sokszor közölt képeket az 1919. május 1-ji ünnepség dekorációjáról: Marx, Engels, Lenin, Szabó Ervin és mások szobrairól, a Vérmezőn felállított Martinovics-emlékműről, vagy a Marxot, Petőfit, Martinovicsot, Dózsát és Engelst ábrázoló bélyegsorozatot⁴, nyilvánvalóvá válik: szó sem volt a történelmi mult egészének egyetemleges elutasításáról⁵.

Persze az Internacionálé szövegében említett "mult" nyilvánvalóan mindenekelőtt az addigi évszázadok, azokon belül - az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság nézőpontjából visszatekintve - a közvetlenül megelőző évtizedek politikai, társadalmi rendszerére vonatkozik: természetesen a politizálási gyakorlatra is. A dualizmus kori Magyarország döntéshozóinak politizálási gyakorlatában pedig nagy szerep jutott a történelemnek, s ezen belül a kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek ábrázolásának: emlékműveket emeltek megörökítésükre⁶, utcákat, tereket neveztek el róluk⁷, tetteiket az iskolákban tanították. A történelem, illetve kiemelkedőkként ábrázolt alakjainak bemutatásában rejlő aktuálpolitikai célzatosságot pedig rendkívül jól kifejezik az 1905. évi elemi népiskolai tantervnek a történelemtanítás céljairól szóló tétele: "A történettanítás célja, hogy nemze-

tünk ezeresztendősz multjának és küzdelmeinek s az eseményekben és nagy történeti alakokban megnyilatkozó nemzeti erényeknek megismertetésével felélessze, ápolja és nemesítse a nemzeti önértetet, a hazaszeretetet és királyhűséget."8

A munkásmozgalmat viszont Marx már a Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájának első részében, a polgári forradalmak multidézéseinek rövid bemutatása után figyelmeztette: "A 19. század szociális forradalma nem meritheti poézisét a multból, hanem csakis a jövőből. Nem kezdheti meg el önmaga megvalósítását, amig nem vetett le minden babonás hiedelmet a multról. A korábbi forradalmaknak szükségük volt a világtörténelmi visszaemlékezésekre, hogy elkábítsák magukat saját tartalmuk tekintetében. A 19. század forradalmának a halottakra kell hagynia halottaik eltemetését, hogy saját tartalmához elérkezzék. Amott a frázis tulhaladta a tartalmat, itt a tartalom haladja tul a frázist." E felszólításerejű megállapítások megvalósításának lehetőségét azonban korlátozni látszanak azok a tényezők, amelyekről ugyane művében Marx ezt irta: "Az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között csinálják. Valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként nehezedik az élők agyára."9 Mit tudott kezdeni e hagyományokkal, e "lidércnyomásokkal" a szociáldemokrata és a kommunista mozgalom, amelyek a történelmi materializmus szemléletéből következően elvetették a kiemelkedő egyéniségek történelemformáló szerepéről a korban általánosan elterjedt nézeteket?

A kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek aktuálpolitikai célzatu bemutatása kapcsán persze eleve felvetődik a kérdés: miért volt célszerű, bármely politikai rendszer, csoport számára felhasználásuk a tömegek felé irányuló történelemábrázolásuk-

ban, propagandájukban? Szücs Jenő mutat rá: "e szimbólumokkal [ti. a kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségekkel] sok mindent el lehetett mondani, amit közvetlen politikai kategóriákban az adott viszonyok közt nehéz volt a tömegek számára megfogalmazni. Jelbeszédről volt szó bizonyos értelemben."¹⁰ S a történelmi személyiségek szövegekben való megjelenítéséhez képest Szücs Jenő utóbbi megállapítása még inkább érvényes a figurák képi ábrázolásaira: Aradi Nóra szerint, függetlenül attól, hogy mi volt egy adott történelmi esemény vagy alak egykori szerepe, melyek voltak korabeli társadalmi, politikai, stb. körülményei /mindezek kutatása a történettudomány feladata/ "a képzőművészetben a vizuálisan fogalmazható, érzékileg ható kép mindig a legaktuálisabb, legégetőbb társadalmi mondanivalót fejezi ki a történelmi hagyomány adta tematika kapcsán."¹¹

Mindezek után egyre érdekesebben körvonalazódik a probléma: olyan társadalmi-politikai erők, amelyek történetszemléletükben elutasítják a nagy egyéniségek történelemformáló szerepéről vallott felfogást, akkor, amikor sikerül hatalomra kerülniük s meghatározó erővel képesek befolyásolni a tömegek számára kialakított történelemábrázolást, miért jelenítenek meg ebben a legkülönbébb módokon, immár nyilván saját céljaik érdekében, általuk kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségeket? S ha megjelenítenek: kiket ábrázolnak és miért - másfelől, megtagadván a leltűnt politikai rendszereket, azok történelemfelfogását, kiket utasítanak el és miért?

E kérdésekre feleletet keresve, a továbbiakban, a vizsgálatok során kiemelkedő történelmi személyiségekként kezelem azokat a személyeket, akiket a korabeli, hivatalosnak számító ábrázolásokban /ezekről l. alább!/ ilyeneknek tekintettek: így pl. akikről önálló kiadványt jelentettek meg, akikről a vezető lapokban önál-

ló, méltató irásokkal emlékeztek meg, akikről intézményt neveztek el, akiknek szobrát /sőt: szobrai/ felállították, akik alakját, tevékenységük egészét a hivatalosan kötelezővé tett történelem-tananyagok kiemelkedőekként mutatták be - természetesen elsősorban már elhunytakat, de, ha pl. alakjukat egy névadás-sorozatban vagy szoborsorozatban már életükben megörökítendőkként minősítették, élő személyeket is. Ugyanakkor éppen pl. az intézmény-átnevezések vagy a szoborállítással egyidejűleg már meglévő szobrok eltakarása annak vizsgálatát segítik elő: hasonló módszerekkel mely történelmi figurák /és ezáltal az őket méltató politikai erők, rendszerek/ elutasítását fejezték ki: így ezen alakok is kiemelkedő történelmi személyiségekké váltak - bizonyos fokig - az új rendszer szempontjából, persze, negatív értékeléssel.

A fentiekben # "hivatalosnak számító ábrázolásokat" említettem: ez, a dolgozat esetében, azt jelenti, hogy csak olyan anyagokat fogok vizsgálni, amelyek egyértelműen magukon viselik egy, a központi párt- és állami szervekben megtestesülő hivatalosság jellegét: az egyesült párt kiadványait, a Forradalmi Kormányzótanács rendeleteit, az egyes népbiztosságok rendeleteit, kiadványait /nem foglalkozva azon kiadványokkal, amelyek megjelenítésében más szervezetek is közreműködtek/, intézkedéseit. Az egész lakosságot megcélzó rendeleteken és kiadványokon túl csak a budapesti városvezetés intézkedéseit fogom még figyelembe venni. Budapest jelentősége ugyanis a Tanácsköztársaság idején még a korábbiakhoz képest is megnövekedett: "Budapest nemcsak a fővárosa Magyarországnak. Budapest jelenti az egész országot" - fogalmazta meg Landler Jenő április közepén.¹²

Amint az már a kiemelkedőeknek tekintendő történelmi személyiségek kiválasztásának kritériumait megjelölve is megmutatkozott:

méltatásuk, megörökítésük a legkülönbözőbb módszerekkel történt meg /az elemzéseknel igyekszem figyelembe venni, hogy a különböző jellegű források különböző eljárásokkal ábrázolják a történelmi figurákat/. Részletesebben szólva az elemzendő források kiválogatásának szempontjairól: az egyesült párt és a népbiztosságok kiadványaiból csak olyan önálló műveket és cikkeket fogok vizsgálni, amelyek már címükben is megjelenítik a történelmi személyiséget és elsősorban az ő alakjának, tevékenységének bemutatásával és értékelésével foglalkoznak; mindazonáltal nem tárgyalom a napi politika jegyében a Tanácsköztársasággal szemben álló politikusok alakját támadó, lejáratni szándékozó hírlapi cikkeket.¹³ Nem foglalkozom továbbá a rövid gyászjelentésekkel, temetési beszámolókkal /- bár tulajdonképpen ezek is az elhunyt kiemeltként értékelését tükrözik/. Nem foglalkozom a Közoktatásügyi Népbiztosság által jóváhagyott, de hivatalosan kötelezővé nem tett tankönyvek¹⁴ szövegeivel - ugyanakkor az e népbiztosság rendeletével kötelezővé minősített történelem-tananyagokban nem önálló részben kiemelkedőként bemutatott alakok ábrázolását külön fejezetben fogom tárgyalni. Nem elemzem azokat az eseteket sem, amikor egy történelmi személyiséget saját művének vagy a róla szóló munkának /hivatalos kiadványban közzétett/ ismertetésében méltatják¹⁵, sem pedig azt, amikor egy kiemelkedő történelmi személyiségként számon tartott alkotótól önálló műként vagy valamely hivatalos kiadványban szöveget közölnek /sem ezek bevezetését/. Sajátos esete ennek, amikor a közölt szöveget a szerkesztők aktuálpolitikai célkitűzések jegyében át is írják.¹⁶ - A különféle névadások közül csak azokkal az esetekkel foglalkozom, amikor a névadás egy központi hivatalos szervtől indul ki, vagy az hagyja jóvá az alulról kiinduló kezdeményezést.¹⁷ Ugyanez érvényes a történelmi szemé-

lyiségek képzőművészeti ábrázolásokkal történő megörökítésére.¹⁸

- Ugyanakkor egyik ábrázolási típusba sem volt besorolható az a méltatási mód, amikor a fővárosi munkás- és katonatanácsok április 11-i ülésén Garbai Sándor azt ajánlotta - s ezt a ljenlélvők el is fogadták -, "hogy azokat a neves elvtársakat, akik a nagy átalakulásban részt vettek, agitáló erejükkel, írásukkal és szavukkal a nagy proletárforradalom megszületését elősegítették: válassza meg a Budapesti Munkástanács diszelnökökül. Válassza^{uk} meg - mondotta - Lenin elvtársat, Zinovjev elvtársat, a III. Internacionálé elnökét, Trockij elvtársat, az orosz Vörös Hadsereg népbiztosát, Radek elvtársat, aki a proletárdiktatúráért ma is börtönt szenved Berlinben, Buharin elvtársat, a III. Internacionálé nagy gondolkodóját, Mac Lean elvtársat a skót, Pannekoek elvtársat a holland, Loriot elvtársat a francia, Serrati elvtársat az olasz, Muna és Stivin elvtársakat a cseh, Racovsky elvtársat a román, Filippovics és Lapcsevics elvtársakat, a szerb munkásság nagyszerű harcosait."¹⁹ - A végül is meg nem valósult történelmi személyiség-ábrázolások közül csak azok tervezetét fogom bemutatni, amelyekről egyértelműen kiderül, hogy valamelyik központi szerv, mint megvalósítandót, a sajátjaként kezelte.²⁰

A történelmi személyiségek szövegekben történő ábrázolásainál igyekszem feltárni azt, hogy milyen forrásokból dolgozhatott a szerző, illetve a kiadvány szerkesztői honnan vehették át az anyagot - az átvételkor az aktuális igények jegyében történő szerzői/szerkesztői átirások-torzítások érdekes adalékokat szolgáltatnak a hivatalosnak tekinthető értékrendhez: ti. milyennek kellett/szabadott volt lennie és milyennek nem a kiemelkedő történelmi személyiségnek. A szövegeknél elsősorban az általános értékelésekkel foglalkozom - az egyes konkrét életrajzi adatok vizsgálata - nem ismervén a szöveg forrásait /lévén, hogy a szer-

zők csak ritkán adták meg, illetve ritkán tudtam megbízhatóan azonosítani azokat/ - nem kecsegtet a személyiség ábrázolására vonatkozó egyértelmű végkövetkeztetésekkel. Azt viszont igyekszem figyelembe venni, hogy egy-egy történelmi személyiség-ábrázolás - rejtetten vagy kimondva - milyen aktuálpolitikai célokat szolgál, esetleg konkrétan mire buzdítja az olvasót. Mindezek világosabb bemutatása érdekében van szükség a hosszú - a német forrásoknál német nyelvű - idézetekre: éppen ugyanis az általános méltatások, sajátos fordulataikkal, ~~ami~~ nehezen foglalhatók össze-rövidíthetők le úgy, hogy közben megmaradjanak az eredeti szöveg lényeges jellegzetességei. /Ugyanakkor a korabeli szövegeket, címeket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közlöm./

A Magyarországi Tanácsköztársaság történelmi személyiség-ábrázolásainak, a megjelenítések funkcióinak, történelmi helyének pontosabb megértéséhez természetesen át kell tekintenem - ha csak vázlatosan is, nagyrészt szakirodalom alapján - a jelenség előzményeit: így foglalkoznom kell azzal, hogy 1918 előtt a magyarországi szociáldemokraták, a polgári radikálisok, Ady kiket tekintettek kiemelkedő történelmi személyiségeknek, s miként állították szembe őket az uralkodó hőskultusszal. Továbbá, mivel számos későbbi magyarországi tanácsköztársasági vezető 1919 előtt Szovjet-Oroszországban tevékenykedett s itt megismerkedett a korabeli szovjet-orosz propaganda történelmi személyiség-ábrázolásaival, valamint Lenin kibontakozó kultuszával, ezen összefüggéseket sem hagyhatom figyelmen kívül. Természetesen megvizsgálandó az is, hogy az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom milyen panteont igyekezett kialakítani, s hogy kiknek a kultuszát igyekeztek megteremteni 1919. március 21. előtt az immár Magyarországon tevékenykedő kommu-

nisták. - Természetesen e vizsgálatoknál is a mértékadóaknak tekinzhető forrásokot igyekszem kiválogatni, áttekinteni és figyelembe véve sajátosságait, elemezni is.

A dolgozat szerkezetének kialakításakor az előzmények esetében értelemszerűen azok kronológiai sorrendjéhez igazodtam, a tanácsköztársasági anyagokat viszont típusaik szerint csoportosítottam. Ez lehetővé tette a különböző jellegű források sajátosságainak figyelembevételét a részletes vizsgálatoknál /másként jelenítették meg a történelmi személyiségeket az újságcikkek mint pl. a szobrok; a laktanya- és kórházátnevezések vagy a Marxot, Petőfit és másokat ábrázoló bélyegsorozat esetében pedig felfedezhető az egyes személyek megörökítésén túlmutató, jelképértékű összefüggés-rendszer megléte is/. Mindezek után a különféle típusú ábrázolások összesítésére és az ebből adódó következtetések levonására az értekezés összegzésében kerül majd sor.

2. Előzmények

2.1. Forradalmár-hagyomány-alkotás: szociáldemokraták, polgári radikálisok, Ady - és a nagy történelmi személyiségek

A dualizmus kori Magyarország társadalmi-politikai rendszerének és az uralkodó történelemszemlélet jegyében kialakított panteonnak elutasításában többféle, különböző jellegű politikai erő, szellemi törekvés találkozott össze, vagy létezett egymás mellett. Mindezek közül elsősorban - a Magyarországi Tanácsköztársaság történelmi személyiség-ábrázolásainak előzményeit keresve - a munkásmozgalom, s főképpen a Magyarországi Szociáldemokrata Párt ezzel kapcsolatos nézeteit, tevékenységét kell, ha csak vázlatosan is, áttekintenünk. Márkus László szerint a magyarországi szociáldemokrácia történetfelfogásának egyik legjellemzőbb ismérve eklekticizmusa, ugyanakkor van egy általános vonása: a törekvés az uralkodó osztályok történetfelfogásának lerombolására, illetve kritikai átértékelésére. Összefügg ezzel az a tényező, hogy a magyarországi szociáldemokrácia teoretikusai a századfordulótól egyre tudatosabban folytatták harcukat az uralkodó nacionalizmussal szemben.¹ A párt e kérdésekben elfoglalt, mérvadónak tekinthető állásfoglalásait az 1905 áprilisától napilappá váló Népszava, az 1906-1918 között megjelent első és egyetlen elméleti folyóirat, a Szocializmus cikkei², valamint az 1896-tól évenként kiadott Népszava-naptárakban és a századfordulótól kibocsátott Márciusi Emléklapokban³ közzétett írások fejezték ki.

Mindenekelőtt azonban felvetődik a kérdés: hogyan értékelték a nagy történelmi személyiségek szerepét, fontosságát a munkásmozgalom legjelentősebb teoretikusai: Marx és Engels; valamint - mivel életművük egészének összegyűjtése és publikálása akkor

még nem zárult le - mi jutott el ebből a magyarországi munkásmozgalomhoz? S bár a két gondolkodó többször érintette e problémát⁴, a legrészletesebben Engels foglalkozott vele Borgiushoz írott levelében: "Az emberek maguk csinálják történelmüket, de eddig nem közös akarattal, közös terv szerint csinálták, még egy meghatározott, körülhatárolt adott társadalomban sem. Törekvéseik keresztezik egymást, s éppen ezért minden ilyen társadalomban a szükségyszerűség uralkodik, amelynek kiegészítése és megjelenési formája a véletlen. Az a szükségyszerűség, amely itt minden véletlenül keresztül érvényesül, végső soron megint csak a gazdasági. Itt kell tárgyalnunk az ugynevezett nagy embereket. Hogy ebben meg ebben a meghatározott időben, ebben meg ebben az országban egy nagy ember és éppen ez a nagy ember jelnt meg a színen, az természetesen merő véletlen. De ha kiiktatjuk ezt, jelentkezik a pótlék iránti kereslet és pótlék, ilyen vagy olyan, előbb-utóbb akad. Hogy Napóleon, éppen ez a korzikai volt az a katonai diktátor, akit a saját háborujától kimerült francia köztársaság szükségessé tett, az véletlen volt; de hogy Napóleon híján más töltötte volna be az ő szerepét, arra bizonyíték az, hogy mindig akadt ilyen ember, amikor szükség volt rá: Caesar, Augustus, Cromwell stb. A materialista történetfelfogást Marx fedezte ugyan fel, de Thierry, Mignet, Guizot és 1850-ig minden angol történetíró bizonyíték arra, hogy létezett ilyen törekvés és az, hogy Morgan is felfedezte ugyanezt a felfogást, bizonyítja, hogy az idő megérett rá, és fel kellott fedezni."⁵ - Engels levelének e részletét pedig, magyar fordításban idézte Szabó Ervin a Marx és Engels válogatott művei I. kötetében. Az itt közreadott, ekkor még Marxnak tulajdonított, de valójában Engels által írt munka, a Forradalom és ellenforradalom vagy Németország 1848-ban, Szabó Ervin írta Bevezetésében a szerző feltette

a kérdést: "Mi hát a történelmi materializmus világában a nagy emberek, a nagy személyiségek szerepe, jelentősége?" Marx és Engels felfogásának fejlődését elemezve megállapítja: "a tömegek a maguk kebeléből megteremtik, ha szükség van rájuk, a vezetőket, kik mozgalmuknak célt és irányt szabnak; a tömegekből kiválnak az öntudatos kisebbségek, amelyek a mozgalmakat megindítják, a cselekvés percében a tömegeket magukkal ragadják, az új rendet szervezik, erősítik, fönntartják." E marxi koncepció folyamánya - folytatja Szabó - "a kiváló egyéniségek létezésének és történelmi jelentőségének elismerése". Mindazonáltal, saját bevallása szerint, Marx és Engels rendszerében csak egy helyet ismer, ahol kifejezetten erről a kérdésről van szó: itt idézi Engels 1902-ben publikált levelének általam is idézett részletét. /A levél jelentőségét egyébként Szabó azzal ismeri el, hogy lapalji jegyzetben tudatja az olvasókkal: más levelekkel együtt ennek teljes szövegét is közreadja majd az általa szerkesztendő Marx-Engels-válogatás - egyébként végül meg nem jelent - III. kötetében./ Majd Szabó kifejti: kiváló egyéniségek minden társadalomban vannak, s hogy e többnyire "egyetemes tehetségek" mely téren érvényesülnek, az nem "speciális tehetségeiktől", hanem attól függ: az adott időben "a társadalmi életnek mely területén keresnek a legerősebb, a legsürgősebb társadalmi szükségletek kielégítést". A "zseni" alkotása már sokak által előkészített eredmény. Így tehát a nagy személyiségek szerepének elismerése megfér a történelmi materializmus objektívizmusával és "tömegimádatával". Ha a tömeg lelkét úgy tekintjük, mint olyan összességet, amelyben az egyéni tudatok módosulnak, de nem függetlenednek az egyénektől, akkor a tömeg érzései, vágyai, véleményei csak egy, a tömeghez tartozó egyén tudatában, lelkében alakulhatnak egységes tudattá, akarattá. Ez az egyén

ismeri fel, fejezi ki a legjobban a tömegek nézeteit, s vezeti a tömegeket az akaratukat megvalósító cselekvésre: "ő a nép vezére, a hős, a nagy ember" - állapítja meg végül Szabó Ervin.⁶

A kiemelkedő történelmi személyiségek jelentőségével, kultuszukkal, a "hősimádással" Kunfi Zsigmond is foglalkozott 1908 során a Szocializmus lapjain közzétett, Bebelről szóló írásában, összefoglalóan megállapítva: "Nem volt még mozgalom a világon, amely a nagy egyéniségeknek kisebb jelentőséget tulajdonított volna és kevesebb helyet juttatott volna nekik mint a szocializmus." Véleménye szerint a "személyek kultusza" ellentétes a szocializmus elméletével, amely a társadalom fejlődését az egyes emberek akaratától független erők művének tartja, s amely azt tanítja, hogy "a történelmi szükségletek éppugy kiformálják a szükséges embereket és egyéniségeket, mint a szerszámokat". A "hőskultusz" ellentétes a történelmi materialista felfogással, "amely a társadalmi átalakulás motorát nem az egyénekben, hanem az osztályok harcában és szervezkedésében keresi", s azzal a ténnyel, hogy "a szocializmus megvalósítása csak a munkásosztálynak, vagyis a tömegnek műve lehet". Ugyanakkor a szocialista felfogás Kunfi szerint sem tagadja az egyének jelentőségét és szerepét.⁷

A magyarországi szocialista gondolkodók tehát, ha erősen korlátozott mértékben is, de hajlandóak voltak elismerni a kiemelkedő történelmi személyiségek valamiféle szerepét. Ugyanakkor az uralkodó politikai erők és az általuk közvetített történelemábrázolás ellen folytatott küzdelmükben elítélték az ebben dicsőített hősök megjelenítését, a méltatások aktuálpolitikai tendenciózusságát. Az 1903. évre kiadott Népszava-naptár egyik, Szabó Ervin ~~1903. évi naptár~~ cikkében a szerző kifejti: "Ugyanaz a pártos történetírás, amely hősöket csinált azokból [ti. a Hunyadiak-

ból, Kinizsiekből, Szapolyaiakból] a feledés vagy a rágalom szálaiból szőtt fátyolt borított olyan eseményekre és olyan férfiakra, akik százszorta inkább érdemlik meg, hogy az utókor emlékében éljenek [...] Mert akik a magyar történetet írták - és nagyrészt azok is, akik ma írják - nem az igazság érdekében, hanem osztály-érdekben írtak. [...] A magyar történetet az uralkodó osztály írta. Olyan történetet írt tehát, amely kiemel és kedvező világításba helyez mindent, amiből dicsőség származhat rá, elhomályosít vagy egyenesen letagad mindent, amiből - oly gyakori - gyalázatát olvashatja ki az utókor."⁸

A szociáldemokraták a Népszava-naptárak és a Szocializmus lapjain több ízben tettek közzé a korabeli közfelfogásban kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségeket - gyakran közepkori vagy kora ujkori uralkodókat, hadvezéreket, főpapokat - "leleplező" írásokat. A történelmi igazság-keresésen túl e "leleplezésekben" határozott aktuálpolitikai tendencia is megnyilvánult, amint azt Ágoston Péter egy 1907. évi Szocializmus-cikkében megfogalmazta: a Szigetvárat védő Zrinyi Miklós bűneinek bemutatásával az is a célja, hogy bebizonyítsa: a fennálló renddel összeütközni nem olyan elvetemült cselekedet, mint ahogy azt sokan feltűntetik, mert a "mult nagyja", akik a létező társadalmi rendszert megteremtették, nem kevesebbet vétkeztek ellene, mint azok, akiket ma megbüntetnek az ilyesfajta tettekért. "A társadalom mai rendje ellen küzdők lássák, hogy e rend megépítői maguk sem tartották azt olyan megtámadhatatlannak, mint ahogyan azt a történelemírás föltűnteti." Ágoston bizott benne, hogy ha "a maguk igazi minémiségében ismeri meg valaki a mult idők ércbe öntött alakjait, akkor a multból származó intézmények iránti érzése is megváltozik."⁹ A Népszava 1908. augusztus 20-i számának vezércikke pedig rámutatott a történelmi személyi-

ségeknak a napi politikai propagandában történő felhasználására: "István napját nemzeti ünneppé tették a hazaffyak, miután előbb nemzeti hőssé nevezték ki István királyt. A nemzeti érzés kihasználóinak szükségük van a hősök kultuszára. Szükségük van az emléknapokra s a hazaffyas ideológia egyéb agitációs alkalmaira. Ezek a nemzeti ünnepek hőseikkel együtt egyszerűen eszközei a propagandának, amely az uralkodó osztály eszméit terjeszti. Nem csoda tehát, ha e hősök alakjaiból kiveszett minden, ami a nevüket viselő történeti személy tulajdonsága volt. A hő/s fölmagasztosul, jelleme dicsőítőinek szájaíze szerint formálódik és István királyt úgy beszélgetik, mintha az ÖMGE elnöke, vagy néppárti püspök lett volna, mielőtt szentté és hőssé avatták."¹⁰ Néhány évvel később pedig a Szocializmus egyik cikke az 1905-ös elemi népiskolai tanterv jegyében folyó történelemoktatást, annak politikai tendenciáit bírálta: "A 6-12 éves kis elemisták verseket szavalnak és leckéket magolnak nagy királyokról, hősekről, csatákról, tömeges gyilkosságokról; megtanulják, hogy a nagy elődök - persze, a még most is uralkodó családok elődei és általában a kiváltságos osztályok tagjai - minden cselekedetükkel csak a hazát szolgálták, minden javukat és életüket a hazának szentelték." Az uralkodó osztályok önzéséről, a dolgozó nép elnyomásáról pedig még a középiskolások sem tanulnak.¹¹

A szociáldemokraták tehát elítélték az uralkodó politikai erők hőskultuszát, történelemábrázolását, ezeknek a történetírásban, az ünnepségekben, az iskolai oktatásban érvényesülő politikai propagandisztikus tendenciáit - ugyanakkor azonban, sajátos módon, részben talán saját önmeghatározásuk, részben a magyar társadalom szélesebb rétegeivel való "kommunikálás" igénye őket is rákényszerítette a történelmi személyiségeknek

politikai szimbólumokként való felhasználására; egy saját történelmi személyiség-panteon kialakítására. Erről - már létrejötté után - Martinoviccsal kapcsolatban Pogány József így írt a Szocializmus 1913-1914-es évfolyamának első számában: "Általános és mélyen gyökerező társadalmi ösztön vezeti az embereket, hogy ősöket keressenek." Szól a darwinizmusról, amely ki-mutatta az emberi nem őseit; említi a királyok és arisztokraták genealógiáit, a meggazdagodott parvenük nemesi ősök utáni vágyakozását. "De nemcsak a hétszilvafás nemesek és nemcsak az ugorkafás parvenük, hanem a radikálisok, demokraták, szabadgondolkodók, sőt szocialisták is keresnek ősöket. És ez érthető is, mert az őskeresés náluk egyszerűen önvédelem. A fönnálló rend, amely mindig görcsös erőfeszítéssel, minden eszközzel védekezik a progresszív törekvések ellen, legtöbbször azzal akarja diszkreditálni támadóit, hogy azt kiáltja feléjük, hogy hazaárulók, hogy idegenek a nemzet testétől-lelkétől, hogy gyökértelenek a hazai földben és gyökértelenek általában az emberi természetben. A progresszív mozgalmak ilyenkor részben itt termettségük, idevalóságuk bizonyosságára, részben általános emberi kapcsolataik tanuságtételére indulnak őskeresésre.

Minden forradalomnak, a tekintélyek minden ledöntőjének szüksége volt tekintélyekre, olyan tisztos tradíciókra, amelyek bizonyosságot tesznek mellette éppen a tekintélydöntögetésben."¹²

Majd - minden biznnyal Marx Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája¹³ nyomán - felsorolja, hogy a 17. századi angol forradalom a bibliai prófétákban talált ősökre; a 18. századi francia forradalom a római köztársasági tradíciókban, az 1848-as magyar forradalom pedig "gesztusaiban, frázisaiban a nagy francia forradalmat másolta." "És még a mai szocializmus is, amely éppen a maga ujságában, a mai viszonyokban való gyökerezésében látja

jogosultságának legfőbb igazolását, még ez a tudományos szocializmus is bele akar kapcsolódni szellemi ősök sorába. Engels írja: "Mi német szocialisták büszkék vagyunk rá, hogy nemcsak Saint-Simontól, Fouriertől és Owentől származunk, hanem Kanttól, Fichtétől és Hegeltől is."

De az őskeresés ösztöne különösen erős nálunk Magyarországon, ahol a hazaárulás vádja a legegyszerűbb és legkézenfekvőbb vád volt mindig minden újra és haladásra. És ezért különösen magyar ősökre volt mindig szüksége a magyar haladásnak a hazaárulás és főleg az idegenség bélyege ellen. A "moderneskedő" Petőfi így keresett költő-őst Csokonaiiban és néptribun-őst Dózsában. A "moderneskedő" Ady így keresett magyar őst Csokonaiiban és Petőfiben. A modern magyar demokratikus törekvések pedig így keresnek ősöket az 1848 forradalmi viharja által fölkevert demokratikus alakokban." Miután Pogány felmutatta az "ősöket az őskeresésben", kijelenti: Martinovicshoz, a magyar jakobinusokhoz is őskereső utján jutott el a "magyar progresszió". A továbbiakban a szerző három módon végzi tanulmányában az őskeresést. Az első eljárás az, amikor ő teszi meg Martinovicst későbbi eszmék, küzdelmek őséneke: "nem hiszi, hogy valaha az egész világot özönvíz borította el és [...] ezzel előfutárjává válik az új geológiának és Darwinnak". A második, az elsővel rokon módszer a "tekintély felidézésével érvelés" az őskeresésben: "Az 1848-as forradalom pedig, amelynek magyar ősökre van szüksége, Dózsa mellett a Martinovics nevét koszoruzta babérrel. Az 1848-as forradalom már úgy érezte, hogy voltaképpen Dózsa cselekedeteinek és Martinovics eszméinek a megvalósítása."¹⁴ Mindezzel Pogány egyszerre szolgálja Martinovics és - a korabeli progresszió által szintén kiemelkedő történelmi személyiségnek tekintett - Dózsa alak-

jának elismertetését: ti., hogy a tanulmány megjelentetésének idején általánosan dicsőített magyar forradalom¹⁵ is ápolta emléküket: másfelől viszont - akárcsak az "őskereső ősök" fentebb idézett emlegetésével - a korabeli szociáldemokraták küzdelmeit: akárcsak ezek, 1848 is magyar ősöket volt kénytelen keresni. A harmadik, jelen esetben az első kettőtől látszólag teljesen eltérő módszerrel Pogány bemutatja Martinovics őseit, beillesztve őt a magyar történelembe, a korábbi forradalmi hagyományok folytatójaként: "Azoknak a szerb parasztoknak az utóda, akik 1735-ben Szegedinecz Péro vezetése alatt keltek föl az őket vérig gyötrő és kizsákmányoló magyar nemesség és főpapság ellen. Szerb és magyar parasztok bajtársi vállvetéssel harcoltak együtt ebben a fölkelésben, de a nemesség, a vármegye vérbe fojtotta ezt a forradalmat, amely a Rákóczi-forradalom legszebb hagyományait akarta folytatni. [...]

Husz esztendővel később született az a szerb-magyar családból származó Martinovics, aki mintegy a maga személyében testesítette meg ennek a szerb-magyar jobbágysforradalomnak a tradícióját." Pogány különös gonddal hangsúlyozza Martinovics részben szerb voltát; a szerb-magyar összefogás ismételt emlegetése pedig szinte valamiféle korai internacionalizmus motívumát villantja fel, s ez arra szolgál, hogy - az első módszerrel - beillessze Martinovicsot /igy is/ a szociáldemokrácia elődei közé. Tanulmánya zárásaként pedig a szerző, ötvözve az első és második fajta módszert /egyfelől noha ő teszi a megállapítást, az mértékadó szociáldemokrata véleményt fejez ki/, nyíltan ki-mondva a szociáldemokraták elődjeként állítja be Martinovicsot, a magyar jakobinusokat: harcukat a nép elnyomása ellen és a nép felvilágosításáért "ma már egyedül csak a szociáldemokrácia vállalja és végzi forradalmi elszántsággal és rendszeres propa-

gandával".¹⁶ - A Szocializmus ugyanezen évfolyamának 6. számában, a Dózsa-féle parasztháború 400. évfordulóján, a kivégzett parasztvezér alakjának újraértékelése kapcsán írta Csizmadia Sándor: "A szervezkedett munkásság kétirányú munkát végez; míg egyrészt lerakja a jövő alapjait, másrészt fölássza a multat és kiemeli onnan az emberiség történelmének eltemetett értékeit, amelyek nélkül a jövő épülete nem lehet teljes." A cikk végén pedig a szerző felhívta a szociáldemokraták figyelmét az évforduló alkalmában rejlő, a párt számára hasznosítható propagandalehetőségek kiaknázására: "Pártunk és az elvtársak nagy szolgálatot tesznek nemcsak az évszázadokon keresztül gyalázatosan megrágalmazott hősök emlékének, de a magunk ügyének is, ha az évforduló esztendejét [...] erősen fölhasználnánk a parasztforradalom okainak és magának az eseménynek, továbbá Dózsa György szerepének ismertetésére, helyes és a mi fölfogásunk szerinti megvilágítására".¹⁷

Arról pedig, hogy a magyarországi szociáldemokraták kiket, illetve milyen típusú történelmi személyiségeket tekintettek kiemelkedőeknek, sajátos módon tanuskodnak az 1896-1918 között megjelentetett Népszava-naptárak Forradalmi naptár-részei¹⁸, amelyek dátumokhoz kötve emlékeztek meg a legjelentősebbeknek ítélt egyetemes és magyar történelmi eseményekről. Ezen naptárak elemzését különösen az teszi indokolttá, hogy a köteteket, s kiváltképpen azok naptár-résztét a munkásság széles tömegeinek, hosszabb időn át történő használatra szánták a naptárak készítői.¹⁹ A Népszava-naptárak szerkesztését, valószínűleg 1900 és 1907 között maga Szabó Ervin végezte s meghatározó szerepe volt a forradalmi naptár kialakításában is.²⁰ Egy neki tulajdonított 1902-es Népszava-cikkben kifejtette: "a nagy embereket a mi szemünkben nem tisztán az teszi nagyokká, hogy a proletárság ügyé-

nek voltak-e harcosai.

A proletárság nagy és meggyőződésünk szerint az egész emberiség haladását föltételező ügye mellett ismerjük és elismerjük az emberiség haladásának más tényezőit is, a múltban, a jelenben, a jövőben. [...] Mi, szocialista proletárok, nemcsak vetélkedünk a polgársággal, de maholnap egyedül ápoljuk azon férfiak emlékét, kik mint államférfiak, költők, tudósok, művészek megindították és kiépítették az emberiség haladásának egy-egy új korszakát."²¹ - Annak megállapításához pedig, hogy a forradalmi naptárak kiket emeltek ki nagy történelmi személyiségekként, azt tekintettem kritériumnak, ha a naptár - a megfelelő napoknál - külön-külön megemlékezett az illető mind születési, mind halálozási dátumáról.²² Az elemzések nyomán megállapítható: az 1896-1918 között 1896-1919. évekre /jelen esetben egységesnek tekintett korszakban/ megjelent 24 Népszava-naptár-kötet 24 naptár-részből 23-ban /az 1897. évre kiadottban nem/ emlékeztek meg ilyen módon kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségekről: szám szerint összesen 67 főről.²³ E 67 személy kiemelten kezelésének gyakorisági megoszlása a következő: 24 személyről 10-nél /értsd: a továbbiakban is: 10 forradalmi naptárnál/ kevesebbszer emlékeztek így meg; 11 személyről 10-szer; 25 személyről 11-19-szer; 7 személyről 20-szor vagy annál többször. Nem foglalkozva a 10-nél kevesebbszer kiemeltekkel, a 43, 10-20-szor vagy annál többször így méltatott történelmi személyiségeket az alábbi módon kísérelhetjük meg csoportosítani /az egyes kategóriákon belül említésük gyakoriságának sorrendjében; ezen belül alfabetikus sorrendben/:

a/ a 19-20. századi munkásmozgalom, illetve utópista szocializmus kiemelkedő alakjai: Lassalle /23 említés/; Marx /23/;

Fourier /22/; Engels /21/; Louis Blanc /18/; Blanqui /18/; Cabet /18/; Frankel Leó /18/; Wilhelm Liebknecht /18/; Owen /18/; Proudhon /18/; Saint-Simon /18/; Volders /18/; Rittinghausen /17/; Enfantin /12/; Lavrov /12/: összesen 16 személy; az egy főre jutó átlagos méltatási gyakoriság: 18,2.

b/ politikai forradalmárok, de nem /kifejezetten/ munkásmozgalmiak²⁴: Garibaldi /18/; Martinovics /17/; Babeuf /16/; Danton /16/; Kosciusko /10/; I. Napóleon /10/: összesen 6 személy; az egy főre jutó átlagos méltatási gyakoriság: 14,5.

c/ művészek, tudósok, felfedezők, akik ~~vagy~~ forradalminak számító újítást hajtottak végre működési területükön vagy/és kötődtek valamilyen politikai forradalmi mozgalomhoz: Galilei /23/; Petőfi /23/; Watt /23/; Heine /18/; Morus /18/; Voltaire /18/; Herwegh /17/; Bellamy /16/; Lamennais /16/; Rousseau /16/; Nietzsche /14/; Ibsen /13/; Béranger /10/; Robert Blum /10/; Börne /10/; Columbus /10/; Darwin /10/; Feuerbach /10/; Newton /10/; Schiller /10/; Zola /10/: összesen 21 személy; az egy főre jutó átlagos méltatási gyakoriság: 14,3.

A fenti adatsorokat áttekintve kiderül, hogy noha az a/ csoport a b/-vel együtt számlál csaknem ugyanannyi személyt mint a c/ csoport önmagában, az egy főre jutó méltatási gyakoriság szerint a naptárak összeállítói leginkább a 19-20. századi munkásmozgalom alakjait becsülték. Ha pedig /az 1. táblázat segítségével/ a forradalmi naptárak 3 korszakán /1896-1901; 1902-1909; 1910-1919/ keresztül vizsgáljuk a kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek ilyen módon való méltatását, látható: a tárgyalt időszak egészében csak 5 személy: Petőfi, Galilei, Watt, Marx/~~Engels~~ és Lassalle alakját emelik ki minden évben; Engelsé - noha 1895-ben meghalt - csak az 1899. évi forradalmi naptárba került be. Az 1902-1909-es,

második, a Szabó Ervin munkásságához köthető korszakban jelentős mértékben kibővül a méltatottak csoportja, mégpedig az idézett 1902-es Népszava-cikk szellemében. Az 1910-es naptárral kezdődő harmadik korszakban kerülnek be leginkább e panteonba a nem munkásmozgalmiaknak számító forradalmár alkotók. Érdekes még megvizsgálni e 43 személy történeti idő-beli /ti., hogy mikor éltek?/ és tér-beli /ti., hogy mely néphez tartoztak?/ viszonyait. Az első vonatkozásban: ha, tekintettel arra, hogy a méltatottak nagyrészt 19-20. századi forradalmár személyek, határt húzunk 1700-nál, kiderül: a 43 személyből csak 5 /Columbus, Morus, Galilei, Newton, Voltaire/ született ez előtt; a többiek mind 1700 után: tehát az összeállítók szinte kizárólag a 18-20. század forradalmárai közül válogattak - bár ebben szerepet játszhatott az is, hogy a korábban élt "forradalmárok", pl. a pártirodalomban többször is méltatott Dózsa György születési dátumát nem ismerték, s így nem voltak beilleszthetők a naptárba. Jellemzőbb a második kérdésre adott válasz, ha a 43 személyt magyar-nem magyar szembeállításban vizsgáljuk: mindössze 3 magyar szerepel köztük: Martinovics, Petőfi és Frankel Leó.²⁵ Összegezve e 43 személy méltatása elemzéseinek eredményeit, megállapíthatjuk: e naptárak elsősorban a 18-20. század külföldi forradalmár munkásmozgalmi alakjait emelték ki a naptár^{ak} használói számára: minden bizonnyal az olvasóközönség proletár-internacionalista szellemű nevelése érdekében, ugyanakkor rendszeresen megemlékeztek "forradalmár" ^{tudósokról} művészekről.

Arra vonatkozólag, hogy a magyarországi szociáldemokraták kit, illetve milyen típusu történelmi személyiségeket utasítottak el, a forradalmi naptárak korántsem szolgálnak olyan jól elemezhető információanyaggal mint a kiemelkedőekként méltatott alakok esetében. Ám figyelemre méltó: a megfelelő dátumoknál

rendszeresen megemlékeztek egyes uralkodók, illetve különösen kártékonyaknak tekintett miniszterek, katonatisztek elleni merényletekről; királyok, császárok elűzéséről. A legfeltűnőbb XVI. Lajos, francia király sorsának bemutatása: az 1896-1919. évi naptárakban 15 esetben emlékeztek meg halálra ítéeléséről, 17 esetben kivégzéséről és 10 esetben arról, hogy XVI. Lajost 1792-ben a Temple-ba zárták: az 1910-1919. évi naptárakban mindhárom eseményt külön-külön is kiemelték. Ezenkívül Marie Antoinette kivégzéséről 21 esetben emlékeztek meg a naptárak. Lajos Fülöp, francia király 1848. évi elűzésének dátumát pedig 23 naptár kezelte kiemelten. - Különösen érdekes, hogy míg a 67 "nagy ember" között mindössze 2 orosz forradalmár szerepel /Herzen, Lavrov/, addig - feltehetően az orosz forradalmi mozgalmakkal különösen rokonszenvező, a Népszava "orosz-specialistájának" számító Szabó Ervinnek köszönhetően - az 1903. évi kötettől a naptárak rendszeresen megemlékeztek az orosz forradalmárok merényleteiről: így pl. külön-külön a II. Sándor cár elleni 3 merényletről /az 1879. éviről: 18 esetben, már az 1902. évi naptárban is; 1880.: 17; 1881.: 17/. S bár a szociáldemokraták elvileg nem értettek egyet a merénylettekkel, mint forradalmi módszerrel, az 1903. évi naptár cikkírója úgy vélte: az oroszországi helyzet, a cári önkényuralom kényszerítette e pályára az orosz forradalmi mozgalmat. Az orosz forradalmárok pedig "oly hasonlíthatatlan hősiesség jeleit adták, hogy minden szocialista kegyelettel és szeretettel szemléli Oroszország forradalmi mozgalmát."²⁶ - A forradalmi naptárak történelmi személyiség[méltatásaira is jellemző az, amit Litván György Szabó Ervin Népszavánál folytatott munkássága egyik legfontosabb vonásaként értékelt: a hozzájárulás a munkásság emancipálásához az uralkodó nacionalista történet szemlélet befolyása alól.²⁷

Érdemes röviden megvizsgálni, hogy a fentiekben kiemelten kezelt történelmi személyiségek némelyikét miért, milyen módon méltatták a szociáldemokraták. Természetesnek tekinthető Marx kiemelt megbecsülése. A munkásmozgalmi sajtó, főleg a Népszava és a Szocializmus számos cikket szentelt Marx halála 25., majd 30. évfordulójának²⁸; ugyanakkor a megemlékezések sorából kiemelkedik a gondolkodó születésének 1918. évi centenáriuma.²⁹ Marx kiemelt méltatását mutatja az a tény is, hogy a Népszava Könyvkereskedés jelentős munkásmozgalmi személyeket ábrázoló képsorozatainak ismertetésénél az ő neve szerepel az első helyen. Az 1906-os lista sorrendje: Marx, Lassalle, Engels, Liebknecht, Bebel³⁰; az 1908-asé: Marx, Lassalle, Liebknecht, Engels.³¹ Az, hogy Marx után másodikként mindkét sorozatban Lassalle szerepel, a német munkásvezér rendkívüli megbecsülését mutatja³²; Engels helyének változása /3., illetve 4./ azt jelzi, hogy a korabeli szociáldemokrata propaganda még nem állította alakját elválaszthatatlanul örök másodikként Marxé mellé. /Figyelemre méltó, hogy az 1896. évre kiadott Népszava-naptár így méltatta a három forradalmárt: Marx és Engels nevét "rendesen együtt emlegettük, amikor századunk legnagyobb embereiről volt szó; Lassalle-val együtt képezték a mi szentháromságunkat."³³ A szöveg a keresztény vallásosság egyik legfontosabb fogalmának a forradalmárok alakjára történő alkalmazásával rendkívüli mértékben hangsúlyozza jelentőségüket./ A majd csak 1913-ban elhalálozó Bebel képének az elhunyt nagyságoké mellett szerepeltetése azt mutatja, hogy a korabeli szociáldemokráciától nem volt idegen - természetesen propagandisztikus célzattal - még élő, jelentős vezető alakjának ilyen módon való méltatása.³⁴ A több mint tíz évvel később, 1919 februárjában ismertetett,

6 darabból álló levelezőlap-sorozatban az első továbbra is Marx, de másodikként már Engels szerepel mögötte, Lassalle pedig csak a 3. helyre került. Ezután a sorrend az ábrázolt személyek elhalálozásának sorrendje: az időközben elhunyt Bebel, az 1914-ben meggyilkolt Jaurès, majd az 1919^{-ben} ~~1918-ban~~ elhalálozott és a Népszavában rendkívüli módon méltatott Victor Adler.³⁵

Az 1896-1919-es Népszava-naptárak forradalmi naptár-részeiben az utópista szocialisták közül a legtöbbször Fourier szerepelt, akiről Csebrenyák József 1895-ben ezt írta: "Fourier egy lángész volt és mint elsőt, őt illeti meg a halhatatlan dicsőség, ki a munkára való jogért harcolt és azt tudományos okokkal támogatta."³⁶ A Marx által erőteljesen bírált Proudhon alakjának 1902-től /tehát a "Szabó Ervin-korszak" kezdetétől/ való folyamatos kiemelten kezelése minden bizonnyal Szabó alábbi értékelésének volt köszönhető: "ha teljesen igazat adunk is Marxnak abban, hogy Proudhon kispolgár volt, [...] ha tudjuk is, hogy nem volt kommunista, nem volt kollektivista, hogy eszközeiben [...] utópista volt, mégis csak kissé elfogulatlan vizsgálat után el kell ismernünk, hogy ha mindezt le is vonjuk szellemi hagyatékából, marad még annyi, amennyi még a marxizmus történetében is kiváló helyet biztosít számára."³⁷ Ugyancsak 1902-től szerepelt kiemelten a naptárakban Garibaldi, akit egy Szabó Ervinnek tulajdonított 1902. évi Népszava-cikk így értékelte: "Ez volt Garibaldi! Az olasz szabadság hőse, az olasz egység atyja és egyben - a szocialista munkásegyletek atyja."³⁸ Szintén 1902-től szerepelt a naptárban Morus születési és halálozási dátuma; az angol gondolkodó Utópiájáról már 1895-ben ezt írta Csebrenyák József: "Morus Tamás műve, ami a társadalmi rend fényes kritikáját és a szociális probléma mély tudományosságát illeti, fölülmulja az összes e téren elődei által írt

műveket."³⁹ Karl Kautsky 1887-ben könyvet jelentetett meg Thomas More und seine Utopie címmel; a mű 1907. évi, 2. kiadásában a szerző "az első modern szocialistaként" méltatta Morust.⁴⁰ E mű kapcsán írta, feltehetőleg Weltner Jakab a Népszavában az angol gondolkodóról: "A munkásság [...] joggal számíthatja Moret a maga emberének, mert ő volt a modern szocializmus első úttörője", aki a kapitalisztikus termelési mód kezdeteikor lefestette annak hibáit, s ezek kijavítására olyan javaslatokat tett, amelyekből több még 1907-ben is a modern szocializmus alaptételeit képezi, így pl. a termelőeszközök társadalmiasítása.⁴¹ A Szocializmus 1910-1911-es évfolyamában jelent meg Pogány József Morus Tamás Utópiája című tanulmánya, amelynek forrása bevallottan Kautsky műve volt, a szöveg pedig így méltatta az angol államférfit és író: "Az első nagy szocialista", aki "kora konzekvenciáit háromszáz esztendő's jövőbelátással következtette ki"; az Utópia pedig a "modern kommunista szocializmusnak első kifejtése".⁴² Az 1906-ban meghalt Ibsent - aki az 1907-re kiadott naptárban már születési és halálzási dátummal szerepelt - így méltatta, halálhírének vételekor a Népszava: "Akik gondolkodásuk és érzésük minden szálával az emberiség felszabadulásán csüggnek; akik az ember tökéletes erkölcsi, lelki és anyagi függetlenségének harcosai, akik egy zsarnokuralom testét és lelket ölé béklyói alól való felszabadulás hirdetői: azok egyik legnagyobb előharcosukat veszítették el. Ibsen Henrik társadalomkritikai drámáiban az emberi együttélés legmélyebb problémáit fejtegette oly realitással, amely az egész modern drámairodalomnak alapját vetette meg." Társadalomkritikai drámáiban a "felszabadulás után való legyőzhetetlen vágy párosul a szociális viszonyok kegyetlen osztorozásával."⁴³ Ugyanakkor az Ibsen drámáiról megjelent elemzés⁴⁴

megmutatta: a szociáldemokraták akkor is hajlandóak kiemelkedőként értékelni alkotókat, ha velük kapcsolatban be is vallják: tevékenységük, gondolatviláguk egészét nem ismerik el a magukénak. Ez figyelhető meg /a naptárakban csak 1910-től kiemelten kezelt/ Schillerről, halálának 100. évfordulóján, 1905. május elején a Népszavában megjelent megemlékezésben is: "Az ünneplés nemcsak a költőnek szól, hanem legelsősorban annak, aki élete változatos folyamán keresztül egy ideált követett: a szabadságot. [...] éppen ezért van az, hogy a szabadság után törekvők között az elsők, a proletárok, a nagy költő és nagy ember emlékének megünneplésében szintén az elsők között állanak." S noha "gondolatvilága nem a mienk, csupán csak annak egy része. Fenséges idealizmusa a mi örökségünk. A munkásság Schiller emlékét igaz becsüléssel ünnepli."⁴⁵

Az uralkodó történetfelfogással és -ábrázolással nemcsak a szociáldemokraták helyezkedtek szembe: a Huszadik Század lapjain is vissza-visszatér - különösen egyes történelmi témájú könyvekről írott kritikákban - a magyar történetírás nagy részének elmarasztalása amiatt, hogy az csak királyokkal, kiemelkedőeknek tekintett egyéniségekkel, hadjáratok és csaták leírásával: azaz a történelem felszíni jelenségeivel foglalkozik a társadalmi-gazdasági fejlődés alapvető tényeinek bemutatása helyett.⁴⁶ Így pl. Ágoston Péter Marczali Henrik Magyarország története című könyvéről ezt írta: "költéményszerű marad az előadás István királyig. Ettől kezdve aztán folyton a királyok és vezérek egymás közti verekedéseit érti Marczali a történet alatt." Végül a szerző kiméletlenül rámutatott a bírált műnek a fennálló politikai-társadalmi rendszert szolgáló ideológiai tendenciáira.⁴⁷ De nemcsak e történelemábrázolás elutasításában, hanem három jelentős magyar történelmi szemé-

lyiség: Petőfi, Martinovics és Dózsa alakjának méltatásában, sőt kultuszában sem voltak egyedül a magyarországi szociáldemokraták: e személyeket politikai jelképekként alkalmazták a fennálló társadalmi-politikai rendszer más ellenzői is: így a polgári radikálisok, Ady Endre, a parasztmozgalmak.

Petőfi tisztelete - az uralkodó politikai erőkével⁴⁸ szemben - különösen figyelemre méltó a magyarországi szociáldemokraták esetében: a párt történetszemlélete ugyanis a századforduló idején az 1848-as magyar történelmi hagyományokból első sorban a költő személyét, eszméit, politikai tevékenységét kísérelte meg a nemzeti múlt legpozitívabb jelenségeként feltüntetni - a Kossuth-kultusz ellensúlyozására is. Petőfi leginkább mérvadónak tekinthető szociáldemokrata értékelését a századfordulótól a párt által kiadott Márciusi Emléklapokból ismerhetjük meg.⁴⁹ Az 1900-as emléklap szerint Petőfi "a szabadság szellemének megtestesülése volt", aki a világszabadságért, s nem egyetlen nemzet szabadságáért rajongott. És: "Petőfit [...] mi legtöbb joggal a magunkénak vallhatjuk. Gyűlölte a zsarnokságot, gyűlölte a burzsoáziát, melynek szívtelenségét, spekulatív természetét s mindenekfelett ravasz számíthatását és haszonlesését ismerte".⁵⁰ Az 1901-es emléklap megállapításai pedig határozottan szembehelyezkedtek azzal a korabeli nézettel, amely szerint a költő eszméi, törekvései /legalábbis jelentős részben/ megvalósultak⁵¹: "március 17-én⁵² a budapesti munkásság koszoruzza meg a költő szobrát. Egyedül a munkások küzdenek igazán és tántorithatatlanul a szabadságért. Ők fogják megvalósítani azon ideálokat, melyeket a költő hirdetett és amelyeket a polgárság oly bitang módon elárult s cserbenhagyott."⁵³ Mindazonáltal a szociáldemokraták többször leszögezték: Petőfi nem volt valamiféle korai szocialista. 1909-ben, a

költő halálának 60. évfordulóján jelent meg két fiatal szociáldemokrata szerző: Kende Ferenc és Gömöri Gyula Petőfi világnézete című könyve, amelyben megállapították, hogy a művész nem volt szocialista, de nem is lehetett volna: az ő korában a szocialista eszméknek még külföldön is csak a kezdeti létezek.⁵⁴ A Szocializmus 1910-1911-es évfolyamában közzétett tanulmányában pedig Pogány József hangsúlyozta: "Komoly, a szocializmus történelmét ismerő szocialista nem mondta még soha, hogy Petőfi "a mai értelemben vett szocializmus" híve lett volna. Szocialisták csak annyit állítottak róla, hogy a mai Magyarország minden osztályai és pártjai közül csak nekik van joguk becsülettel odaállni az emléke elé és csak nekik van joguk, hogy politikai elvei örököseinek mondják magukat és legfőljebb ha azt mondták róla, hogy őt is megérintette a 40-es évek szocialista szele és Fourier, Saint-Simon, Louis Blanc szocializmusa tükröződik a költészetében."⁵⁵ - Az I. világháború idején a költő versei megjelentek a különféle hadifogoly-újságokban.⁵⁶

A fennálló társadalmi-politikai rendszer elutasítói által kiemelten kezelt másik ~~nagy~~ magyar történelmi személyiséggel, Martinoviccsal foglalkozó irodalom már az 1880-as évektől nagymértékben megnövekedett: számtalan kisebb-nagyobb cikk, megemlékezés jelent meg a sajtóban: rengeteg, a történelmi adatok felhasználása helyett inkább a napi politika jelszavainak jegyében megfogalmazott eszmefuttatást tettek közzé. Fraknói Vilmos Martinovics-ellenes, ugyanakkor nagy hatású munkásságával szemben a kivégzések centenáriuma körüli években a szociáldemokrata és a polgári radikális sajtó valóságos Martinovics-kultuszt teremtett, mindkettő benne és általában a magyar jakobinusokban látva saját politikai törekvéseinek előfutárait.

A radikálisok főleg két vonatkozásban érezték szükségét Martinovics megvédésének: az egyik a jelleme ellen felhozott vádak, a másik pedig az, hogy összeesküvést szervezett és forradalmat akart. A szociáldemokraták felfogása viszont ez utóbbi vonatkozásban lényegesen eltért a radikálisokétól: ők is idealizálták Martinovics alakját, de másként: tiszta és elvhű forradalmárnak tartották.⁵⁷ Így pl. Szabó Ervin egy 1902-es, a magyar jakobinusokkal foglalkozó, a szerző nevének feltüntetése nélkül megjelent Népszava-cikksorozatban ezt írta róluk: "azok a kevészámu ujitók teljesen egyedül, segitőtársak nélkül állottak Magyarországon. Forradalmat nem csinálhattak.

Forradalmárok voltak-e hát mégis?

Mindenesetre! Ellenük volt minden. Nem érhatték el céljukat másképp, mint a meglevőnek teljes fölforgatásával. Erőszakkal-e vagy békés propaganda útján - mindegy. Tény, hogy az intézmények és az emberek gyökeres átalakítására volt szükség, hogy eszményeik: a Szabadság, Egyenlőség és Testvériség valósággá válhassanak. Ez pedig a forradalom."⁵⁸ A cikksorozat utolsó részében a szerző megállapítja: a magyar jakobinusok kivégzése óta eltelt évszázadban a forradalmárok követeléseinek nagy része csak törvényekben, "papiron" valósult meg - ténylegesen nem. Ennek okát Szabó abban látja, hogy Martinovics és társai a magántulajdon szentségét tették társadalmi elméletük alapjává. A cikksorozat befejező gondolatai szerint pedig "csak az a tan fogja megalapítani a jakobinusok óhajtott boldogságot, amely mellőzi a magántulajdont.

Ez a tan pedig a szocializmus!

És mi hisszük, hogy Laczkovics utolsó szava teljesezésbe megy, hogy "amit vetettem, az ki fog kelni, elvesznek a kopók, de megmaradnak a vadászok."

Megmaradnak a vadászok! De ezek nem a magyar jakobinusok, hanem a nemzetközi, forradalmi

a vörös jakobinusok!"⁵⁹

E befejezéssel a szerző a magyar jakobinusok mozgalmát egyfelől a szociáldemokrácia hagyományai közé illeszti, másfelől - elsősorban a nemzetköziség és a szocializmust jelképező vörös szín említésével - némileg el is határolja Martinovics és társai tevékenységét a munkásmozgalomtól. Azt pedig, hogy ~~innen~~ kik is ezek a "vörös jakobinusok" Szabó még pontosabban meghatározta a cikksorozat - egyébként szintén név nélkül megjelent - különlenyomatában, ahol az utolsó sorokat így módosította: "hanem mi vagyunk: a nemzetközi, a forradalmi vörös jakobinusok!"⁶⁰

Martinovics, születésének és kivégzésének dátumaival az 1903-ra kiadott Népszava-naptár forradalmi naptár-részeiben méltatott először, ettől kezdve az 1919-es naptárig minden évben.⁶¹

A szociáldemokrata hagyományteremtés bemutatásánál már idézett 1913-as Martinovics-tanulmányában pedig Pogány József így értékelte a magyar jakobinusok vezetőjét: "Martinovics nem volt se kalandor, se egyszerű reformer, hanem igazi forradalmár, aki eszméit tette is akarta váltani, aki csakugyan kimélet nélkül fel akart forgatni mindent, aki [...] igazi, fegyveres forradalmat tervezett és szervezett."⁶²

A polgári radikálisok és a szociáldemokraták ösztönzésére kezdte meg Budapest főváros vezetősége a kivégzettek sirjainak feltárását 1914 tavaszán. A magyar jakobinusok földi maradványainak megtalálása⁶³ nyomán az év júliusában a főváros közgyűlése elhatározta, hogy "Martinovics Ignác és vértanutársainak földi maradványait eddigi helyükön méltó módon eltemette, részükre [...] sirböltöt és megfelelő siremléket építtet,

továbbá a vértanuk emlékét megörökítő és a földi maradványaik felkutatását célzó emlékfüzetet ad ki [...] hogy mozgalmat indít egy, a vértanuk emlékét hirdető szoborműnek a székesfőváros belterületén való létesíthetése céljából országos gyűjtés megindítása iránt".⁶⁴ A határozat végrehajtását azonban a háború elhalasztotta, s a fővárosi tanács csak a polgári demokratikus forradalom idején foglalkozott ismét érdemben a temetés és az emlékműállítás ügyével⁶⁵ - csak hogy már merőben más, a Martinovics-kultusz egészét nagy mértékben módosító történelmi körülmények között.⁶⁶

A harmadik, kiemelkedőnek tekintett magyar történelmi személyiség, Dózsa György kultusza, úgy tűnik, eleinte főleg a századforduló parasztmozgalmaiban volt jelen. 1892-ben, amikor az agrárproletárok Szántó Kovács Jánost választották elnökké, a mozgalom vezető emberei egy-egy jelentős történelmi személyiség alakját felidézve határozták meg feladatait: Lassalle és Marx mellett Dózsát említve: "légy Dózsa György és győzz!" Várkonyi István mozgalmaiban is jelen volt a parasztvezér emléke: a Földmivelő 1897. április 30-i számának Várkonyi által írt cikke pedig már összekapcsolta Dózsa küzdelmeivel május 1-jét: "e napon szervezkedett először 383 évvel ezelőtt Dózsa György földmivelő vezérlete alatt a magyarországi földmivelő nép szabadságának és emberies megélhetésének elérésére és jobbágyi helyzetéből való kiszabadulása céljából." Jellemző, hogy a földművelők első országos kongresszusát Cegléden tartották, ahol Dózsa meghirdette programját. Várkonyi pedig, az elődkeresésben továbblépve, megállapította: az ő harcaikat Martinovics személye köti össze Dózsáéval. A parasztvezér tisztelete jelen volt mezőfi Vilmos és Áchim L. András mozgalmáiban is; ez utóbbi nyomán fordult Ady érdeklődése Dózsa alakja

felé.⁶⁷ A század elején többször felvetődött a parasztvezér szobra felállításának terve; végül az 1908. évi békéscsabai parasztkongresszuson leplezték le Rubletzky Géza Dózsa-szobrát.⁶⁸ /Jellemző, hogy a kongresszusra azzal hívták a résztvevőket: "Jöjjön el mindenki, akiben van egy csepp Dózsa György véréből és szelleméből".⁶⁹/ A 19. század utolsó éveire a parasztvezér tisztelete már a szociáldemokrata pártban is jelen volt. Az 1897. évre kiadott Népszava-naptárban Zaka Lajos ezt írta: Dózsa "május 1-jén vette át a tényleges vezérséget a néphez intézett beszéddel, így tehát május 1-je nemcsak mint munkásünnep, hanem mint egy nevezetes évforduló is ünneplendő általunk". /Talán innen vette Várkonyi azt a gondolatot, hogy Dózsa felkelését összekapcsolja május 1-jével./ Írása végén Zaka a parasztvezért nemcsak a szociáldemokrácia elődjeként, hanem - kinhalálát említve - egyenesen példaképként állította a századforduló munkássága elé: e szerint Dózsa "nemcsak az egyéni, hanem a vagyoni egyenlőtlenség ellen is küzdött, így tehát valóságos elődje volt mostani küzdőinknek: e küzdelemért ő kinos halált szenvedett, míg a mostaniak - a változott viszonyok következtében - csak üldöztetésnek vannak kitéve; ópámulatos lelkiezővel türte a kinos halált, mi meg, az ő példáján tanulva, kicsinylőleg fogadjuk az üldöztetést."⁷⁰ Az 1903. évre kiadott Népszava-naptárban pedig egy, Szabó Ervin^{által írt} ~~politikai~~ cikk így méltatta Dózsa alakját: "A törvény átvizsgálását és a szabadság megszerzését, a vagyonszolidaritást és a teljes demokráciát sürgeti, ami forradalmi programnak éppenséggel elegendő. Egyenlőség és vagyonszolidaritás! - méltó arra, hogy a mai szocialisták szobrot emeljenek számára."⁷¹ /A tudományos stílusnak megfelelően, ám hasonlóan értékelte Szabó Ervin Dózsát a Marx-Engels válogatás

második, 1909 folyamán megjelent kötetében közreadott Engels-
íráshoz, A német parasztforradalomhoz irt bevezetésében.^{72/}
1910 táján pedig már nem csak a parasztmozgalmak és a munkás-
mozgalom vallotta magáénak Dózsa alakját, de szinte az egész
magyar progresszió.⁷³

Dózsa figurája jelen volt Ady Endre költészetében is⁷⁴, va-
lamint hirlapi cikkeiben: a költő tisztában volt a parasztve-
zér alakjának politikai jelkép-értékével. Dózsa szobrával kap-
csolatos, ám más emlékművekkel is foglalkozó, külföldi esete-
ket említő írásai jól mutatják, hogy a költő - s nyilván kor-
társainak többsége is - felismerték a kiemelkedőeknek tekintett
történelmi személyiségek alakjaival, illetve az azok emlékmű-
veivel folytatott politikai propagandaküzdelmek mibenlétét.⁷⁵
1906-ban A. E. monogrammal a Budapesti Napló hasábjain megje-
lent La Barre-Dózsa György című cikkében így fogalmazott: "Fran-
ciaország Rómával vivja leszámoló harcát s természetes, hogy
La Barre lovag szobrot kapott. Nagy emberek és szobrok így szok-
tak teremni, régi és okos dolog ez. [...] Kell, hogy válasszunk
["Mi, a milliók, a rongyosok"] valakit, akit a nagyurak nem sa-
játíthatnak ki. [...] Ha már nekik van pofájuk, hogy a törté-
nelmet szegezzék nekünk, jó. Válasszunk mi is valakit a törté-
nelemből, aki szimbóluma leszen a mi végtelen szenvedésünknek,
majdnem undok tragédiánknak. S aki helyettünk kiáltssa a világ-
nak, hogy Magyarország néhány ezer kiváltságosé, s hogy itt
gyötrelmes élni minden munkás embernek. [...] Magyarország népe,
mely a feudalizmus ellen küzd, állítson szobrot Dózsa György-
nek [...] Ha már olyan alantas még mindig az emberi kultúra, hogy
szobrokkal kell beszélnünk, beszéljünk szobrokkal. Dózsa György
beszélne [...] Az egész munkás Magyarország helyett".⁷⁶ 1908-ban
még tömörebben, még kiméletlenebbül megállapította: "Mindig az

a halott és halhatatlan a divatos, akinek a neve jó harci eszköz. Ma Werbőczy, holnap Martinovics, talán holnapután Dózsa György lesz divatban. [...] Jövel, Werbőczy, mert ma a mágnessok az urak Magyarországon. De jövel majdan Dózsa György is, ha buzogánynak használni akarunk."77

A történelemmel, a történelmi személyiségekkel, ábrázolásokkal kapcsolatos uralkodó felfogás hívei és az azt elutasítók: adott esetben a szociáldemokraták és a polgári radikálisok közötti nyílt összecsapás 1907 októberében, a szabad tanítás pécsi kongresszusán zajlott le. A megnyitó ülésen tartott előadásában Hegedüs István hangsúlyozta a nemzeti hagyományok fontosságát a tanításban. Az előadást követő hozzászólásában Kunfi leszögezte: nem tartja szerencsésnek a szabad tanításnak a hagyományokra való építését, de ennek kapcsán ki kell jelentenie, hogy Magyarország hagyományaiból nem lehet és nem is engedik kirekeszteni a Dózsa Györgyöket és Martinovicsokat, akik ott nagyobb joggal foglalnak helyet, mint - jellemző szembeállítás - a Pázmány Péterek és Zrinyiek. Majd Ágoston Péter támadta felszólalásában a hagyományt a tudományosság rovására hirdető, illetve a nép hagyományaival nem törődő "hivatalos" történetírást; ezután Harkányi Ede mutatott rá: minden korban a "hagyomány" nevében üldözték az újítókat, tehát "a jövő harcosai" bizalmatlanok a "hagyományokkal" szemben. A továbbiakban Rácz Gyula kifejtette: "a mi szemünkben a középkori keresztény Magyarország jelenti a szabad kutatás és szabad szellem meggátlását, jelenti a kálvinista papok gályarabságát; jelenti az inkvizíció máglyáit". Kunfi támadására reflektálva Waldapfel János fejtegette a Zrinyitől és Pázmánytól fennmaradt szellemi javak értékét a Dózsa-féle parasztfelkelés szomorú emlékeivel szemben. Schandl Károly til-

takozott a magyar történelem és nagy alakjainak lekicsinylésére irányuló tendencia ellen, vele szemben viszont Pikler Gyula konstatálta: nem volt szó a történelem egyetlen alakjának lekicsinyléséről sem, csak az a kívánság merült fel, hogy a dolgozó nép küzdelmeinek hagyománya se hallgattassék el. Tarczai Lajos a/z uralkodó hagyományfelfogással szemben hangsúlyozta a munka és a tudomány hagyományának fontosságát. Fényes Samu elutasította a hagyományszeretetre épülő frázis-hazafiságot; szerinte az igazi hazaszeretet az arra való törekvés, hogy a haza minden polgára kulturemberhez méltóan élhessen. Ezután nem sokkal Beöthy Zsolt bezárta az ülést.⁷⁸ A kongresszus I. szakosztálya 1. csoportjának a történelemoktatással foglalkozó ülésén tartott, e tárgyat taglaló előadásában Marczali Henrik az egyéniségek történeti szerepéről megállapította: "Természetes, hogy minden eszme előbb csak egyesekben és azok körében kelt visszhangot, ezeket buzdítja cselekedetre, az eszme megvalósítására. Az egyéniségnek ebben áll történelmi szerepe és azért az egyéni munka és annak jelentősége igenis kell, hogy helyet foglaljon az objektív történetírásban." Hornyánszky Gyula előadásában megfogalmazta, hogy a történelem ismeretétől várja "a hazafi erényekben való kioktatást" s jogosultnak tartotta a közösségre koncentráló szocialista történetfelfogás küzdelmét a mereven individualista történet szemlélettel szemben. A hozzászólók sorában Ágoston Péter bírálóan mutatott rá arra, hogy az iskolai történelemtanítás teljesen individualista szemléletű, és legalább azt kellene világossá tenni: a történelem nem az egyének cselekedete, hanem az egész nemzet/nép össztevékenységének eredménye. A továbbiakban Farkas István hangsúlyozta, hogy a történelmet a mindenkori elnyomó osztályuralom ideológiája szerint tanították az iskolában;

Fényes Samu támadta azt a felfogást, mely szerint a kizsákmányoló kisebbség tetteinek ismertetése a tanulók hazafiságra nevelését szolgálná. Véleménye szerint a történelem csak akkor fog hazafiságra nevelni, ha a "munkaszervezetet" ismerteti, s így utmutatást ad arra vonatkozólag, hogy miként lehet azt megmenteni a kizsákmányolástól. Szende Pál, Marczalit bírálva, az egész történelmet egységes szempontból megvizsgáló szemlélet érvényesítése mellett foglalt állást. Rónai Zoltán szerint az adott, egyénközpontu történetírás nem a valóságban nagy hatásu személyiségek működését mutatja be, hanem elsősorban a hatalmasokét: a történetírás által politikai hatalmak akarják tetteiket igazolni, önmagukat erősíteni. Ezzel szemben kívánatosnak tartotta a tömegek történetének tanítását, a hamis politikai értékek lerombolását, a tudomány mentességét az efféle értékelésektől. - Giesswein Sándor részben igazat adott Ágostonnak, majd azt fejtegette, hogy egyén és társadalom kölcsönösen hatnak egymásra.⁷⁹ A kongresszuson tehát terítékre kerültek a fennálló társadalmi-politikai viszonyok elutasítót a történelemfelfogás vonatkozásában foglalkoztató fő kérdések: az egyének és tömegek történelmi szerepe; az, hogy ki és miért tekinthető kiemelkedő történelmi személyiségnek; a történetírás és -oktatás politikai-ideológiai tendenciózussága és határozottan megmutatkozott az egymással szembenálló kétféle hagyományfelfogás, illetve hagyományrendszer is.

A fentiekben felvázolt, helyenként elnagyolt áttekintés mindazonáltal lehetővé tesz néhány általánosabb jellegű megállapítást. Az egyik az, hogy a korabeli magyarországi szociáldemokrácia a történelmi materialista felfogás, valamint saját politikai koncepciója jegyében elutasította az uralkodó politikai erők történelemábrázolását: a nagy történelmi személyiségek sze-

repének hangsúlyozását; panteonjukat; a történetírás és -oktatás politikai-ideológiai tendenciózusságát. Ezen elutasításban mellettük álltak a polgári radikálisok és Ady Endre is. A másik megállapítás az, hogy ugyanakkor - úgy tűnik, elsősorban a tömegekkel való kommunikálás érdekében - a magyarországi szociáldemokrácia, mint politikai erő, is eljutott odáig, hogy kialakítsa saját panteonját: az általuk kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek rendkívül jól felhasználható propagandaeszközöket, szimbólum-készletet jelentettek. Ugy tűnik, e jelenségre is áll Eric Hobsbawm megállapítása a "kitalált", a "teremtett" hagyományokról: itt a történelem a cselekvés legitimálójaként és a csoportkohézió cementjeként használtatik fel; gyakran pedig - a történelmi személyiségek emlékművei által - a harc valódi szimbólumává válik. Még a forradalmi mozgalmak is megújulási igyekezetek új eszméiket a forradalom hagyományaira /"A német népnek is megvan a maga forradalmi hagyománya" - amint Engels állította A német parasztháború első szavaival⁸⁰ / és saját hőseikre, mártírjaikra történő hivatkozással.⁸¹ E sajátos, jelentős részben mesterséges, ugyanakkor az 1870-1914 közötti időszak egész Európájára jellemző "hagyomány-termelési" folyamatban⁸² nagy szerep jutott a párt vezető értelmiségi alakjainak, köztük Szabó Ervinnek /akit 1918 őszén bekövetkezett halála után majd a Magyarországi Tanácsköztársaság méltat kiemelkedő történelmi személyiségként/, valamint más, a proletárdiktatura idején - ha nem is feltétlenül az ideológia területén - vezető szerepet vállaló szociáldemokratáknak: Kunfi Zsigmondnak, Pogány Józsefnek, Ágoston Péternek. Az általuk megteremtett panteon a politikai, művészeti és tudományos forradalmárok csarnoka volt, amelyből kirekesztettek a királyok, hadvezérek és szen-

tek. S bár e hősgaléria alapvetően nemzetközi - és a nemzeti hagyományokkal szembenálló volt -, mégis belekerült néhány magyar történelmi személyiség: Frankel Leó, a nemzetközi forradalmár, Petőfi, Martinovics és Dózsa. Az utóbbi két személy kultusza a szociáldemokrata párt számára valamiféle összekötő hidat is jelenthetett azon erőkhöz, amelyek szintén szemben álltak a korabeli társadalmi-politikai rendszerrel: Martinovics kultusza a radikális értelmiséghez, Dózsaé az elégedetlen parasztsághoz. - A harmadik megállapítás pedig az, hogy ezen politikai erők, az általuk kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek méltatásához számos elemet átvettek a korabeli uralkodó politikai csoportok eszköztárából: az ünnepekkel, a szoborállítással való megemlékezést, a korban népszerű emléklapok⁸³ terjesztését vagy a kalendárium-formát.⁸⁴ Ám ezen formai jellegű megoldásoknál lényegesebb átvétel volt, hogy a fennálló társadalmi-politikai rendszer elutasítói lényegében éppugy politikai jelképekként, saját nézeteik kifejezőiként használták fel az általuk kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségeket, mint az általuk ezért is kárhoztatott uralkodó politikai erők az övéiket, s Ady La Barre-Dózsa György című cikkének idézett sorai jól mutatják: volt rá példa, hogy ezt nyíltan fel is vállalták. - Ugy tűnik, 1918-1919-re létrejött két, egymással határozottan szembenálló, s noha eltérő történetfelfogásokhoz kapcsolódó, de lényegében rokon jellegű elméleti megfontolások és gyakorlati megoldások által kialakított panteon. Az 1918-1919. évi forradalmakban pedig a hatalomra jutó addig ellenzéki erők határozott intézkedéseket tettek a letűnt rendszereket jelképező-legitimáló panteonok eltávolítására és arra, hogy ezek helyére az új rendszerek eszméit kifejező, a forradalmak hatására is változó hősgalériák alakjait állítsák fel...

2.2. Az 1917-es bolsevik forradalom hős-ábrázolásai és a magyar kommunisták közreműködése

"Forradalmi időkben semmi sem olyan hatásos, mint a szimbólumok bukása" - írta a nagy francia forradalom kapcsán Hobsbawm.¹ S valóban: 1917 Oroszországában a cári rendszer által kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek emlékműveinek eltávolítása nem a bolsevikok hatalomra jutásával vette kezdetét: a polgári forradalom időszakának sajtója már 1917. március elején arról tudósított, hogy Péterváron az Arzenálban lerombolták az összes uralkodószobrot; hogy március 18-án Kijevben eltávolították Sztolipin szobrát; hogy ugyane hónapban Kanszk-Jenyiszejszk polgárai hozzájárultak az oda száműzött forradalmárok javaslatához, mely szerint II. Sándor helyi emlékművét cseréljék ki egy szabadságharcos-emlékművel. Ugyanakkor az Ideiglenes Kormány, noha foglalkozott a kérdéssel, sehol sem fogantatosított általános jellegű intézkedéseket a cárok, tábornokok és nagyhercegek emlékműveinek eltávolítására, így azok /tulnyomórészt/ a helyükön maradhattak.²

Nem sokkal az októberi forradalom után, 1918. április 12-én kelt "A Népbiztosok Tanácsának dekrétuma a cárok és lakájaiak tiszteletére emelt emlékművek eltávolításáról és az Orosz Szocialista Forradalom emlékművei tervezetinek kidolgozásáról". E szerint "azon nagy fordulat méltatására, amely Oroszországot átalakította", a Népbiztosok Tanácsa elrendelte, hogy "a cárok és lakájaiak tiszteletére emelt", és sem történeti, sem művészi szempontból nem számottevő emlékműveket távolítsák el a terekről és az utcákról, és szállítsák raktárakba vagy hasznosítsák azokat. A továbbiakban rendelkezett az emlékművek elbírálására hivatott bizottságról, amelynek azt is feladatává tette, hogy

mozgósítsa a művészeket és szervezzen pályázatot olyan emlékművek tervezeteinek kidolgozására, "amelyek az Orosz^{országi} Szocialista Forradalom nagy napjait méltatják". A Népbiztosok Tanácsa azt akarta, hogy május elsejére már "a legviszatasztóbb bálványok közül néhányat távolítsanak el és az új emlékművek első modelljeit állítsák a tömegek ítéllete elé." A bizottság feladata lett a május elsejei diszítések sürgős előkészítése és a feliratok, utcanévek, címerek stb. kicserélése ujakkal, amelyek a forradalmi Oroszország szellemiségét tükrözik.³ A rendelet nyomán már 1918. május 1. előtt a moszkvai Sarló és Kalapács üzem munkásai ledöntötték Szkobelev tábornok lovas-szobrát /a megmaradt talapzatot a május elsejei ünnepség alkalmából vörös szövettel diszítették és szónoki emelvénynek használták/. Majd 1918 nyarán megkezdődött a nemkívánatos emlékművek immár tervszerű eltávolítása. Moszkvában eltávolították II. Sándor és III. Sándor emlékműveit, lerombolták az 1905-ben meggyilkolt Szergej Alekszandrovics Romanov nagyherceg emlékművét, Nagy Katalin két szobrát közgyűjteményekben helyezték el, végül, az akciósorozat utolsó elemeként augusztusban lebontották a Szkobelev-emlékmű talapzatát is. Pétervározt eltávolították Nagy Péter két kisebb emlékművét, ám megkímélték Falconet Nagy Péter-szobrát, a Falota téri Alekszander-eszlopot és I. Miklós emlékművét /ez utóbbit 1918. május 1. alkalmából drapériával fedték be/. III. Sándor lovasszobra pedig még 19 évig állt a Moszkvai Pályaudvarnál; talapzatára Gyemjan Bednij költő egy gunyos epigrammáját vésték.⁴

A nemkívánatos emlékművek eltávolításában, de még inkább az újak emelésének folyamatában minden bizonnyal szerepet játszott az a tényező is, hogy Oroszországban a művészetet régóta az "élet tanítómesterének" tekintették. A forradalmi átalakulás idő-

szakában rendkívüli mértékben megnőtt a művészet nevelő és propagandisztikus funkcióinak jelentősége. A polgárháboru idején pedig egyenesen harci fegyvernek tekintették a művészetet: az alkotók plakátokat rajzoltak, jelszavakat festettek, városok új arculatát formálták meg, agitációs színházi előadásokat diszleleteztek, agitációs vonatokat és hajókat festettek ki, emlékműveket és tribünöket terveztek és emeltek.⁵

Az 1918. áprilisi rendeletet követő emlékműállítási hullám során az első szobrot, Ravdel ideiglenes Marx-emlékművét 1918. május elsején - a hagyományos munkásmozgalmi ünnep alkalmából és valószínűleg Marx születése centenáriumának tiszteletére is - avatták fel Penza városában. A küszöbön álló eseményről tudomást szerezve a Pravda április 28-i száma elvi állásfoglalást tartalmazó cikket közölt e tárgyban.⁶ Az írás szerzője az akkor már Moszkvában tartózkodó Kun Béla, az OK/b/P 1918. március 24-én megalakult magyar csoportjának elnöke volt.⁷ A hivatalosnak számító véleményt kifejező rövid cikk rámutat arra, hogy a forradalmárok emlékművei korántsem csak, sőt, úgy tűnik, elsősorban nem is az adott személy alakjának megörökítésére hivatottak: "Az uralkodó osztállyá vált proletariátus szemében Marx Károly emlékműve a saját harcának, a saját végső győzelmének szóló emlékmű." A cikk határozottan igyekszik elhárítani a "személyi kultusz" vádját ezzel a fajta emlékműállítással kapcsolatban: "A forradalmi osztály sohasem eshet bele a személyi kultusz bűnébe." Ám: "Mindazonáltal az egyik legnagyobb marxista közgazdász igazat írt, amikor megállapította: "A nevek - faktorok." Ugyanezt el lehet mondani az emlékművekről is.

Ha a győzelmes orosz proletariátus minden köztéren felállítja harcos előfutárainak emlékszobrait, ez nem lesz személyi kultusz, csupán saját forradalmának megbecsülése."⁸ A Pravda állás-

foglalása szerint tehát ezek az emlékművek elsősorban a jelen forradalmának megörökítői, politikai szimbólumai.⁹

A Marx-centenárium alkalmából pedig az OK/b/P magyar csoportjának lapjában, az 1918. április 3-tól hetente kétszer megjelenő Szociális Forradalom hasábjain Kun Béla, a szerkesztőbizottság tagja¹⁰ így méltatta a tudós-forradalmárt: "a munkásosztály [...] legnagyobb előharcosa [...] legnagyobb forradalmárja [...] legnagyobb tudósa."¹¹ A lap a továbbiakban tudósított a centenárium eseményeiről: eszerint 1918. május 5-én a moszkvai szak-szervezetek házában az OK/b/P német, magyar és román csoportjai együttesen rendeztek Marx-emlékünnepet, amelyen "a kommunista tanok megalapítójának életét, működését és jelentőségét" magyar nyelven Kun Béla méltatta.¹² Május 19-én Tulán rendeztek Marx-ünnepélyt¹³, június 8-i számában pedig a Szociális Forradalom arról tudósított, hogy "Marx születésének százszázéves évfordulója alkalmából az Orosz Szövetséges Szocialista Tanácsköztársaság 1 millió rubelt szavazott meg abból a célból, hogy Marxnak Londonban levő sirját a nagy gondolkodó és nagy harcos emlékéhez méltó művel jelöljék meg. Ugyancsak a proletárállam költségén adják ki Marx összes műveit orosz nyelven. Az orosz munkásság, amely előljárt a nemzetközi forradalomban, előljár ebben a kötelesség-lerovásában is."¹⁴ A centenárium eseményei minden bizonnyal nagy hatással voltak az azokban részt vevő magyar kommunistákra.¹⁵

Mindezenközben pedig - ha lassan is, Lenin többszöri erőteljes bírálatától kísérvé¹⁶ - folytak az 1918. áprilisi rendeletben meghatározott emlékműállítási kampány eseményei.¹⁷ Május végén a Moszkvai Művészeti Kollégium nevében Tatlin és Dimsic-Tolsztaja emlékiratukban azt javasolták, hogy - részben gyakorlati, részben eszmei-politikai szempontok alapján - az emlék-

műállítási versenyben a szobrászok a mellszobrok, egészalakos figurák vagy féldomborművek tervezet-modelljeit könnyen kezelhető anyagból: gipszből, cementből vagy fából készítsék el, s ezeket állítsák fel a kijelölt helyeken. Ezután pedig majd a közönség ítélete dönti el, mely modelleket valósítják meg olyan maradandó anyagban, mint a bronz, a márvány vagy a gránit.¹⁸

/Ezek a feltételek szerepeltek a Moszkvai Szobrászszakszervezet 1918 nyarán kiadott emlékmű-pályázatában is. E szerint az emlékmű igazi méretével megegyező nagyságu tervezet-modelleket kb. 1918. szeptember végéig kellett elkészíteni és felállítani.^{19/}

A Népbiztosok Tanácsának 1918. július 17-i rendelete szerint a Művelődésügyi Népbiztosság feladata, hogy közzétegye listáit "a szocializmus neves tanítóinak és a nemzetközi forradalom neves képviselőinek, valamint azon képzőművészeknek és zenészeknek, akik méltók rá, hogy Szovjet-Oroszország emlékműveket emeljen nekik."²⁰ Az áprilisi rendelet általános megfogalmazásaival szemben ez a szöveg egyértelműen közli, hogy milyen típusu történelmi személyiségeket tekint kiemelkedőeknek az új rendszer. A Népbiztosok Tanácsának július 30-i rendelete pedig arra utasított, hogy "mindenekelőtt a forradalom legkiemelkedőbb képviselőinek, Marxnak és Engelsnek kell emlékműveket állítani".²¹ Végül 1918. augusztus 2-án, Lenin, Boncs-Brujevics és Gorbunov aláírásával megjelent "azon személyek jegyzéke, akik emlékműveinek felállítását Moszkvában és az OSZSZSZK többi városában" hivatalosan javasolták. A lista 6 kategóriában összesen 66 nevet tartalmazott, a következő megoszlásban: I. Forradalmárok és a társadalom javáért tevékenykedők: 31 személy, köztük: Spartacus, Brutus, Marx, Engels, Bebel, Lassalle, Jaurès, Marat, Robespierre, Danton, Garibaldi, Sztjepan Razin, Pesztyel,

Rilejev, Herzen, Bakunyin, Plehanov, Fourier, Saint-Simon, Owen; II. Írók és költők: 20 személy, köztük: Tolsztoj, Dosztovszkij, Lermontov, Puskin, Gogol, Ragyiscsev, Belinszkij, Gleb Uszpenszkij, Szaltikov-Scsedrin, Nyekraszov, Sevcsenko; III. Filozófusok és tudósok: 3 személy: Szkovoroda, Lomonoszov, Mengyelejev; IV. Képzőművészek: 7 személy, köztük: Rubljov, Vrubelj, Subin, Kozlovszkij; V. Zeneszerzők: 3 személy: Muszorgszkij, Szkrjabin, Chopin; VI. Színészek: 2 személy.²² A listát megvizsgálva feltűnő a "belföldiek" tulnyomó többsége a "külföldiekhez" képest: 47 személy: 45 orosz és 2 ukrán /71,2%/ áll szemben összesen 19 külföldivel /28,8%/: arányuk tehát: 2,47 : 1. Ezzel szemben az első, érthető módon a legtöbb személyt magába foglaló csoportban egészen más a megoszlás: itt 13 "belföldi" /41,9%/ szerepel 18 "külföldi" /58,1%/ mellett: az arány itt a "külföldiek" javára: 1,38 : 1. Ám a további kategóriákban, az egy Chopin kivételével, "belföldiek", a 2 ukránt leszámítva pedig csak oroszok vannak jelen. Az írók és költők csoportjának vezető helyeit az orosz irodalom legkiemelkedőbb alakjai foglalják el, majd - szinte az I. személysorozatot folytatva - következnek az orosz társadalom, a cári rendszer bírálói: az orosz társadalomkritika kezdeteit képviselő Ragyiscsev; a radikális demokrata kritikusok, köztük Belinszkij és Csernisevszkij; a paraszti szocializmus teoretikusai: Ogarjov és Mihajlovszkij; az 1880-1890-es évek orosz falusi világának ábrázolója, Gleb Uszpenszkij; a keserű társadalmi-politikai szatíra mestere: Szaltikov-Scsedrin. A további, meglehetősen bizonytalanul összeállítottaknak tűnő csoportok közül a zeneszerzőkében ott van Chopin, jelezve a hivatalos szovjet- orosz politika eltérését a cárizmus lengyelellenességétől s egyben utalva a forradalmi összetartozásra is. Azzal a gesztussal,

hogy a színészek külön kategóriát kaptak, a hivatalos politika egy olyan művészeti ágak adta meg a tiszteletet, amely Oroszországban hagyományosan különös közkedveltségnek örvendett.²³

Áttekintve az 1918 folyamán kibontakozó, a legfelsőbb szovjet-orosz vezetés: a Népbiztosok Tanácsa és személyesen Lenin által irányított-szabályozott, az új rendszer által kiemelkedőknek ítélt történelmi személyiségek alakjának megörökítésére /és a nemkívánatosak emlékműveinek eltávolítására/ irányuló munkálatokat, felvetődik a kérdés: a számtalan nehézség, a polgárháború és az intervenció kezdetének időszakában miért tekintette ezt a dolgot olyan nagy jelentőségűnek a legfelsőbb vezetés, illetve maga Lenin? Trockij, a kortárs, így ír erről önéletrajzában: "Leninben erősen élt a kontinuitás érzése, ha az ügyről volt szó, amelyen dolgozott. Mint nagy forradalmár, tudatában volt annak, mit jelent a történelmi hagyomány. Hat talmon maradunk, vagy megdöntenek bennünket - ezt nem lehet előre látni. De minden körülmények közt a lehető legvilágosabbá kell tenni az emberiség forradalmi tapasztalatait. Jönnek majd mások, és az általunk kijelölt és megkezdett úton újabb lépést tesznek majd előre. Ebben a szellemben folyt az első időkben a törvényhozó tevékenység. Ugyanebből a megfontolásból Lenin türelmetlenül sürgette a szocializmus és a materializmus klasszikusai műveinek mihamarabbi orosz nyelvű megjelentetését. Arra törekedett, hogy állítsanak föl minél több forradalmi emlékművet - akár a legegyszerűbbeket, mellszobrokat, emléktáblákat - minden városban, s ha lehet, a falvakban is: hadd eresszen erős gyökeret a tömegek tudatában mindaz, ami történt; hadd hasítsa a lehető legmélyebb barázdát a nép emlékezetében."²⁴ A. A. Sztrigaljov szerint a történelmi személyeket ábrázoló emlékművek létrehozása az egyik hatásos módja volt an-

nak, hogy a tömegek meghatározó történelmi szerepének hangoztatásával párhuzamosan a kiemelkedő személyiségek szerepét is megfelelően kifejezzék. Ugyanakkor ezek az emlékművek "kapcsolatba hozták az orosz forradalmat az egyetemes kultúra hagyományaival, azt hirdetve, hogy a forradalom a világtörténelmi méretekben megvalósuló társadalmi és kulturális haladás örököse."²⁵ E gondolat jegyében - mint a lista mutatja - a szovjet vezetés a középkoron /Rubljov/ át visszanyult egészen a klaszikus ókor "forradalmi hagyományaihoz" /Spartacus, Brutus/. /Ez utóbbi gesztusba belejátszhatott az orosz forradalmárok által rendkívüli módon értékelt nagy francia forradalom/ antikvitás-kultuszának emléke is./ E Mindezek mellett helytállónak látszik Richard Stites feltételezése is, mely szerint Lenin határozottan törekedett arra, hogy történelmileg legitimálja a forradalmat és minél gyorsabban kommunikálhasson a városi tömegekkel.²⁶ Ekkoriban Lenin igyekezett a forradalom számára megnyerni a kispolgárság legalább egy részét s tudta: "A kispolgárság pedig, gazdasági helyzeténél fogva, hazafiasabb akár a burzsoáziánál, akár a proletariátusnál."²⁷ A kapcsolat-teremtés igényét látszik tükrözni a lista fent bemutatott "belföldi"- "külföldi" megoszlása is, az a tény, hogy a "külföldiek" 1 kivétellel valamennyien a 66-os lista csaknem felét kitevő I. csoportban találhatók; a többiben szinte kizárólag oroszok szerepelnek: úgy tűnik, Lenin, miközben a tömegekkel el akarta fogadtatni a nemzetközi forradalmi hagyományokat, azok hőseinek ábrázolásán keresztül, nem utolsósorban ennek érdekében gondosan ügyelt arra, hogy ezt az internacionalizmust ellensúlyozza /s így elfogadhatóvá tegye/ a nemzeti forradalmár hősök, a cári rendszert bíráló alkotók, valamint orosz művészek alakjának kiemelt méltatásával.

Az emlékműállítási hullám során Moszkvában 1918 októbere folyamán felállították Ragyiscsev mellszobrát, november 3-án pedig négy szobrot: Robespierre-ét, Sevcsenkóét, Nyikityinét és Kolcovét mutatták be a közönségnek. Az októberi forradalom évfordulójára állították fel Marx és Engels kettős emlékművét, amelyet november 7-én maga Lenin avatott fel, valamint Jaurès, Halturin, Szofja Perovszkaja, Lavrov, Dosztojevszkij, Verhaeren²⁸, Szaltikov-Scsedrin, Heine és Plehanov szobrát. /Az új emlékművekből láthattak néhányat az akkor még Moszkvában tartózkodó magyar kommunisták is./ - Pétervároton 1918 szeptemberében leplezték le Ragyiscsev mellszobrát, októberben felállították Lassalle-ét és Dobroljubovét; a forradalom évfordulójára pedig elkészült Marx egészalakos szobra.²⁹ A moszkvai évfordulós ünnepségekről - többek között - már így írhatott a Szociális Forradalom: "Képek, diszitések, szobrok, emlékművek kerültek mindenhová."³⁰ A következő hónapokban további emlékművek felállítására került sor.³¹ Problémát jelentett viszont az, hogy a legtöbb szobor esetében a kiválasztott személyekben kifejezésre jutó forradalmi tartalom konvencionális formával párosult³², amely jelenségről egy kortárs ezt írta: "A legtöbb tervezet a régi emlékműszobrászat kényelmes hagyományainak erőteljes megismétlése volt [...] A művészek megkisérelték, hogy a történelmi személyiségnek hű ábrázolását adják, továbbra is kötődtek a portrészobrászat régi konvencióihoz."³³ Gondot jelentett az is, hogy ezen emlékművek, illetve emlékmű-tervezetek jelentős része nem tartós anyagból - általában gipszből, Robespierre-é betonból - készült, s így nem maradtak meg sokáig.³⁴

Ha nem is ilyen nagyszabásúan, de a magyar kommunista csoport is összeállította - egy kiadandó életrajz-gyűjtemény tervezeteként - az általa legkiemelkedőbbeknek tekintett forradalmárokat

listáját. A tervről, annak indítékairól a Szociális Forradalom 1918. szeptember 18-i számában a következő tudósítás jelent meg: "A kommunizmus tudományos elméletén és gyakorlati tapasztalatain kívül hasznos és érdekes megismerkedni a forradalmak nagy embereivel is. E téren tölt be hivatást a [...] gyűjtemény: "Forradalmak vezérei". Ebben a gyűjteményben egyelőre a következő nagy forradalmárok élet- és jellemrajzát adjuk ki: Marx Károly, Lenin, Engels Frigyes, Dózsa György, Frankel Leó, Marat."³⁵ Jellemző, hogy a lista élén az az évi centenárium alkalmából a hivatalos szovjet propaganda által is kiemelten méltatott Marx szerepel /akárcsak persze az 1906. és 1908. évi magyarországi szociáldemokrata képlistákon is/. Másodikként azonban, Engelst is megelőzve, Lenin került mögé: a két forradalmár "kapcsolatát" Kun Béla a Lenin műveihez 1918. június végén irt előszóban a következőképpen igyekezett szemléltetni: "Ha hinni lehetne a vándorló lelkekről szóló hindu hitregékben, talán azt lehetne mondani róla [ti. Leninről], hogy a munkások legnagyobb tanítómesterének, Marx Károlynak szelleme költözött belé, hogy új testhüvelyben folytatva életét, átvigye a valóságba azt, amit tanított, amiért küzdött."³⁶ Engels alakja, bár csak harmadikként, elmaradhatatlanul szerepel a sorozatban. A magyar "forradalmi hagyományokból" - valószínűleg a parasztság, illetve a hadifogoly paraszt-katonák megnyerése érdekében - az összeállítók elsőnek Dózsát emelték ki, a munkásmozgalomból pedig, feltehetőleg nemzetközisége, a kommunisták által nagyra értékelt párizsi kommunben³⁷ való részvétele miatt Frankel Leót.³⁸ Marat valószínűleg egyrészt annak hatására került be a rövid sorozatba, hogy az orosz bolsevik forradalom rendkívüli módon értékelte a nagy francia forradalmat³⁹, másrészt talán azért is, és éppen ő, mert a Népszava Könyvkereskedés kiadásában még 1909 során megjelent

Wilhelm Bloss által írt francia forradalom-történet őt ábrázolta a proletariátus érdekeinek fő képviselőjeként.⁴⁰ ~~szemben~~ Szemben a hivatalos szovjet-orosz listával, erre a sorozatra - s ez talán még a magyarországi szociáldemokrata felfogás hatása is - a szigorú internacionalizmus jellemző, a külföldi forradalmárok tulsulya által.

Ugyancsak 1918 őszén jelent meg a Szociális Forradalom hasábjain nekrológ Szabó Ervinről, akit még az év nyarán a moszkvai Szocialista Akadémia /egyedüli magyar/ tagjává választott.⁴¹ A szerző nevének feltüntetése nélkül megjelent írás Szabót a következőképpen méltatja: "A marxista gazdaságtudomány kiváló magyar képviselője, a proletariátus forradalmi hivatásának szellemi, irodalmi hirdetője, apostola", akiről mindenki tudta, hogy a magyarországi munkásmozgalom legéberebb megfigyelője volt, aki a párt politikáját mindig a "a marxista végcél szigorú mértékével ellenőrizte." A cikk szerint természetes, hogy Szabó Ervin nem folytatott napi politizálást és csak tudományos tevékenységével szolgált a proletariátust, előadásain "terjesztette a forradalmi marxizmust". A bevezető méltatás után ez a kiemelés pedig már a következő megállapításokat készítette elő: "Hogy [Szabó Ervin] nem volt aktív munkásvezér, annak oka éppen abban volt, hogy forradalmár volt. A megalkuvás üldözője, az osztályharc felfüggesztésének és pihentetésének ellenzője és éppen ezért a magyarországi szociáldemokrata vezetők sohasem látták szívesen a munkásság közelségében, akiknek a folyton paktáló, megalkuvásból újabb megalkuvásba bukácsoló taktikáját mindannyiszor a legélesebb kritikával sujtotta, ahányszor arra alkalma nyílt." Természetes tehát, hogy Szabó nem követte ezt a pártvezetőséget, hanem bizott a munkásságban, amely - a vezetők megalkuvó taktikájával szemben - előbb-utóbb felismeri "az egyedül célhoz veze-

tő forradalmi utat." És: "Az orosz forradalom óta minden magyar szocialista Szabó Ervinben látta a munkásság közelgő döntő harcának szellemi vezérét, lelkét, irányítóját." A magyar kommunisták pedig megerősödtek abbeli meggyőződésükben, "hogy Szabó Ervin a mi emberünk, a mi vezérünk, eddigi írásai, elvei, taktikája alapján a szó legtökéletesebb értelmében." Ezért parancsolja el a cikk Szabó koporsója mellől nemcsak a polgári gyászolókat, de a "hivatalos szociáldemokrata vezéreket" is. "Gyűlölte ő [ti. Szabó Ervin] mélységes gyűlölettel ezeket, éppugy mint magát a burzsoáziát." Csak a munkásosztálynak van joga ott állni a gondolkodó ravatalánál. "A forradalmi proletariátus úgy fogja emlékezetében Szabó Ervin nevét megőrizni, mint nagy előharcosét, aki tanításaival világosabbá tette az utat, amely győzelemre vezet a proletariátust."⁴² A nekrológ, amely még Szabó életkorát is tévesen adja meg /szerinte 39 évesen halt meg, pedig ténylegesen 41 volt⁴³/, alig ismerteti a gondolkodó életét, tudományos munkásságát; lényegében egyetlen témára összpontosít: célja bebizonyítani azt, hogy Szabó a kommunisták elődjének számít, elvitatva őt a szociáldemokratáktól.⁴⁴ Ebben az eljárásban pedig korántsem csak valamiféle "öskeresés" motivuma volt jelen, hanem a kommunisták által megalkuvónak tekintett magyarországi szociáldemokrácia elleni küzdelem, a párt lejáratására irányuló törekvés is, amelynek a Szociális Forradalomban végig nagy szerep jutott.⁴⁵ Néhány nappal később a Pravdában Kun Béla méltatta Szabót, megállapítva róla, hogy az "a marxizmusnak valóban forradalmi teoretikusa volt, ugyanabból a fajtaból, mint az orosz bolsevikok." Ám e cikk nem elsősorban a szociáldemokráciát támadja: feltehetőleg a szovjet-oroszországi olvasókat tájékoztatandó, Szabó alakját nekik bemutatandó, Kun hosszan foglalkozik a gondolkodó tudományos munkásságával is.⁴⁶

Miközben Lenin az új rendszer által kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek emlékének méltó megőrzésén fáradozott, sajátos módon az ő kultusza is kezdett kialakulni. A forradalom vezérének első hivatalos fényképét 1918 januárjában készítették⁴⁷, s ez, akárcsak a korai ábrázolások /igy pl. S. A. Pavlov fekete-fehér Lenin-plakátja/ még korántsem valamiféle Lenin-kultusz megnyilvánulása volt: meg akarták ismertetni az országgal a szovjet rendszer megalapítójának és vezetőjének arcvonásait.⁴⁸ Erre annál is inkább szükség volt, mivel - Krupszkaja visszaemlékezései szerint - a bolsevikok uralmának első heteiben még senki sem ismerte Lenin arcát.⁴⁹ Ám az információközlést csak meglehetősen keskeny sáv választotta el a kultusztól, illetve az azt felhasználó propagandától.

A Pravda 1918. május 4-i számában megjelent, "A vezérhez" című versében Gyemjan Bednij már a keresztény vallásosság elemeit alkalmazta Lenin ábrázolásában: írásait "a Munka Szent Bibliájá"-nak nevezte, a politikus ellenségét pedig "Judás"-ként bélyegezte meg.⁵⁰ - Az első magyar nyelvű Lenin-kiadvány, A harc útja 1918. június végi előszavában pedig Kun Béla így kezdte Lenin méltatását: "Ne menjen vissza a múltba senki, hiábavaló fáradság volna - párhuzamokat keresni [...] ehhez a névhez [ti. Leninéhez]." Majd Marx Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájának bevezető gondolatait felidézve⁵¹ kijelenti: a burzsoá forradalmak keresték őseiket a múltban, választottak párhuzamokat a történelemből, így pl.: "Az orosz általános nemzeti forradalom hőse: Kerenszkij kéjelgett a francia forradalom ruhatárából megmaradt szinpadi kosztümökben." Ám az orosz proletárforradalomnak nincsenek ősei, egyedül a korán elbukott párizsi kommun hagyott rá néhány tanulságot. Kun tehát elutasítja az "ős-keresést" a proletárforradalom számára, s a már idézett fordulattal mindössze egy személyt: Marxot jelöli meg Lenin elődje-

ként. Figyelembe véve az 1918. tavaszi Marx-centenárium megemlékezéseit, ezzel a megoldással Kun óriási mértékben kiemeli Lenin jelentőségét. Ezután Engels szavait idézve⁵² így jellemzi a forradalom vezetőjét: "Lenin az első, legelső vezére azoknak az embereknek, akik kezdik már "saját történetüket maguk csinálni" s az "általuk mozgásba helyezett társadalmi hatóokok útján tulnyomóan és állandóan fokozódó mértékben kezdik az akart hatásokat" kiváltani." A Lenin életrajzát, Lenin és a bolsevizmus kapcsolatát taglaló rövid előszó végén pedig Kun így méltatja Lenint, a "testet öltött bolsevizmus"-t: "Lenin nemcsak az oroszországi, de valamennyi ország proletárjai nemzetközi szociális forradalmának legelső hőse, vezére."⁵³

Az első szovjet propagandavonatot, amelyet 1918. augusztus 13-szeptember eleje között vetettek be a Moszkva-Kazany utvonalon /akkoriban itt volt a cseh légióval szembeni ellenállás gócpontja/ már Leninről nevezték el.⁵⁴ A vezér kultuszának fokozatos kialakulásában az első nagyobb hullámot pedig a Lenin ellen 1918. augusztus 30-án elkövetett merénylet váltotta ki. Az első hivatalos reagálások Jakov Szverdlovtól jelentek meg a Krasznaja gazeta és az Izvesztyija augusztus 31-i számának hasábjain. Ezekben az ÖKVB elnöke úgy ábrázolta Lenint mint a "munkásosztály igazi vezetőjét"-t, akinek "szerepét, jelentőségét az orosz munkásmozgalomban, az egész világ munkásmozgalmában minden ország dolgozóinak legszélesebb tömegei ismerik el". Megfogadta, hogy a munkásosztály a vezetőjét ért támadásból magához fog térni, és könyörtelen terrort alkalmaz a forradalom ellenségeivel szemben. A polgárháború viszonyai között a merényletet úgy állították be, mint a háború egy eseményét. Trockij egy 1918. szeptember 2-i beszédében Lenint "az új korszak vezetője"-ként, "forradalmi korszakunk leghatalmasabb embere"-ként értékelte.

Trockij rámutatott arra, hogy a "munkásosztály sorsa nem egyes személyektől függ", de az egyén képes segíteni a munkásosztályt szerepének betöltésében és céljának gyorsabb elérésében. Lenint az orosz történelem teremtetten meg a "vér és vas" új korszaka számára, mint a "munkásosztály bátor gondolkodásának és forradalmi akaratának megtestesítőjét". E beszédet nemcsak a sajtóban tették közzé, hanem - Kamenyev egy beszédével együtt - brosuraként is megjelentették 1 millió példányban. 1918. szeptember 6-án Zinovjev - egy kétszázezer példányban kiadott beszédében - már így fogalmazott: Lenin azért jött, hogy "a világkommunizmus apostola" legyen. Lenin "valóban a milliók kiválasztottja. Vezér az Isten kegyelméből. Olyan vezér [...] amilyenből az emberiség életében 500 évenként születik egy."⁵⁵ Hasonló módon méltatta Lenint a Szociális Forradalom 1918. szeptember 4-i számának vezércikke is: e szerint ő "a világ összes proletárjainak rajongott vezére"; a felsőfokok használata pedig már a kultusz kialakulását jelezte⁵⁶: "a világtörténelem legnagyobb, legkiválóbb értékű férfja [...] a proletariátus legféltettebb kincse". Ugyanakkor a cikk rámutat a merénylet társadalmi-politikai összefüggéseire is: "A fegyver [...] a proletárforradalomra szándékozott halálos csapást mérni. Bár a burzsoáziának nincs gyűlöltebb ellenfele, mint Lenin elvtárs, de a tör ~~nnem~~ is annyira az ő szívének, mint a proletárforradalom szívének volt szegezve"⁵⁷ - s e metaforával a cikk ismét hangsúlyozza Lenin jelentőségét.

Feltehetőleg a merénylet hatására kialakuló kultuszhullám része volt, hogy 1918 őszén a Moszkva melletti Taldom nevű települést Leninszkre nevezték át.⁵⁸ A magyar kommunista csoport kezdeményezése nyomán pedig az ősz folyamán mozgalom indult egy nemzetközi hadikórház felállítása érdekében, amely - a tervek sze-

rint - "Lenin elvtárs nevét fogja viselni."⁵⁹ 1918. október 16-án pedig a Szociális Forradalom már arról tudósított, hogy megnyílt a kórház, "amelyet a proletariátus legnagyobb vezérének, Lenin elvtársnak nevééről neveztünk el".⁶⁰

A forradalmi Szovjet-Oroszországban tehát - a cárizmus idején megörökítették emlékművei jelentős részének eltávolításával párhuzamosan - határozottan megjelent egy új hagyomány-rendszer megteremtésének igényével is, az új rendszer által kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek kultusza. A vezetés ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy a tiszteletükre állított emlékművek korántsem csak a történelmi személyiségek, hanem a jelen forradalmának /is/ megörökítői, jelképei.⁶¹ A Lenin alakjának megismertetését célzó "információs" propaganda pedig hamarosan a forradalom vezetőjének kultuszába csapott át.⁶² A Szovjet-Oroszországban tevékenykedő magyar kommunisták - akik közül többen később a Magyarországi Tanácsköztársaság vezérkarába kerültek - nemcsak megismerkedtek mindezzel, hanem maguk is részt vettek benne: elvi állásfoglalással, egy saját forradalmi panteon tervezésével, a kialakuló Lenin-kultusz terjesztésével.

Az orosz forradalmak szimbólum-változ^{kat}ásai, az új szobrok felállításának híre Magyarországra is eljutott. A Népszava már 1917. április 20-án közölte: "A "Röjecs" azt állítja, hogy a Volga hídján dolgozó munkások azt követelték, hogy a hidat, amelynek eddig II. Miklós cár hídjá volt a neve, kereszteljék át a Szabadság hídjának. A kormány eleget tett a munkások kívánságának."⁶³ Az Új Világ című ifjúsági folyóirat 1919. évi 2. száma arról tudósított, hogy a "szovjet világában" "Számptalan szobra készül a francia és orosz forradalom nagyjainak. Marx kisebb-nagyobb szobra minden falut, várost díszít máris."⁶⁴ A Vörös Lobogó 1919. már-

cius 28-i száma - egy, a Debreczeni Vörös Ujságban 1919 márciusa folyamán megjelent beszámolóra⁶⁵ hivatkozva - többek között arról írt, hogy Moszkvában az "összes generálisok, meg honnemtők szobra eltűnt. Helyettük Marx, Engels, Robespierre, s még egy csomó proletárharcos szobra."⁶⁶ Persze, a korabeli hazai érdeklődők nemcsak Szovjet-Oroszországból értesülhettek ilyen jelenségekről Közép- és Kelet-Európa forręgása, átalakulása idején. "Prágai jelentés szerint a cseh államtanács I. Ferenc József és Radetzky generális szobrát utalta be a muzeumba" - áll a Népszava 1918. december 22-i számában.⁶⁷ Nem sokkal Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg 1919 januárjában történt meggyilkolása után a Népszava, berlini tudósításra hivatkozva, közölte, hogy "egymás után több német városban neveztek el utcákat Liebknecht Károly és Luxemburg Róza nevére. Így legutóbb az elberfeldiek határozták el, hogy a Vilmos császár utat Liebknecht utcának, a Frigyes császár utat pedig Luxemburg Róza utnak fogják ezentúl hívni."⁶⁸ 1919. március 13-án a Népszava arról számolt be, hogy "Szarajevóban Ferenc Ferdinánd szobrát a többi hasonló értékű szobrokkal eltávolították."⁶⁹ E hírek pontosságánál, igazságtartalmánál pedig talán fontosabb volt a politikai átalakulás belőlük áradó szelleme, s az a hatás, amit a magyarországi forradalmaknak a politikai jelképeket is megváltoztató résztvevőire gyakorolhattak...

1918 őszére meggyengült a cenzura ellenőrző szerepe, így a Lenin elleni merénylet kapcsán a Népszava Pogány Józsefnek tulajdonított névtelen vezércikke⁷⁰ már így méltathatta az orosz forradalom vezetőjét: "az orosz proletárság kormányzásának és ezzel a mai világ egész szocialista mozgalmának legkimagaslóbb alakja". A háborús években csak az orosz proletariátus tudott új vezéreket adni a szocialista mozgalomnak: Lenint és Trockijt. "Lenin neve

egy új világ: a szocialista rend megvalósulásának homlokzatára
íródott föl és ez fogja örök életűvé tenni mindaddig, amig az
emberek följegyzik a maguk történelmének viselt dolgait."71

történelmi szociális-ábrázolásainak kutatását jelentő mérték-
ben megachizti az a körülmény, amelyről Magyar Lejón 1919. je-
nuárjában ezt írta: "A magyar forradalom nem történeti sajtó,
nincs irodalma, nincsenek híradói, nincs vagy nem volt propa-
gandája [...] igazán forradalmi sajtó nem alakult ki. Ma már
ott tartunk, hogy a napilapok közül mindössze három ország áll
a forradalom vívmányai alapján, míg a többi lapok az álcázott
vagy nyílt ellenforradalom politikáját követik."72 Ez három
napilap: a Világ, a Pesti Napló és a Népszava² a Nemzeti Tanács,
a kormány, illetve a fővárosi intézményekről szóló tudósítási
alapján - esetenként persze más anyagokra is felhívulva - ki-
sérlelték meg rekonstruálni: kiket és miért tekintettek kiemel-
kedőknek a forradalom győzelem után a hivatalosnak számító
forumok.³ - A korábbiakba tartozik még a Vörös Újság megindulása;
a kommunistáknak a szociáldemokratákkal Karl Liebknechtről, Ro-
sa Luxemburgról és Franz Mehringről folytatott nyílt vagy rejt-
ett vitáját is a Fejezetben fogom áttekinteni.

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom során is számos e-
setben megtörtént az előző rendszer által kiemelkedőknek tekin-
tett történelmi személyiségek ábrázolásának eltávolítása. Így
már november legelején, a forradalom első napjaiban a Nemzeti
Tanács megbízásából egy Tolnay Károly nevű karakész megjelent
a budapesti Kedv próciakola perancsnokságánál és kérelmezte az ille-
teliséssel, hogy "a szabad magyar nemzet ítéletét végre fogja
szegni" az iskola udvarán álló Mentai-szobron. Tolnay órában
átrombolta az emlékművet: annak során a "gőzös által tartott
babárkoszoru, továbbá a herónt jelképező alak sáncsfeje, a

2.3. Az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom panteonja és a munkásmozgalom új mártírjai

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom hivatalosnak számító történelmi személyiség-ábrázolásainak kutatását jelentős mértékben megnehezíti az a körülmény, amelyről Magyar Lajos 1919 januárjában ezt írta: "A magyar forradalom nem teremtett sajtót, nincs irodalma, nincsenek brosurái, nincs vagy nem volt propagandája [...] igazán forradalmi sajtó nem alakult ki. Ma már ott tartunk, hogy a napilapok közül mindössze három ujság áll a forradalom vívmányai alapján, míg a többi lapok az álcázott vagy nyílt ellenforradalom politikáját csinálják."¹ Eh három napilap: a Világ, a Pesti Napló és a Népszava² a Nemzeti Tanács, a kormány, illetve a főváros intézkedéseiről szóló tudósításai alapján - esetenként persze más anyagokat is felhasználva - kíséreltem meg rekonstruálni: kiket és miért tekintettek kiemelkedőeknek a forradalom győzelme után e hivatalosnak számító fórumok.³ - E korszakba tartozik még a Vörös Ujság megindulása; a kommunistáknak a szociáldemokratákkal Karl Liebknechtről, Rosa Luxemburgról és Franz Mehringről folytatott nyílt vagy rejtett vitáját is e fejezetben fogom áttekinteni.

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom során is számos esetben megtörtént az előző rendszer által kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek ábrázolásainak eltávolítása. Így már november legelején, a forradalom első napjaiban a Nemzeti Tanács megbízásából egy Tolnay Károly nevű kereskedő megjelent a budapesti hadapródiskola parancsnokságánál és közölte az illetékesekkel, hogy "a szabad magyar nemzet ítéletét végre fogja hajtani" az iskola udvarán álló Hentzi-szobron. Tolnay órákon át rombolta az emlékművet: ennek során a "génusz által tartott babérkoszoru, továbbá a harcost jelképező alak sisakos feje, a

Habsburg-dinasztia címerével diszitett védőpajzs, a harcos buzogánya, a vitéz kardja, egy bárd felső része, a marsallbot feje, két lándzsa törést szenvedett, összesen kilenc darab eltávolított. E tárgyak - mondja a jegyzőkönyv - a szobor nevezetesebb részeit képezték, ezek eltávolításával a szobor elvesztette történelmi szoborjellegét."⁴ A Habsburg-uralom jelképeivel történő leszámolások közé sorolhatjuk azt az eljárást is, amikor a népköztársaság kikiáltása után az 1916-ban, majd 1918-ban megjelent, Károly királyt és Zita királynét ábrázoló bélyegeket "Köztársaság" felülnyomattal látták el.⁵ A forradalom idején távolították el a miniszterelnöki palota első emeleti, a Dunára néző nagy sarokterméből, ahol a minisztertanácsai ülések zajlottak, a Magyarország egykori miniszterelnökeit - így, többek között, Bánffy Dezsőt, Széll Kálmánt, Khuen-Héderváry Károlyt és Tisza Istvánt - ábrázoló olajfestményeket.⁶

Ugyanakkor a forradalom felélesztette a még a háború előtt kialakult⁷, ám 1914 és 1918 között viaszosorult⁸ Martinovics-kultuszt. 1918. november közepén, Wildner Ödön fővárosi tanácsnok indítványára a kormány felhatalmazta a fővárost egy Martinovics-emlékmű felállítására; a tervek szerint a Vérmezőn.⁹ A magyar jakobinusok földi maradványainak újratemetéséhez és az emlékmű tervpályázatához szükséges összeg felét a főváros a népköztársaság kormányától kérte. A Berinkei miniszterelnökhöz intézett levél alábbi részlete jól mutatja, hogy a forradalom és a népköztársaság kikiáltása miként helyezte új megvilágításba a magyar jakobinusok mozgalmát: Martinovics és társai e szerint "alapvető és uttörő munkát végeztek a magyar demokrácia és a népköztársaság kifejlődése érdekében. Nem találhatnánk tehát kedvezőbb időpontot a nemzet vértanuhalált halt nagyjainak méltó módon végleges nyugalomra való helyezésére mint a mai." ¹⁰ S

noha a temetésre ezuttal sem került sor, 1919. március 1-jei keltezéssel megjelent A magyar jakobinusok emlékezete c. kötet, amelyet "Budapest főváros közönsége" adott ki, s amelynek a főváros tanácsa által jegyzett előszava hangsúlyozta: Martinovics és társai "először hirdették Magyarországon a köztársasági eszméket".¹¹ A kötetben jelent meg Gárdonyi Albert tanulmánya, A magyar jakobinusok története, amelynek néhány általánosabb jellegű megállapítása szerint Martinovics és társai "a franciaországi eszmék magyar képviselői, a francia demokratikus államrend barátai" voltak. "A francia államforma, a jakobinusok köztársasága volt az eszményük, s egyetlen bűnük az volt, hogy eszményüket valóra akarták váltani. Pedig Magyarország éppen akkor állott a legtávolabb attól, hogy a francia eszméket megértse. Ez volt a végzetük. Mint az uralkodó és az ország ellen támadó összeesküvők~~nek~~ kellett meghalniuk s mint rettentő bűnösök éltek az utókor emlékezetében mindaddig, míg a szabadság hajnalpirja meg nem jelent hazánk egén s emléküket meg nem tisztította". A tanulmány részletesen bemutatja Martinovics életét - külön értékelve tudományos munkásságát -, továbbá Laczkovics és Hajnóczy pályafutását is. Kivégzésük kapcsán pedig így ír: "Jobb sorsra érdemes emberek haltak meg olyan eszményekért, melyeket a későbbi kor megvalósított." A magyar jakobinusok "az emberi jogok és a népszabadság szent eszméinek vértanúi" voltak.¹² A szöveg tehát - ha óvatosan is - összekapcsolja a magyar jakobinusok mozgalmát a jelen és a közelmúlt a forradalomban diadalmaskodó erőinek törekvéseivel: ezek valósították meg Martinovics és társai eszményeit s tisztították meg a vértanuk emlékét.

De a forradalom nemcsak a halottak, a vértanuk között találta meg szellemi elődeit. 1918 novemberében a Nemzeti Tanács - a kor-

mány hozzájárulásával - elhatározta, hogy küldöttsége felkeresi és üdvözlí a beteg Ady Endrét. November 18-án a Hock János vezette küldöttség - amelyben ott volt Hatvany Lajos, Wildner Ödön, Nagy Lajos, továbbá a feministák képviselői - átnyújtotta a költőnek a Nemzeti Tanács és a kormány üdvözlő iratát. A szöveg - figyelemre méltó módon - nem csak Ady érdemeit hangsúlyozta, hanem más alkotó^kkat is, demonstrálva azt, hogy kiket tekint kiemelkedőeknek az új rendszer: "a tollra és talentumra szégyent hozó, holmi osztrák tábornokok, főhercegek, császárok és királyok talpát nyaló magyar írók között csak te s veled együtt némely író^{te}társad, kiket jólesik néven neveznünk: Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Kaffka Margit, csakis ti voltak, még egynehány derék publicista mellett, akik tiltakoztak az ellen, ami volt: katonaság ellen, háboru ellen, junkerszövetség ellen, császár-királyság ellen, ^{monarchia ellen,} hódító politika ellen." Jellemző, hogy az érdemek - ti., hogy mi ellen tiltakoztak e kiemelkedő személyiségek - felsorolásánál csupa olyan tényező szerepel, amelyekkel a forradalom már leszámolt; ám pl. Adynak a magyarországi belviszonyokat bíráló tevékenysége - nem kevésbé jellemző módon - a felsorolásban nem említették meg. A továbbiakban, a történelmi Magyarország feldarabolására utalva, az irat hangsúlyozza: "Bennük és főleg benned, ki elől jártál időben és genie-ben, benned él Magyarország szellemi egysége. [...] A benned nyugvó szellemi egység Magyarország fizikai egységének immár egyetlen bizonyítéka." Végül gyógyulást kíván Adynak, hogy ismét vezethesse követőit: az új Magyarország képviselőit az általa tört úton.¹³ A látogatáson mondott üdvözlő beszédében Hock János hangsúlyozta, hogy a költő eszményeit az új korszak, a forradalom valósította-valósítja meg s Adyt mint "az újjáalkotás előkészítő trombitását" méltatta. "A költők meg-

érzésével és csodálatos ösztönével hirdetted Te már évtizedek-
del ezelőtt a reánk virradt korszakot. Megérezted a nagy huma-
nista ujjászületést, amely az emberiséget a szabad[ság,] egyen-
lőség, testvériség erejével forrasztja össze. [...] A Te neved,
Ady Endre, összeforrott a szabadság korszakának születésével."¹⁴

Az Ady-kultusznak újabb lendületet adott a költő 1919 janu-
árjában bekövetkezett halála. Január 29-i temetésén a "forra-
dalomból megszületett magyar népköztársaság kormányának a nevé-
ben, a forradalmi megújodást szomjazó magyar nép nevében" az
elhunytat bucsúztató Kunfi Zsigmond közoktatásügyi miniszter
már hangsúlyozta Adynak a régi Magyarország közállapotait is
bíráló tevékenységét: a költőnél "tüzeesebb, gyujtogatóbb csó-
vával senki sem járt az alatt a nagy grófi szérű alatt, amely
a régi Magyarország volt." Az eseményhez kapcsolódva, stiluso-
san Ady-versekből vett fordulatokkal Kunfi többféle módon em-
lékezett meg a költőről, illetve méltatta őt: az idézetekkel
még teljesebben igyekezett ábrázolni Ady alakját, ám ugyanak-
kor értelmezte is a szövegeket: "a grófi szérű" itt immár az
elmúlt rendszer metaforája. S még figyelemre méltóbb: "Rohanunk
a forradalomba" című versében Ady Tisza Istvánt támadva nevezte
őt a "gyujtogató, csóvás ember"-nek /azt a Tiszát, aki a kortár-
sak számára halálával egyértelműen a bukott rendszer jelképévé
vált¹⁵/ - Kunfi azonban jelzőivel /"tüzeesebb", "gyujtogatóbb"/
mintegy "rálicitálva" a költő minősítéseire, jelentőségében
Tisza István fölé emeli őt, jelképévé is téve az új világnak.
S összekapcsolva a két Ady-szöveget: míg A grófi szérűn-ben a
tűz pusztítása egyértelműen veszteséget jelent, a Rohanunk a for-
radalomba-ban pedig "Hunnia uri trágyadombja"-nak "összehamva-
dását", itt, ebben az összefüggésben a költő gyujtotta tűz egy
megtisztulás, egy ujjászületés elősegítője. Mert Kunfi a továb-

biakban így értékeli Adyt: "a forradalom egyik nagy magvetője, a lelkek fölgyújtója, bátor cselekvések és akaratok ébresztgetője." S akárcsak az üdvözlő irat, Kunfi is Ady tanítványainak tekinti az új Magyarország képviselőit, köztük magát is. "A második magyar forradalom Petőfijétől kell most elbucsuzni" ~~á~~ folytatja, s az Ady által teremtett Ady-Petőfi párhuzam felidézésével együtt 1918 forradalmát az 1848-assal egyenrangúvá teszi, így is hangsúlyozva az őszirózsás forradalom történelmi jelentőségét. Az ország vezetői Ady költészetét olyan értéknek tartják, amelyet át kell menteni az új világba. S az ezt megteremtő forradalmi átalakulás hatalmas arányait jellemzi a szónok azzal, hogy kormánya nevében a Fölszállott a páva soraival - s ezáltal a versben foglaltakkal mint programmal - zárja beszédét: "Az a kormány [amelynek képviselőjében Kunfi megjelent a temetésen] igaznak érzi azt, amit a népnek és nemzetnek, művészetnek és forradalmi akaratnak ez a nagy halottja prófétás szavakkal hirdetett: Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálig,/ Vagy ez a mi hitünk valóságra válik."¹⁶

Mindezek után nem meglepő, hogy a Vörösmarty Akadémia Ady- emlékszobor-bizottságának február 9-i ülésén megjelent Hock János, aki az ülés és az ekkor létrehozott Ady-emlékmű végrehajtó bizottságának is elnöke lett, valamint Károlyi Mihály, aki a bizottság védnökségét vállalta el. Mindketten tartottak beszédet: Hock, elnöki megnyitójában újfent hangsúlyozta, hogy Ady "alakja a mi győzelmes forradalmunktól elválaszthatatlan. A népuralmi rendszer győzelmével Ady neve a Pantheonba kerül, de ha bukunk, hamvait kiszórják onnan, mert Ady a forradalom költője volt." A köztársasági elnök válaszában kifejtette: köszönettel vállalja a védnökséget: küzdelme elismerésének tekinti, hogy ezt felajánlják neki. Ugy vélte: Ady munkásságának köszönhető, hogy már ez a

generáció cselekedett. "Pályáját szimbólumnak látom: ő küzdött és célt ért. Bizzanak bennem, hogy én is célt fogok érni: az országot új világba fogom vezetni, erőssé, naggyá, egységessé fogom tenni." Károlyi arra kérte az Akadémiát, hogy nagy propagandát fejtsen ki a kettős cél érdekében: emeljenek a költő nagyságát hirdető ércszobrot Adynak - és hozzanak létre olyan ifjú gárdát, amely Ady tanításait terjeszti: mert az új kor új embereket igényel, s ezekből nincsen elég. - Az ülésen létrejött az Ady-émlékszobor-bizottság, amely elvállalta e feladatokat s döntés született arról, hogy felkérjük a napilapokat a szoborra és a siremlékre időközben spontánul megindult gyűjtés vezetésére. Ady-nap megtartását és Ady-émlékkönyv kiadását is elhatározták. S noha a következő napokban némileg megtorpant a bizottság munkája, az adományok érkeztek. S a bizottság március 1-jei ülésén született az a terv, hogy Ady hívei újságokban közzétett felhívásokkal forduljanak a közönséghez a szoboralap létrehozásáért.¹⁷

Ha nem is olyan arányokban, mint Ady esetében, ebben az időszakban bontakozott ki Szabó Ervin kultusza. Már 1918. október 2-án, Szabó temetése napján Kőhalmi Béla indítványozta a főváros tanácsának Szabó Ervin könyvtárosi és bibliográfusi emlékének megörökítését: valamelyik munkáskerületben megnyitandó fiókkönyvtár róla való elnevezését, életműve teljes bibliográfiájának haladéktalan elkészítését és kiadását - ám e tervek akkor nem valósultak meg.¹⁸ A polgári forradalom idején elsősorban a fővárosi könyvtár tett lépéseket Szabó emlékének megörökítésére s ehhez a fővárosi tanácstól, személy szerint Wildner Ödön tanácsnoktól kapott is segítséget. A könyvtár Murányi Gyula szobrászművésszel Szabó Ervin-émlékplakettet készítttetett, amelyen láncait szétszaggató meztelen férfialak látható, a plakett latin felirata pedig a "nagy felkelés" vezéréként méltatja az elhunyt tudóst. Megrendelték Vedres Márk szobrászművésznél, Szabó barátjánál az elhunyt halotti maszkjának másolatát. A könyvtár vezető-

sége elhatározta egy Szabó Ervin-émlékkönyv összeállítását. 1919. március 7-én a könyvtár előterjesztésben javasolta a főváros vezetőségének: nevezzék el az 1. számú fiókkönyvtárat Szabó Ervinről.

A főváros tanácsának még 1918. december 3-i ülésén határozatot hoztak, mely szerint Szabó Ervin Vedres Márk által elkészítendő szobrára 10 000 koronát irányoznak elő. A határozat szerint a szobrot a fővárosi könyvtár központjában kell felállítani. 1919 januárjában Teleki Béla fővárosi törvényhatósági bizottsági tag azt indítványozta, hogy a Ménesi utat Szabó Ervin utnak nevezzék el¹⁹, ám ez a terv nem valósult meg.²⁰

Ezzel szemben nagyszámu utcanév-változtatásról döntött a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1918 novemberében és decemberében. Polónyi Géza, a Közmunkatanács elnöke még a forradalom előtt kérte fel Krudy Gyulát, hogy vállalja el a budapesti utcák újbóli elnevezését. A Fővárosi Hírlap 1918. október 16-i számában Krudy így nyilatkozott koncepciójáról: "A történelmi nevek mellett természetesen helyet kell juttatnunk az irodalom és színművészet nagyjainak is. Élőknek lehetőleg nem szabad utcát adni, mert akkor joggal hányhatják szememre az elfogultságot vagy a pártosságot. De itt sem lehetünk meg teljesen kivétel nélkül, mert például szinte lehetetlen, hogy Budapesten ne legyen Blaha Lujza utca. Valami kedves józsefvárosi utcát Hegyi Aranka utcának kell elnevezni. A legszebb nevek fognak előkerülni az eddig utcátlan írók sokaságából is. Nincs utcája például Virág Benedeknek, aki mindig budai kis utcákban szokott volt lakni. Itt kell a számára kikeresni egy utcát, lehetőleg olyat, amelyhez életének valamely nevezetes szakaszának emléke fűződik. A Ferencvárosban, ahol mindig lakott, keresünk ki majd egy utcát Cholnoky Viktornak és így tovább.

A történelmi nevekből ki kell küszöbölni a jelentékteleneket és azokat, amelyeknek nincsen más célja, mint hogy a vérengző háborukra emlékeztessenek. Pótolni kell még a mulasztásokat is: például, ha van is Szabadság tér, de nincsen Tizenhárom vértanu utca." Krudy munkatársai Szakács Andor és Magyar Elek voltak.²

Már a forradalom győzelme után, 1918. november 19-én adta át indítványát Krudy a Közmunkatanács elnökének. A történelmi személyiségek tiszteletében a forradalommal bekövetkezett változás megjelent a tervezetben is. Az író első és második névváltoztatási javaslata az volt, hogy a Közmunkatanács nevezze el "a Gizella teret: Károlyi Mihály térnek, miután ott tartotta a Függetlenségi Kör ablakából Károlyi Mihály gróf az emlékezetes beszédek, amelyek a diadalmas forradalmat megindították. A tér eddig Ferenc József Gizella nevű leányáról volt elnevezve, amire többé semmi szükségünk nincs.

Javaslom, hogy a Ferenc József teret: Október 29. térnek nevezzék el, miután 1918. október 29-én ott lóttek utoljára a szabadságát követelő nép közé. A tér eddig a régi királyról volt elnevezve, akire többé nem szívesen emlékezünk." A javaslat további részében konkretizálódott Krudy azon, még október közepén kifejtett elképzelése, mely szerint a kifejezetten a háborukat emlékezetbe idéző alakokat megörökítő utcaneveket meg kell változtatni. Javasolta, hogy a Vilmos császár körutat Váci körutnak nevezzék el "miután az még ma is így él az emberek emlékezetében, de csak a gyötrelmes háboru tanított erre az új utcanevire". Ugyanezért a Ferdinánd bolgár cár körutat Várház körutnak; a Mehmed szultán körutat Muzeum körutnak; a Károly király körutat pedig Forradalom körutnak kell elnevezni "mert nyomban el kell takarítani a városból a háboru e kiáltozó emlékeit."²² Még ugyanaznap i ülésén a Közmunkatanács, több esetben Krudy javasla-

tát követve, az alábbi utcanév-változtatásokat rendelte el: az egykori Lánchíd teret, amelyet az uralkodó látogatásának emlékére 1898-tól Ferenc József térnek neveztek, Október térre nevezzék át. E változtatás, Krudy elképzeléseitől némileg eltérően, nem a forradalom egy konkrét eseményére, hanem általában a forradalomra, annak győzelmére utalt: felváltva a bukott rendszert jelképező-megtestesítő Ferenc József nevét. Az egykori Régi színház teret, amelyet 1874-től neveztek Gizella térnek most Károlyi Mihály térre keresztelték át. Az egykori Vámház körutat, amelyet 1915-ben kereszteltek át Ferdinánd bolgár király utra, visszakeresztelték Vámház körutra; a korábbi Muzeum körutat, amelyet szintén 1915-ben neveztek el Mehmed szultán utnak, visszakeresztelték Muzeum körutnak; a hajdani Váci körutat, amelyet 1914-ben neveztek el Vilmos császár utnak, visszakeresztelték Váci körutnak. A korábbi Országutat 1874-től nevezték Károly körutnak, s 1916-tól Károly király utnak. Ez esetben azonban a visszakeresztelés nem lett volna elégséges megoldás a Habsburg-urálmát jelképező történelmi alak, s az általa képviselt rendszer emlékének eltörléséhez, így érthető, hogy Krudy radikálisabb megoldást: teljesen új nevet, mégpedig éppen az e rendszerrel való leszámolásra utalva, a Forradalom körut nevet javasolta. A Közmunkatanács azonban a Népkörut név mellett döntött. Ez utóbbi névváltoztatások logikus következménye volt - noha ez Krudy tervezetében nem szerepelt -, hogy az 1916-tól az uralkodó feleségéről elnevezett Zita királyné utat visszakeresztelték Várkert/rakpartra.²³ Ebben az utcanév-változtatási sorozatban a Közmunkatanács elsősorban a közelmúlt, illetve a jelen történelmi figuráit, jórészt a világháború hatására a köztársaságban egyébként sem kívánatos uralkodókat megörökítő neveket törölte el, több esetben visszaadva az ut korábbi nevét. Ekkor, noha még

a forradalom előtti eljárást követve, ám természetesen teljesen ellentétes politikai töltéssel, mindössze egy élő személyt tiszteltek meg helynévvel: a forradalom vezéralakját, élő jelképét: Károlyi Mihályt.

1918. december 5-i ülésén, a következő utcanév-változtatási sorozatban a Közmunkatanács már mélyebben nyult vissza a történelemben: elhatározta, hogy a Ferenc József rakpartnak a Fővám tértől az Eskü térig terjedő szakasza Kossuth Lajos rakpart, a Petőfi tértől az Eötvös térig terjedő szakasza pedig Petőfi rakpart lesz. A Rudolf rakpart új neve Széchenyi rakpart, a Rudolf téré Leiningen tér lesz. A Főherceg Albrecht utat Nagy Sándor utra, a Főherceg Sándor teret Sándor térre, a Főherceg Sándor utcát Sándor utcának nevezik át. A Stefánia ut új neve Árpád ut lesz. A Koronaherceg utcáé Hajnóczy utca, a Mária Valéria utcáé pedig Szentmarjay utca. Az Erzsébet királyné ut Zrinyi Ilona ut lesz. A Népszínház utca Blaha Lujza utca lesz, a Borz utca Kaas Ivor utca, "a Kossuth Lajos utca elnevezés pedig ki fog terjedni egész az Eskü térig, úgy, hogy a Kigyó tér mostani elnevezése megszűnik."²⁴ Jól látható, miként érvényesült az utcanév-változtatásokban egy nagyon határozott Habsburg-ellenes, nemzeti, köztársasági szemlélet: a dinasztia tagjainak nevéből az utcákat, tereket a velük szemben fellépő magyar reformerek és forradalmárok nevére keresztelték át: elsősorban 1848 hőseire és a magyar jakobinusokéra. Jellemző, hogy a Ferenc József rakpartot éppen 1848-1849, a forradalom és szabadságharc vezéralakjairól: Kossuthról és Petőfiről nevezték el, s az is, hogy a Ferenc József feleségéről elnevezett Erzsébet királyné utja éppen a császáriakkal szemben Munkács várát védő Zrinyi Ilona nevét kapta. Az új korszak demokratizmusa nyilvánult meg abban az eljárásban, mely által a Főherceg Sándor térből, illetve utcából

egyszerűen Sándor tér, illetve utca lett. Krudy elképzelése valósult meg azáltal, hogy utcát neveztek el Blaha Lujzáról: a Népszínház művésznőjéről éppen a Népszínház utcát. - A Közmunkatanács elképzelései szerint e névváltoztatásokat fokozatosan hajtották volna végre.²⁵ További átnevezés-sorozatok azonban már nem készültek; az 1919 januárjában megszületett VII. néptörvény^{P. 21. §} megszüntette a Fővárosi Közmunkák Tanácsát.²⁶

A Magyarországi Tanácsköztársaság történelmi személyiség-panteonjának kialakításában nagy jelentősége volt Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg 1919 januárjában történt meggyilkolásának. Mivel a Spartacus-felkelés leverésében a németországi kormányzó szociáldemokraták is közreműködtek, az immár Magyarországon tevékenykedő kommunisták megragadták a kínálkozó alkalmat a magyarországi, a kormányban lévő szociáldemokraták ellen már Szovjet-Oroszországban megkezdett, a Szociális Forradalom hátsóhájain is folytatott propaganda felerősítésére. Már január 17-re tömeggyűlést szerveztek az Almássy térre, hogy - amint a felhívó röplap fogalmazott - "felemeljük tiltakozó szavunkat a bestiális gáztett": a két forradalmár meggyilkolása miatt.²⁷ Az emlékünnepségre agitálva Sinkó Ervin /dokumentumértékű kulcsregénye szerint/ azt a módszert követte, hogy a "Liebknecht-Luxemburg ünnepélyt, bár a kommunista párt rendezi, az egész munkásság ügyeként tüntette fel."²⁸ A KMP 1919. január 17-i keltezésű, "Munkások! Katonák!" megszólítással kezdődő röplapja is e felfogást tükrözte, kiméletlenül támadva a németországi kormányzó szociáldemokratákat: "A rablógyilkos burzsoázia s az ellenforradalom németországi kormányssocialista vezérei orvul meggyilkoltatták tisztí bérenceikkel a nemzetközi forradalom két vezérét: Liebknecht Károlyt és Luxemburg Rózát.

Világtörténelmi gazságukat betetőzték a Scheidemannok, a pro-

letárgyilkosok.

Ha ott volnánk, csak egy volna a kötelességünk: izekre tépni az orgyilkosokat fölbérelő burzsoá és kormányssocialista vezéreket. A burzsoázia bérenceinek elpusztítása nem testvérgyilkolás." Az utóbbi mondat kiemelése talán egyfelől polémia volt a Népszava január 17-i számának /az alábbiakban elemzendő/ vezércikkével, másfelől, mivel a megfogalmazás és a kiemelés általános szintre emelték a gondolatot, felhívásnak számított a magyarországi szociáldemokraták ellen is. De nyíltan kimondva a röplap nem fogalmazta meg ezt, hanem új bekezdéssel így folytatódott: "Itt csak arra hívunk föl ez idő szerint benneteket, proletárok, katonák", hogy jöjjetek el az Almássy téri tiltakozógyűlésre. A szöveg folytatása a két forradalmárt, többszörösen, fokozatos erősítéssel az egész világ, így a magyarországi proletariátus vezéreiként is méltatta: "Liebknecht Károly és Luxemburg Róza tiértetek ültek az imperialista rablók börtönében a háboru alatt. Az egész világ proletárjainak halottai ők! A golyók a ti vezéreiteket találták." S végül a kiemelt felhívás: "Jöjjetek ^α a munkaruhátokban megtisztelni emléküket, s bosszút fogadni gyilkosaik, a burzsoázia és bérencei ellen.

Éljen a nemzetközi proletárforradalom!

Pusztuljanak a proletárgyilkosok!" Jellemző, hogy a felhívás nem a nemzetközi forradalom éltetésével, hanem a proletárgyilkosok elleni uszítással zárul. A felhívást "testvéri üdvözléssel" a KMP irta alá.²⁹ A Vörös Ujság, ha csak általánosságokban tudósítva is, sikeresnek minősítette a gyűlést.

A magyarországi szociáldemokrata politikusokra, akik példaadónak tekintették az osztrák és a német párt tevékenységét, a berlini események nagy hatással voltak.³⁰ Pártállásukból, kormányzati pozíciójukból következően, a súlyos magyarországi helyzet-

ben, a kommunisták támadásaitól szorongattatva, rendkívül óvatosan igyekeztek állást foglalni Liebknecht és Luxemburg meggyilkolásával kapcsolatban. A január 17-i Népszava //Liebknecht Károly és Luxemburg Róza gyászkeretes című vezércikke János jelenéseinek idézésével kezdődik, s a szöveg szerint a két forradalmár halála "a nemzetközi munkásmozgalom igen nagy veszteségét jelenti." Röviden bemutatja Liebknecht tevékenységét, hangsúlyozva: "Működése mindig elsősorban a militarizmus ellen irányult és az ifjumunkásság antimilitarista szellemű nevelésére." A cikk leírja, hogy ezen elveinek terjesztéséért Liebknechtet bebörtönözték, hogy tevékenységét a háború alatt is folytatta, amiért további büntetéseket kellett elszenvednie. "A forradalom menti ki börtönéből. A forradalom kitörése után röviddel megszervezi a spartacusok lázadását, amelyben elpusztul ő is." A cikk mindössze ennyit ír Liebknecht forradalom alatti tevékenységéről, miközben jóval részletesebben foglalkozott korábbi harcaival. Rosa Luxemburggal csak kb. fele akkora terjedelemben foglalkozik a szöveg mint Liebknechttel; vele kapcsolatban hangsúlyozza: "Orosz-lengyel eredete és a lengyel, valamint az orosz mozgalmakban való részvétele valósággal predesztinálják arra, hogy összekötő kapcsa legyen az orosz és a német bolsevik mozgalmaknak. Ő is, mint Liebknecht a német szocializmus balszárnyán harcolt." Néhány szóval megemlékezik Luxemburg tudományos munkásságáról; a cikk befejezése pedig a következő: "Bármilyen is ma a rohanó eseményeket szemlélőnek véleménye Liebknecht és Luxemburg forradalmi szerepéről, sirjuk fölött csak a megilletődés, csak a gyász juthat szóhoz. Bárha mielőbb elérnénk azokat az időket, amelyekért küzdött a szocializmusnak ez a két harcosa. Amikor nem a kapitalizmus romjain harcolnak egymás ellen a szocialisták, hanem a szocialista társadalom talaján munkálkod-

nak egymásért."³¹ Liebknecht és Luxemburg méltatásának belső terjedelmi arányaiból kitűnik, milyen röviden, óvatosan kezeli a cikk a két forradalmár tevékenységének utolsó szakaszát. Csak általánosságban beszél a szocialisták testvérharcáról, óvakodik attól, hogy a kormányon lévő szociáldemokratákat felelőssé tegye a két forradalmár haláláért. /Ugyanebben a Népszava-számban több forrás alapján mutatják be Liebknecht és Luxemburg halálának körülményeit: ezekből többszörösen kiderül, hogy Liebknechtet szökés közben lőtték le, Luxemburggal pedig egy ismeretlen személy végzett - tehát a kormányon lévő szociáldemokratákat nem lehet felelőssé tenni halálukért.³²/ A cikk befejezése pedig egyenesen elutasítja a felelősök keresését: a mártírok sirja felett csak gyászolni lehet! S jellemző az is, hogy míg a Népszava e számában azt ígérte olvasóinak: "A megrázóan tragikus módon véget ért Liebknecht Károly és Luxemburg Róza egyéniségével külön cikkben foglalkozunk"³³ - e cikk március 21-ig nem jelent meg...

A Vörös Ujság január 18-i számában Liebknecht Károly - Luxemburg Róza gyászkeretes címmel megjelent, Kun Bélának tulajdonított névtelen vezércikk-nekrológ³⁴ már alcímében egyértelműen rámutatott a felelősökre, a gyilkosokra: "Áldozatul estek a rablógyilkos burzsoáziának és kormányoszocialista vérebeiknek 1919. január 16-án". E vezércikk élesen szembeszállt a Népszava megemlékezésével, kiméletlenül támadva, felelőssé téve a szociáldemokratákat is a két forradalmár haláláért: "Mi nem siratjuk őket [...] Nem jajgatunk [...] Nem panaszkodunk, csak megerősödünk a tudásban, meggyőződésben, a hitben

- A proletariátusnak el kell pusztítania a rablógyilkos burzsoáziát s kormányoszocialista bérenceit, különben őt magát pusztítja el. [...] Nem testvérgyilkolás volt a berlini gaztett: a bur-

zsoázia leghalálosabb ellenségeiből gyilkoltatott le kettőt." S míg a Népszava csak visszafogottan, óvakodva a felsőfokok használatától, a két forradalmár halálát "igen nagy veszteség"-ként minősítette, a Vörös Ujság felsőfokokkal méltatta őket: "a legjobbak közül kettő", "a burzsoázia leghalálosabb ellenségei". A vezércikk hangsúlyozza: a forradalmárok a háboru alatt börtönben ültek, míg a szociáldemokraták a háborut támogatták, s "amikor kikelt a mag, amit Liebknecht Károly és Luxemburg Róza vetettek s testté vált az ige" /a szerző a János-evangélium elsőszavában szereplő kifejezés alkalmazásával a forradalmat az isteni megváltás rangjára emeli/ e szocialisták fordultak ellene: "Az imperialista rablóknak nem volt bátorságuk örökre elnémitani a proletariátus két vezérét, kormányssocialista vérebeiket eresztették el láncaikról, hogy kettéharapják a munkáosztály két bátor szavu előharcosának torkát. [...] Az új társadalom két megdicsőült harcosát és vértanuját a munkáosztály nagy szívébe foglalta.

Legyilkoltatóik és gyilkosaik nem maradnak odaköt³⁵özve a szégyenoszlophoz, de felhuzza őket reá a forradalmi proletariátus." Az utolsó két mondat átírása Marx A polgárháboru Franciaországban című munkája azon részletének, melyben a kommün legyőzött hőseivel és leverőikkel kapcsolatosan így fogalmazott: "Mártírokat a munkáosztály nagy szívébe zárta. Hőhértjeit a történelem már odakötözte ahhoz az örök pellengérhez, amelyről papjaik minden imája sem oldhatja le őket."³⁶ A Vörös Ujság-cikk az ellentétet: a mártírok megdicsőülése - gyilkosaik bűnhődése /az erkölcsi megsemmisülésen túl immár a fizikai megsemmisüléssel is/ még hangsúlyosabbá teszi a Marx-szöveg átírásával, s azzal, hogy éppen Marx szavait fordítja a szociáldemokraták ellen is. A szöveg egyértelműen a burzsoázia oldalára állítja, szolgálóként

ábrázolja a kormányban lévő szociáldemokratákat, akikkel a proletariátusnak ugyanugy le kell számolnia mint a burzsoáziával. Ám, hogy a támadás elsősorban kik ellen irányult, jól mutatja a lap ugyane számának utolsó oldalán közzétett s a következő számban megismételet felhívás: "Elvtársak! A következő héten minden gyűlés és értekezlet első napirendje a nemzetközi proletariátus két nagy halottjának, a kormányssocialisták által kegyetlenül legyilkoltatott Lieb knecht Károly és Luxemburg Róza emlékének legyen szentelve."³⁷ Mert míg a vezércikk alcíme "a burzsoáziát és kormányssocialista vérebeit" tette felelőssé a két forradalmár haláláért, e szöveg már csak a "kormányssocialisták"-at nevezte meg gyilkosokként. A következő számban pedig arról jelent meg tudósítás, hogy miközben "mindenki leborul nagyságuk [ti. Lieb knechté és Luxemburgé] előtt" /itt a szerző, persze átala-
kitva, a Kossuth által alkalmazott fordulatot³⁸ is bevetette a hatás érdekében/, a magyarországi szociáldemokraták így reagáltak: "Garbai Sándornak nem volt egy szava a nagy halottak számára, hanem hidegen konstataálta, hogy: "ezeknek fegyver elé kellett kerülniök." "A kutmérgezőknek!" mondotta ez az undorító kispolgár és magyar kommunisták vérére is szomjazik, szinte kapóra jött neki ez a tragédia. Így ülték meg Magyarországon Lieb knecht és Luxemburg emléket a szociáldemokrata pártban." Ezzel szemben a "valódi, a forradalmi proletariátus kétségbeesve és harcra készülve tett fogadalmat a mi drága halottaink holtteste mellett" az Almássy téri gyűlésen.³⁹ A kommunisták itt már nyíltan támadták a magyarországi szociáldemokratákat, egy táborba sorolva őket a németországiakkal: az utóbbiak ellen gerjesztett gyűlöletet megpróbálván immár nyíltan ellenük is irányítani.

Franz Mehringről, 1919. január 28-án bekövetkezett halála alkalmából mind a Népszava, mind a Vörös Ujság megemlékezett. A Nép-

szava-cikk bevezető általános minősítése még egyértelműen pozitív: az Internacionálé "egyik legnagyobb harcosa, a tudományos szocializmus egyik legragyogóbb tollu mestere költözött el az élők sorából." A szöveg hosszan ismerteti Mehring érdemeit: igazságszeretetét, azt, hogy a szocialista-törvény idején az egyetlen polgári újságíró volt Németországban, aki a proletariátus mellé szegődött, hogy a szociáldemokráciához való csatlakozása után évtizedeken keresztül küzdött a szocializmus ügyéért; méltatja tudományos munkáit, küzdelmét a "forradalmi osztályharc igazságaért" a revizionizmus ellen s azt, hogy egyetlen tudott állni a háborús közhangulatnak; "végül Liebknecht-ekkel és Rosa Luxemburgékkal egy táborban harcolt." Ugyanakkor a cikk egyetlen kurziválással kiemelt megállapítása: "Életpályája a végletek között mozgott mindig" - s többszörösen felelegeti Mehring fellépését egy jelentéktelen színésznő mellett. A szöveg záró megállapítása pedig: "Nagyszerű ember és nagyszerű férfi dőlt ki Mehringgel az élők sorából. Talán a világ legragyogóbb szocialista újságírója, aki mindig, mint tudós, mint harcos, mint filozófus, mint történetíró, mindenekfölött újságíró, szocialista publicista maradt."⁴⁰ Vagyis: nem kell igazán komolyan venni őt sem mint tudóst, sem mint harcost, sem mint filozófust, sem mint történetírót, aki "mindig végletek között mozgó életpályáján" került egy táborba Liebknechtrel és Luxemburggal. A cikk jól mutatja: a magyarországi szociáldemokraták vigyáztak, hogy még ha méltatták is a jeles személyt, azért ezt nem tették olyan mértékben, hogy a két mártír szövetségesében újabb hőst "szállítsanak" az őket egyre jobban fenyegető kommunistáknak, esetleg szimpátiát keltve az olvasókban irántuk.

A Vörös Újság, ha ezuttal nem is polemizált nyíltan a Népszavával, egyértelműen pozitív Mehring-ábrázolást tett közzé, már

a szöveg legelején Liebknecht és Luxemburg mellé állítva őt.

"A hetvenkétéves harcos, aki megtört testtel küzdött a proletariátus ügyéért, aki gyenge teste utolsó erejét még arra használta fel, hogy a proletariátus diktaturája mellett fáradhatatlanul agitáljon, követte két legyilkolt elvtársát - a csatatéren, az osztályharc csataterén emett el ő is, mert az aggkortól meggyengült szervezetét az agitáció, a proletárforradalom lan-
kadatlan hirdetése a német proletariátus közt végleg megőrlte s a halálra éretté tette." A cikk szerint Mehring a német proletariátus történetírója volt. Munkássága ismertetésének egészén végigvonul - jellemző módon - annak bemutatása, miként fordult szembe a "hivatalos német szociáldemokráciával". A nekrológ vége ismét összekapcsolja alakját Liebknechtével és Luxemburgéval: "alkalmazzuk Mehringre is szeretett marxizmusát: a proletárforradalom megteremti a maga szükséges nagy embereit s ezekben Mehring, Liebknecht és Luxemburg szelleme fog tovább élni."⁴¹ A megemlékezés Mehring méltatásán túl lehetőséget nyújtott Liebknecht és Luxemburg alakjának, harcának újbóli megjelenítésére, valamint a "hivatalos szociáldemokrácia" elleni támadásra.

A polgári demokratikus rendszer időközben egyre válságosabb helyzetét jól tükrözi a kormány által 1919 márciusában hivatalosan rendkívüli módon méltatott Fellner Andor esete. Azt, hogy Fellner mivel szolgált rá erre, a Világ vezércikke így írja le: "Aradról el kellett indulnia a századnak Soborsinba a demarkációs vonalra. Kevés a ruha, a bakancs, gyenge a felszerelés, a háboru mindenből kifosztott bennünket. A katonák panaszkodtak, zugolódtak és sokan azt mondták, hogy nem mennek a demarkációs vonalra. Ekkor a helyőrség főbizalmiférfija, Fellner Andor beszédet intézett a századhoz. Fegyelemre intette őket. A beszéd hatott. A legénység fele kijelentette, hogy teljesíti a parancsot. A má-

sik fele azonban azt zugta, hogy nem megy. Fellner Andor újból figyelmeztette bajtársait a fegyelemre. Emlékeztette őket arra, hogy egy gyűlésükön felesküdték a fegyelemre, a maguk szabad, demokratikusan megnyilvánuló akarata alapján. Ő, mint szervezett szocialista, nem tud szószegő lenni. Ha tehát bajtársai cserbenhagyják, ha nem teljesítik a parancsot, ha nem támogatják bizalmi emberüket a fegyelem megőrzésében, akkor ő főbe lövi magát. Ezután újra megkérdezte, hogy elindul-e a század Soborsinba. Egyetlenegy ember akadt, aki azt mondotta, hogy nem! És Fellner Andor ott a század előtt azonnal főbe lőtte magát. Hangtalanul összeesett. Meghalt."⁴² A március 14-én, Aradon lezajlott temetésen Böhm Vilmos hadügyminiszter a népköztársaság kormánya és a néphadsereg nevében bucsuztatta el Fellner Andort, így ²¹mitatva őt: "A lelkiismeretes kötelességérzetnek volt a vértanúja, a demokratikus fegyelemnek, a forradalmi hűségnek ragyogó példája és mártirja." Az egyszerű vasmunkás önmagát áldozta fel, hogy megmutassa az új rendszer katonáinak: a népköztársaság és a forradalom eredményei csak akkor biztosíthatóak, ha fenn tudják tartani a demokratikus fegyelmet a hadseregben. - A temetés napján valamennyi minisztérium ötperces munkaszünettel tiszteltgette az öngyilkos főbizalmiférfit emléke előtt.⁴³ A kormány pedig elrendelte Fellner Andor emlékének országos költségen való megörökítését.⁴⁴

A fenti rövid, elnagyolt áttekintés összegzéseként mindazonáltal levonhatunk néhány általánosabb jellegű megállapítást. A polgári demokratikus forradalom igyekezett megsemmisíteni a bukott rendszert jelképező, arra emlékeztető történelmi személyiség-kultuszokat /Hentzi, a Habsburgok/, s folytatva az 1918 előtti függetlenségi, polgári radikális és szociáldemokrata hagyományokat, az új idők szellemében ápolta a nemzeti-forradalmi-köztársasági

hősök emlékét: elsősorban a magyar jakobinusokét és 1848-1849 alakjaiét. A forradalom és Ady halála új lendületet adott az Ady-kultusznak; ugyanakkor az új rendszerben lehetővé vált Szabó Ervin személyének, tevékenységének az eddigiekhez képest nagyobb arányú méltatása. Az 1918 őszen megalakuló KMP pedig új hősöket: elsősorban Liebknechtet és Luxemburgot, illetve ezek kultuszát felhasználva terjesztette nézeteit a munkásság sorában s ezzel összefüggésben támadta a magyarországi szociáldemokratákat. Mindezen kultuszok közül nem egy - ha új, a változott időknek megfelelő hangsúllyal is - tovább fog élni a Magyarországi Tanácsköztársaságban: így a magyar jakobinusoké, Petőfié, Adyé, Szabó Erviné, Liebknechté és Luxemburgé. És nem egy tervet - így pl. Ady szobrának felállítását - a Tanácsköztársaság sem fog tudni megvalósítani.

3. Történelmi személyiségek ábrázolása a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos jellegű anyagaiban

3.1. Az egyesült párt és a Közoktatásügyi Népbiztosság önálló kiadványai Marxról, Engelsről, Frankelről és nagy tudósokról, művészekről

A Tanácsköztársaság idején, az új rendszer által kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségekről megjelentetett hivatalos jellegű kyszámu önálló kiadvány közül - jellemző módon - kettő foglalkozott Marx és Engels életének, tevékenységének bemutatásával. Ezek közül Garami Ernő Marx és Engels élete című brosurája még 1918-ban jelent meg /az előszó végén az időpont-megjelölés: 1918. április/, akkor második kiadásban; a proletárdiktatura idején az egyesült párt könyvkiadója tette újra közzé. Szerzője szerint a mű "nem életrajzot nyújt, még csak nem is vázlatot, hanem inkább, a két férfiú munkái tanulmányozásának megkönnyítésére: áttekintését életük folyásának, munkájuk alkotásainak." Megindokolva, hogy miért döntött a kettős életrajz megalkotása mellett, Garami így értékeli a két tudosforradalmár alakját: "Formájában szokatlan, de lényegével mélyen megokolt a két férfiú életének ez az együttes rajzolása. Hiszen a valóságban szinte egy életet éltek: egymást csodásan kiegészítő tudással közös ügyet szolgáltak a tudomány és politika minden terén. Két hatalmas szellem talált velük egymásra, két oly szellem, amelyek mindegyike is külön-külön is korának legnagyobbjai között foglalt helyet. [...] Egybeolvadtak a közös életcélban és a közös munkában, de azért külön-külön maradtak, akik voltak". Figyelemre méltó, a továbbiakban is Engels szerepének hangsúlyozása: egyfelől jelentős közreműködésével a marxizmus tudományos rendszerének kialakításában, másfelől Marx

emberi és anyagi támogatásával. Garami eljárását indokoltta teszi az, hogy - mint arra a második kiadás előszava rámutat - az 1909. évi 1. kiadás óta megjelentetett Marx-Engels levelezés, valamint a két forradalmár 1852-1862 közötti műveinek közététele nyomán kiderült az, amit Bebel és Bernstein így fogalmaztak meg a levelezés-kiadás Garami művében idézett előszavában: "Marx Károly alkotómunkáinak és tudományos fölfedezéseinek legnagyobb része nehezen látott volna napvilágot Engels Frigyes fáradhatatlan, soha el nem apadó szellemi és anyagi segítségével nélkül. Sok munkáról, amelyet eddig Marxnak tulajdonítottunk, látjuk most már, hogy Engelsnek köszönhetjük, aki a szinte szakadatlanul mindenfajta súlyos bajtól szenvedő barátjának mindenkor odaadó készséggel sietett segítségére, de aki a nyilvánosság előtt szerényen mindig a háttérbe vonult". Garami műve a kor társadalmi-politikai viszonyaiba illesztve követi végig a két forradalmár életutját, elsősorban politikusi-szervezői tevékenységüket mutatva be. Fontos műveiknek inkább csak a jelentőségét hangsúlyozza, de részletekbe menően nem ismerteti-elemzi ezeket. Csak a történelmi materializmus elméletének lényegét fejti ki röviden. Ugyanakkor néhány vonással igyekszik bemutatni a két forradalmár magánemberi tulajdonságait is: Marx esetében kiemeli azt, hogy az nem terhelte barátait gondjaival, Engelsnek pedig Marxot, annak súlyos helyzetében támogató segítségére hoz fel több példát. A mű stílusa száraz, tárgyyszerű, kerül a felsőfokok használatát és szembeszáll Marx és Engels ábrázolásánál a keresztény vallásosság elemeinek alkalmazásával: "Marx "Kapital"-ját a modern szocializmus bibliájának is nevezték már, ami persze csak a könyv jelentőségére nézve lehet találó, - szó szerint véve éppen Marx tiltakozott volna legerélyesebben az ellen, hogy őt prófétának avagy evangelistának, a szo-

cialista munkásokat pedig vakon hívőknek tegyék meg. A "Kapital" nem prédikál, hanem fölvilágosít, nem hitet követel, hanem bizonyít. S ezért a bibliával való összehasonlítás, amennyire jellemzi is a mű nagy jelentőségét, nem jellemezheti annak korszakalkotó tudományos értékét." E figyelmeztetés ellenére - mint látni fogjuk - a Tanácsköztársaság sajtójában a kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek, elsősorban Marx alakját méltató szövegekben igen gyakran szerepelnek a keresztény vallásosság kifejezései - éppen az adott személy és műve jelentőségének hangsúlyozására. S jellemző, hogy műve legvégén Garami - felhasználva János evangéliuma előszavának egy fordulatát - így ír Marx és Engels tanításainak megvalósulásáról: "Az ige testté vált - a világ proletárai egyesültek és megalkották az új Internacionálét, a minden eddiginél hatalmasabbat és napról napra növekvőt. Marx és Engels meghaltak, de mintha ma is élnének, oly igazán élnek millió és millió proletár emlékezetében!..."¹

A Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában jelent meg Varjas Sándornak a népbiztosság agitátorképző iskolájában tartott előadása: Marx és Engels életrajza. /A XIX. század szocialista mozgalmainak történetével kapcsolatban/. Munkájában Varjas, Engelséhez képest jobban kiemeli Marx alakját: csak róla ad általános méltató bevezetést a megfelelő életrajzi résznél: Marx Károly "az a férfiú, akinek Európa és Amerika munkásmozgalma a legtöbbet köszönheti ezen a világon és a legtöbbet fogja köszönni mindaddig, amíg a Föld forogni fog és rajta emberek élni fognak."² E mű is a korabeli viszonyokba illesztve tárgyalja a két tudós-forradalmár életét, ám Garamiénál valamivel részletesebben mutatja be egy-egy különösen fontosnak tekintett műüket. Ugyanakkor Varjas szükségesnek látta hangsúlyozni Marx

a The New York Daily Tribune-vel folytatott levelezői tevékenysége kapcsán: ő "Nem csak a proletár ideológiának volt a nagy mestere és filozófusa, hanem maga is proletár életmódot folytattott."³ A két tudós-forradalmár magánemberi tulajdonságairól csak röviden ír: "nemcsak a szocializmus mesterei, hanem derék, nemesen érző emberek is voltak."⁴ E mű stílusa is tárgyilagos, kerül a felsőfokok használatát.

Összevetve Garami /még a proletárdiktatura előtt keletkezett/ és Varjas Marx és Engels-ábrázolását, terjedelmi különbségeiken túl néhány ponton határozott eltérések fedezhetőek fel. Garami, felhasználva a két tudós-forradalmár levelezését, rámutat arra: a The New York Daily Tribune-ban^{3/} Forradalom és ellenforradalom Németországban című cikksorozat, noha Marx neve alatt jelent meg és eddig neki is tulajdonították, valójában Engels műve.⁵ Varjas azonban e cikksorozatot még mint Marx "legnevezetesebb, legtanulságosabb, legjelentékenyebb történeti írásainak" egyik~~ként~~ méltatja és ismerteti.⁶ Fontosabb eltérés a két munka Marx-ábrázolása között az 1864-es Internacionálé Marx által írt Inaugural Adresse-jének ismertetésében figyelhető meg. Garami szerint ekkor "Marx belátta, hogy a munkásokat fokozatosan kell nevelni a szocializmushoz, de még a társadalmi küzdelmek föltételei is nagyban megváltoztak 1847 óta. Fegyveres forradalomban nem lehetett többé bízni - a politikai hatalomért való tervszerű harc lett az egyetlen módja a munkásosztály fölszabadításának."⁷ E gondolatok egybevágni látszanak Garaminak az oroszországi bolsevik forradalmat, valamint módszereinek esetleges magyarországi alkalmazását már 1918 tavaszán elutasító felfogásával.⁸ Ezzel szemben, a proletárdiktatura idején Varjas, ugyane szöveg kapcsán megemlítette a forradalom győzelmének lehetőségét is: Marx "elsősorban azt hangoztatja, amire londoni évei a-

latt rájött, hogy a munkásságot nevelni kell, hogy a forradalmat csak akkor lehet a siker reményével megkockáztatni, hogyha a munkásság elméletileg is ki van képezve a harcra."⁹

Karl Kautsky Marx Károly történelmi jelentősége című, még 1908 elején írt tanulmánya az egyesült párt kiadásában jelent meg. Az előszóban a szerző kifejti: nem dicséri Marxot – meg akarja könnyíteni annak megértését, amit a tudós-forradalmár adott a világnak. A bevezetésben ismerteti Marx hatását s megállapítja: "A tudományos mélységnek a forradalmi merészséggel való ritka egyesülése teszi azt, hogy Marx Károly ma, negyedszázaddal halála után, két emberöltővel első nyilvános föllépése után, sokkal hatalmasabban él közöttünk, mint életében." És: "Ha igyekszünk megérteni e csodálatos ember történelmi művének mivoltát, akkor talán legmegfelelőbben úgy lehetne jellemezni, hogy egybefoglaló munkának nevezzük: különféle, látszólag egymással ellentétes területek magasabb egységbe való egybefoglalásának. A természettudományok és a szellemi tudományok egybefoglalásának. Az angol, a francia és a német szellem egybefoglalásának. A munkásmozgalom és szocializmus egybefoglalásának. Az elmélet és gyakorlat egybefoglalásának. Hogy mindez sikerült neki, hogy példátlan egyetemességgel mindezeket a területeket nemcsak ismerte, hanem mesterien uralkodott is rajtuk: ez tette lehetővé Marx Károlynak, hogy megalkothatta a maga hatalmas történelmi jelentőségű művét, amely rányomta a maga bélyegét a tizenkilencedik század utolsó és a huszadik század első évtizedére." A mű egyes fejezetei ezután azt mutatják be, miként hajtotta végre Marx ezeket az egybefoglalásokat az egyes területeken. A bevezető után következő fejezet a természettudományok és a szellemi tudományok egybefoglalását írja le. Kautsky rámutat: Marx felismerte, hogy a történelem osztályharcok eredménye, ezek pe-

dig a gazdasági viszonyokból következnek. "A gazdasági viszonyok viszont elsősorban megint azon alapulnak, hogy minő módon és minő mértékben uralkodik az ember a természet fölött, ami pedig a természet törvényeinek fölismerésén alapszik." Mind a természetben, mind a társadalomban a dialektikus fejlődés a meghatározó. Felismeréseivel Marx nem csak a történettudományt alakította át teljesen, hanem, kitöltve a természettudományok és a szellemi tudományok közötti rést, megalapozta az egész emberi tudomány egységességét. Történelemfelfogásának két előfeltételként Kautsky a tudomány korabeli adott színvonalát és a fennálló viszonyokkal szembeni forradalmi álláspontot - az adott viszonyok között: a forradalmi proletárálláspontot - jelöli meg.

A 3. fejezetben, Marx és Engels kapcsolatát bemutatva a szerző arra hívja fel az olvasó figyelmét, hogy a tudományok egységességének megteremtése "ugyanakkor egy vele egyenrangú gondolkodónak, Engels Frigyesnek is sikerült és hogy kettőjük szoros együttműködése nélkül az új történelmi materializmus és az új történelmi vagy dialektikus világfelfogás nem léphetett volna föl egy csapásra oly tökéletesen és egyetemesen." Röviden ismerteti szellemi fejlődésüket találkozásukig s leszögezi: "Eszméik találkozása csakhamar magasabb egységbe való teljes egybeolvadássá lett, amelynél lehetetlen megmondani, hogy mit és mennyit adott hozzá az egyik és mennyit a másik. Igaz, hogy Marx volt a jelentékenyebb kettőjük közül és ezt senki sem ismerte el kevesebb irigységgel, sőt több örömmel, mint maga Engels. Marxról nevezték el ezt a gondolkodásmódot marxistának. De Marx Engels nélkül sohasem tudta volna megteremteni azt, amit megteremtett. Rendkívül sokat tanult tőle - ami persze kölcsönös volt." Kautsky szerint Marx volt a mélyebb gondolkodó, Engels a merészebb; Marxnál erősebb volt az absztrahálóképesség, Engelsnél a

kombinálóképesség; Marxnál erősebb volt a bírálótehetség, Engels könnyedebb gondolkodású volt. Hangsúlyozza, hogy Engels ismertette meg a német-francia szellemiségű Marxot az angol gondolkodásmóddal, s Marx csak így juthatott el a legmagasabb szintre. Ez pedig azt is bizonyítja, hogy a marxizmus nem német találmány. "Eredeténél fogva nemzetközi volt."

A 4. fejezet a német, a francia és az angol szellemiség egybefoglalását mutatja be. Hangsúlyozza, hogy e három volt Marx korában a modern kultúra zászlóvivője: csak aki mindhárom alkotásait el tudta sajátítani, az hozhatta létre a kor legjelentősebb teljesítményét. A három gondolkodásmód sajátosságainak részletes ismertetése után Kautsky így összegez: "Anglia szolgáltatta nekik [ti. Marxnak és Engelsnek] a legtöbb gazdasági anyagot. Németország bölcsellete a legjobb módszert arra, hogy ebből az anyagból a mostani társadalmi fejlődés célját levezethessék; Franciaország forradalma mutatta meg nekik viszont a legvilágosabban, hogy ennek a célnak a megvalósítására hogyan juthatunk hatalomhoz, nevezetesen politikai hatalomhoz." A tudományos szocializmust mindezen tudást egybefoglalva alkották meg.

Az 5. fejezet, amely a munkásmozgalom és a szocializmus egyesítését tárgyalja, rámutat arra, hogy a történelmi materializmus felfedezése nemcsak a tudomány történetében jelent új korszakot, hanem a társadalmi fejlődésért folyó politikai harc történetében is: ezáltal juthatott ugyanis a proletariátus a leghatalmasabb erőhöz. Ekkor történt meg a munkásmozgalom és a szocializmus egyesítése - ezek ugyanis korántsem voltak azonosak: előtörténetüket Kautsky részletesen bemutatja. Marx és Engels szerint pedig "mindenkinek, aki lett legyen akár proletár, akár nem, de a proletárság álláspontján áll és azt föl akarja szabadítani: az a kötelessége, hogy gazdasági és politikai osztályharcot vivjon,

ennek aprólékos részföladatait buzgón teljesítse, de egyuttal megtöltse a széles látókörű szocializmus eszméivel is, és ezzel a proletárság szervezeteit és föllépését egységes és harmonikus egésszé foglalja egybe, amely mind ellenállhatatlanabbul növekszik."

A 6. fejezet, amely az elmélet és a gyakorlat egybefoglalását mutatja be, részletesen ismerteti a két tudós-forradalmár 1845 utáni tevékenységét /ezzel folytatva a 3. fejezetben megkezdett életrajzokat is/. Kautsky szerint Marx a proletariátus hatalmának érvényesítéséhez a legmegfelelőbb eszközt a szervezkedésben látta; ennek célkitűzése pedig a proletariátus gazdasági felszabadítása volt, a gazdasági és a politikai osztályharc által. Marx türelmes volt a proletártömegekkel, de szigorú a vezetőikkel, elsősorban a teoretikusokkal szemben. Kautsky rámutat arra: Marx "működése mintaszerűvé nemcsak tudása, fölényes esze révén válik, hanem merészsége, fáradhatatlansága révén is, amely nagy jóssággal, önzetlenséggel és megdönthetetlen nyugalommal párosul" s példákat is felhoz ezekre. - Végezetül a szerző megállapítja: Marx akkor halt meg, amikor a nemzetközi proletármozgalom az ő szellemében kezdett fellendülni. S amint Marx tudományos nagyságából, elméletének mélységéből merítette jellemének legjobb erőit, úgy "ebből a forrásból kell nekünk is merítenünk, akkor bizhatunk abban, hogy azokban a nagy és súlyos harcokban, amelyek ránk várnak, helyt fogunk állani és a tőlünk telhető erő teljességét fogjuk harcba vinni. Akkor bizhatunk abban, hogy hamarabb érünk célt, mint egyébként. A proletárság és ezzel az egész emberiség fölszabadításának zászlaját, amelyet Marx bontott ki és amelyet egy emberöltőnél hosszabb ideig ő vitt előttünk mindig új rohamra, sohasem fáradva, sohasem csüggedve: ezt a lobogót azok a harcosok, akiket ő nevelt, diadalmasan fog-

ják föltüzni a kapitalista lovagvár romjaira."¹⁰ A mű e befejezése pedig nagyon is aktuális buzdításként volt értelmezhető a Magyarországi Tanácsköztársaság idején.

Frankel Leó a párizsi Kommün magyar vezére címmel jelnt meg Krejcsi Rezső Frankel-életrajza a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában. Az 1919. április elejére keltezett előszóban a szerző elmondja, hogy Frankel Leó barátja volt s őt "a szocializmusnak és kommunizmusnak [...] egyik kiváló előharcosa"-ként minősíti. Frankel bemutatását pedig, véleménye szerint, az teszi indokolttá, hogy már csak kevesen vannak Budapesten, akik őt személyesen ismerték; barátjával szembeni kötelessége felidézni emlékét, továbbá "a harcoló elvtársaknak szolgálatot vélekedni, amikor nagy elődjük alakját a proletárság köztudatába beállitom." Krejcsi tehát egyértelműen a Tanácsköztársaság elődjeként állítja be a forradalmárt, ugyanakkor hangsúlyozza: Frankel egyéniségének és politikai működésének helyes értékeléséhez be kell mutatnia a történelmi háttérét: a párizsi kommünt és a magyarországi munkásmozgalmat is. A forradalmár politikai tevékenysége csak a korabeli viszonyok, szocializmusfelfogások figyelembevételével ítéltethető meg - nem pedig a Tanácsköztársaság eszméi és programja által. Az előszó a következő méltatásokkal zárul: "Kevesen vannak, akik úgy reprezentálták a munkások internacionális közösségét mint ő, kevesen, akikben a harci kedv, a kommunizmus diadalmasságába vetett hit úgy volt kifejlődve, mint benne." Küzdelmes élete során mindvégig megőrizte optimizmusát. "Ha élne, ma az első sorokban harcolna eszményeinkért. Szilárdan hitt és tántoríthatatlanul bizott az ügyben. Szálljon át a hit és a bizalom, mint Frankel Leó öröke, az elvtársakra, a harcos utódokra." A cím Frankel életéből a párizsi kommünben folytatott tevékenységét kiemelve, az előszó nem-

zetköziséget hangsúlyozva állítja be alakját a Magyarországi Tanácsköztársaság elődei közé. E szempontok érvényesülnek az életrajz belső arányaiban is: a 74 oldalnyi szövegből kb. 15 foglalkozik Frankel tevékenységével a párizsi kommünben, valamint a kommün bemutatásával; kb. 12 oldalnyi szöveg ismerteti eszmerendszerét, s kb. 21,5 oldal azt az eljárást, amelyet az Arbeiter Wochen Chronik egyik vezércikke miatt folytattak le Frankel ellen. Csak röviden tárgyalja az életrajz Frankel pályáját a kommünig, majd a kommün bukása utáni menekülését, hazatérését Magyarországra, itteni tevékenységét a perig, valamint az elítélése és fogsága utáni sorsát.

Az életrajz már Frankel apjáról szólva megemlíti, hogy az az Általános Munkás-betegsegélyező Pénztár köztisztviselőnek örvendő orvosa volt. A forradalmár 1871 előtti pályájának rövid ismertetésénél közli annak egy versét s az ebben felfedezett nacionalizmus és szabadságvágy kapcsán így értékeli Frankelt: "A szabadság szeretetéhez hű maradt egész életén át, de a nacionalizmust a fokozatos tultengésbe - amint ez a sovén-huligánokban kifejezést talál - nem követte. Néhány rövid évmúlva már nemzetközi érzésű és gondolkodású volt." Majd - mint az adott rész címe is jelzi - bemutatja az internacinalista Frankel tevékenységét, azt, hogy miként csatlakozott az Internacionáléhoz s kiemeli szónoki képességeit.

A párizsi kommünben kifejtett tevékenységéről írva ismerteti intézkedéseit, amelyek "igazolták, hogy a munka- és kereskedelemügyi osztály és utóbbit vezető Frankel Leó teljesen tisztában volt azokkal az elvekkel, amelyek alapján a kapitalista termelési rendszer helyébe a munkástársadalom állítandó." A kommün leverése után Londonban Marx és Engels támogatták: ezek segítségével néhány év alatt nagy elméleti tudásra tett szert, "mert ez a proletár i-

gazi tudóstermesztet volt, szakadatlanul tanult, lelkiismeretesen, alaposan és kerülve minden fölösleges frázist. Emellett fáradhatatlan agitátor és gyakorlati érzékű organizátor is volt." Felvették az Internacionálé főtanácsába - ám ő hazaindult Magyarországra, Bécsben letartóztatták, átadták a magyar hatóságoknak, azok pedig büntetőeljárást indítottak ellene: ennek kapcsán Krejcsi hosszan ismerteti, a Frankel érdekében kifejtett tiltakozásokat. Miután szabadon engedték, bekapcsolódott a magyarországi munkásmozgalomba, az ő "munkájának köszönhető, hogy a szocialista párt abban az időben gyors fejlődésnek indult."

Krejcsi külön fejezetben ismerteti az ujságszerkesztő Frankel gondolatvilágát az általa írt vezércikkek alapján. Eszmerendszere materialista történet szemléleten, szigorúan marxista alapon épült fel. Frankel szerint az adott társadalmi rendszerből eredő legnagyobb rossz a tömegek szegénysége s ezzel szemben a kevesek gazdagsága. Ennek orvoslása szerinte a társadalom átalakítása "a tömegek céltudatosan egyesített hatalmával, hogy a mostani szabadversenyt a kooperációval, társulással, tömörítéssel pótolja. Az élelmiszereket, a közlekedés eszközeit, a szállítási üzemek[et - sic!] - föld, gépek, vasutak, távirók, csatornák, szóval az összes termelési eszközöket az egész nép tulajdonába kell terelni, hogy ez alapon a kormány a szabadversenyen alapuló mostani kapitalisztikus termelési rend helyébe a szövetkezeti termelést léptesse és ezzel a kereseteknek jogos megosztását biztosíthassa." Azt illusztrálendő, hogy miként gondolkodott Frankel a fennálló rendszer támaszául szolgáló militarizmusról, Krejcsi közli az Arbeiter Wochen Chronik egyik 1880. szeptemberi cikkét, magyar fordításban. Ennek címe: Nyomás ellen - nyomást szül s Frankel bevezetésével egy hadseregellenes, a katonákat a fennálló rendszer ellen lázító, forradalomra buzdító

német röpirat szövegét tartalmazza. A cikk bevezetésében Frankel kifejtette: a "nyomás ellen^{nyomást} szül" tétel érvényes az eszmékre is, így pl. a szocialista eszmére is, amely a németországi elnyomás ellenére is teret nyer. - A cikk nyomán sajtóper indult Frankel ellen /ezt Krejcsi aprólékosan bemutatja/, a forradalmárt elítélték, aki később a váci fogházból kiszabadulva "züllött viszonyokat" talált a pártban. A magyarországi pártvezetők pedig bizalmatlanok voltak vele szemben: "Érezték, hogy ez az idegen jövevény, akinek kimagasló jellemvonásai, a legnagyobb foku áldozatkészség és rendkívüli szerénység, óriási erkölcsi és eszmei magaslaton áll fölöttük; ők nem voltak képesek hozzá felemelkedni. Frankel nem volt képes hozzájuk leszállani."

Ekkor a forradalmár, aki legjobb erőit áldozta a magyarországi munkásmozgalomnak, véglegesen külföldre távozott. Krejcsi 1893-ban a zürichi szocialistakongresszuson még találkozott vele /akit Engels "Kedves gyermekem" megszólítással üdvözölt/. 1896-ban Frankel meghalt. Alakját értékelve Krejcsi ismét a forradalmár nemzetköziségét hangsúlyozza. Munkája befejezéseként pedig leírja, hogy a magyar munkások is megemlékeztek Frankelről. "A párizsi magyar munkásegyesület, 1897-ben, akkori elnökének, Szabados Sándor elvtársnak indítványára gyűjtést rendezett Frankel Leó emlékezetének megörökítésére. Szabados Sándor lelkes működésének eredményeképpen csakhamar jelentős összeg gyűlt egybe, amelyből diszes emléket állítottak Frankel Leó sírja fölé."¹¹ E leírás pedig ismét a Magyarországi Tanácsköztársasághoz kapcsolja Frankel alakját: a benne kétszer is említett Szabados Sándor ugyanis 1919. április elejétől június 24-ig a Krejcsi művét /amelynek előszava végén az 1919. április eleje időmegjelölés szerepel/ kiadó Közoktatásügyi Népbiztosság először népbiztoshelyettese, majd egyik népbiztosa volt.¹²

Husz kiemelkedőnek tekintett személyiség portréját tartalmazza Pogány József Emberek és korok című tanulmánykötete, amelynek második kiadását az egyesült párt tette közzé. A még 1918. december 22-i keltezésű előszóban Pogány pontosan megfogalmazta, milyen célt szolgál ez az esszégyűjtemény: "Az öt-
ves háború összetörte az európai kultúrába vetett hitet - ez a husz tanulmány újra élénk akarja állítani Európa civilizációjának alkotásait." A háború, a nemzeti gyűlölködés elpusztította a tudomány nemzetköziségét is - ezzel szemben "az angol, német, francia, olasz, orosz, svéd, dán, és belga tudósok, írók, művészek, politikusok, forradalmárok e husz portréja töretlen épséggel újra élénk akarja állítani a tudomány és művészet Internacionáléját." A továbbiakban Pogány megemlíti, hogy esszéi már korábban elkészültek.¹³ Az írások "husz nagy ember arcképe, de egyben husz korkép. Mindegyik zárt egész önmagában. De egybetartja őket a szempontjuk egysége, a mögöttük álló világnézet, a kutatás és megítélés módszerének a változatlansága: - a marxizmus." A tudomány és művészet nemzetköziségét hangsúlyozandó a szerző gondosan megemlítette a kötetben szereplő valamennyi személy nemzeti hovatartozását: szám szerint a gyűjteményben 5 francia, 5 német, 3 angol, 3 orosz, 1 belga, 1 dán, 1 olasz és 1 svéd portréja szerepel; közöttük 10 művész, 8 tudós és 2 forradalmár politikus található. E 18-20. századi személyek közül az esszék keletkezésének időpontjában 9 már elhunyt és 11 még élt; a kötet² megjelenésének időpontjára ez az arány módosult: 12 már elhunyt és 8 még élt /ugyanakkor a 3 elhalálozott személy esetében e tényt a szövegben nem közölte a szerző/.

Ám ezen ábrázolások - amint azt Pogány az előszóban ki is fejtette - nem csak nagy emberek portréi, hanem korképek is. A szerző nem a szövegek keletkezési sorrendjében vagy a személyek szü-

letési időpontjának sorrendjében illesztette az esszéket egymás után, hanem úgy, hogy a portrék sorozatából egyfajta, a 19. századi szellemi fejlődést-átalakulást bemutató korkép-sorozat is összeálljon. Így a kötet első felében azon személyek szerepelnek, akik tevékenységüket a múlt században fejtették ki: Carlyle, Stendhal, id. Dumas, Balzac, Wagner, Freiligrath, Darwin, Bakunin; a kötet második felében pedig azok, akik a szerző kortársaiként alkottak, illetve alkotnak: Brandes, Strindberg, Bölsche, Kropotkin, Gourmont, Mecsnyikov, Maeterlinck, Oppenheimer, Ferrero, Ostwald, France. Az utolsó esszé, első látásra meglepő módon, de a kötet koncepciójának egészéből következően joggal, a még a 18. század közepén elhunyt Swiftet és korát mutatja be. A 19. század nagy alkotóit ábrázoló sorozatban pedig - mint látni fogjuk - egy további szerkesztési elv is érvényesül.

A Thomas Carlyle alakját és korát megjelenítő esszé kiemeli az alkotónak a nagy francia forradalomról írott művét, azt, hogy történelemfilozófiájában a hősöknek juttatott döntő szerepet, továbbá, hogy az 1840-es évek végére eljutott a szocializmus küszöbéig. Ám 1848 forradalmi, amelyekben színre lépett a tömegs amelyekben nem találta meg a ragyogó hősöket, megriasztották és a reakció felé fordították. Pogány így összegzi pályáját:

"Carlyle, a zseniális paraszt nem tudott sehogy se elhelyezkedni a tizenkilencedik század Angliájában. Gyűlölte a feudális arisztokráciát, de rajongott a feudális középkorért; megvetette a pénz új arisztokráciáját, de hősöket látott az ipar főnökeiben, lázító szóval prédikált a munkásság nyomoráról, de visszariadt a demokrácia uralmától. Nem találta helyét se a toryk, se a whigek, se a szocializmus táborában. Talán leginkább a másik nagy rebellis paraszthoz, Luther Mártonhoz hasonló a sorsa.

Luther is, ő is a tömegek nevében az egész hivatalos rendet hiv-

ták ki harcra tételeik kiszögezésével, de amikor maguk a tömegek jelentek meg, hogy kezükbe vegyék a maguk sorsának intézését, akkor Luther megdöbbenve a fejédelmekhez fordult, Carlyle pedig a hősnél keresett menedéket. Nem a tettek, csak az eszmék rebellisei voltak."

Stendhal pályájáról írva a szerző hangsúlyozza: életének legragyogóbb korszaka a napóleoni időszak volt és azután élete egyetlen szembenállás volt a következő időszak "reakciós és nyárspolgári" szellemiségével. "Stendhallal a forradalom idejének jakobinus és a császárság idejének bonapartista burzsoáziája emel hangot a béke, az ipar, a bankok nyugodtan emésztő burzsoáziája ellen" - írja Pogány. Stendhal egész szemléletére jellemző volt "felemás helyzete: burzsoá és mégis utálja a burzsoáziát." Életének ellentmondásait bemutatva a szerző így összegzi pályáját: "Kozmopolita volt, de nem a Goethe módjára, aki magához ölelte az egész világot, hanem világpolgár volt, mert egyformán utálta és kigunyolta az egész világot."

Idősebb Alexandre Dumas korát, munkásságát bemutatva Pogány hangsúlyozza: "romantikus, de temérdek realitás van a romantikájában." Dumas hősei rebellisek és "a szerencse, az élvezet, a siker - ezt csodálja Dumas és regényeiben, drámáiban reszkető szívvvel kíséri azoknak az embereknek a sorsát, akik a szerencsével az élvezetért, a sikerért viaskodnak [...] Fantasztikus ötleteinek, hihetetlen kitalálásainak, képtelen kalandozásainak mindig igen reális alapépitménye van: valamely karrier megteremtése, valami pozíció megvédése." Összegző értékelése szerint "Dumas literaturáján megint sikeres próbát áll annak a nagy irodalmi törvénynek az igazsága, hogy nagy írók csak úgy keletkeznek, ha korukkal megtartják a lelki kontaktust és társadalmuk nagy áramlataival összekapcsolódnak, akár úgy, hogy beléjük me-

rülnek, akár úgy, hogy opponálnak ellenük."

Balzacot már az esszé elején így méltatja Pogány: "a polgári társadalom életének a legnagyobb képmásadója." Korának szélsőségeit bemutatva így jellemzi alkotói tevékenységét: "Nagyszerű összefüggésben látja a társadalom összes jelenségeit. Nála éretnyek és bűnök, gondolatok és érzések, meggyőződések és cselekedetek mind a társadalom nagy materiális alapjaiból hajtanak ki, sohasem a véletlen művei, hanem a társadalom állapotának, az egyén környezetének szükségszerű következményei. Gondolkodásának ez a dialektikus volta és csodálatos megfigyelőereje érteti meg, hogy annyira kitárulnak előtte a polgári társadalom minden magasságai és mélységei." Bemutatja Balzac szenvedélyes munkatempóját s így összegez: "Igazi életformája [...] az élet megteremtése volt. [...] a cselekedete a munka volt."

Richard Wagner alakjáról, tevékenységéről ezt állapítja meg Pogány: "mindenekfölött művész volt és élete minden cselekedete, agya minden gondolata a művész volta köré kristályosodott. Forradalmár volt, de nem azért, mert megdobogtatta szivét a tömegek nyomora, hanem pusztán és öntudatlan, kegyetlen kizárólagossággal csak azért, mert művészete forradalmi művészet volt és művészi revolúciója valóra váltásához szüksége volt a szociális forradalomra." Leírja művészeti forradalmát, a Gesamtkunstwerk megteremtését, azt, hogy nagy népi művészetet akart teremteni. Bemutatja politikai forradalmi tevékenységét is, továbbá azt, hogy a korabeli társadalmi viszonyok miként jelennek meg műveiben. Ám szorongató problémái hatására Wagner elfogadta II. Lajos támogatását, belement a kompromisszumba. "A köztársasági Wagner II. Lajos udvari embere lesz. A szocialista Wagner a burzsoázia ünnepezt zenészévé válik. Az ateista Wagner megkomponálja a Parsifalt." A Wagner megálmodta nép-színház helyét pe-

dig Bayreuthban a világ legdrágább színháza foglalja el.

Freiligrath életét, tevékenységét a következőképpen összegzi Pogány: "pályája első része: ébredés magára, eszmélés polgári mivoltára. Aztán a forradalom kürtöse. Az egyre haladó harc egyre radikálisabbá teszi: a proletárság mellé sodorja. És mikor a forradalom bukása, a reakció győzelme után mégis megszületik a vas és vér és arany árán egybekovácsolt polgári Németország, megbékül vele." Költőjét látja benne mind a német polgárság, mind a német munkásság - ám az utóbbinak van több joga hozzá, mert legjobb verseit Freiligrath a Neue Rheinische Zeitungba írta.

A Darwint bemutató esszé elején Pogány azzal emeli ki a tudós alakját, hogy jelentőségében Marx mellé állítja: "A tizenkilencedik század egész gondolatépületének két hatalmas építőmestere van: Darwin és Marx." Bemutatja életét, munkásságának főbb eredményeit, főműveinek hatásáról pedig ezt írja: A fajok eredete 1859-ben "megindította a természettudományok forradalmát"? Az ember származása Darwin "legforradalmibb" elmélete, amely forradalmasította az egész emberi gondolkodást. Munkásságában tudományok egész sorát egyesítette s ez volt hatalmas jelentőségének kulcsa.

Bakunyn alakját mutatja be a kötet leghosszabb tanulmánya, részletesen ábrázolva a forradalmár pályáját, tevékenységét. Elismeri Bakunyn szervezőtehetségét, ám hangsúlyozza: összeesküvő volt, elsősorban romboló, nem pedig építő, alkotó szellem. Élete legjelentősebb fejezetének Pogány az Internacionáléban való szereplését tekinti: itt, Marxszal összevetve, így jellemzi kettejüket: "Marx és Bakunyn nem két egyéniség össze nem férését, hanem két fejlődési fok szembenállását képviseli. Bakunyn az orosz parasztság, a svájci kispolgáris proletárság, az olasz "Lumpenproletariat" életviszonyai alapján szabta meg a maga el-

méletét és taktikáját, Marx pedig a francia forradalom, a német bölcsészet és ^{angol} angol kapitalizmus hármastalapzatára építette hatalmas gondolatépületét. Bakunyin a régi társadalom maradványainak, Marx az új társadalommal születő modern ipari proletárságnak szempontjából és sorsából nézte a társadalmat." Ismerteti felfogásuk különbségeit s rámutat arra, hogy az Internacionálé a szocializmus és az anarchizmus küzdelmébe pusztult bele; a pusztulás eszköze pedig Bakunyin volt. Ám a II. Internacionálé megalakulásával Marx és Bakunyin küzdelme az előbbi győzelmével végződött.

Kortársáról, Georg Brandesről szóló esszéjében Fogány bemutatja, hogy irodalmi nézetei, előadásai mekkora felzudulást váltottak ki a reakciós Dániában s milyen vádakkal bélyegezték meg a tudóst: ezek közül a legsúlyosabb az volt, hogy "szocialista". Fogány rámutat arra: Brandes fellépésével indult meg Dániában a polgári forradalom, amely ott az irodalmi kritikában játszódott le. A szerző pedig ezzel zárja esszéjét: "A Brandes kezdte forradalom haladásának nincs kitünőbb fokmérője, mint az, hogy 1871-ben még a legrettentőbb vád az volt Brandes ellen, hogy szocialista, 1913-ban pedig miniszterelnöki székbe invitálják Stauningot, a dán szociáldemokrácia vezérét."

Figyelemre méltó, hogy történelmi körülményeik között ábrázolva e 9 személy 3-3-3-as csoportosításokkal 3 különböző szemléleti fejlődési fokozatot is képvisel. Az első három alkotó még nem forradalmár, még nem teszi fel életét a fennálló viszonyok megváltoztatásáért vívott küzdelemre: Carlyle visszaretten a tömegek fellépésétől, Stendhal csak elutasítja az őt körülvevő világot, Dumas pedig, ha realisztikusan is, de fantasztikus-kalandos történetekben ábrázolja azt. A második három alkotónál már megjelenik a fennálló viszonyokkal való szembenézés,

^{kettőnél} sőt az ellenük történő fellépés is - de meghátrálással. Balzac már a maga kiméretlen valóságában mutatja be a polgári társadalom poklait, Wagner és Freiligrath már aktív művészeti és politikai forradalmárok, ám végül mindketten kompromisszumot kötnek a fennálló rendszerrel: Wagner udvari, vallásos művész lesz, Freiligrath pedig megtér az őt ünneplő polgári Németországhoz. A harmadik csoport tagjai azonban már igazi forradalmárok: Darwin tevékenysége a természettudományon keresztül az egész emberi gondolkodásban, Bakunyiné - és mellette, még kiemelkedőbbként méltatva, Marxé - a politikában, a munkásmozgalomban, Brandesé pedig, az irodalomtudományból kiindulva a politikában jelentett forradalmat; a dán tudósé olyan polgári forradalmat amely végül a szociáldemokrácia ottani politikai győzelméhez is elvezetett.

A kortárs alkotókat az előző sorozat esszéihez képest valamilyen kisebb terjedelmű írásokban mutatja be a szerző. Strindberg munkásságából kiemeli az új emberi viszonylatok, a férfi-nő kapcsolat ábrázolását s leírja világnézetének változásait is. "Aé hogy kora lelkét hányja a hab kétségek, ingadozások között, úgy táncol föl-le Strindberg világnézete is régi hitek és új meggyőződések hullámain." - Bölschét méltatva, esszéje elején Pogány ír a darwinizmus elterjedéséről, az író munkásságának legfőbb jellemzőjét pedig ebben látja: "Egyetlen egység előtte az egész világegyetem és annak minden tudománya és nagyszerű példaadással le tudta vonni ennek a látásnak a konzekvenciáit is: egyetlen nagy egységgé forrott benne kora egész tudománya." A továbbiakban hangsúlyozza Bölsche tudománynépszerűsítő tevékenységének fontosságát. - Kropotkint bemutató esszéjében a szerző úgy látja, hogy a 19. század orosz írói közül talán ő a legeurópaibb, aki leginkább el tudott szakadni az orosz viszonyoktól. Leírja életét: miként lett a katonának induló Kropotkinból természettudós,

majd az oroszországi nyomor láttán forradalmár, s miként vallottak kudarcot az orosz forradalmárok kísérletei a parasztság forradalmasítására s lett ezután Kropotkin anarchista. A forradalmárnak egy kortársáról mondott véleményét, mint őrá is jellemzőt idézi végül Pogány: "Anarchista, akinek az anarchizmusa csak logikus következménye az emberi élet minden vidéken és minden fejlődési fokon való formái mély ismeretének, akinek könyvei a század legjobbjai közé tartoznak, akinek megragadóan szép stílusa megmozgatja az olvasója szívét és lelkiismeretét." - Remy de Gourmont-ról szóló esszéjében Pogány bemutatja életpályáját, írói tevékenységét, világszemléletét: ebben pedig az érzékiség, a szkepszis és az irónia jelentőségét. Rámutat arra, hogy e szemlélettel Gourmont a francia irodalom Rabelais, Voltairre, Renan, Anatole France-féle vonulatának az örököse. - Mecsnyikov tevékenységéből, életét, mikrobiológiai kutatásait bemutatva, a szerző optimista filozófiáját emeli ki. E szerint a tudomány által lehetővé válik a betegségek döntő részének leküzdése, sőt az öregség elfogadhatóvá tétele is, ennek végén pedig már a halál sem lesz rettenetes. Végül Pogány hangsúlyozza: "Mecsnyikov természettudományos alapokból kiinduló optimizmusa ott találkozik a szociális haladás optimizmusával, amikor hangsúlyozza, hogy a betegség, öregség és halál problémáit meg tudná oldani a tudomány, ha a mai rend kerékkötése és a nép tudatlansága meg nem állítaná diadalmas útján." - Maeterlinck munkásságát bemutatva Pogány hangsúlyozza szülővárosának, Gentnek az alkotóra gyakorolt hatásait, s élete, művei kapcsán felveti a kérdést: milyen hatással lesz a világháború további működésére? - Franz Oppenheimer történetfilozófiájának lényegét Pogány így foglalja össze: "Valamely korszak gazdasága ugyyszólván keresztmetszete a szociális testnek, a történelem pedig a hosszmet-

te. Egy bizonyos kor gazdaságában a térben, valamely nép történelmében pedig az időben nyilvánul meg a szociális törvény. Történelem és gazdaságtan csak egyugyanazon organizmus életének különböző szemlélései." Leirja pályáját, kutatásai három fő témakörként pedig a földkérdést, az állam problémáját és a népesedéstudományt jelöli meg s ismerteti, hogy a tudós hogyan foglalt állást ezekkel kapcsolatban. - Ferrero bemutatása kapcsán ismerteti az új történelemtudomány fő tendenciáit Pogány: a technikai, a gazdasági tényezők és a törvényszerűségek kutatását, a tömegek történelmének és az osztályharcoknak az ábrázolását. Hosszan ismerteti Ferrero művét az ókori római birodalom történetéről: azt, hogy az új történelemszemlélet, a gazdasági tényezők alapvető voltának felismerése nyomán miként alakította ki a római történelem és nagy alakjainak teljesen új ábrázolását. Végül rámutat arra is: csak az antik társadalom megismerésén keresztül válik igazán megérthetővé az antik kultúra is. - Ostwald kémikusi munkásságának bemutatása mellett Pogány elsősorban azt vizsgálja, hogy a tudós miként kutatja a "nagy ember" életének szerkezetét, illetve ezzel kapcsolatos nézetei mennyire illenek rá az alkotó saját életére. Ennek nyomán Pogány megállapítja: Ostwald élete maradéktalanul bennefoglaltatik a "nagy emberek" természetrajzáról felállított törvényeiben s ezek már csak azért is jelentősek, mert "egy nagy ember lerontotta velük a zseni természetfölötti eredetét és a maga élete tudatossá tevésével földi viszonyokból és földi törvényekből értette meg a legnehezebbet: a maga életét." - Anatole France életének, munkásságának bemutatásánál Pogány hangsúlyozza: "Párizs minden árnyalata élt benne, végigfejlődött benne minden rétegének a gondolkodása." Megmutatja, miként jutott el France a szocializmushoz és méltatja történelmi műveit.

Meglepőnek tűnhet, hogy a kortársakról szóló írások után a kötet utolsó, második leghosszabb, 12 oldalas esszéje a 17-18. században élt Swifttel és korával foglalkozik. Fogány hosszan ismerteti, miként leplezi le Swift az emberi lét visszásságait, s válik ezáltal az "emberi nem szatirikusá"-vá. "Ha volt valaha ember, aki kívül állott az emberiségen, akkor Swift volt az." Ám annak magyarázata, hogy Swift miként válhatott erre képessé, a korabeli Anglia társadalmi-politikai viszonyaiban lelhető fel. "Swift azért tudott ennyire kibujni az emberi bőrből, mert maga az emberiség is többször vedlett a szeme láttára." Angliában akkor ennek fő állomásai az 1648-1649-es forradalom, a restauráció, majd az 1688-as "dicsőséges forradalom" voltak. "Az emberi társadalom háromszor változott meg, megmutatta tehát, mi benne a változó és mi benne az állandó." Mindezek megtanították Swiftet arra, hogy felismerje az általános emberit, "a kapitalizmus és népe elnyomása pedig megtanította arra, hogy gaznak, hitványnak és állatnak lássa az embert." Mindennek felismerése kergette Swiftet az örületbe, amely azonban "nem volt egyéb, mint a világ diszsonanciáinak egyetlen koponyába sűrűsödése."¹⁴ E kitételrel végződik az esszé és a kötet is. S noha Fogány, az előszóban ígérteknek megfelelően, a gyűjtemény írásaiban igyekezett feltárni mindazon fontos gazdasági, társadalmi, politikai, eszmetörténeti tényezőket, amelyek a bemutatott művészek, tudósok, forradalmárok személyiségét és tevékenységét meghatározták, a leghatásosabban, a leginkább csattanósan ez éppen Swift esetében volt kimutatható: még ennek a látszólag az egész emberiségen kívül és felett álló alkotónak is a kora szabta feltételek alakították ki ábrázolásmódját s kergették az örületbe! E Swift-ábrázolás a marxista szemlélet enjét, hatásosságát volt hivatott bizonyítani: ezért került, felborítva mindenféle kronológiai sor-

rendet, a tanulmány sorozat utolsó darabjaként a kötet legvégére.

E kiadványok történelmi személyiség-ábrázolásain túl figyelmet érdemel az is, hogy kik voltak még azok a kiemelkedőeknek tekintett történelmi alakok, akikről hivatalos jellegű, önálló művet szándékoztak közzétenni - ha ezek megjelentetését a Tanácsköztársaság bukása nem akadályozta volna meg. Így pl. a Központi Oktatásügyi Népbiztosság Tudományos és Népszerű Propaganda-csoportja május 15-i levelében felkérte Révész Mihályt, hogy 8 vagy 16 oldal terjedelemben "a következő népszerű, mindamellett objektív hangú röpiratot lehetőleg igen rövid időn belül megírni sziveskedjék: Táncsics Mihály. /Élete és működése a kommunizmus szempontjából. Esetleg szemelvény a könyveiből is/."¹⁵ Május 28-án kelt válaszlevelében Révész közölte, hogy szívesen vállalja a Táncsics-életrajz megírását, inkább 16 mint 8 oldalon, továbbá: "Hadd hívjam fel az elvtársak figyelmét arra, hogy magyar szocialista vezérférfiakról több tanulmányt irtam már, amelyeket nem szeretnék régi újsággötetekben eltemetetteknek tudni. Közel 8 hasábos tanulmányom jelent meg az 1910. karácsonyi Népszavában Frankel Leóról, 4 és fél hasábos tanulmányom 1911 karácsonyán Külföldiről, ésatöbbi, ezeket átalakítván, a tudományos jegyzetektől megfosztván, ki lehetne adni vagy 16 oldalas vagy 8 oldalas formátumban."¹⁶ A propagandacsoport június 5-i válaszában pedig arra kérte Révészt, "hogya a Táncsics Mihályról szóló füzetet terjedelmesebben óhajtja megírni, akkor tessék inkább egy alaposabb monográfiát csinálni és akkor 2-3 ívet is szentelünk neki.

A közeljövőben megindítunk ugyanis egy "Forradalmi Történelem" című sorozatot és nagyon alkalmasnak találnám a dolgot, ha Táncsics Mihály ügyet [sic!] kapcsolatba hozva a 48-iki forradalom proletár-mozgólódásaival, ide beilleszthetnők. [...] Örömmel ol-

vasom, hogy ajánlja Frankel Leóról és Külföldiről szóló tanulmányait. Ezekre emlékszem még a Népszavából és azt hiszem, lehetne belőlük valamit csinálni." A levél írója kérte a cikkeket és közölte: személyesen szeretne beszélni Révésszel a további együttműködés érdekében.¹⁷

De nemcsak Révész Mihály ajánlotta fel segítségét a Tanácsköztársaság panteonjának kialakításához. Fraknói Vilmos egy feljegyzésében arról írt, hogy "Felajánlottam Martinovics titkos jelentéseit és vallomásait kiadás végett, azon szándékkal, hogy így a bolsevikiek maguk mutassák be az általuk dicsőített Martinovicsot igazi világításban." Hogy végül mi lett volna e kiadványból, nem tudjuk. Fogarasi Béla, június 20-i levelében, mindenesetre így reagált Fraknói ajánlatára: "Tisztelt Fraknói Elvtárs! Ügyében minden intézkedést megtettem. Amint a kézirat megjön, ki lesz adva és ezzel egy időben tiszteletdíját is kiutaljuk. Elvtársi üdvözlettel: Fogarasi Béla."¹⁸

Összegezve e néhány kiadvány és tervezet ismertetését, megállapíthatjuk: a Tanácsköztársaság rendelkezésére álló idő csak kevés ilyen típusu mű elkészíttetését és megjelentetését tette lehetővé. Minden bizonnyal annak érdekében, hogy a tömegek minél előbb juthassanak hozzá az új rendszer által kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek életét, tevékenységét részletesen bemutató munkákhoz, jelentettek meg az illetékesek új kiadásban már korábban közzétett műveket: így /a diktatúrával közösséget nem vállaló/ Garami Ernő¹⁹ Marx és Engels-életrajzát, Kautsky Marxról szóló /illetve "gazdasági tanai"-t bemutató/ írásait, valamint Pogány esszégyűjteményét. A Tanácsköztársaság idején mindössze két új, ilyen típusu munka jelent meg: Varjas Marx és Engels-életrajza, továbbá Krejcsi Frankel-életrajza. Ugyanakkor figyelemre méltó: e történelmi alakok:

Marx, Engels, Frankel Leó, Táncsics, Martinovics, továbbá /a Pogány-kötetben szereplő/ művészek és tudósok kiválasztásában erőteljesen hatottak azok a még 1918 előtti magyarországi szociáldemokrata nézetek, amelyek kiemelkedő történelmi személyiségekként értékelték mind a felsorolt politikusokat, mind a forradalmároknak számító művészeket és tudósokat.²⁰

3.2. Az egyesült párt napilapjainak méltatásai: kiemelkedő személyiségek és a Tanácsköztársaság soron levő feladatai

A Magyarországi Tanácsköztársaság által kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek alakjának ábrázolásai között megkülönböztetett fontossággal bírnak az egyesült párt napilapjai: a reggeli hivatalos lap, a Népszava, a délutáni lap, a Vörös Ujság¹ és a német nyelvű Volksstimme hasábjain közzétett írások. Ezen anyagok sajátossága, hogy általában egy-egy konkrét eseményhez, időponthoz kötődően /születési vagy halálozási évforduló; születésnap vagy elhalálozás stb./ emlékeznek meg történelmi személyiségekről. A Tanácsköztársaság néhány hónapos fennállása azonban nem biztosított legalább egy évet a hivatalosnak tekinthető panteon a napilapok méltatásai által történő kialakítására. Továbbá, a rövid életű diktatura napilapjaiban, úgy tűnik, nem alakult ki annak pontos rendszere, hogy a lap egy bizonyos oldalán, rovatában, bizonyos terjedelemben méltatva az adott történelmi személyiséget, ezzel pontosan ki is jelölje annak helyét a hivatalos értékrendben - az alábbiakban, az ismertetéseknél, elemzéseknél én is csak hozzávetőlegesen fogom megadni az egyes cikkek az ujságon belüli helyét és terjedelmét. A cikkeket pedig oly módon fogom tárgyalni, hogy - mivel minden szemléletbeli különbség ellenére is² - mindhárom napilap az egyesült párt lapja volt, a szövegeket az egy-egy személyiségről történő megemlékezés alkalma köré csoportosítottam /természetesen előfordult, hogy nem mind a három lap emlékezett meg egy-egy alakról/, s Népszava, Vörös Ujság, Volksstimme-sorrendben elemzem; különböző ~~napok~~^{Adatok}knál figyelembe véve a megjelenés időrendjét.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 27-i ülésén döntött arról, hogy Szabó Ervin édesanyjának 1500 korona összegű

havi járadékot állapít meg, hogy Szabó munkáit "a proletárállam tulajdonának" tekinti, továbbá, hogy az elhunyt tudósnak művészi siremléket állíttat.³ Ennek kapcsán a Népszava, március 29-i számában /éppen Szabó halálának féléves évfordulóján/ az 5. oldalon röviden megemlékezett a tudósról, beállítva őt a Tanácsköztársaság elődei-megteremtői közé: "Testben törékeny, lélekben egyik legvértettebb harcosa a magyar proletárlomnak: ez volt a néhai Szabó Ervin, aki előtt ime meghajtja vörös zászlaját a magyar Tanácsköztársaság", majd ismerteti a Kormányzótanács döntését.⁴ Annak, hogy a lap nem méltatta részletesebben, hosszabb cikkben Szabó alakját, munkásságát, minden bizonnyal az volt az oka, hogy még 1918 októberében, a tudós halála kapcsán két terjedelmes írásban is foglalkozott vele a Népszava.⁵

A fentiekben idézett rövid, sommás értékeléssel szemben korántsem sikerült ilyen könnyen beillesztenie Szabó Ervint a Tanácsköztársaság elődei sorába Révai Józsefnek, aki a Vörös Ujság március 29-i számának 3. oldalán nagy, csaknem két és fél hasábos cikket tett közzé róla, nem tüntetve fel a szerzőt.⁶ Mindenekelőtt ismerteti a Kormányzótanács határozatát, majd ebből kiindulva megállapítja: "A Forradalmi Kormányzótanácsnak ez az elhatározása azt jelenti, hogy a forradalom lerója kegyeletét az iránt, akinek egész élete munkája ennek a forradalomnak az eljövételét szolgálta, akinek minden dobbanása, minden tette, minden szava és írása az osztályharcot és az osztályharc forradalmiságának megóvását tartotta legfőbb irányelvnek.

Szabó Ervin izig-vérig forradalmár volt, teoretikus és kritikus. Élete céljának azt tekintette, hogy a németországi munkásmozgalom részben forradalmiságot hangoztató, de ezt a forradalmiságot teljességgel nélkülöző hatása alól kivonja a magyar

munkásmozgalmat. Szabó Ervin¹ kritikus szeme a parlamentben való részvételben látta az osztályharcnak azt az elhibázott módszerét, amely szerinte megfertőzi a munkásmozgalmat és lehetetlenné teszi a célok és módszerek tiszta felismerését." Ezek után Révai áttekinti a kelet-európai polgári fejlődést, ennek során megállapítva "a magyarországi 48-as forradalomról meg éppen Szabó Ervin mutatta ki, hogy még csak polgári forradalom sem volt." A régió viszonyaiból következett az, hogy itt a proletariátus kénytelen volt vállalni a parlamenti demokrácia kivívásának feladatát: a burzsoázia történelmi feladataért harcolt. A munkáosztály, pártjai révén, bevonult a parlamentbe, de ez súlyos következményekkel járt: a munkásságon belül megszületett egy külön réteg, amelynek külön érdekei eltérőek voltak a munkáosztály érdekeitől: "ezeknek a politikusoknak azonban az volt az érdekük, hogy ne tűnjön el az, ami ellen való küzdés az ő kenyérkeresetük." Birálja Bernsteint, Kautskyt, a szindikalistákat, ez utóbbiak "amikor a parlamenti módszert kifogásolták, szinte önkéntelenül is tagadásba vették az egész politikai harcnak, mint olyannak a szükségességét. Itt tévedtek a szindikalisták, itt tévedett a nagy kritikus, a nagy szocialista, a nagy ember: Szabó Ervin.

A feleletet erre a kérdésre, hogy milyen legyen a forradalmi politikai harc, az orosz bolsevikiek tudták csak megadni. Lenin és a holland Pannekoek forradalmi marxizmusa.

Szabó Ervin izig-vérig forradalmár volt. A Magyar Tanácsköztársaság hódolata Szabó Ervin ezen forradalmiságának szól. Szabó Ervint nem lehet és nem is szabad kritizálni. Egészen bizonyos, hogy Szabó Ervin minden elméleti meglátása és tévedése is a forradalom őszinte kívánásából eredt, abból a belátásból, hogy a kizsákmányolás megszüntetése csak forradalmi osztályharc ut-

ján jöhet létre. Szabó Ervin volt az őse, forró, minden ízében kíváncsi a megszületett Magyar Tanácsköztársaságnak.

A megszületett Magyar Tanácsköztársaság meghajtja vörös zászlaját a forradalmár Szabó Ervin előtt. A szerencsétlen politikai és társadalmi viszonyok meg nem értett Szabó Ervinje fel támadt a proletariátus forradalmában.⁷ Feltűnő, hogy Révai szövegének, belső arányait tekintve, kb. 75%-a foglalkozik a történelmi-társadalmi-politikai viszonyokkal, s csak kb. 25%-a kifejezetten Szabó eszmevilágával /a tudós életrajzi adatait, pályafutásának főbb mozzanatait egyáltalán nem közli/. A történelmi viszonyok jelentőségének hangsúlyozása már önmagában is egyfajta főhajtás Szabó marxista szemlélete előtt⁸; maga a fejtegetés pedig a tudós írásaiból átvett koncepció felhasználásával történik.⁹ /Révai egy 1919. júniusi előadásában ki is fejtette: "Hogy megismerkedhessünk [Szabó Ervin] igazi jelentőségével és tisztába jöjjünk azzal a hellyel, melyet a magyar munkásmozgalomban és a szocialista tudományokban úgy Magyarországon, mint Európában betöltött, szükséges általános képet nyerni arról a munkásmozgalomról, a munkásmozgalom történelmi helyzetéről abban az időben, amikor Szabó Ervin élt."¹⁰ /Ugyanakkor a történelmi helyzet problematikussága bizonyos fokig magyarázza-menti is Szabó Ervin "tévedéseit" /a cikk utolsó mondata ezt külön is hangsúlyozza/, s ezáltal könnyebbé válik Révai számára annak a feszültségnek a feloldása, amely abból következik, hogy a "téves" nézeteket valló Szabó Ervint a Tanácsköztársaság mégiscsak elődjének tekint. Végül Révai - amint ezt a cikk utolsó előtti bekezdése mutatja - e feszültséget valamilyen általános, és így inkább elfogadható forradalmiságban, illetve a kizsákmányolást megszüntető forradalmi osztályharc szükségességének felismerésében oldja fel - ezáltal már beilleszthe-

tő Szabó is az elődök közé. /Ez az elődkeresési igény teszi érthetővé, hogy a cikk számára lényegtelenek a méltatott személy egyes életrajzi adatai: a központi probléma az, hogy a gondolkodó - a történelmi viszonyok ismeretében igazán megérthető - eszmevilágához miként viszonyuljon az új rendszer./ Az utolsó mondat "meg nem értett" kitétele pedig azt kívánja jelezni: eddig nem értették - és a társadalmi-politikai viszonyok miatt nem is érthették - igazán Szabót; a jelen viszonyok azonban már lehetővé tették a tudós alakjának, eszméinek helyes /: a fentiekben kifejtett/ értelmezését és értékelését. Ám, hogy Révai "az utolsó pillanatig" problematikusnak érezte ezt az értékelést, jól mutatja, hogy cikkének a szerkesztőség számára leadott kéziratán az utolsó előtti bekezdésben szereplő "Szabó Ervint nem lehet és nem is szabad kritizálni" mondat előtt egy áthuzott "Most nem" áll¹¹, jelezve, hogy a szerző még az utolsó szövegváltozatban is így akart fogalmazni: Most nem lehet és nem is szabad kritizálni Szabó Ervint - amely mondat azonban korántsem oldotta volna meg a problémát és ezt Révai világosan felismerte.¹² - Ugyanakkor feltűnően hiányzik a cikkből az a motívum, amely a Vörös Ujság elődjének, a Szociális Forradalomnak az 1918. októberi Szabó-nekrológját jellemezte: a kiméletlen támadás a magyarországi szociáldemokraták ellen¹³ - ám a tudós alakjának ilyen felhasználása a pártegyesülés után már természetesen nem volt aktuális. Jellemző, hogy Révai a nemzetközi munkásmozgalom elítélendő tendenciáiról ír, külön a magyarországi szociáldemokratákat pedig egyáltalán nem említi...

Gorkij 50. születésnapjáról a Népszava, április 1-jei számában, a 9. oldalon rövid szöveggel emlékezett meg, egyértelműen a proletárforradalom szellemi előkészítőjeként ábrázolva az író: Gorkij "orosznak született és orosz nyelven segített megterem-

teni egy olyan hatalmas és izzó kulturát, amelynek hatalmas lendületéből ki kellett robbannia annak a mindent legyőző erőnek és elszántságnak, amely az orosz proletariátus fölszabadításához vezetett." A proletariátus győzelmeikor azonban eltűnt: egyes hírek szerint nem akart közösséget vállalni a proletárforradalommal. De: "Hihetetlennek tartottuk, hogy az örökkön harcos ember, a proletárokért, az elnyomottakért, a kiuzsorázottakért, a cári uralom állati sorba taszított muzsikjaiért a toll meggyőző és szépséges erejével harcoló Gorkij éppen a harcok elől szökött volna meg", s mikor megvalósulnak jövődölései, ne legyen ott a harcosok, a győztesek között. A mostani szovjet-oroszországi ünneplés azonban bebizonyította, hogy Gorkij a forradalom mellett van. Míg a Népszava arra törekedett, hogy az író korábbi állásfoglalásának ismertetését lehetőleg elkerülje, a születésnapjára ünneplésről a Vörös Ujság és a Volksstimme április 1-jei számában a 6., illetve a 7. oldalon megjelent rövid, egy moszkvai tudósítást felhasználó, lényegében azonos /itt a Vörös Ujságból idézett/ szöveg már Gorkij "fejlődését" hangsúlyozta: az ünnepi ülésen Lunacsarszkij "méltatta Gorkij írói nagyságát és kifejtette, hogy Gorkij, aki eleinte semmiféle viszonylatban nem állott a munkásforradalommal, ma a szovjetekkel teljes egyetértésben dolgozik a proletariátus fölvilágosításán."¹⁴ Kérdés, hogy így vették-e át a lapok ezt a szöveget, vagy maguk emelték ki /a Vörös Ujság kurziválással is/ az egyetlen lényegesnek tekintett vonatkozást - ti., hogy a proletárforradalommal korábban közösséget nem vállaló Gorkij most együttműködik az új rendszerrel -, nyilvánvaló, hogy a Tanácsköztársaság első napjaiban az író ilyen értékelésének példaadás-szándéka volt a diktatúrától idegenkedő, azt elutasító polgári értelmiség felé: akárcsak Gorkij, álljanak ők is az új rendszer

mellé, dolgozzanak vele együtt a tudás terjesztéséért!

Trockijról a Volksstimme április 3-i számában, a 2. oldalon jelent meg rövid cikk, felhasználva egy holland lap balkáni tudósítójának anyagát. Figyelemre méltó, hogy a szöveg elé irt bevezetésében a Volksstimme Trockijt bizonyos vonatkozásban Lenin elé helyezi: "Von den zwei Männern [nyilván Lenin és Trockij], die jetzt das Schicksal Russlands und des russischen Volkes in die Händen genommen haben, ist Trotzki die interessantere Erscheinung und erfreute sich allgemeinsten Bewunderung auch unter denen, die nicht zu seinen engeren Parteigenossen zählten." A tudósító beszámol Trockijjal még az orosz forradalmak előtt történt találkozásairól; ír kitűnő szónoki képességeiről, a cárizmus elleni beszédéről s röviden ismerteti kalandos életét is.¹⁵

E szöveg célja feltehetőleg nem volt más, mint hogy információkat közöljön az orosz forradalom egyik vezéralakjáról s az ol-
vasókban tiszteletet ébresztve iránta, ~~elősegítse a forradalmi mozgalom terjedését~~
~~szimpátiát is kiváltva. Illetve ezáltal~~
~~szimpátiát is kiváltva. Illetve ezáltal~~

Frankel Leóról a lap ugyane számában, a 4. oldalon tettek közé kisebb életrajzi adalékokat abból az alkalomból, hogy a hadügyi népbiztos március 28-i rendelete¹⁶ nyomán a budapesti Andrassy laktanyát Frankel Leó laktanyára nevezték át. A szöveg - amint ezt bevezetője is jelezte - Aranyi Lipót cikkének átvétele volt Az Ujság április 3-i számából. A német fordítás meglehetősen hűen követte a magyar szöveget /az alábbiakban én is a magyar szövegből fogok idézni/; lényeges különbség azonban az, hogy míg a magyar szöveg címe - a tartalomnak megfelelően - Frankel Leó budapesti barátai, a német cím csak: Leo Frankel /az alábbiakban tehát én is csak a Frankelre vonatkozó megállapításokkal fogok foglalkozni/. A szerző, aki a forradalmár egyik legbizalmasabb barátjaként állította be magát, néhány szóval ismerteti Frankel hazatérését az 1870-es években és sokfé-

le politikai felfogásu /szocialisták, függetlenségiek/ emberből álló társaságát. Ennek során kiderül: noha Frankel jó kapcsolatot tartott fenn velük, volt, akivel nem tudott igazán megbarátkozni, mert ő "abszolúte semmiféle ősiséget és előjogot nem akart respektálni [...] Az ugynevezett sujtásos magyarok iránt Frankel Leó nagy averziót érzett. Világpolgár lévén nem tudott a mi öreg negyvennyolcasainkkal megbarátkozni." Végül, a forradalmár humorát szemléltetendő, elmesél egy esetet: egy vendéglőben a szocialisták vacsoráztak, amikor odaérkezett egy ortodox zsidó küldöttség és a neológokkal szemben a szocialisták támogatását kérte. Mire Frankel így válaszolt /a magyar szöveg is németül idézi/: "Leider wir befassen uns weder mit Orthodoxen, noch mit andere Ochsen."¹⁷ A szövegből a sokféle emberrel egy társaságban jól megférni tudó, de alapjában véve mind a 48-as hazafias, mind a vallásos zsidó hagyományokkal határozottan szembenálló nemzetközi forradalmár képe rajzolódik ki.

Eötvös Lorándról, április 8-án bekövetkezett halála alkalmából és a tudós temetéséről mind a Népszava, mind a Volksstimme megemlékezett. A Volksstimme április 10-i számában, a 6. oldalon, a kis hírek között jelent meg tudósítás Eötvös haláláról; a szöveg "der weltberühmte Physiker"-ként méltatta s csak a legfontosabb adatokra szorítkozva ismertette tudományos és politikai tevékenységét; emberi tulajdonságainak egy mondatot szentelt.¹⁸ Április 11-i számában már mind a Népszava, mind a Volksstimme arról számolt be, a 10., illetve az 5. oldalon, a kis hírek között, hogy a "közoktatásügyi népbiztosság Eötvös Lorándot, a nemzetközi tudományosságának szerdán elhunyt nagy munkását a munkástársadalom halottjának tekinti és maga gondoskodik temetéséről".¹⁹ Minden bizonnyal az új rendszer szellemét volt hivatva

kifejezni - mind a magyar, mind a német szövegben - a tudomány nemzetköziségének és Eötvös munkás-voltának hangsúlyozása. Az április 11-i temetésre koszorút küldött a Forradalmi Kormányzótanács, a Közoktatásügyi Népbiztosság; a Nemzeti Muzeumban állított katafalknál a Vörös Gárda tartotta fenn a rendet. A tudóst Lukács György, közoktatásügyi népbiztos bucsuztatta, beszédében - amelyet a Népszava, rövid összefoglalásban április 12-i számának 9. oldalán közölt²⁰ - hangsúlyozta: "Mélyen érzi annak a szimbolikus ténynek a jelentőségét, hogy a Magyar Tanácsköztársaság első nagy halottja éppen a legnagyobb magyar tudós, hiszen a proletárság küzdelme, amely győzelmes befejezéséhez jutott, a tudomány nevében indult meg, amely tudomány a proletárállamban soha nem remélt fölvirágzáshoz jut és amelynek olyan hivatott művelője volt az elhunyt. Eötvös Loránd mindig távol tartotta magát a politikától. Ez a morális tény emelte őt oly magasra, hogy vele egy vonalba nem állhatnak az osztályérdekeket szolgáló tudósok. A dolgozó proletárság zászlaját hajtja meg a nagy tudós előtt."²¹ Eötvös temetésével a Tanácsköztársaság folytatta azt a még 1918 előtti munkásmozgalmi hagyományt, amely kiemelkedőekként méltatta a tudomány, különösen a természettudomány nagy alakjait. Ugyanakkor Lukács - ha az idézett összefoglalás csakugyan pontos - aktuálpolitikai célzattal, éppen az "osztályérdekeket szolgáló tudósokat" támadva²² durván meghamisította Eötvös Loránd alakját, amikor azt állította róla, hogy "mindig távol tartotta magát a politikától": a tudós ugyanis 1894-1895-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.²³

Vaszilij Mihajlovics Altvater, szovjet-orosz ellentengernagyról 1919. április 20-án bekövetkezett halála alkalmából emlékezett meg kis hirben, április 26-i számának 10. oldalán a Népszava. Altvater "a breszt-litovszki béketárgyaláson mint az orosz

delegáció mellé kirendelt szakember szerepelt" - írja a lap, majd idézi Joffe-t, a delegáció vezetőjét, aki így emlékezett meg az elhunyról: "Altvater nem volt kommunista. Még forradalmár sem volt, csupán jó katonatiszt, aki jó tulajdonságaival és személyes képességeivel elérte az ellentengernagyi rangot." Az októberi forradalom után nem távozott posztjáról, és kijelentette: "Nem foglalkozom politikával, nem tudom, mi történik, de őszintén szeretem hazámat és népemet és tőlem telhetően szolgálni akarom őket." A breszt-litovszki tárgyalások után azt mondta Joffe-nak: azért maradt, mert hasznára akart lenni Oroszországnak. Bár nem ismerte Joffe-t és nem is bizott benne, a politikáját pedig most sem érti egészen, de meggyőződött róla: "sokkal jobban szereti Oroszországot", mint a volt cári tisztek közül sokan, s ma már a bolsevikokhoz tartozónak vallja magát. Végül Joffe így értékelte Altvatert: "és valóban, ez a volt tengernagy bámulatra méltó önfeláldozással szolgált a proletárforradalmat, anélkül, hogy maga is forradalmár lett volna. A volt excellenciás ur közénk jött és holtá napjáig velünk maradt. Altvater tengernagy példája, aki azért volt odaadó hűve a szovjethatalomnak, mert szerette az orosz népet, alkalmas lehet arra, hogy az ő osztályához tartozó embereket, akik eladták magukat Kolcsaknak és a velük szövetséges imperialistáknak, gondolkodóba ejtse, ha csak kissé is törődtek volna valaha az orosz néppel és nem csupán saját érdekeiket követték volna mindig."²⁴ Ugyanez a szöveg, rövidített változatban, megjelent a Volksstimme április 26-i számában is.²⁵ Bár akárcsak a Vörös Ujság /illetve a Volksstimme/ már idézett Gorkij-méltatásánál, itt is kérdés, hogy így vette-e át a Népszava ezt a szöveget, vagy maga emelte ki az egyetlen lényegesnek tekintett vonatkozást Altvater pályájának egészéből - ti., hogy a volt cári tiszt hazasze-

retetből szolgálja a szovjethatalmat, még akkor is, ha annak politikája idegen számára -, 1919. április végén, a román, majd a meginduló csehszlovák erők támadásai idején, nyilvánvaló a megemlékezés közlésének példaadás szándéka a korábbi rendszerek hadseregeiben szolgáló és a Tanácsköztársasággal nem rokonszenvező katonatisztek felé: akárcsak Altvater, ők is szolgálják hazaszeretetből a proletárdiktatúrát - az sem baj, ha nem kommunisták vagy még csak nem is forradalmárok! /Altvater alakjának példaértékű voltát éppen Joffe emeli ki a méltatás utolsó mondatában. - Jellemző ugyanakkor annak megemlézése, hogy - Joffe szerint - Altvater elismerte: a bolsevik politikus sokkal jobban szereti Oroszországot, mint sokan az egykori cári tisztek közül./ - Altvater illetően ábrázolásának előzményeihez tartozik, hogy a Vörös Hadserg felépítésének egyik legfontosabb problémáját a megfelelő előképzettségű, megbízható parancsnoki kar biztosítása képezte. A Forradalmi Kormányzótanács tagjainak többsége - ismerve e téren a szovjet-országi tapasztalatokat is - tisztában volt azzal, hogy a régi katonai szakemberek nélkül nem lehet megszervezni és vezetni a Vörös Hadserget. A Hadügyi Népbiztosság már március 29-én elrendelte: a volt tiszteket meg kell tartani parancsnoki beosztásukban, "kivéve, ha ellenük politikai szempontból komoly kifogás esik." Abban az esetben, ha ez szükségesnek bizonyult, a katonai szakembereket kényszerrel lehetett beosztásba helyezni.²⁶ A Hadügyi Népbiztos április 23-i - tehát csak néhány nappal az Altvater-méltatás megjelentetése előtt kiadott - rendelete szerint "minden tényleges állományú hivatásos katonai egyén /volt tisztek, [...] / parancsnoki helyen vagy katonai szakközeg gyanánt való alkalmazás végett a Vörös Hadsergbe való belépésre jelentkezni tartoznak."²⁷

Leo Rothziegel, osztrák kommunista, a Magyarországi Tanácsköztársaság katonai megsegítésére érkező 1200 fős osztrák alakulat parancsnoka április végén esett el az előrenyomuló román erőkkel vívott harcban.²⁸ A Volksstimme szerint "die ungarische Räteregierung wird dem für die Sache der internationalen Revolution Gefallenen ein Denkmal setzen und für seine Familie sorgen."²⁹ Ugyancsak a Volksstimme ~~mit~~ méltatta - a német nyelvű olvasókat tekintetbe véve ez érthető is - május 4-i számának 2. oldalán hosszú cikkben az elesett internacionalistát. A Rothziegelt méltató szöveg az elején nem tesz általános jellegű, méltató megállapításokat, feltehetőleg azért, mert az életrajzi áttekintésből kiderül, hogy a forradalmár útja az anarchizmuson és a szindikalizmuson át vezetett a kommunista párthoz. "Erschien ihm doch der Kommunismus und die Sowjetdiktatur als die Erfüllung und Weiterbildung jener Ideen, für die er bisher gewirkt.

Die Notwendigkeit der Einigung aller auf der Basis der Räterediktatur stehenden Proletarier in einer geschlossenen Kampfgemeinschaft führte ihn in die Reihen der Kommunistischen Partei, für deren Ideale er lebte, kämpfte und starb." És csak ezután következik a cikk első általános jellegű, értékelő megállapítása: "Ein tapferer Soldat der internationalen Klassenkampfes wurde in Leo Rothziegel zu Grabe getragen." Rothziegel fegyvert fogott, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaságért harcolva utat törjön Német-Ausztriában a forradalomnak. "'Die Zeit der Revolutionen ist vorbei, nun gilt es zu kämpfen!" Diese Worte hat uns der scheidende Rotgardist zugerufen." A cikk vége pedig ki-mondott harcra buzdítás a Tanácsköztársaságért: "Vorwärts, Genossen, in die Rote Armee!" Mind a német, mind a magyar ajku elvtársak számára "gilt das Losungswort des toten international gesinnten deutschen Proletariers: Nun gilt es zu kämpfen."³⁰ A

Tanácsköztársaság mind válságosabbá váló katonai helyzetében érthető, ha a Rothziegel-méltatást nyíltan a fegyveres harcra buzdítással zárják, illetve a megemlékezést erre használják fel. Ennek jegyében idézi a cikk befejezése a forradalmár utolsó szavait: jelentőségüket kiemeli a szedéssel és a felhívást ezzel teszi még nyomatékosabbá, hogy elhagyja a fentiekben teljes egészében közölt mondat első felét /"Die Zeit der Resolutionen ist vorbei"/.

Marx születésének 101. évfordulója, 1919. május 5. alkalmából mind a három lap megemlékezett a tudós-forradalmárról; mindhárom megemlékezés hangsúlyozta: Marx tanításai most valóságnak meg. Amint a Népszava május 6-i számában az 1-2. oldalon közzétett méltatása megfogalmazta: "ma, ha volnának még kétkedők, tévőzók, ha volnának még mindig a spekuláció és a valóságos élet között lebegő filozófiáknak rabjai - csak ki kellene mutatni a világba: ime, a marxizmusnak, Marx tanításainak legtökéletesebb igazolása." Mert minden, ami a Kommunista Kiáltvány óta megtörtént, a marxizmus igazolása: még a kétkedők létezése is. A marxizmus ugyanis tisztában van azzal, hogy a megbukott uralkodó osztályok ideológiái még tovább élnek. Erősíteni kell ellenük a harcot, a tévelygőket fel kell világosítani! Mert "Marx nagysága, tanításainak halhatatlan ereje éppen az igazságaiban van. Senkinek előtte nem lehetett olyan hatása, mint neki, mert a dolgok elméleti megfogalmazásaiban senki sem jutott el annyira az abszolút igazsághoz, a tisztasághoz és az egyszerűséghez, mint ő." A cikk vázolja a marxi gondolkodás fejlődését Hegel és Feuerbach filozófiai rendszerein át, a közgazdasági-történelmi felismeréseket, majd hangsúlyozza a Kommunista Kiáltvány jelentőségét: ez adta meg a lehetőséget az elnyomott osztályoknak, hogy tudatosan küzdjenek felszabadulásukért. A marxi tanítások,

a történelmi materializmus ismerőit nem téveszthetik meg az uralkodó osztályok ideológiái. S noha a marxizmust sokszor meg-hamisították: az orosz, a bajor és a magyar tanácsköztársaságok mutatják, hogy a szocializmus mindig győz. Csak a marxizmus e-redeti elgondolásaihoz való visszatérés lehet a most még inga-dozó proletariátus felszabadulásának egyetlen útja. A magyaror-szági proletariátus osztályharcának egyik tanulsága éppen az, hogy a marxizmusnak el kell jutnia a tömegekhez: fontos, hogy a proletárok ismerjék meg és terjesszék Marx tanításait: ez "meg fogja menteni ^[a proletárok] a csüggedéstől s a cselekedet és a harc elszánt-ságát ülteti el lelkében." S mivel Marx Figyelmeztet: egyedül a proletariátus a valódi forradalmi osztály, a proletariátusnak be kell töltenie történelmi hivatását: végig kell vivnia a szá-mára kijelölt harcot, "amelynek végén ott áll a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele és ezzel minden kizsákmányolás és szolgaság megszüntetése."³¹ A megemlékezés egyfelől a marxizmus igazságainak megvalósulásával biztat, másfelől figyelmeztet a konkrét feladatokra is: a Tanácsköztársaság válságos katonai helyzetében a fegyveres harcra - ám, érthető módon a tudós mál-tatásához kapcsolódóan nagy hangsúllyal az eszme terjesztésének, az ideológiai küzdelemnek a fontosságára is. Ez utóbbival az il-letékesek természetesen tisztában voltak: Rabinovits József ép-pen a Népszava május 1-jei számában nyilatkozta a propagandáról: "A párt programjának propagálásában a tiszta marxizmus terjesz-tése a fő cél. Az osztályharc nem szűnt meg. Még milliói a pro-letároknak nem osztálytudatosak, ~~poszt~~ osztályhelyzetüket csak ösztön-szerűen érzik."³²

A Vörös Ujság május 6-i számának 5. oldalán közölt, jóval rö-videbb, kb. 0,5 hasábos kurzivált megemlékezés Marxot "a tudomá-nyos szocializmus első uttörője"-ként méltatta, s hangsúlyozta:

most érkezett el a szocializmus megvalósulásának ideje. A nemzetközi imperializmus küzd az egyesült világproletariátussal. A cikk, Marx kapcsán, azt is kifejti, miben áll a kiemelkedő történelmi személyiség jelentősége: "A történelmet nem emberek csinálják, hanem a gazdasági erők szükségszerűsége - állapította meg Marx, először foglalva egységgé a szocialista világnézetben a történelmet. A történelmet nem emberek csinálják, de az idők szülik azokat az embereket, akik helyükön állnak és tudatos előharcosai az események száguldásának." A munkásság hála Marxnak, mert az meglátta és megláttatta vele történelmi hivatását, s tanításai most válnak valóra. Ezt, a Kommunista Kiáltványban foglaltak megvalósulását a cikk azzal is hangsúlyozza, hogy utolsó mondata tudatos átírása a Kiáltvány közismert részleteinek /"Kisértet járja be Európát - a kommunizmus kísértete."; "Reszkessenek az uralkodó osztályok egy kommunista forradalomtól."³³/: az ott még csak megjövendőlt "kommunista forradalom itt van és reszketve látják kísértetét az uralkodó osztályok."³⁴

Míg mind a Népszava, mind a Vörös Ujság megemlékezésének címe Marx volt, tehát a személy jelentőségét emelte ki, a Volksstimme ünnepi írásának címe: Marx'101. Geburtstag, elsősorban a jelen helyzetre utalt. A lap május 6-i számának 4-5. oldalán megjelent rövid írás hangsúlyozza, mennyire megváltozott a világ a tudós-forradalmár születésének centenáriuma, 1918 tavasza óta; tanításai most valósulnak meg. "Der grosse Lehrmeister des Proletariats" tanításainak rövid ismertetésénél kiemeli, hogy azok megvalósulása történelmi szükségszerűség: "Mit zwingender Logik hat er der Arbeiterschaft den Weg gewiesen, den sie werde beschreiten müssen, um die Grundlagen einer neuen Welt zu schaffen. Und die Arbeiterschaft ist diesen Weg gegangen - sie hat

ihn schreiten müssen, weil die Entwicklung der kapitalistischen Gesellschaft einen anderen Pfad nicht freiliess. Das ist eben das unsterbliche Verdienst Marx', dass er diesen Entwicklungs- gang sozusagen vorausberechnete und in seinem unsterblichen Werke dem Proletariat ein Vademecum in die Hand gab".³⁵ - Mindhárom cikkből hiányzik Marx életrajzának ismertetése: ennek oka minden bizonnyal az volt, hogy azt a cikkek szerzői, a lapok szerkesztői ismertnek tekintették.

Ladvánszky Józsefre, a szegedi forradalmi bizottság tagjára 1919 májusában rálöttek egy munkásgyűlésen, ám nem halt meg, csak megsebesült. A francia megszállás alatt lévő, a fővárostól katonai kordonnal elzárt Szegedről azonban Ladvánszky halálhíre jutott el Budapestre; ráadásul az eltorzult Ladánszki, Ladánszky névalakokkal.³⁶ A Vörös Ujság május 9-i számának 5. oldalán jelent meg kb. 0,5 hasábos méltatás róla, kijelentve: "Ma Ladánszki József elvtárs vére piroslik zászlónkon. Ma Szeged a proletárok Golgotája" - s e fordulat, Ladvánszkyt *imply* cite Krisztussal azonosítva, az isteni megváltás rangjára emeli a forradalmat. A cikk példaértékűnek tekinti a forradalmár mártírságát: megmutatta, "hogy elkövetkező milliók jobb sorsáért halálos komolysággal kell sikra szállni és oda kell adni mindent, ha kell, a legnagyobbat, a legdrágábbat, az életet is."³⁷ A Népszava május 18-i számának 8. oldalán pedig megjelent Benjamin Ferenc: Ladánszky. A szegedi vértanu emlékére című verse, amely már első strófájában kijelöli Ladvánszky helyét a halhatatlanok között: "Én halhatatlan proletártestvérem, / Hiába öltetek meg a gyilkosok - / A lelked izzó, csudálatos lángja / Az elnyomottak szívében átlobog." Ladvánszky halála mozgósító erejű: a bátrakat fellelkesíti, a gyávák és az ostobák pedig megtanulhatják belőle, milyen kegyetlenek a fehérek. A 3. versszak elején

a költő beilleszti Ladvánszkyt a Tanácsköztársaság által tisztelt mártírok sorába: "Odaálltál a Dózsa Györgyök mellé,/ Jaurès és Liebknecht keblére fogad". A két külföldi hős mellett a költő megemlít egy magyart is³⁸, talán tudatosan is ügyelve arra, hogy betartsa a 3 személy mártiromságának időbeli sorrendjét. /Ugyanakkor a "Jaurès és Liebknecht keble"-fordulatban egy sajátos, jelképes forradalmár-munkásmozgalmi tulvilágkép is megjelenik: amint a szegény Lázár a tulvilágon Ábrahám keblére kerül jutalmul [Lukács: 16, 22-23.], úgy fogadja keblére Ladvánszkyt a két forradalmár./ - A vers utolsó szakasza pedig megjelöli a konkrét teendőket: "Álljatok bosszut Ladánszky testvérért!/ Bünhődjék, aki gyilkost támogat.../ Rettegje, félje egész Európa/ A harcos gyári proletárokat!" Ladvánszky egy a vértanúk ezrei közül, de haláluk nem hiábavaló: előreviszik a forradalmat³⁹. - Az ellenforradalom egyre erőteljesebb szervezkedése idején "Ladvánszky mártiromsága" agitációs alkalmat teremtett az ellenforradalom ellen, felrázandó a tömegeket.

Frankel Leó emléktáblájának a forradalmárról elnevezett lak-tanyában történt május 18-i leleplezése alkalmából mindhárom lap megemlékezett Frankelről, illetve tudósított az ünnepségről. A Népszava május 18-i számának 2-3. oldalán jelent meg Révész Mihály 2 hasábos Frankel-életrajza, amely a szerző a lap 1910. december 25-i számában közzétett, több mint kétoldalas szövegének rövidített, egyszerűsített és némileg aktualizált változata.⁴⁰ 1919-es cikkének kezdő általános minősítése: Frankel "a magyarországi és az internacionális munkásmozgalomnak, a szocialista eszméknek egyik legkiválóbb előharcosa volt."⁴¹ Ezután részletesen ismerteti Frankel életútját, s jellemző: a kommün ismertetésénél 1910-ben még így írt: "maga a kommün, a kommün vezetősége mondotta ki, hogy általános köztársaságra tö-

rekszik [...] Frankel is tagja lett a kommün bizottságának."⁴² Az 1919-es változat szerint pedig: 1871-ben "a párizsi munkások meg⁴teremtik az első kommunista köztársaságot. Tagja lesz [ti. Frankel] a forradalmi kormányzótanácsnak, népbiztos, miniszter lesz."⁴³ Ezzel a változtatással Révész egyértelműen a Magyarországi Tanácsköztársaság elődjének teszi meg Frankel Leót. Ugyanakkor részletesen foglalkozik a forradalmár magyarországi tevékenységével is: külföldről történő hazatérésével "nagy képzettségű, céltudatos, nagy perspektívájú ember került a magyarországi munkásmozgalomba". Cikkének zárógondolata szerint Frankel tevékenységének nagy szerepe volt a munkásmozgalom fejlődésében. S míg Révész tárgyilagos írása nélkülözött minden aktuálpolitikai buzdítást, a lap, május 20-i számában, a 9. oldalon, az ünnepségről tudósítva ismét közölt egy Frankel-méltatást: ennek szenvedélyes hangvétele már párosult a harcra buzdítással. "Áldozzunk Frankel Leó emlékének. Ez az emlékezés erőt fog adni az eljövendő küzdelmekhez, megedzi szivünket és vassá izmosítja öklünket. Frankel Leó azért harcolt, amiért mi szenvedünk és azért szenvedett, amiért nekünk harcolni kell. Garibaldi katonája volt, amikor az olasz testvérek fölszabadításáért kellett verekedni és a párizsi munkások első soraiban találjuk, amikor 48 évvel ezelőtt megszületett az első kommunista köztársaság. A szegény óbudai aranyműves lángoló lelke áttört az országok határain, ott volt, ahol szükség volt nyílt, bátor szavára, tiszta szívére, amely csak egyért dobogott: a szocializmusért. Börtönbe vetették, üldözték, kergették egyik helyről a másikra, egyik országból a másikba, de krisztusi szenvedései nem törték meg, nem csüggesztették. A teste fáradt volt, a tüdeje beteg, de amíg keze foghatta a tollat, amíg szava hallható volt, magasan lobogtatta a vörös zászlót, mert élt benne az ügy

biztos győzelmébe vetett rendithetetlen hit."⁴⁴ A Magyarországi Tanácsköztársaság proletárjainak a nemzetközi forradalomért való harcra buzdítását, a példaadást szolgálja a szövegben Frankel magyar származásának, ám ezzel együtt nemzetközi: olasz, francia küzdelmeinek leírása /jellemző, hogy ugyanakkor magyarországi szervezőtevékenységét itt nem említik/; a kommün ⁴⁵felidézésével alakja ismét beillesztetik az 1919-es proletárdiktatura elődeinek sorába. A szöveg buzdítva és példát adva hangsúlyozza Frankel elvhűségét /2 ízben is: a szöveg közepén és végén/ az őt sújtó csapások /börtön, üldöztetés, betegségek/ ellenére, s a kultuszteremtés csucsaként - jelen esetben, egy magát a vallással szembenállónak hirdető rendszernél némileg meglepő, de a 19-20. századi előzmények után érthető módon -, ha óvatosan is, szenvedéseivel, Krisztushoz hasonlítja Frankelt, s ezáltal e szöveg is a megváltás rangjára emeli a proletárforradalmat⁴⁶: amint Krisztus az egész világ megváltásáért áldozta fel magát, úgy küzd az internacionalista forradalmár is egy jobb világ megteremtéséért.

Frankel Leó nemzetköziségére helyezi a hangsúlyt a Vörös Újság 1919. május 20-i, számában, az emléktábla leleplezése kapcsán az 5. oldalon kb. 0,5 hasáb terjedelemben közzétett értékelése is. E szerint "a munkásság nemzetközi szabadságküzdelme egyik korai harcosa [...] és hőse [...] a magyar származású Frankel Leó" volt. A forradalmárok áldozatkészségének fontosságát hangsúlyozva a cikk ^{is buzdít}~~kiemeli~~: "Frankel Leónak és a forradalmi munkásság többi hősének és mártirjának életét idézzük emlékeztünkbe, hogy felkészüljünk arra az elszántságra és áldozatkészségre, amelyet a jövő kiharcolása a jelenben tőlünk megkíván." Az ünnepség a magyar munkásság fogadalma volt, hogy "életükben és cselekvésükben eszményük és ideáljuk a francia kommün magyar

hőse: Frankel Leó lesz."⁴⁷ Jellemző, hogy a két napilap közül a Népszava, korábban az MSZDP lapja emlékezett meg a forradalmár magyarországi tevékenységéről részletesebben, a magyarországi munkásmozgalom harcosaként is méltatva őt. A párizsi kommün saját, kiemelkedően fontos hagyományuknak tekintő kommunistáknak⁴⁸ Frankel magyarországi tevékenysége, úgy tűnik, nem igazán birt jelentőséggel: ők elsősorban a nemzetközi harcost, a párizsi kommün egyik vezetőjét tisztelték benne, s mint ilyent tekintették példaképüknek.

Bokányi Dezső emléktábla-avató beszédéből mindhárom napilap ugyanazt a részletet közölte: e szöveg, Frankel nemzetköziségét hangsúlyozva, így állította be őt a frontra induló katonák előtt: "Frankel Leóban a nemzetközileg érző kommünárt tiszteljük, aki magyarnak született és olasz és francia földön harcolt a szabadságért, a proletariátus felszabadításáért. Ti vörös katonák, akik most harcba indultok, ti is kommünárok vagytok, ti is az egész emberiség szabadságáért harcoltok és a ti lelketekben is a Frankel Leók szelleme él tovább."⁴⁹

Eugen Leviné, a Bajor Tanácsköztársaság kormányzótanácsa elnökének az ellenforradalom győzelme után, 1919. június 5-én történt kivégzése alkalmából jelent meg a Vörös Ujság június 7-i számában Révai József névtelen vezércikke⁵⁰ Leviné címmel. Müncheni jelentésre hivatkozva a szerző így vázolja a forradalmár tevékenységét: "'a mérsékelt" kommunisták közé tartozott. Sokkal kevésbé foglalkozott politikai kérdésekkel, mint inkább kulturális és nevelési ügyekkel. A sajtószabadságért Leviné ismételten különös sullyal lépett közbe, - a polgári sajtószabadságért. Más kérdésekben is igen engedékeny volt a burzsoáziával szemben.

Leviné, azt mondhatjuk, megszemélyesítője a müncheni prole-

tárdiktaturának." Ezután Révai áttekinti a kapitalizmus és a világforradalom összefüggéseit: a világforradalom nem a legfejlettebb kapitalista államokból indult el, hanem a fejletlenebb területekről: Oroszországból, Magyarországról, Bajorországból. Ám míg az orosz és a magyar proletariátus következetesen megvalósította a diktaturát, a müncheni proletariátus visszariadt ettől. A proletárdiktatura címén "zavaros, a kispolgári politikára emlékeztető féldemokráciát csináltak, és ezzel egyrészt meggyöngítették magát a proletariátust, mert letérítették az osztályharc következetes megvédésének útjáról, másrészt megerősítették a burzsoázia ellenállását és időt engedtek neki a diktatura letörésére." Révai példák sorával bizonyítja: ahol a diktatura nem bánt el kiméletlenül a burzsoáziával, ott az ellenforradalom irgalmatlanul leszámolt a diktatura vezetőivel, akár milyen engedelkenyek voltak is azok a burzsoáziával szemben. S a cikk végén Révai levonja a következtetést: "Ezt várhatja a burzsoáziától mindenki, aki visszariadva a proletárdiktatura következetes alkalmazásától, következetlen viselkedésével egyenetlenséget visz a proletariátus soraiba, meggyöngíti a proletariátus harcát és ezzel hozzájárul a proletárdiktatura bukásához."⁵¹ A történelmi személyiség és kora kapcsolatának felvázolásakor Révai itt is a Szabó Ervin-cikk módszerét alkalmazza: nagy súlyt helyez a történelmi viszonyok, körülmények elemzésére: ez a szöveg kb. 85%-át teszi ki, Levinével, sorsával csak kb. 15% foglalkozik. A szerző Leviné alakját egy politikai gyakorlat megszemélyesítőjének tekinti, e gyakorlat bukását, képviselőjének kivégzését pedig példaértékűnek tartja: cikkét figyelmeztetésül szánta az ingadozónak tekintett magyarországi szociáldemokratáknak, s ez az oka az erőteljes fogalmazásnak is.⁵²

- Jellemző, hogy ugyanezen Vörös Ujság-számban, a 2. oldalon je-

lent meg Lenin üzenete a magyar munkásságnak, Ne türjetekek semmi ingadozást alcimmal. A levél szövegéből pedig, a szedés segítségével, a következő mondatot emelték ki: "Ha ingadozás mutatkozik azok között, akik tegnap csatlakoztak a proletárdiktatúrához, vagy a kispolgári elemek között, nyomjátok el ezt az ingadozást."⁵³

Rosa Luxemburg június 13-i temetése alkalmából jelent meg a Népszava június 13-i számának 3-4. oldalán Várnai Dániel Egy asszonyt temetnek Berlinben című írása. Általános jellegű méltatása szerint "Luxemburg Róza a cselekvés politikusa volt. Igazi forradalmár, aki a dolgok elméleti megfogalmazásában szigorúan kritikus, a gyakorlati kivitelben pedig minden körülményt mérlegelő stratégia" volt. A társadalmi jelenségeket a meghamisítatlan marxizmus módszereivel vizsgálta, a német munkásmozgalomban pedig óriási energiával harcolt az opportunizmus ellen, "az osztályharc valódi forradalmiságáért". Nem volt népszerű, ugyanakkor elismerték. A népszerűség nem vonzotta; a kapitalizmus és az opportunizmus elleni forradalom ügyéért küzdött. Méltatja a cikk Luxemburg tudományos munkásságát is, kiemelve, hogy Mehring őt kérte meg A tőke II. és III. kötetének ismertetésére, amely írás igen jól sikerült. A cikk keményen elítélte a forradalmár gyilkosait, az opportunista német szociáldemokratákat.⁵⁴ E szöveggel - kérdés, szándékosan-e - a lap még a Tanácsköztársaság előtti ígéretét teljesítette, amikor Liebknecht és Luxemburg meggyilkolása kapcsán kilátásba helyezte, hogy külön cikkben foglalkozik majd a mártírok egyéniségével⁵⁵; Luxemburg esetében erre a temetés igen jó alkalmat jelentett.

Június-júliusban több rövid méltatás jelent meg a Népszavában és a Vörös Ujságban az ellenforradalom és a fronton folyó harcok egy-egy kiemelkedőbbnek tekintett áldozatáról. Az ellenforrada-

lommal vívott harcban elesett Lipták Lajost június 27-én, többek között, a Kormányzótanács nevében Garbai Sándor bucsúztatta az újpesti temetőben. A Népszava június 28-i számában megjelent tudósítás szerint Garbai hangsúlyozta: Lipták egyike volt az új világ megteremtéséért folytatott harc részeseinek, s így buzdított az ellenforradalommal szembeni harcra: "A Te koporsód mellett minden proletár fogadja meg, hogy soha többé nem áll a kapitalizmus szolgátságába."⁵⁶ - A június 24-i ellenforradalmi lázadás áldozatául esett Lőwy Bélát, feltehetően példaértékűnek tekintett pályafutása miatt méltatta a Vörös Ujság június 28-i számában megjelent írás. E szerint Lőwy "bátor és elszánt ember", "derék, bátor, lelkes elvtárs", "igazi öntudatos forradalmár" volt. A cikk ismerteti a méltatott pályafutását: a világháborúban tartalékos hadnagyi rangot ért el, de erről lemondott, csatlakozott az antimilitarista mozgalomhoz, majd a kommunistákhoz. A "kiváló és lelkes agitátor" a párt katonabizottságának egyik szervezője volt, februárban őt is letartóztatták, a Tanácsköztársaság idején harcolt; végül a 32. ezred politikai megbízottjaként tevékenykedett. Akkor lőtték le orvul a fehérek, amikor embereivel bement tárgyalni a Ludovika Akadémiára. A cikk végén a veszteség hangsúlyozása a gyilkosok megbüntetésének követelésével párosul, mintegy nyomatékosabbá téve azt: "Halálával nagy veszteség érte a proletariátust és a forradalmi munkásmozgalmat. Aljasul kegyetlen gyilkosai el kell hogy nyerjék méltó büntetésüket."⁵⁷ - Egykori tanítványáról, a fronton elesett Rubinyi Lászlóról közölt méltatást Somogyi Béla a Népszava július 6-i számában.⁵⁸ - A Kun Bélát Szolnokra elkísérő s itt egy eltévedt golyó által megölt Makai Lászlóról - rövid írásokban, számos általánosság hangoztatásával - mind a Népszava, mind a Vörös Ujság megemlékezett.⁵⁹

Az utolsó kiemelkedőnek tekintett történelmi személyiség, akit - a századforduló munkásmozgalmának tradícióit is követve - mind a Népszava, mind a Vörös Ujság méltatott, Petőfi Sándor volt: halálának 70. évfordulója alkalmából tettek közzé rövid írásokat róla. A Népszava július 31-i számának 6. oldalán közölt 1 hasábnál valamivel kisebb, Petőfi Sándor című szöveg már indításában, a hét évtizeddel korábbi múlt egyes elemeinek gondos összeválogatásával, mind Petőfi, mind a történelmi helyzet ábrázolásánál párhuzamot állított fel a jelennel: "Petőfi Sándor piros zászlóról és világszabadságról énekelt akkor, amikor a magyar földön az osztrák és az orosz imperializmus hordái tapostak, amikor a magyar mágánok éppen úgy kilincseltek az idegen hatalmaknál a forradalmi csapatok leveretéseért, ahogyan ma kilincselnek." S noha hetven esztendeje, hogy Petőfi nem idézi többé "Dózsa György szellemét", ám ismét "divatba jött a piros arcok, a piros zászlók és a világszabadság emlegetése az egész föld kerekiségén." Mintha a költő szelleme támadt volna fel és hajtana a lelkeket "az évezredes igák szétzuzására, a vörös zászlók kitűzésére, a világszabadság megteremtésére": a világ dolgozóinak küzdelme nyomán megdőlni az elnyomók uralma, s felkel a világszabadság napja, "melynek vörös fényében az Internacionálé katonái sorakoznak diadalraszomjas lélekkel." A szerző óvatosan dolgozik a párhuzamokkal és az ellentétekkel: nem keres analógiát 1848-1849 és 1919 forradalmai között, hanem Petőfi szellemét teszi meg - a "mintha"-fordulattal kellő visszafogottsággal - a proletárforradalom, a világforradalom hajtóerejének. A hét évtizeddel azelőtti, az 1919-eshez jórészt negativumaiban hasonló helyzet ábrázolása jelenik meg ismét a következő bekezdésben, egyuttal azonban rámutatva az összeköttetésre Petőfi és a proletárforradalom között: "hetven esztendő-

vel ezelőtt egy maroknyi forradalmi csapat között, a kapitalizmus és a militarizmus háborgó tengerén ide-oda dobált sajkán, kalózhajóktól minden oldalról fenyegetve, a reménytelenség vaksötét éjszakájában is az Internacionálé csillagát látta a költő, hitte, hogy sajkája révbe ér és az eljövendő világszabadságról énekelt." A sajka révbe ért: a költő lelke ott ég a világitótorony lángjában és hívja minden országok hajósait. Mert Petőfi eszméi már lényegében megvalósultak vagy éppen most valósulnak meg a proletárdiktatúrában. Bizonyosnak tekinthető a világszabadság eljövetele, a forradalmasított milliók győzelme, a kapitalizmus pusztulása, a világ megújodása. Ezek után a cikk rámutat 1848-1849 és 1919 lényegi különbségeire és Petőfit egyértelműen megteszi immár a Tanácsköztársaság elődjének: "A hetven esztendő előtt itt járt kozákhordák begyöpesedett sirja fölött vörös zászlót lenget a szél és Oroszország egén a szovjetcsillag ragyog. Magyarország fölött is ez a csillag ég, Magyarországon is a Petőfi álmodta világszabadság piros zászlója leng." S bár az ország egy része az imperialisták kezén van, "mi nem csüggedünk és törhetetlen hittel valljuk, hogy ezer vészedelem között is révbe ér a kalózoktól üldözött hajó: a világszabadság, a minden nemzetek dolgozó millióit fölszabadító Internacionálé révébe.

Az őrtorony lángjában Petőfi lelke lángol előttünk. Oda evezünk."⁶⁰ - A cikkben a minden nehézség hangsúlyozása ellenére is megnyilvánuló optimizmust, a már-már karnyújtásnyira lévő győzelembe vetett hitet valamelyest érthetővé teszik a lap ugyane számának a magyarországi harcokról és a nemzetközi helyzetről szóló tudósításai: a vezércikk a Vörös Hadsereg tiszántuli sikereiről és az egykori elnyomók gyengeségéről írt⁶¹, a Hadsereg-főparancsnokság jelentése szerint a Tiszán átkelt román erőket

részben már visszavetették⁶², az orosz vörös hadsereg támadta Romániát⁶³, egy bécsi hír szerint "az antant nem lép föl erőszakosan Magyarország ellen".⁶⁴

A Vörös Ujság augusztus 1-jei számának 8. oldalán közzétett, majdnem egyhasábos Petőfi című cikkben viszont már egyértelműen a Tanácsköztársaság bukása tükröződik. A szöveg bevezető általános méltatásai úgy jellemzik Petőfit, mint "a forradalom költőjét, az örök emberi célok messzelátó jósát, az emberi szabadság eszméjének mártírját, 1848 egyetlen forradalmárát."

Mert 1848-ban Petőfi volt az egyetlen forradalmár, aki túl a történelem szükségszerűségein, zsenialitásának korokon átizzó nagyszerűségével a világszabadságért élt, küzdött és meghalt." A cikk ezután áttekinti 1848-1849 gazdasági, társadalmi, politikai mozgatóerőit és rámutat az új elnyomó rendszer kialakulására. Petőfi azonban túllátott a nemzeti forradalmon: az itthoni csalódások miatt "Európa felé fordította a világszabadságot hívó, világforradalmat váró harsonáit." Ám Európa "ujra csendes", Petőfi, "a forradalmár, a világszabadság látnoka" pedig elesett Segesvárnál. A sorsdöntő órában - írja a cikk -, az ellenségtől fenyegetve "Petőfi emlékét idézzük, aki élt és meghalt a forradalomért."⁶⁵ Az 1848-1849 és 1919 közötti analógia csak részleges: ezt egyértelművé teszi a hét évtizeddel korábbi viszonyoknak a szöveg mintegy felét kitevő ábrázolása, s csak a nemzetközi forradalom várása és elmaradása, a magyar forradalom leverése, valamint Petőfinek a világszabadság költőjeként történő bemutatása /kétszer is kurziválással kiemelve/ jelentik a párhuzamot. Sőt, Petőfi fő érdeme, igazi forradalmiságának bizonyítéka, hogy túl tudott lépni a nemzeti forradalmon s a világszabadságért küzdött - ezáltal, ha óvatosan is, de beállítható a Tanácsköztársaság elődei sorába.

3.3. Az egyesült párt folyóirataiban és az egyes népbiztosságok lapjaiban közzétett történelmi személyiség-ábrázolások

Az egyesült párt és az egyes népbiztosságok /nem vagy nem csak rendeleteket közlő/ lapjaiban szintén megjelentek méltatások kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségekről. Ezen kiadványokra - akárcsak a napilapokra - érvényes az a megállapítás, hogy - mivel méltatásaik jelentős része születési vagy halálzási évfordulókhöz kapcsolódik - a Tanácsköztársaság 133 napos fennállása nem biztosított legalább egy évet a hivatalosnak tekinthető panteon általuk történő kialakítására. Mivel az egyes lapok meglehetősen különböző jellegűek voltak, az alábbiakban laponként, ezen belül pedig a megjelenés sorrendjében fogom ismertetni-elemezni a bennük megjelent történelmi személyiség-ábrázolásokat; az egyes lapokat pedig a szerint állítottam sorrendbe, hogy melyik közöl több ilyen jellegű szöveget. A Közoktatásügyi Népbiztosság által megjelentetett ifjúsági folyóiratokat külön csoportként fogom vizsgálni.

Az egyesült párt itt számba vehető folyóiratai: a Nőmunkás és az Internacionálé, valamint a különböző népbiztosságok által kiadott, itt elemzendő lapok: a Darwin, a Fáklya, a Néptanítók Lapja, a Proletárjog, a Szociális Termelés és az ifjúsági folyóiratok: a Jó Rajtas, Az Én Ujságom, a Magyar Lányok /később: Lányok Ujsága/, az Uj Világ közül a legtöbb kiemelkedőnek tekintett történelmi személyiséget bemutató ábrázolást "a dolgozó nők érdekeit képviselő" áprilisban még csak kétszer, május 1-augusztus 2. között azonban már hetente megjelenő Nőmunkás közölte.

A Nőmunkás április 15-i számában, már Marx születésének évfordulójára készülve, a lap részleteket közölt Wilhelm Liebknecht Marxról szóló emlékezéseiből¹ Marx Károly és a gyermekek címmel.

A közlés szándéka "a híres és jeles munkásvezér és szocialista" alakjának az érzelmi hatásra építve az asszonyokhoz és a gyermekekhez való közel hozása /és ezáltal a Marxra hivatkozó rendszer iránti ^{szimpátia} ~~szimpátia~~ felkeltése, illetve erősítése/ volt, amint a kommentár fogalmazott: "Láthatják olvasóink, hogy az egész nagy emberek is kedvesek és a leggyöngédebb atyák a világon." Liebknecht bevezető szavai szerint "Marx, mint minden erős és egészséges ember, a gyermekeket rendkívüli módon szerette. Nem csupán a leggyöngédebb apa volt, aki órák hosszat tudott gyermek lenni gyermekei között, - de idegen gyermekekhez is vonzódott." Szegények szállásán járva Marx megsimogatta a gyermekeket, pénzt adott nekik és nem tudott ellenállni a gyerekekkel közelítő csaló koldusoknak sem - noha ezekre haragudott, "mert az emberi száanalom kihasználását különösen nagy alávalóságnak és a szegénység meglopásának tartotta." A Marx gyermekszeretetét bizonyító komorabb hangulatu szöveget a Nőmunkás fordítója/szerkesztője ügyesen párosította az emlékirat egy másik, nem közvetlenül e rész után következő, vidám jelenetével. Ennek bevezető mondatai szerint "Marxot gyermekeivel kellett látnia annak, aki teljes képet akart alkotni magának a tudomány e hősének lelkivilágáról és gyermekiességéről. Szabad perceiben vagy sétái alkalmával magával cipelte gyermekeit, a legbolondosabb, a legvidámabb játékot játszotta velük - gyermek volt a gyermekek között. [...] Gyermektársaság Marxnak életszükséglet volt - megpihent és felfrissült általa." Amikor gyermekei felnőttek, unokáival játszott; egyikük - s ezt részletesen leírja a lap - egy ízben omnibuszt csinált Marxból, Engels és Liebknecht lettek a lovak, s az unoka így hajszolta őket a londoni kerteken át, Marx és barátai kimerüléséig.² A második jelenet pedig arra is lehetőséget nyújtott, hogy szerepelhessen Engels és Wilhelm Liebknecht

is: az előbbi a Tanácsköztársaság természetesen kiemelkedőnek tekintette, az utóbbi nagy tiszteletnek örvendett már a századforduló magyarországi szociáldemokratáinál, a proletárdiktatura azonban inkább fia: a januárban meggyilkolt Karl Liebknecht alakját, tevékenységét méltatta. /A Nőmunkás Marx születésnapja alkalmából a május 10-i számban közölt méltatása³ - néhány apróbb, a lényegét nem érintő változtatással - átvétele volt a Vörös Ujság május 6-i számában megjelent, a fentiekben tárgyalt, s ezért itt újra nem ismertetendő megemlékezésének./

§ Spartacus személyéről, harcairól a folyóirat június 7-i száma közölt rövid ismertetést Ki volt Spartacus? címmel, mégpedig annak kapcsán, hogy a berlini forradalmárok, a spartacusok az ő nevét vették fel: illő tehát megismerni életét. Tehát Spartacus kb. Kr. e. 100 évvel élt a római birodalomban; katona volt, megszökött egy büntetés elől, elfogták és gladiátor lett. "Rendkívül erős, ügyes ember volt Spartacus, társait legyőzte, a ráuszított fenevadakat megölte." Megszökött, fellázította a római rabszolgákat, akik hatalmas seregbe tömörültek mellette. Három évig harcoltak a római haderőkkel; azok győztek és kegyetlen bosszút álltak. "A testet elpusztították, de a szabadságért sóvárgó, lázadó lélek, lázadó akarat tovább élt az elnyomottakban és sok küzdés, sok üldözés után mégis győzelmet aratott. Eltávoztak az utból a dolgozó emberek munkájából élősködő henye semmittevők. Liebknecht elvtársunk a háború alatt Spartacus nevét írta fölvilágosító, oktatói írásai fölé. Berlini elvtársaink Liebknecht tanait követve indultak harcba és véreztek el a berlini utca kövezetén."⁴ Jellemző, hogy mind Spartacus seregeinek veresége, mind a berlini felkelés vérbe fojtásának hangsúlyozása ellenére a szöveg az eszme győzelméről, a kizsákmányolás rendszerének megszüntetéséről ír - minden bizonnyal a szovjet-orosz-

országi és a magyarországi proletárdiktatúrára utalva. Ugyanakkor különös, hogy Spartacus lázadásának, a rabszolgasereg harcainak leírásánál a szöveg semmiféle célt nem tulajdonít a küzdelemnek /legfeljebb a következő, már idézett bekezdésben említett szabadságot tekintheti annak az olvasó/. A Nőmunkás cikkírója nem csinált valamiféle őskommunistát Spartacusból, de még csak szabadságharcost sem /szemben Illés Bélával, akinek 1919 elején megjelent Spartacus élete című füzeté - amelynek aktualitását bevallottan a németországi Spartacus-mozgalom adta, s a művet szerzője Liebknecht emlékének ajánlotta - szerint Spartacus "fegyvert fogott a rabszolgaság intézményének eltörléséért", célja "a rabszolgák felszabadítása" volt⁵/. A Nőmunkás cikkírója által esetleg forgatott korabeli kézikönyvek viszont meglehetősen eltérően vélekedtek a rabszolgalázadás céljairól. Pl. a Pecz Vilmos-féle Ókori lexikon által említett rablásokról⁶ e szerző feltehetőleg nem akart írni. Geréb József az ókori Rómáról a Marczali-féle nagy képes világtörténet-sorozatban megjelent munkájában nem tulajdonít egy határozott célt Spartacusnak.⁷ Márki Sándor 1910-es összefoglalása szerint Spartacus "muntinai győzelme után már Róma megtámadására, egyúttal a rabszolgák felszabadítására s politikai jogaik megszerzésére gondolt. Népet azonban csak a zsákmány és a rablás érdekelte."⁸ Kautsky pedig egyáltalán meg sem említette Spartacust az újabbkori szocializmus előfutárait bemutató művében.⁹ Feltehetőleg a vélemények sokfélesége s az ebből következő bizonytalanság az oka a cikk e feltűnő hiányosságának.

Rosa Luxemburgról, június 13-i temetése alkalmából emlékezett meg cikk a Nőmunkás június 21-i számában.¹⁰ Általános méltatása szerint "Luxemburg Róza, a nagy munkásvezér, nemcsak a német proletariátus halottja, hanem a nemzetközi proletárságé, amelyik

forradalmi célokért küzd és a forradalmi harcban egyesült." A mártírt Szovjet-Magyarország is gyászolja. A cikk kiemeli: Liebknechttel együtt ő volt az a munkásvezér, aki husz éven keresztül nem alkudott le semmit a proletariátus érdekeiből; egész életét a forradalmi harcnak szentelte. Eredetileg orosz-lengyel állampolgár volt, ám mivel német területen volt a legerősebb a munkásszervezet, amelyet Rosa Luxemburg át akart itatni a forradalmisággal, német állampolgár akart lenni, ezért német szocialistához ment feleségül. Előre látta, hogy a háborút Németország fogja felidézni, s azt akarta, hogy a megfelelő pillanatban a német szociáldemokrácia háboruellenes fellépésével el lehessen indítani a nemzetközi proletárforradalmat. A küzdelemben Rosa Luxemburg állandó tanulással képezte magát; a marxizmust kitűnően ismerte, remekül írt és beszélt. A cikk nem ír a berlini felkelésről, a forradalmár meggyilkolásáról, hanem befejezésében Luxemburg tevékenységének eredményeit és szellemének halhatatlanságát hirdeti: "törekvései már nem egy célt értek és élete munkája kezd kimagzani. Szovjet-Oroszország és Szovjet-Magyarország és mind a többi ország még csak lappangó de kitörni készülő forradalmi tüze: nagyon sok járul ezekből az eredményekből Luxemburg hősie erőfeszítéseire.

Junius 13-án temették földi maradványait. De szelleme közöttünk él. Mindenütt él, ahol proletárság lakik és mindenütt fog élni emberemlékezetig, ahol a felszabadult proletárság élvezni fogja az ő véres kinszenvedésének áldott gyümölcseit."¹¹

Minden bizonnyal Clara Zetkin július 5-i, 62. születésnapja alkalmából méltatta alakját, tevékenységét a Nőmunkás július 12-i számában Dénes Zsófia. Általános jellegű méltatása szerint a "proletárküzdelem egyik legérdemesebb vezére Németországban Zetkin Klára, aki minden alkalommal, hogy fordulóhoz ér a német pro-

letárság sorsa, vállvetve küzd a legjobbak mellett." Tevékenységéből a cikk azt hangsúlyozza: Clara Zetkin harminc éven át dolgozott, hogy "a német proletárnőket kiképezze és megszervezze a szocialista nőmozgalomra", s ezt részletesebben is ismerteti. De beszámol írói munkásságáról, háboruellenes tevékenységéről, arról, hogy együtt harcolt Liebknechttel, Luxemburggal, Mehringgel s hogy ő tartotta a halotti bucsuztatót Rosa Luxemburg temetésekor.¹²

Az eddigiekben szinte csak német forradalmárokat: Marxot, Luxemburgot, Zetkint méltatott a folyóirat a proletárdiktatura időszakában /még Spartacus bemutatása is a német munkásmozgalomhoz kapcsolódott/ - július 19-i és 26-i számaiban viszont megjelent Ego /minden bizonnyal Rózsavölgyi Mórné Fried Margit/ kétrészes levele a Tanácsköztársaság szellemi életében sajátos helyet elfoglaló Dosztojevszkijről.¹³ Ego be is számol róla, hogy az az elvtárs, aki az író felől érdeklődött nála, meg is állapította: Dosztojevszkijt "az írók egy része program gyanánt emlegeti" a proletárdiktaturában. Ego pedig levelének első részében kifejti: "Dosztojevszkij a legnagyobb minden írók között, akiket Oroszország és az utolsó ötven évben Európa adott az emberiségnek. És nem irodalomtörténeti véletlenség, ha a szocializmusra felkészülő világ az ő nevében akarja - az osztályharcral egy időben - erkölcsi hitvallásának alapköveit lerakni. Annak a Dosztojevszkijnek nevével indul útjára az új világnézet, aki megjövendölte: "Azé az osztályé lesz az erő, a hatalom, aki saját vérért kiontja és nem azé, aki kiontatja." Ő [...] munkája közben, szenvedései közben a jóság, az emberszeretet nevében teljes erővel követelte az orosz proletariátus felszabadítását." Dosztojevszkij hatolt legmélyebben az emberi lélekbe s hozta felszínre a megalázottak, a letiportak szívéből a jóságot, a keserűséget, a szeretetét.

Minden emberi szenvedés megszólal Dosztojevszkij műveiben: "felőssé tesz bennünket is mindenért. Követeli tőlünk azt a világnézetet, mely küzdelmet jelent a régi élet ellen; az új életért, melyben fellélegeznek a letiportak." Fogsgában Dosztojevszkij megszabadult polgári szemléletétől - csak a meggyötört népet, az orosz proletárt látta. Ego ír Dosztojevszkij regényalakjairól, köztük - a folyóirat profiljának megfelelően - nőalakjairól, majd azzal kapcsolatosan, hogy miként jelenik meg a kommunizmus lényege Dosztojevszkijnél, A kamasz című regényéből idézi Makar Ivanovicsoz: "'Látod-e, nem a kenyér, nem cifra ruhák, nem a ti gőgötök és a mások irigysége hozza meg nektek a boldogságot, hanem csak a legerősebben felfokozott szeretet. Ezzel [...] megszereztétek az egész világot! [...] akkor nem lesznek sem koldusok, sem árvák; mindenki az enyém lesz, az én rokonom, akit kiérdemeltem és megszereztem magamnak, [...] akkor ezerszeres értéke lesz napjainknak [...] Akkor [...] életünkben benne lesz a bölcsesség és ragyogó lesz a világ, nem lesz itt szomorúság, hanem egyetlen, drága paradicsomi élet'". Ugyanakkor - figyelemre méltó módon - Ego szól azokról a tényezőkről is, amelyek Dosztojevszkij szemléletében, tevékenységében határozottan szemben állnak a proletárdiktatura alapelveivel: részletesen ír miszticizmusáról, továbbá megemlíti, hogy sokan nem vállalják őt pánszlávizmusa, felekezeti türelmetlensége miatt. Mindazonáltal - amint levele második részének végén, mintegy összegzésként Ego kifejti - "nekünk ő a jószág írója, a szegényekkel - mindenféle szegényekkel - való igazi szolidaritás és az emberséges emberek kötelességtudásának szent, keserű írója." Regényei, hőseik életén keresztül "világnézetet" adnak: "A dolgozók, szenvedők, a felszabadulásra vágyók becsületes világnézetét."¹⁴ E szempontok közül nem egy jelen volt Fenyő Miksa a

Nyugat április 16-i számában közzétett Dosztojevszkij-ábrázolásában: bár hangsúlyozta, hogy az író komoly harcban áll a kommunizmus számos dogmájával, elismeri: "Egy kultúra, mely végső törekvésében a legteljesebb egyenlőséget, a vagyonnak teljes kiküszöbölését, a megalázottak felemeltetését hirdeti, nemesebb, nagyszerűbb génuszt mint Dosztojevszkij nem is választhat."¹⁵ S fenntartásait hangoztatva így értékelte őt és Tolsztojt Rosa Luxemburg az Új Idők június 20-i számában megjelent tanulmányában: "a telt szivből fakadó emberszeretet és mélységes felelősségérzet a társadalmi igazságtalanságokért" uralja lelküket. "Dosztojevszkij az, aki a művészet fórumán védelmébe veszi a "Lealázottakat és kitagadottakat" mint egyik munkájának címe is jelzi."¹⁶ Ugyanakkor Dosztojevszkijjel, az általa felvetett etikai kérdésekkel korántsem csak az irodalmárok foglalkoztak: így pl. a Közoktatásügyi Népbiztosság ifjumenek-előadóképző tanfolyamán az előadó, Litván József hosszasan foglalkozott A Karamazov testvérek Aljosájának, magatartásának modern értékelésével és a nagy inkvizitorról szóló résszel.¹⁷ Sőt, Illyés visszaemlékezései szerint "az akkori szellemi élet forradalmárainak képzeletvilágában a multból két arc foglalta le az első helyet, ma nyilván meghökkentő, de akkor igen természetes párosításban: Marx és Dosztojevszkij."¹⁸ Mindezt figyelembe véve, úgy tűnik, Ego - talán azért is, mert a Nőmunkás az egyesült párt folyóirata volt - óvakodott bizonyos, a kortársak egy részét igencsak foglalkoztató, már a politikát is érintő kérdések taglalásától¹⁹, ezzel bizonyos fokig le is egyszerűsítve az író alakját, gondolatvilágát. Ugyanakkor a szöveg címében megjelölt műfaj: a levél eleve teret enged bizonyos szubjektivitásnak s fel is menti szerzőjét Dosztojevszkij munkássága egészének minden vonatkozására kiterjedő elemzésétől, értékelésétől.

A Nőmunkás a Tanácsköztársaság idején megjelentetett utolsó, augusztus 2-i számának egy hosszabb cikkében Dénes Zsófia egy orosz forradalmár alakját méltatta: Vera Zaszulicsét, aki augusztus 8-án töltötte volna be 70. életévét - 1919. május 8-án Péterváron bekövetkezett haláláról a Tanácsköztársaság idején minden bizsonnyal nem értesültek Magyarországon. Dénes Zsófia az orosz önkényuralom ábrázolásával kezdi szövegét. "A zsarnokuralom e rettenetes terrorja megszülte a megtorlás vágyát és azt a hitet, hogy a hatalmasokat csak fegyveres erővel lehet embertelen rendszerüktől elijeszteni. Ez a meggyőződés adta kezébe a fegyvert az első orosz politikai merénylőnek, Zaszulics Verának, aki revolverrel súlyosan megsebesítette az akkori pétervári rendőrfőnököt, mivel politikai foglyokat megkorbácsoltatott. [...]

Zaszulics Vera akkor tizenhat éves volt és fejletlen gyermek benyomását tette. Orosz nemesi családból származott. [...] nem állott semmiféle politikai összeesküvő csoporttal összeköttetésben." A bírósági tárgyalás során a közvélemény melléje állt, felmentették s barátai kimenekítették Oroszországból. Az ő merénylete indította el a narodnyik terrormozgalmat, ám - mint a szöveg kiemelésekkel is hangsúlyozza - "Az egyes^{ek} megfeszített ereje, az egyéniségek anarchikus kitörései végzetesen megbuktak, mert a forradalom beváltása^{ra} csak egyetlen, névtelen hős termett rá: a tömeg." Vera Zaszulics felismerte ezt: nem vett részt több merényletekben. "Belátta, hogy a tömegeket kell megszervezni, felvilágosítani, forradalmasítani. Ezért Svájcban, ahol száműzetése éveit töltötte, minden erejét, minden ujságírói munkásságát arra fordította, hogy életre hívja az orosz szociáldemokrata pártot, mely idővel megoszlott mensevikiekre /akik a szocialista programot lassu fejlődéssel akarták megvalósítani/ és bolsevikiekre, a forradalmi szocialistákra, akik manapság megvalósították

az orosz szovjetköztársaságot." Eddig példaértékű az életut: az önkényuralom igazságtalanságain felháborodó nemesleány forradalmár lesz: először magányos merénylő, ám később belátja: csak a tömegek forradalma győzhet, ezért részt vesz az orosz szociáldemokrata párt megszervezésében. De - és erről már, érthető módon, nem irt a lap - a párt kettészakadásától, 1903-tól Vera Zaszulics nem csatlakozott a bolsevikokhoz, hanem mensevik nézeteket vallott. Nem véletlen, hogy az idézett rész után a cikk nem folytatja az életut bemutatását, hanem rátér a forradalmár egyéniségének ábrázolására, mint írja, Sztepanyák /igazi nevén: Szergej Mihajlovics Kravcsinszkij/ A Földalatti Oroszország című könyve nyomán. Dénes Zsófia szerint Sztepanyák elmondja "róla, milyen szép, egyszerű vonásu, dacos metszésű arca és elmélyült szeme volt. Milyen hallgatag volt nagy társaságban, mert csak a vele egyfajta emberekkel tudott felengedni és a közömbös embereket nagyon távol érezte magától. Elmondja róla, hogy kevés barátja előtt milyen ragyogó, forró beszéddel tudott megnyilatkozni. Mennyire az orosz népies beszédből vette szavai, fordulatai eredetiségét [...] Elmondja, milyen lázas, a népért vállalt munkában töltötte munkásasszony-napjait. De mikor rájött a közletről jól meglátott emberek csömöire, mikor embertársai kicsinyességeit már nem tudta elviselni, akkor napokra eltűnt a városból, ment fel egymagában a havasok tetejére, járatlan utakon járt, hómezőket keresett és megtalálta a természet tisztaságát. Ez volt lelkének megújhódó fürdője. Néhány napi hegyi magány után ismét megjött az ereje, hogy az emberek közé visszatérjen és folytassa az emberekért megfeszített munkáját." A példaértékű életutat bejáró, szép, egyszerű, lelkes, a nép nyelvén beszélő forradalmár, aki megfeszített erővel küzd a népért, érthető módon, nem tudja mindig elviselni embertársai gyarlóságait:

ilyenkor magányos sétákon frissül fel - és tér vissza az emberek közé, folytatni munkáját érettük. Csakhogy az utolsó mozzanat a Sztepanyák-műben leírtak meghamisítása: az orosz forradalmár könyve szerint ugyanis nem az embertársai gyarlóságaitól való csömör vezeti Vera Zaszulicsot a természetbe: "Azon, az oroszok tulajdonságát képező betegségben ő is igen szenved, ugyanis abban, saját szívét marcangolni, azt kegyetlenül szétszaggatni, hogy abban gyakran csak képzelt, de mindig tulzott hibák után kutasson. Innen ered azon komor hangulat, mely néha Saul királyéhoz hasonlóan meglepi, s napokig elfoglalja anélkül, hogy valami által elűzhető lenne. Utána szórakozott lesz, kerül minden társaságot, óraszámra egészen gondolataiba merülve jár fel s alá szobácskájában, vagy menekül a házból, hogy ott leljen enyhülést, ahol ezt egyedül fellelnie lehet: az örök, a magasztos, semmi szenvedést nem ismerő természetben, amelyet szeret, és a valódi költői lelkek érzetével megért.

És egész éjjeleken át átbarangolja, sokszor egész a napfelkeltéig, a Svájczok vad hegységeit, vagy óriási tavainak partjaiban ábrándozik."²⁰ Itt a fejezettrész véget is ér - az emberek közé visszatérésről, az érettük ujult erővel folytatott munkáról szó sincs... Ám ahogy a példaértékű életuttal nem fér össze a mensevizmus, úgy az "igazi forradalmár" alakjával sem a képzelt vagy tulzott hibák miatti önmarcangolás, szórakozottság, ábrándozás. - A cikk megemlíti, hogy a forradalmár még egyszer visszatért Oroszországba, politikai szervezkedés céljával, ám ennek sikertelensége után örökre elhagyta szülőföldjét /ez a kitétel igazolni látszik azt, hogy nem tudtak a haláláról; Dénes még azt sem tudta, hogy Vera Zaszulics visszatért hazájába/. A szöveg befejezése pedig méltó lezárása a példaértékű forradalmár bemutatásának: "Fényképéről kendőbe burkolt asszony néz le re-

ánk, aki fölötté áll minden női hiuságnak [...] Egy darabból faragottan, leegyszerűsödve áll előttünk a proletár Zaszulics Vera, mint az orosz forradalmárasszony örök szimbóluma."²¹ - A Tanácsköztársaság néhány hete alatt a Nőmunkás törekedett arra, hogy igazi forradalmár-nőalakokat mutasson be /s bizonyos vonatkozásokban, talán: példaképül is állítson/ olvasóinak a korabeli munkásmozgalom két legfontosabb területéről: Németországból Rosa Luxemburgot és Clara Zetkint, Oroszországból pedig - a jelen követelményeinek megfelelően eltorzított ábrázolással - Vera Zaszulicsot.

Az egyes népbiztosságok közül, érthető módon, leginkább a Központi Oktatásügyi Népbiztosság felnőtteket és gyermekeket megcélzó lapjaiban jelentek meg kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek ábrázolásai. A Világ utódként a népbiztosság kiadásában április 20-május 15. között napilapként megjelenő Fáklya április 26-i száma Debrecen hőse című vezércikkében emlékezett meg Leo Rothziegelről; a szöveg azonban csaknem kizárólag a nemzetközi helyzet elemzésével foglalkozott, s csak röviden méltatta az elesett harcost: "Rothziegel elvtárs a magyar és az osztrák proletariátus közös mártirja."²² A lap ugyane számában tették közzé Kun Béla Lenin és a bolsevizmus című irását is. A Fáklya bevezetője szerint Kun a cikket még 1918 nyarán írta Moszkvában, most közli a Budapesten orosz nyelven megjelenő Pravda s ebből fordították magyarra. Az orosz szöveg végén ott is szerepel az időmegjelölés: Moszkva, 1918. június vége.²³ Ugyanez a dátum olvasható Kun Béla Lenin A harc útja című összeállításához írt bevezetőjének végén; a bevezetés második részének címe pedig: Lenin és a bolsevizmus.²⁴ S mivel ez utóbbi szöveg lényegében azonos a Fáklyában közölttel²⁵, feltehetőleg az történt, hogy az eredetileg magyar nyelvű szöveget a Pravda lefordíttatta

oroszra, s a Fáklya ebből fordítottatta vissza magyarra: az eredetihez képest a kisebb hibák, eltérések minden bizonnyal ebből adódtak / - mivel Kun irásával a dolgozat 2.2. fejezetében foglalkoztam, itt nem tárgyalom újra/. Szintén átvétel volt - talán éppen a Volksstimme április 3-i számából - a Nieuwe Rotterdamische Courant balkáni levelezőjének szövege Trockijról; a Fáklya azonban, a Volksstimméhez képest a cikk tartalmának jobban megfelelő címet adott neki: Amikor Trockij beszél²⁶ / - mivel e szöveget a 3.2. fejezetben ismertettem, itt nem foglalkozom vele újra/.

Marxról, munkásságáról, a tudós születésének 101. évfordulója alkalmából Kósa Miklós hosszú vezércikkével emlékezett meg május 6-i számában a Fáklya; a Közoktatásügyi Népbiztosság lapjaként elsősorban a forradalmár tudományos munkásságára koncentrálna. Marx "Nevéhez, életéhez, munkájához két páratlan szellemi alkotás fűződik: a történelmi materializmus és a Marx-féle értékelmélet. Marx szelleme ma is eleven és halhatatlan, irodalmi hagyatéka, töredékeiben, kommentárjaiban, jegyzeteiben és megjegyzéseiben ma is állandó motorja a szocializmus tudományos és politikai lendületének. Marx a gazdasági élet törvényeit és törvényszerűségeit kutatta, ezeknek a kutatásoknak volt az eredménye a történelmi materializmusnak a felépítése. Erre a szemléleti formára helyezkedett azután, amikor a döntő gazdasági szempontokat a társadalmi és a politikai jelenségekre is következetesen approbálta s ezzel hintette el annak az új világfelfogásnak magvait, amely a szocializmus eredője és éltetője." Kósa röviden ír Marx küzdelmes életéről; tevékenységének sokoldalúságát pedig így ábrázolja: "A politika filozófusa volt és a filozófia politikusa: tudós volt és propagandista, újságíró és publicista, elvont gondolkodó és mégis a legnagyobb realitások meg-

látója." Életének egyik nagy fordulója volt kapcsolatba kerülése a kommunisták szövetségével; megteremtette az Internacionálét, s bár támadták, Marx tudományos és politikai munkássága elévülhetetlen. A tudós két fő művének a Kapitált és a Zur Kritik der politischen Ökonomie-t tekinti Kósa, majd kiemeli az előbbi fontosabb összefüggéseit és megállapítja: "A Kapital tulajdonképpen a világ új történelme". Marx gazdasági felismerései új irányt adtak magának a tudománynak is. A cikk bemutatja, hogy a gazdasági-társadalmi folyamatok eredményeként hogyan jön létre a szocializmus és ezzel "új világfelfogása nemcsak gazdasági forradalmat jelentett, hanem politikait is." A történelmi materializmus, az osztályharc elméletének összegzése, kiszűrése a Kommunista Kiáltvány volt. "Ez a kiáltvány meghirdeti az egész világ előtt a történelem menetrendjét, amelynek folytán a szocialista állam és a proletariátus uralma nem utópia többé, hanem egy szükségszerű folyamat végállomása." A proletárdiktatura történelmi szükségszerűségének hangsúlyozásával a cikk mintegy legitimálja a Tanácsköztársaságot. Az eddig racionálisan, logikusan felépített, elsősorban az értelemre hatni szándékozó megközelítést, azt felváltva, de ki is egészítve, mintegy annak hatását növelendő, a vezércikk vége a keresztény vallásosság kifejezéseit alkalmazva és Marxot az elnyomottak családjának atyjaként beállítva már az érzelmekre is akar hatni: "Marxnak ez a munkája [ti. a Kommunista Kiáltvány], a proletárságnak ez a bibliája ma sokszorosan ^{szent és} ~~is~~ áldott." Marx családja a világ elnyomottjainak közössége volt: "Marx ennek a családnak az atyja volt [...], aki felszerelte a világ proletárjait a hatalom, erő és tudás fegyvereivel."²⁷

Walt Whitmanról és az "új költészet"-ről a lap május 6-i számában jelent meg Hevesy Iván írása. Általános jellegű méltatása-

ival a szerző már írása elején összekapcsolja Whitman művészetét az "új költészet" fő elveivel: Whitman e szerint "a mai forradalmi költők őse, akinek költészete már teljes fényben mutatja azokat az ideálokat, amelyek az új költészetet mozgatják: az életnek széles, kozmikus egyetemességben látása és az emberi társadalomnak univerzális egységű felfogása." Whitman költészete internacionális szellemű, ám fontos motivuma a költő amerikai volta, éppen az ország tradicionálkülisége miatt. Whitman költészete elszabadult a művészi formáktól, ideológiáktól, világnézetektől, de ezek helyébe nem épített új formát, új hitet. S e ponton Hevesy a költő művészetét, alkotói módszereit konkrét politikai nézeteknek felelteti meg: "teljes kifejezője volt ő korának: a demokráciának, amely maga volt a kialakulatlanság, a megformálódni nem tudás. Whitman nem forradalmár volt, hanem anarchista, nem a kommunizmus költője még mint az új költő-forradalmárok, hanem csak a szociáldemokráciáé. Nem írt soha szociáldemokrata verseket, de a demokrácia szellemét testesítette meg [...] De a szocializmusnak, a kommunizmusnak az alap gondolata is megvan költészetében: az egyenlőség, egyenlő jogu részesedés az élet örömeiben és az emberiségnek a fajokon túllépő testvéri szolidaritása." Ez azonban a költőnél ösztönös, benne mindent magába ölelő szerelem van a világ iránt. Hevesy ír költészetének jellegzetességeiről: arról, hogy a kozmosz legnagyobb tüneményének az embert, az emberi testet tartja; hogy miként olvad össze költészetében test és lélek; s miként jeleníti meg az élet teljességét, továbbá foglalkozik a szabadversformával. Végül hatásáról ír: Európában alig hatott; az európai költészet nélküle csinálta meg a maga forradalmát az impresszionizmuson és a szimbolizmuson keresztül - és ez az új generáció túl is jutott Whitmanon: "WHitman destruktív volt úgy formájá-

ban mint világnézetében. Az új költők már építeni is akarnak: új formát keresni a szellemnek és a művészetnek és új rendet a világnak. Nem elégedhetnek meg azzal, hogy ujjongva átengedik magukat a természetnek, a rohanó életfolyónak: ők aktív erővel fordulnak az ember mint szociális lény felé és annak új elhelyezkedését akarják megteremteni. Az alapjában véve passzív Whitman és az új aktivista művészek között az átmenetet Verhaeren jelenti, aki kozmikus panteizmusa mellett már tudatos szocialista művész is volt." Hevesy írása - noha hosszan foglalkozik Whitman költészetével, annak sajátosságaival - nem elsősorban a költőről szól, hanem alakja, alkotói módszerei és a művészetében jelen lévő politikai tartalom méltatásával, illetve bírálatával az "új költészet" programját fejti ki. A kiemelkedőnek tekintett történelmi személyiség ábrázolása itt alapvetően e célt szolgálja, e program kifejtéséhez szolgáltat kiindulópontot. Nem véletlen, hogy a szöveg címében nem csak Whitman szerepel, hanem "Whitman és az új költészet": tehát már eleve a kettő viszonyának valamiféle tisztázását igéri.²⁸

A Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában április 17-június 24. között hetente megjelenő Néptanítók Lapja április 17-i számában emlékezett meg Eötvös Lorándról: "A magyar tudományos világnak nagy halottja van. [...] A legnagyobb magyar természettudós volt, akinek korszakos természettudományi és alapvető munkásságát, nagy jelentőségű találmányait a franciák, angolok, németek, osztrákok és japánok egyaránt ismerték és használták." A rövid életrajz megemlíti Eötvös főbb tudományos eredményeit, s végül azt, hogy a proletárdiktatura mint első nagy halottját temette el.²⁹

A folyóirat május 8-i számának Szilágyi Gyula által írt Marx-megemlékezése, úgy tűnik, több, a korábban megjelent születésnapi méltatásokban megfogalmazott elemet olvasztott össze: egy-

részt annak hangsúlyozását, hogy most valósulnak meg Marx tanításai /amint ez a Népszava, a Vörös Ujság és a Volksstimme május 6-i számának a fentiekben elemzett írásaiban szerepelt/:

"Soha nem égett a lelkekben lángolóbban a tűz, amit ő gyújtott föl, soha nem volt vörösebb az osztálytudatból fakadó erő, soha nem éreztük még ~~í~~oly közel magunkat az általa megjósolt szükségszerű fejlődés hozta új világhoz mint ma, születésének százegyedik évfordulóján." Az ez után következő rövid életrajz szerint Marx "a proletariátus történelmi feladatának hirdetője, az eljövendő forradalmak irányítója, tudománytól megihletett prófétája" volt. Fő műve, a Kapital kapcsán a cikk ír a történelmi materializmusról; az ennek alapján felépített osztályharc-elméletnek a legtömörebb kifejezője a Kommunista Kiáltvány. Majd - akár a Volksstimme, akár a Fáklya méltatásában - ez a szöveg is hangsúlyozza a tudós által vázolt fejlődés szükségszerű voltát:

"Marx tanításai, könyvei a proletariátus bibliájává lettek, mely a ki nem kerülhető törvényszerű fejlődés gondolatával nem csak utat mutat, de megacélozza erőinket a magyar kommün e nehéz óráiban is, mikor a nemzetközi kapitalista ellenforradalom szoros gyűrűjével vagyunk körülvéve". Ám a szükségszerű fejlődést az ideig-óráig diadalmaskodó ellenforradalom sem állithatná meg - ennek tudata pedig erőt ad a harcban. Végül - akár a Népszava Marx-megemlékezése, de a Néptanítók Lapja profiljának megfelelően is - a cikk konkrét feladatot is ad: "Marx eszméi, a marxizmus igazságai képezik szilárd alapját a magyar munkásság köztársaságának. A proletár magyar tanító legszebben akkor áldoz Marx emlékének, ha könyveit, tanításait megismeri s kiviszi a munkástömegek közé; mert az elmélet tömegek nélkül éppugy hatástalan, mint a tömegek elmélet nélkül."³⁰ Több, a fentiekben elemzett méltatáshoz hasonlóan e szöveg is a keresztény vallásosság ki-

fejezéseit alkalmazva hangsúlyozza Marx jelentőségét: a ferdalmár "próféta" volt, művei a "proletariátus bibliája".

A Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában május 1-június 15. között, minden hónap 1-jén és 15-én megjelenő "népszerű természettudományi folyóirat", a Darwin május 1-jei számában emlékezett meg Mende Jenő cikke Eötvös Lorándról. A cikk legelején szerepel: a tanácskormány mint "a nemzetközi tudomány nagy munkását" a magáénak tekintette és így temette el a tudóst. Majd bevezető, általános jellegű értékelése szerint Eötvös "a hazai tudományos életnek hosszú ideig vezetője, a fizikának mindenütt elismert és nagyra becsült mestere" volt. A cikk ismerteti életutjának főbb mozzanatait, egyetemi előadásainak jelentőségét, majd korszakosként méltatott kutatói tevékenysége fő területeit mutatja be: a fény terjedésének sebességével kapcsolatos kutatásokat, a felületi feszültség törvényét, a földmágnesesség kérdéseit s hosszan ír az Eötvös-ingáról. Végző összegzése szerint "amig ezen a földön a tudomány iránt érdeklődni fognak, addig Eötvös neve élni fog, kitartó munkában eltöltött eredményes élete, önzetlensége példakép lesz a következő nemzedék nevelésében."³¹ A hivatalos, politikai jellegű minősítést - amely nyilván nem maradhatott el a népbiztosság egyik lapjának méltatásából - rögtön a cikk elején "letudja" a szerző, s ezután a tudós pályáját ismerteti, a lap profiljának megfelelően, részletesen bemutatva természettudományos kutatásainak fő területeit.

Halálának 200. évfordulója, az ebből következő aktualitás miatt szerepelt a Darwin június 15-i számában Johann Friedrich Böttger Zigány Árpád által írt Böttger János Frigyes /1682-1719/ című életrajza, amely nem csak a porcelán feltalálóját mutatta be, hanem hosszasan írt az alkimiáról is. Böttger, a szerző általá-

nos jellegű minősítése szerint "sokat hányatott kalandor" volt, aki "egyszerű polgárcsaládból sarjadt és meghalt mint báró; de a rangját - noha megérdemelte - nem azért kapta, amivel a technikát megajándékozta, hanem egy olyan mesterségért jutalmazta meg vele a szász választófejedelem, amely csak a naiv ábrándozók, a furfangos szélhámosok és a kapzsi kincskeresők fantáziájában élt. Orvosnak készült, azután fölcsapott aranycsinálónak és feltalálta a porcelánt." Ezután a szerző részletesen bemutatja Böttger életét, a lap pedig közli mellszobrának képét, valamint egy alkimista-laboratórium korabeli ábrázolását.³² A feltaláló alakjával és az aranycsinálás történetével Zigány nem ekkor foglalkozott először: ő írta a Tolnai világtörténelme-sorozat 1912 után több kiadást is megért X. kötetét, amely a civilizáció történetét mutatja be: ennek megfelelő helyén írt Böttgerről és az alkimiáról; egyes részeket csaknem szó szerint vett át ebből s a két kép is e kötetből származik.³³ A "feltaláló", a "tudós" kiemelkedő történelmi személyiségként való méltatása, a századforduló szociáldemokrata hagyományait folytatva, jelen volt a Tanácsköztársaság hivatalos felfogásában is /vö. pl. Eötvös temetésével/, a folyóirat tehát a régi anyag újbóli felhasználásával nagyon is aktuális igényeknek felelt meg.

A Közoktatásügyi Népbiztosság által megjelentetett lapok között külön csoportot képeznek a 6-18 év közötti fiatalságot a különböző életkoroknak megfelelően megcélzó különböző ifjúsági folyóiratok; a 12-18 éves lányok számára külön lapot adtak ki. A proletárdiktatura illetékesei pontosan tudták, hogy a színvonalas, az új rendszer világnézetét terjesztő ifjúsági folyóiratoknak milyen nagy szerepük van a fiatal nemzedékek a proletárdiktatura szellemében történő szocializálásában. Jól tükrözi mind ezt a Közoktatásügyi Népbiztosság Ifjúsági Lapok Ügyosztálya ál-

tal kiadott, május 24-i kiegészítésű felhívás, mely szerint "az új ifjúsági irodalom megteremtése sürgős szükségké vált. A közoktatási kormány kezébe vette az ifjúsági lapok irányítását és az új ifjúsági irodalom megteremtésére az irodalom, művészet és tudomány legjobb erőit a legsürgősebben felkéri.

Az írói és művészi szabadságot tiszteletben tartjuk. Az ifjúságnak az új világrendbe való bevezetését erőszak és zökkenő nélkül kívánjuk megoldani." Jellemző, hogy a felhívás milyen anyagokat kért: "Azt kérjük elsősorban az íróktól, hogy abból az élményanyagból, mely a szociális világváltozással már irodalommal szűrődött, nyújtson az ifjúságnak is. Agyoncenzurázott, tehát halvaszületett irodalom nem lehet a célunk, de magát az átvarázsló küzdelmes és diadalmas életet, amely ma legjobb művészeinkben él, azt akarjuk odaadni az ifjúságnak. [...] Kérjük az írókat, hogy régi élményanyagukból azt válasszák ki, ami az új meggyőződéseket és érzéseket erősíti, tisztázza és diadalra viheti. Ami a művészetben és a tudományban időn és meggyőződésen felül álló, az elől természetesen az új ifjúsági irodalom nem zárkózik el." A felhívásban 5 folyóirat szerepel, amelyekhez a kéziratokat el lehet juttatni, ezek: Az Én Ujságom, az Új Világ, a Jó Pajtás, a Magyar Lányok és a Bukfenc voltak.³⁴ Ami pedig az egyes lapok szerkesztőit illeti: Az Én Ujságomat 1914-től szerkesztő ifj. Gaál Mózes a népbiztosság ifjúsági lapok ügyosztályának vezetője volt; a Jó Pajtás, a Magyar Lányok és az Új Világ eddigi szerkesztői mellé új szerkesztőket neveztek ki, nyilvánvalóan az adott lap politikai megbízhatóságát garantálendő.³⁵ Az alábbiakban - mivel a 6-10 éves korcsoport számára kiadott Bukfencben nem szerepeltek történelmi személyiségeket ábrázoló írások - az 5 folyóiratból csak 4 kiemelkedőnek tekintett történelmi alakokról szóló szövegeit fogom áttekinteni, a lapokat abban a sor-

rendben vizsgálva, amint azok az egyre idősebb korcsoportokat célozták meg.

A 6-10 éves korosztálynak szánt Jó Pajtás első, a Tanácsköztársaság idején kiadott száma - mivel az illetékesek Benedek Elekkel csak ekkorra tudtak kompromisszumot kötni, kinevezve mellé szerkesztőnek Rózsavölgyi Mórné Fried Margitot /Egot/³⁶ - június 10-én jelent meg, s a diktatura alatt, augusztus 1-ig még 4 száma látott napvilágot. Az ujraindítás utáni 2., június 20-i számban tették közzé - témáját és forrását: az egyesült párt folyóiratát, a Nőmunkást³⁷ tekintve, minden bizonnyal egyfajta politikai hűségnyilatkozatként - Wilhelm Liebknecht Marxról szóló emlékezésének azt a részletét, amelyben Marx unokája omnibuszt csinál nagyapjából, Engelsből és Liebknechtből pedig lovakat s így hajtja őket /a Nőmunkásban megjelent azon emlékirat-részletet, amely a tudósnak a szegény gyerekek iránti szeretetét mutatja be, nyilván komor hangulata miatt itt nem lett volna célszerű közzétenni/. Figyelemre méltó a történet bevezetése: jól mutatja, miként igyekszik a lap - a szülőket is, mint tekintélyeket felvonultatva - közel hozni Marx alakját a 6-10 éves korosztályhoz: "Bizonyára hallottátok már Marx nevét - szüleitek emlegették hálás nagy tisztelettel, ugye - és talán azt is tudjátok róla, hogy nagy tudós volt, nagy ember volt, aki bebizonyította, hogy addig nem lesz jó világ, amíg minden dolgozó embernek és családjának nem lesz emberhez méltó, jó élete. A tanácsköztársaság, a mai kormány arra törekszik, hogy Marx szellemében, az ő akarata szerint teremtsen egy új, igazságos, szebb világot a régi helyébe, melyben minden munkáscsalád élvezhesse munkája gyümölcsét, az élet összes javait." Az új rendszernek már a gyerekekkel való elfogadtatása érdekében a politikai legimáció mechanizmusai ezen a szinten is működnek: Marx - akit a

szülők is tisztelnek - nagy ember, nagy tudós volt /kétszere-
sen is kiemelkedő!/, ezt bizonyítja, hogy egy jobb világ megte-
remtéséért küzdött; a proletárdiktatura Marx szellemében tevé-
kenykedik /ezt igazolandó, a forradalmár tevékenységének célja-
iról mondottakat a Tanácsköztársaság céljait ismertetve ^{a szöveg} lénye-
gében megismétli/: tehát a Marxról irt pozitívumok a Tanácsköz-
társaságra is érvényesek. - A Jó Pajtás bevezetője igéri: ha a
gyerekek nagyobbak lesznek, sokat fognak olvasni Marx életéről;
"most azonban csak azt akarjuk elmondani nektek, hogy ez a nagy
tudós, ez a lángelméjű vezetője és megindítója a világ munkás-
mozgalomnak [sic!] milyen kedves és aranyos apa és nagypapa volt."
/A bevezetés ez utóbbi fordulata is emlékeztet a Nőmunkás Lieb-
knecht-émlékezés-részletének fentebb idézett bevezetésére./Az
ifjusági lap némileg leegyszerűsítve, kissé átstilizálva közli
a Nőmunkásban megjelent szöveget; szerzőjét, Liebknechtet, "né-
met munkásvezér"-ként említi, s amikor Engels megjelenik a tör-
ténethen, egy rövid meghatározással felvilágosítja a gyerekeket:
ő "a munkásmozgalom másik nagy tudósa".³⁸ Marx ábrázolásának:
a bevezetésnek és a kis történetnek egyértelműen az volt a cél-
ja, hogy a forradalmár alakjának felhasználásával az új rendszer
iránt rokonszenvet ébresszen a gyerekekben - a hatalom felé pe-
dig igazolja a lap elkötelezettségét a diktatura iránt. A folyó-
irat további, a diktatura bukásáig megjelent néhány számában pe-
dig nem szerepeltek történelmi személyiség-ábrázolások.

A 10-14 éves korosztálynak szánt Az Én Ujságom a Tanácsköztár-
saság legfontosabb ifjusági lapja volt; június 1-augusztus 1. kö-
zött 5 száma jelent meg a népbiztosság kiadásában. A Közoktatás-
ügyi Népbiztosság 1919. évi 125.907. számú, június 30-án kelt
rendelete kimondta, hogy a lapot meg kell küldeni a polgári fiu-
és leányiskolák részére, továbbá "a népbiztosság felhívja az e-

gyes iskolák vezetőinek figyelmét arra, hogy ezen ifj. lapot úgy kezeljék, mint a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadványát s hogy minden lehető tégyenek meg arra nézve, hogy ezen lapot saját hatáskörükben minél szélesebb rétegben ismertessék."³⁹

A folyóirat július 1-jei számában jelent meg A villamosság felfedezői című írás, amely Thalésztól és Pliniustól Dufay-n és Benjamin Franklinon át /ez utóbbi tevékenységét kiemelten értékeli: "Az új világ egyik legnagyobb fia, az amerikai Franklin Benjámín az égi szikrát, a villámot lehozta a földre", s hosszasan ismerteti tevékenységét/ Voltáig és Galvaniig tekinti át a felfedezés történetét, a felfedezők munkáját⁴⁰, a tudomány nagyjainak méltatásával megfelelve a hivatalos elvárásoknak is.

A 12-18 éves leányok számára kiadott Magyar Lányok, majd június 20-tól - nyilvánvalóan az internacionalizmus szellemében történő átnevezéssel - Lányok Ujsága című folyóiratnak június 1-augusztus 1. között összesen 6 száma jelent meg a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában. Május végén a korábbi szerkesztő, Tutsek Anna mellé kinevezték munkatársnak Barta Lajosnét⁴¹ /férje az írói direktórium tagja, az Írók Szakszervezetének titkára, továbbá a Közoktatásügyi Népbiztosság Fáklya című lapjának szerkesztője volt/. Az ifjúsági folyóiratnak már június 1-jei számában méltatás jelent meg Marxról, amely életútjának, munkásságának ismertetését felsőfokokat alkalmazó költői kezdés és befejezés közé illesztette: a bevezetés szerint Marx "az emberiség egyik legnagyobb szellemóriása. A feje az oroszlané. Bozontos, nagysörényű. A szeme bölcs^ességet sugárzó. És szellemi ereje is hasonlatos a sivatag oroszlanjának erejéhez. Szinte megmérhetetlen - félelmetesen önmagában álló. Merész kézzel lerombolt egy egész világot, amely azt hitte, azt hirdette önmagáról, hogy örök időkre való s épített a helyébe egy újat, egy csudásabbat,

egy igazabbat: amelynek mások az emberei, mert dolgozó testvérekül állanak egymás mellett, - más a területe, mert határai geográfiailag megmérhetetlenek, - más az égboltozata, mert felhőtlen firmamentumáról forró, izzó vörös nap világít le a földre s vonja be a termőföldnek nagyszerű égő színével mindenütt a földet." E szöveg Marxot már-már a keresztény vallás Atyaisteneként ábrázolja: nem is elsősorban azzal, hogy ^{utal} ~~amikor~~ óriási szakállát, ^{va} ^{szeméti} bölcs tekintetét, /csaknem/ felmérhetetlen szellemi erejét, hanem azzal, hogy a forradalmár nem csak egy új társadalmi rendszert teremtett, hanem egy új világ alkotója: új embereké, sőt új földé, új égé, új, vörös nappal. E sajátos mítoszteremtést folytatja a szöveg azzal, hogy hangsúlyozza a tényt: a tudós a természet megújulásának hónapjában született: "És szinte a szimbólumnak az áhítatával, az erejével hat, hogy a világ ezzel a nagy kincessel: Marx zsenijével abban a hónapban lett gazdagabbá, amelyben az őstermészet a hasadó ugarból ontja ki gazdag ajándékait esztendőről esztendőre az emberiség millióinak. Marx születésének hónapja a virágillattal terhes, a termő lázzal teljes levegőjű, vörös május!"⁴² /Az utolsó szavak minden bizonnyal a munkásság május 1-jei ünnepére is utalnak.⁴³/

Összekapcsolva a két szövegrészt már-már egy sajátos mítosz áll össze: a természet megteremti azt az isteni arányu alkotót, aki azután ujjíateremti /sőt: ujráteremti/ a világot. A cikk következő része azonban tárgyilagosan számol be Marx életéről: apjáról azt írja, hogy "bár az atyja egyáltalán nem volt forradalmi temperamentum, mégis hatással volt a fiára, mert ez a nagy műveltségű ember fiával: Voltaire-t és Racine-t ismertette meg." A cikkíró fontosnak tartja hangsúlyozni: Marxnak már az apja is felvilágosult ember volt, aki Voltaire-t olvastatta fiával, a fiu kitűnőségét így már mintegy visszavetítve-megelőlegezve az

az apában.⁴⁴ Majd ír Marx tanulmányairól, a Rheinische Zeitung szerkesztéséről, Feuerbach és Hegel filozófiájának tanulmányozásáról, a történelmi materializmus elméletének kidolgozásáról. Tárgyalja kapcsolatát Heinével és Engelsszel, csatlakozásukat a kommunisták szövetségéhez s a Kommunista Kiáltványt. Marx tudományos munkássága koronájának A tőkét tekinti: ennek kapcsán szól a munkaerő értékéről, a munkás kizsákmányolásáról. A befejezés pedig visszatér a szöveg kezdetének ábrázolásmódjához: a marxizmus megvalósításával új világ tárul elénk: "Ennek az új világnak égő napja küldi le most izzó sugarait a mi földünk fekete barázdáiba, hiszünk benne a hívők hitével, hogy termőbb, gazdagabb legyen tőle a magyar televény.

Milliók fohászkodnak most érte: vajha úgy legyen!" A cikk az érzelmi és az értelmi ráhatás, a felsőfokokkal, a keresztény vallásosság elemeivel való magasztalás és a tárgyilagos leírás gondos párosításával igyekszik elfogadtatni olvasóival Marx alakját, eszméit, s ezek által a proletárdiktatúrát. - A folyóirat következő, június 10-i számának A szerkesztő postája című rovatában jelent meg méltatás Marxról: az írás tanításainak diadaláról számol be: "Marx Károly 1908. március 14-én halt meg. Éppen azoknak az időknek a küszöbén, amelyekben végül érlelődni kezdtek ama fák gyümölcsei, amelyeket dühöngő viharok és komor, borús időkben [sic!] ő ültetett el. Akkor halt meg, amikor az az idő köszöntött be, amelyben a proletármozgalom egész Európára kiterjedt és mindenütt az ő szellemével telt meg, mindenütt az ő alapjaira helyezkedett s amikor éppen ennek következtében a proletárság győztes föllendülésének korszaka következett, amely oly ragyogóan üt el amaz időktől, amelyekben Marx, mint elhagyott kevéssé megértett, de rettegett és gyűlölt harcos, az ellenfelek egész világa ellen küzdött eszméiért a proletárságban."⁴⁵ A szö-

veg egésze - néhány jelentéktelen módosítással és egy súlyos hibával - átvétel Kautsky Marx Károly történelmi jelentősége című brosurájából.⁴⁶ Az átvételnél feltehetőleg a szerkesztők részéről közrejátszott az óvatosság, illetve a politikai hűség bizonyításának szándéka. Ám azt, hogy az illetékesek nem voltak a helyzet magaslatán /hacsak nem tudatos szabotázsakcióról volt szó⁴⁷/, az bizonyítja: a szöveg szerint Marx 1908-ban halt meg. Kautskynál, az eredeti helyen ugyanis ez áll: "1908. március 14-én lesz 25 éve, hogy Marx Károly meghalt."⁴⁸

Martinovics címmel jelent meg a lap ugyane számában Biró Lajos írása: a szöveg azonban nem a magyar jakobinus mozgalom vezetőjének alakjára összpontosít, hanem a szervezkedés leleplezésére, az ítélkezés folyamatára és a kivégzésekre. Martinovicsról azt írja, hogy "a francia forradalom hive" volt, továbbá, hogy "irt egy könyvet, címe: Az ember és a polgár katekizmusa és mert sajtószabadság nincs, titkos társaságot alapított a káté terjesztésére.

Mi van a kátében? Minden ember legyen szabad, a jobbágyot fel kell szabadítani baromi sorfájából, a nem nemes legyen a törvény előtt egyenlő a nemessel. Ennyi az egész? Ennyi az egész." - összegzi Biró, alaposan leegyszerűsítve a kátében foglaltakat. Martinovicsot és társait - minden bizonnyal megfelelni igyekezően a proletárdiktatura elvárásainak - "a tömeg szabadságának hősei"-ként méltatja.⁴⁹ /A polgári radikális Biró Lajos Martinovics-méltatása kapcsolódott mind a polgári radikálisok 1918 előtti,⁵⁰ mind a polgári demokratikus forradalom, mind a Tanácsköztársaság Martinovics-kultuszához./

A folyóirat június 20-i számának A szerkesztő postája-rovatában hosszú méltatás jelent meg Rosa Luxemburgról. A szöveget kezdő általános jellegű minősítés: "Luxemburg Róza, akit a ber-

lini utcai harcokban Liebknechttel együtt az ellenforradalmárok aljas módon megöltek, a legnagyobb és legkiválóbb asszony-kommunista-forradalmárok egyike volt." A méltatás szövege pedig csaknem teljesen átvétele a Népszava június 13-i számában megjelent /a fentiekben ismertetett/ Egy asszonyt temetnek Berlinben... című Várnai Dániel-cikknek. A Lányok Ujsága átveszi a Rosa Luxemburg igazi forradalmár voltáról, a meghamisítatlan marxizmus alkalmazásáról, az opportunizmus elleni harcáról, lelkesedéséről szóló megállapításokat, valamint azt a mozzanatot, hogy a forradalmár nem törődve a népszerűtlenséggel, küzdött a forradalom kirobbantásáért. Ugyanakkor - minden bizonnyal olvasói életkorát figyelembe véve - e közlés nem veszi át a Várnai-írásból a Rosa Luxemburg elméleti, tudományos munkásságát méltató részeket. A cikk befejezése szerint a forradalmár a forradalom eszméjében "hitt fanatikus lelkesedéssel, ezért szenvedett börtönt, megaláztatást, száműzetést, ezért élt és ezért halt meg. De borzalmas halálával egyenesen belépett a történelembe s ez-
uttal újra bebizonyított, hogy a mártírok vérehullása viszi az eszmét leggyorsabban a megvalósulás felé."⁵¹ A méltatás aktualitását Rosa Luxemburg június 13-i temetése adta, s érthető, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában kifejezetten a lányok számára megjelenő folyóiratban közzé kellett tenni egy megemlékezést. /Ennek fontosságára a nőkongresszus június 15-i, a mártir emléke előtti tisztelgése⁵² is figyelmeztetett./ S valószínűleg ismét az óvatosság, a politikai hűség bizonyításának szándéka vezette a lap készítőit akkor, amikor a megemlékezés szövegét az egyesült párt egyik napilapjából vették át.

A folyóirat augusztus 1-jei számában jelent meg Dénes Zsófia művészettörténeti tárgyú írása A francia impresszionisták. Cézanne címmel. Jellemző, hogy a szöveg mind általában az impresz-

szionisták, mind Cézanne általános méltatásainál hangsúlyozza forradalmiságukat: "Elképzelhetetlen, hogy ezek a festők, a[ki]ket a mai forradalmi iskolák még csak a klasszikus festészet felbomlásának, végső szavának neveznek, hogy ezek a maguk korában és a maguk közönsége előtt mennyire igazi forradalmat jelentettek." Cézanne-t pedig így értékeli: "Az ő művészete annyira nagy, forradalmi és komoly stilű volt, hogy az emberek zárkóztan és közömbösen haladtak el mellette", ám 1903 után kezdtek a 19. század legnagyobb festőjének tekinteni. Dénes bemutatja a festő stílusát, alkotói módszereit s hangsúlyozza kapcsolatát a modern irányzatokkal.⁵³ Ezen írás megfelelt a századforduló szociáldemokráciája és a Tanácsköztársaság ama felfogásának, amely kiemelkedő történelmi személyiségekként méltatta a jelentős, a maguk területén forradalmi ujitásokat megvalósító művészeket is.

A 14-18 éves korosztály számára ~~szervezett~~ készített Uj Világ című folyóiratnak csak egy összevont száma jelent meg a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában. Május végén a korábbi főszerkesztőt, Furjesz Lajost megbízták a lap szerkesztésével, ugyanakkor kinevezték mellé szerkesztőnek Lorsy Ernőt, a Közoktatásügyi Népbiztosság csoportvezetőjét és másodszerkesztőnek a korábbi felelős szerkesztőt, Supka Gézát.⁵⁴

E dátum nélküli, 3-4. számban jelent meg Supka Géza: Sigray Jakab. Ismeretlen adatok a Martinovics-pörhöz című írása, amely a Sigray-levéltár anyagát felhasználva vitatja Fraknóinak a forradalmat elítélő megállapításait. A Supka által leközzölt Sigray-levél "meglepő lelkiezről, meleg szívről, sugárzó szeretetről tesz tanuságot". Röviden összefoglalja a forradalmár életutját; ennek során megemlíti, hogy az 1788-ban kineveztette magát az ancienne noblesse lovagjává s hogy ez "kevésbé egyezett össze"

a Martinovics-katé nemesi nevek és privilégiumok ellen irányuló kitételével. Ám a szerző rögtön hangsúlyozza: "De már az "ancienne noblesse" lovagjává való kinevezését követő évben is erősen demokratikus érületről tesz tanuságot, mikor a polgári rendből való Enszl Ludovika Katalint veszi nőül Bécsben." Megemliti rendszeretét, majd rámutat arra, hogy Sigraynak a Martinovics-összeesküvéshez való csatlakozásakor, indítékai közt milyen szerepe volt testi fogyatékoságának: "Amugy is gyenge szervezete s testi hiánya [ti. fél szemének elvesztése] lelki felzudulássá erjesztette a benne élő meglegedetlenséget s csupán egy szikra kellett, hogy a világgal való meghasonlása feltörő lángra kapjon. Martinoviccsal való ismeretsége adta meg rá az impulzust." Martinovics azért érintkezett szívesen az arisztokrata Sigrayval, "mivel abban nyoma se volt az arisztokraták göggjének."⁵⁵ Supka Géza írása, akár Biró Lajos fentebb idézett szövege kapcsolódik a polgári radikálisok, a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság a magyar jakobinusokat kiemelkedő történelmi személyiségekként értékelő felfogásához. Figyelemre méltó, hogy - minden bizonnyal már az érettebb gondolkodású olvasókra számítva - a szerző nem hallgatja el Sigray életének azon vonatkozásait sem, amelyek nem szolgálják egyértelműen a méltatott személy kultuszát.

Eötvös Loránd címmel jelent meg nekrológ a tudósról a folyóirat ugyane számában. A cikk indítása Eötvös nemzetközi elismertségére mutat rá, szembeállítva a tudomány nemzetköziségét a nemzeteket elválasztó háboru frontjaival: "A tudás nemzetközi világában - lövészárkokon innen és túl - mélységes megdöbbenéssel veszik a hírért, hogy Eötvös Loránd kezéből a halál kiütötte a tollat." Ezt az elismertséget hivatott bizonyítani a következő általános jellegű minősítés: "Ama kevésszámú magyarul beszélők

közül való ember volt ő, akik a régi Magyarország lélekölő, tehetségfojtó légkörét áttörve, azon túlno ve, az egyetemes emberi haladás tényezőivé lehettek." Hangsúlyozza: nagy nevű atyja tekintélyének sulya ellenére is Eötvös Loránd ki tudta alakítani saját egyéniségét. Az ehhez szükséges erőt a természettel való bensőséges kapcsolatából merítette: egy volt a természettel, mind tudományos kutatásaiban, mind pihenésekor, a természetet járva. Majd a szöveg kiemeli a tudós forradalmiságát: "Ama valóban forradalmi lelkek közül való volt ő, akiknek forradalmisága a teremtő alkotásra való vágyakozásban csapódott le s ama törvénybontók sorába tartozott, akik számára a törvény csak addig törvény, amíg újabb tapasztalások jobb igazsága nem készíteti újabb törvényalkotásra." Kutatásait, tudományos módszereit felsorolva a szöveg kiemeli azt, hogy Eötvöst nem gátolták előítéletek a munkájában: lelkének ez, a természettel való azonosságából származó szabadsága "adta meg Eötvös lelkének azt a feszítőerőt, amellyel magáról lepattantotta egy maradi, kicsinyes társadalomnak bilincseit: forradalmivá izsította a tudós munkáját. Ezért tekintette az elhunyt Eötvöst, a bárót, egy burzsoákormány volt miniszterét a maga halottjának is a Tanácsköztársaság. Az igazi tudós értéke felülemelkedik az emberszabta határokon és a politikai változásokon, és V. Pál pápa neve rég feledésbe merült, amikor Galileit még mindig lángszellemnek ismeri a világ..."⁵⁶

Eötvös tudósi és emberi nagyságának alapjaként a cikk a természettel való azonosságát tekinti: ezzel rejtetten polemizál a vallásos világfelfogással. Az ellene való nyílt támadás a cikk végén, az V. Pál-Galilei szembeállításban jelenik meg. A szöveg hangsúlyozza a tudomány nemzetköziségét, azt, hogy a tudós képes volt túlnőni a fojtogató hazai körülményeken, tudományos tevékenységének forradalmiságát - minderre azért is szükség volt,

hogy megindokolhassa: miért tekintette-tekinthette a bárót, a polgári kormány volt miniszterét saját halottjának a Tanácsköztársaság. Akárcsak a Sigray-ábrázolásra, erre a szövegre is jellemző, hogy nem hallgatja el azokat azokat az életrajzi adatokat, amelyek nem igazán szolgálják a történelmi személyiség tanácsköztársasági kultuszát: jelen esetben a báróságot és a miniszterséget.⁵⁷ - Az Eötvös-nekrológhoz hasonlóan a tudomány nagyjainak kultuszához kapcsolódott a folyóirat e számában Az elfelejtett mártírok című cikk is, amely a repülés uttörőit méltatta: ám nem csak "a repülés vértanúiról" írt, hanem a sikeres felfedezőkről is.⁵⁸ - Ugyane számban rövid írás emlékezett meg a Stephenson-féle mozdony első vezetőjéről⁵⁹, a sakkrovatban közzétett szöveg pedig beszámolt Karl Schlechter, osztrák sakk-mester ifjúkoráról: arról, hogy miként indult meg - szorgalmas tanulással - a "sakk-olympus" felé.⁶⁰

A fentiekben ismertetetteken kívül egy-egy kiemelkedőnek tekintett történelmi személyiség méltatása jelent még meg - a közlések időrendjében - a Szociális Termelés, az Internacionálé, valamint a Proletárjog hasábjain. A május 3-június 25. között a Szociális Termelés Népbiztossága, július 2-augusztus 3. között a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában hetenként megjelenő Szociális Termelés május 10-i számában közölt rövid méltatást Marxról, születésének 101. évfordulója alkalmából. A szöveg lényegében a Fáklya május 6-i számában megjelent, Kósa Miklós által írt vezércikk egyes, elsősorban Marx munkásságának közgazdasági vonatkozásait hangsúlyozó részleteinek átvétele volt.⁶¹ - Az egyesült párt által kiadott, a Tanácsköztársaság idején mindössze két összevont számot megért elméleti folyóirat, az Internacionálé június 15-i számában jelent meg Varjas Sándor Marx, mint filozófus című tanulmánya. A szerző általános méltatása szerint: "Nincs

senki a történetben, akinek az emberiség a maga felszabadulásában többel tartoznék mint Marxnak. Jelentősége felülmúl mindent, amit eddig ember e téren elért." A szerző ezt így indokolja: "a munkásság tudattörténete" "Marxban lett először uttá, életté és igazsággá, azért nagyobb ő mindenkinél." Figyelemre méltó, hogy még az egyesült párt elméleti folyóiratában közölt Marx-tanulmányban is megjelennek, a tudós-forradalmár nagyságát hangsúlyozandó, a keresztény vallásosság kifejezései: János evangéliumában /14,6/ ugyanis Jézus mondja magáról: "Én vagyok az út, az igazság és az élet." Varjas szerint Marx egész életén át a proletariátus felszabadításáért küzdött: a "nagy megváltás eljövételének" feltételé^t ugyanis a termelési és a társadalmi tényezőkön kívül a munkásosztály felvilágosításában látta. A tanulmány a továbbiakban elemzi a hegeli dialektikát és rámutat: Marx, Hegel rendszerét felhasználta "és történettapasztalati anyaggal feldolgozva metafizikából társadalomtudománnyá avatta fel." S ha Marxnak semmi más érdeme nem lenne, már csak ezért is a kiváló filozófusok közé lehetne sorolni. Azt pedig, hogy a tudós miként foglalta egybe a hegeli filozófiát és a tapasztalatot, a Bürgerkrieg in Frankreich példáján szemlélteti. S a dialektika kapcsán hangsúlyozza: "Csakis az állam dialektikus fejlődése vezette őt a burzsoádictatura eszméjétől a proletárdiktatura gondolatáig, mint az előbbi logikus és kényszerű antitéziséhez. [...] Csak az igazi filozófusnak van bátorsága a gondolatoknak ilyen következetes végiggondolására, csak ő az, aki nem riad vissza a premisszák következményeinek levonásától." Marxnál a forradalom nem frázis volt, hanem evidens szükségszerűség: értelmezésében a hegeli dialektika nem evolúció-, hanem revolúció-elmélet. Tanulmánya végén pedig Varjas az alábbiakban összegzi Marx jelentőségét: "Az a nagy tanítómester, aki

[a kommunizmushoz vezető utat] először mutatta meg az emberiségnek azzal, hogy a lét anyagi feltételeinek törvényeire ráeszmélt, Marx Károly volt és ebben áll minden mást eltörpítő jelentősége.

A marxizmus lényege az, hogy a cselekvés és nem a lanyha és passzív várakozás és a történelmi fátumban való reménykedés elmélete. A leggrandiózusabb akcióelmélet, amit a világ valaha látott.

Vezéreszméje: A cselekvő emberiség akaratának edzése és irányítása a gazdaságilag és történetileg lehetséges vonalában. Az emberiség, mondja, csak olyan feladatokat ad föl önmagának, amiket meg is tud oldani. De a marxizmus azonkívül a legtökéletesebb tömegnevelési elmélet is egyszersmind, amely a tömegeket meg is tanítja arra, hogyan kell akarnia a feladatokat megoldani."⁶²

A július 5-augusztus 2. között az Igazságügyi Népbiztosság propagandaosztálya által hetenként megjelentetett Proletárjog július 5-i számában Hámor Andor vezércikke foglalkozott az 1919. június 21-én elhunyt Franz von Liszt, német jogász életével és munkásságával. /Liszt haláláról, rövid hirben, a Volksstimme június 24-i számában tudósított.⁶³/ Hámor cikke szerint Liszt kriminológiai elvei "következetes, egyszerű, természettudományos tények eredményei, de amelyek kimondása egyszersmind a büntető jogtudomány forradalmi támadása volt." Amikor pedig elvei érvényesítése érdekében Liszt megszervezi a nemzetközi büntetőügyi egyesületet, úgy tűnik, hamarosan vége az eddigi büntetőjog-tudománynak. Ez azonban nem következik be: a forradalmár Liszt megtorpan, kompromisszumokat köt. Ennek okát Hámor részben a tudomány korabeli helyzetében látja, részben pedig abban, hogy az állam sem fogadta kedvezően az új szemléletet. Liszt tevé-

kenységéből, írásaiból kiindulva a továbbiakban a cikk a büntetés problematikájával foglalkozik.⁶⁴

*

A két, a Magyarországi Tanácsköztársaság sajtójában megjelent kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiség-ábrázolásokat ismertető-elemző fejezet után talán nem felesleges néhány általánosabb, nem is elsősorban e szövegek tartalmi-elvi vonatkozásait érintő kitétel /ezek a dolgozat egészének összefoglalásában kapnak majd helyet/, hanem inkább a sajtó anyagkezelésének néhány sajátosságára rámutató megállapítás kimondása.

Az egyik az, hogy mind a napilapok, mind a folyóiratok általában valamely konkrét dátum, évforduló, esemény kapcsán emlékeztek meg kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségekről. Ugyanakkor e személyek kiválasztásában a kötelező ideológiai elvárások mellett az egyes folyóiratokban az általánosabb jellegű napilapokhoz képest inkább érvényesült az adott kiadvány sajátos profilja: így pl. a Nőmunkás több forradalmár-nőalakot méltatott kiemelkedőként.

Általánosnak tekinthető az is, hogy - a sajtó addigi gyakorlatának megfelelően, azt⁶⁵ folytatva - a Tanácsköztársaság lapjainak történelmi személyiség-ábrázolásainál gyakran alkalmazták azt az eljárást, hogy a szöveget /kisebb vagy nagyobb átalakításokkal/ átvették valahonnan: pl. hivatalos jellegű lapok egymástól: így pl. a Marx-méltatást az egyesült párt folyóirata, a Nőmunkás, az egyesült párt napilapjából, a Vörös Ujságból; a Marxot és a gyerekeket bemutató szöveget a Közoktatásügyi Népbiztosság lapja, a Jó Pajtás, az egyesült párt folyóiratából, a Nőmunkásból stb. De volt rá példa, hogy hivatalos jellegű lap vett át szöveget nem hivatalos jellegűtől: a Frankel Leóról szóló írást az egyesült párt napilapja, a Volksstimme Az Ujságtól.

Előfordult, hogy hivatalos jellegű lap hivatalos jellegű önálló kiadványból vett át szöveget: így pl. a Marx-méltatást a Közoktatásügyi Népbiztosság lapja, a Magyar Lányok az egyesült párt által megjelentetett Kautsky-műből. /Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az ifjúsági lapok egy részénél az átvételt az óvatosság, a politikai hűség bizonyításának szándéka motiválhatta./ És volt rá példa, hogy hivatalos jellegű kiadvány még korábbi, polgári műből vett át anyagokat: így pl. Zigány Árpád részleteket a Tolnai világtörténelme X. kötetében megjelent szövegéből a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában megjelenő ^{Lehőttger-megemlékezés} Darwin számára; ugyaninnen vette át a folyóirat a cikkhez mellékelte képeket is. Volt rá példa, hogy az átvétel tényét az átvevő lap jelezte / a Volksstimme a Frankelről szóló szöveg átvételénél/, de általában nem ez volt a jellemző.

Általánosan alkalmazott megoldás volt az is, hogy e méltatások igen gyakran éltek - s ez a Tanácsköztársaság hivatalos jellegű sajtójánál korántsem magától értetődő - a keresztény vallássosság kifejezőkészletével az adott történelmi személyiség, illetve művének fontosságát, nagyságát hangsúlyozandó - annak ellenére, hogy éppen az egyesült párt kiadványaként megjelent Marx és Engels-életrajzában Garami Ernő elítélően nyilatkozott ezen eljárásról...⁶⁶

3.4. Nagy emberek a hivatalos történelem-tananyagokban

Kun Béla a Bogár Ignáchoz írt, 1919. március 11-i keltezésű levelében megfogalmazott platformtervezetének¹ 10. pontjában már rögzítette az iskola megváltoztatandó funkciójával kapcsolatos kommunista elképzelést. E szerint "Az iskola nyíltan a szocializmusra nevelés szolgálatába állítandó."² A Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának júniusban elfogadott programja pedig kimondta: "Az iskolának, amely eddig a burzsoázia osztályuralmának támasztéka volt, a szocializmus megvalósítására lelkiileg kell alkalmassá tenni az új nemzedéket." Ehhez "a szocializmus szellemében át kell alakítani az összes iskola-fajok tanítóinak gondolkodásmódját."³ A tanítók előadóképző tanfolyamán július 4-én tartott előadásában maga Kun Béla hangsúlyozta: "a mi szempontunkból az a legfontosabb, hogy már az iskolában is szocialista érzelmeket ébresszenek a gyermekek lelkében."⁴

Az új rendszer világnézetének terjesztésében természetesen nagy szerep jutott a történelem új szellemben való oktatásának.⁵ Arról pedig, hogy ez milyen is legyen, a Közoktatásügyi Népbiztosság lapjában, a Fáklya április 29-i számának hasábjain Bresztovszky Vilma fejtette ki elgondolásait. Mindenekelőtt - számos vonatkozásban megismételve a századforduló szociáldemokrata és polgári radikális bírálatát - elítélte az eddigi történelemtanítást, annak aktuálpolitikai tendenciózusságát: "Az eddigi hivatalos történettudomány, amire az iskola történettanítása támaszkodott, a múlt eseményeket olyan világításban igyekezett feltüntetni, amilyent az uralkodó osztályok érdeke megkívánt. A történettudomány éppen úgy, mint az iskolai történettanítás egyszerűen a napi politika szolgálatába szegődött." A továbbiakban a cikk

rámutat arra, hogy az uralkodó osztályok mindig csak annyi kulturát adtak a népnek, amennyit hatalmi érdekeik megengedtek, alattvalókká nevelve a jövő generációit. "Az iskolának ezt a célt szolgáló eszközei között a legfényesebben beváltak közé tartozik a történelemtanítás. Ennek keretében kapta a minden rendű és koru diák azokat a hangzatos jelszavakat, amelyek az egész emberiséget együvé fogó érzések helyett faji és nemzeti gyűlölködés alapját igyekeztek megvetni. A történettanítás a mult nagy horderejű eseményeit egyesek: királyok tetteiként mutatja be, térdig embervérben gázoló hadvezéreket az emberiség jóltevőinek jelmezébe öltöztet" s a háborút pozitívumként minősítve nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a nemrég lefolyt, imperialista célokért vívott világháborút a népek nem tudták megakadályozni, sőt természetesként fogadták el. Az új történelemtanításnak mindezzel szakítania kell: "Az iskola történelme nem maradhat tovább is egyének kultusza, jelszavak hangoztatása, ideológiák hatásának tulbecsülése, - hogy ezen a réven emberi ideálként a harci dicsóséget és legfontosabb polgári erényként az egyesek tekintélyének kritika nélküli tiszteletét oltsuk be az ifjuság fogékony lelkébe - hanem a tömegmozgalmak jelentőségét kell felismertetnie a társadalom fejlődésmenetének bemutatásával." Az eseményeket szociológiai és közgazdasági szempontok által kell ismertetni, a történelmi materializmus felfogásának és módszereinek alkalmazásával. Be kell mutatni az osztályharcok történetét: ezáltal meg lehet érteni a szellemi áramlatokat is. Nem maradhat meg az eddigi nemzeti történelemtanítás sem, amely Magyarországot "a kulturvilág centrumának" mutatta be, annál kevésbé, mert az egyetemes fejlődéstörvények éppen olyan szükségszerűséggel érvényesülnek Magyarországon is, mint a fizikai és kémiai törvények. Az így átalakított történelemtanítás

pedig értékes eszköz lesz a nevelés szolgálatában: elvezet az emberi kultúra kibontakozásának megértéséhez, megmutatja a történelem folyamatosságát és eljuttatja a tanulót a sorsdöntő jelenségekkel szemben az önálló kritika magaslatára - ezáltal pedig az egyén idővel cselekvő részesévé válhatik kora politikai életének.⁶ A közoktatásügyi népbiztosnak "a történelmi tanítás új iránya tárgyában" május 13-án kelt, valamennyi elemi, felső nép-, polgári, közép- és szakiskola történelemtanáraihoz intézett rendelete a történelemtanítás feladatát a következőképpen foglalta össze: "A Tanácsköztársaság valamennyi iskolájában a történelem tanításának az a feladata, hogy az ifjúságot minden eddigi társadalom gazdasági alapjairól, osztálytagozódásáról s elnyomott tömegeinek forradalmi megmozdulásairól tájékoztassa s ezzel a proletariátus felnövő nemzedékét előkészítse a társadalom átformálásának arra a hatalmas munkájára, mely most van folyamatban." Az új történelemtanítás vezérfonalaként pedig a rendelet a következő anyagot jelölte meg: a "Néptanítók Lapjának legközelebbi három száma külön mellékletben közli az egész világhistória és a magyar történelem új szempontok szerint való áttekintését. Ez áttekintések fonalán köteles minden tanító május hó végétől a tanév végéig az osztályai számára előírt történelmi anyagokat összefoglalni."⁷

Mindezek után azt fogom vizsgálni, hogy kik azok a történelmi személyiségek, akiknek életét, tevékenységét valamilyen összefoglaló minősítéssel, méltatással kiemelkedőkként tüntették fel e leckék szerzői /ugyanakkor nem vizsgálva azokat az eseteket, amikor egy-egy történelmi személyiségnek csak a tetteit sorolták fel, anélkül, hogy bármiféle általánosabb jellegű értékelést adtak volna róla/. Az alábbiakban ezen ábrázolásokat a történelmi alakok történelmi idő-beli egymásutánjában tekintem át.

Az ókori Róma történelméből Catilina alakját méltatta kiemelkedőként a lecke szerzője, Révay József, klasszika-filológus: "Catilina, a szociális forradalomnak ez a kimagasló hőse, a jellemtelen és aljas módon opportunistá ügyvédnek, Cicerónak beállításában züllött, tékozló, elszánt emberként áll az utókor szemé előtt. De a dolgok mélyére nézve tiszta és nemes egyénisége a proletármozgalmak egyik legnagyobb vértanujává avatja. A nyomorultak ügyét tette magáévá s fanatikusán hirdette a proletárigazságot: kinek van szíve elnézni, hogy hihetetlen gazdagságok legyenek egyfelől, másfelől emberek, kiknek betévő falatjuk sincs; hogy büszke paloták sorakozzanak egymás mellé, míg millióknak nincs hova lehajtaniok fejüket?" Ezután a lecke ismerteti Catilina küzdelmeit, halálát. "Cicero rágalmaival szemben a nagy forradalmár alakja ma már tiszta fényben ragyog ki a proletármozgalmak történetéből"⁸ - zárja ábrázolását Révay. Ami a szöveg vitatott forrásait⁹ illeti: az bizonyos, hogy Catilina felháborodott szavait C. Sallustius Crispus Catilina összeesküvése című művéből vette át Révay, ha nem is szó szerint idézve. Sallustius szerint Catilina így beszélt: "ki képes elviselni, ha igazán férfi, hogy ők [ti. a gazdagok] csak úgy duskáljanak a vagyonban és pénzüket a tenger feltöltésére és hegyek elhordására fecsérlik, nekünk pedig a legszükségesebbre sem telik; hogy ők két vagy akár több házat is építtetnek egymás mellé, nekünk pedig még családi tűzhelyünk sincs sehol?"¹⁰ A szöveg e forrásának megállapításán túl azonban kérdéses, hogy milyen mértékig szükséges annak bebizonyítására törekedni, hogy Révay az ábrázolás legfőbb elemeit okvetlenül átvette valahonnan: az ő esetében ugyanis - még az adott ideológiai elvárásokat is figyelembe véve - mindenképpen önálló, forrásait szuverén módon kezelni képes tudósról van szó. Ugyanakkor az ábrázolás szakirodalmi háttérének feltárásához, megvizsgálásához jó adalékokat

nyújt Révay József Római történelem című, egy a tanítók számára készülő kézikönyv részének szánt, kéziratban fennmaradt műve, melyet Lukács György április 22-én kelt megbízólevele¹¹ nyomán irt és július 31-én fejezett be.¹² E szöveg tehát párhuzamosan készült a Néptanítók Lapjában közölt leckével. /A tanítók számára készített kézikönyv-részlet is hosszasan foglalkozik Catilina alakjával, már némileg árnyaltabban ábrázolva őt.¹³/ A Római történelemhez Révay irodalomjegyzéket is készített - ez pedig segítséget nyújt a megjelent ábrázolás forrásainak vizsgálatánál is. Áttekintve ennek a címük alapján a témához vágó műveit, úgy tűnik, Révayra hathatott Leo Bloch Catilina-értékelése, amelyet a Soziale Kämpfe im alten Rom című könyvének 2. kiadásában fogalmazott meg /a művet egyébként Révay "jó, egészséges szempontú tájékoztatás"-ként minősítette¹⁴/: Catilina, e szerint, "der Hauptführer der proletarischen Bewegung, welche im Jahre 63. v. Chr. zum Ausbruch kam." Bloch ír Catilina kedvezőtlen megítéléséről, majd így foglalja össze tevékenységét: "Gewiss ist Catilina, durch die Umstände und durch die Herausforderungen seiner Gegner gedrängt, Revolutionär geworden; aber schon ~~was~~ die gewaltsame Revolution ein unentbehrliches Werkzeug der politischen Entwicklung geworden [*...*] Was er unternahm, das unternahm er im Dienste einer guten Sache, die ihm höher Stand als die eigene Karriere, Seine Gegner aber erfanden die abgeschmacktesten Schauergeschichten, um die proletarische Bewegung ein für allemal zu diskreditieren, um die Partei des Proletariats als die der Anarchie zu brandmarken, um den eigenen Kampf gegen die Sozialreform als einen Kampf gegen den Umsturz erscheinen zu lassen."¹⁵ - Figyelemre méltó, hogy Révayt e két művén tulmenően is foglalkoztatta Catilina alakja /ami egyben azt bizonyítja, hogy kiemelkedő forradalmárként való ábrázolása nem

egyszeri ötlet volt csupán/: június 6-án kelt, A legközelebbi feladatok a latin philológiában című tervezetében, a nagyközönségnek szánt klasszikusok magyar fordításai között szerepelt: "Sallustius Catilinája, megfelelő bevezetéssel és tájékoztatással Catilina forradalmáról. - Ez különösen aktuális és sürgős volna. - Vállalja RÉVAY."¹⁶ - S még évtizedekkel később, Pályám emlékezete című emlékiratában, idézve a Sallustius-féle Catilina-beszédet, így fogalmazott: "Igen, Sallustius Catilináját el kell olvasni, hogy lássuk az ókori szociális bajoknak a modern kor szociális bajaival egyveretű kavargását. Ilyenkor érezzük meg, milyen közel van hozzánk az ókor, mennyire mai e rég letűnt világnak minden gondja és baja."¹⁷

A középkor történetéből Nagy Károly alakját emelte ki elsőként a lecke szerzője, Seltmann Rezső: ám éppen azzal a szándékkal, hogy bebizonyítsa: még a legnagyobbakként méltatott történelmi személyiségek sem képesek tömegek nélkül meghatározni az események menetét: "Mikor az erős majordomus családból származó Nagy Károly, a középkor ezen kitűnő szervezőtehetsége újra centralizálni akarja az államot s kifelé-befelé erősíteni törekszik azt, ő, a kétségtelenül erős szervezőtalentum se lesz képes többé a bekövetkező dezorganizációt feltartóztatni - egy bizonyítéka annak, hogy az egyén a történet, az emberi fejlődés folyamán mily kis pont s hogy tömegek nélkül mily kevésbé képes eredményt elérni, hanem csupán ideig-óráig tudja csak feltartóztatni az áramlatot, melynek hordozói mindig a tömegek, csupán vezetői lehetnek egyének!"¹⁸ Seltmann Nagy Károly-ábrázolása kapcsolódott ahhoz a felfogáshoz, amely fellépett általában az egyes személyek és kiváltképpen az uralkodók, hadvezérek történelemformáló személyiségekként való feltüntetése ellen. Feltehetőleg ennek jegyében néhány sorral alább már csak "'nagy' Károly"-ként említi az

uralkodót: a melléknév kis kezdőbetűvel és idézőjelben a történelmi személyiség szerepének "realisabb" megítélését szolgálja. A továbbiakban¹⁹ a szerző azonban következetlen a melléknevek használatában - ellentétben Kallós Edével, aki a görög történelemről írva, Nagy Sándor esetében következetesen elhagyja a "Nagy" melléknevet, nyilván hasonló megfontolásból.²⁰ Kirczné Takács Mária pedig Szent Istvánról írva következetesen mellőzi a "Szent" használatát²¹, egyrészt nyilván a Seltmannéval és a Kallóséval egybevágó koncepció, másrészt, minden bizonnyal, a vallásosság elleni küzdelem jegyében. /Persze az ilyen eseteknél is elő-előfordult, hogy véletlenül mégis alkalmazták a melléknevet.../

Mindezek után nem meglepő, hogy Seltmann elsősorban az eretnekmozgalmak és a parasztlázadások alakjai közül választ kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségeket. A patarénusok mozgalmának egyik vezetője, Dolcino, Piemontban megindította a "középkor első fegyveres kommunista lázadását, mely egyszersmind parasztforradalom is volt." A pápai sereg legyőzte őket és Dolcinót meg "Margheritát, ki a kommunizmus eszméjének első kiváló és kimagasló női apostola volt, iszonyu torturák után elevenen megégették. Csontjaikhoz a nép még sokáig elzarándokolt."²² Dolcino mozgalmának "kommunista lázadásként" való értékelését Seltmann minden bizonnyal Kautskynak az ujabbkori szocializmus előfutáraitól írott könyvéből vette át: e szerint: "ez nyugaton az első fegyveres kommunista felkelési kísérlet."²³ Innen származhatik Margherita kiemelkedő történelmi személyiségként való értékelése is: Kautsky ugyanis többször hangsúlyozza a nők hősiségének szerepét Dolcino mozgalmában, Margheritát pedig egy helyütt az alsóbb néposztályok érdekeinek "bátor és önzetlen előharcosa"-ként méltatja.²⁴

Seltmann szerint "John Ball a középkor egyik legnagyobb lelke; kiváló alakja előtt álljunk meg egy pillanatra s nézzük, mint szerepelt ő a parasztok élén. Froissart, a híres francia udvari krónikás, ki kortársa volt s leírta talpnyaló módon, izzó gyűlölettel, megvetéssel az angol parasztforradalmat, azt híván, hogy azáltal megbecsteleníti John Ballt, a nagy szocialisták nagy elődjét, közli, hogy miképp beszélt J. Ball 1381. a néphez: "Kedves nép, Angliában semmi sem fog változni, míg minden köztulajdonná nem változik s amig jobbágy és nemes van, amig mindnyáján egyenlők nem leszünk s az urak nem lesznek többek nálunknál. Mint is bánnak ők velünk? Miért is tartanak bennünket szolgaságban? Hiszen mindnyájan egy szülőktől [sic!], Ádámtól és Évától származunk. Mivel tudják az urak bizonyítani, hogy ők jobbak nálunknál? Talán azzal, hogy mi dolgozunk és szerezzük azt, amit ők elherdálnak?"

Igy beszélt a csirázó kapitalizmus korában, 538 évvel ezelőtt John Ball, a lollardok és a parasztok vezére. Az ő kommunizmusa már az emberi egyenlőség gondolatának szilárd erkölcsi alapján áll. Ezért kell őt az idők végéig az emberiség legkimagaslóbb lelkei mellé egy sorba állítanunk, s ha a csataverő [sic!] és nyerő "egyénségeket" rég kidobjuk is agyunkból és tankönyveinkből, a tömegek ily kimagasló vezetőit akkor is méltó módon megemlítjük, amikor egyénről már rég nem szólunk a történés folyamán." John Ball és a parasztok "paraszttanácsra támaszkodó királyságot" akartak. A forradalomban az őskereszténység eszméin kívül nem volt más vallásos mozzanat. A parasztok követelése a jobbágyság és a robot megszüntetése, évi 4 shillingért a földek szabad birtoklása és a teljes amnesztia volt. A továbbiakban a lecke beszámol a felkelés leveréséről.²⁵ A Seltmann által Dolcino mozgalmának ábrázolásához felhasznált Kautsky-mű nem méltat-

ja kiemelkedőként Ballt, noha közli beszédének idézett részletét és annak folytatását is, Froissart krónikája alapján.²⁶ /A történelmi lecke - figyelembe véve, hogy fordításról van szó - pontosan idézi a beszédet, egyben kurziválással ki is emelve./ Ugyanakkor jellemző, hogy John Ball kiemelkedő alakként, a nagy szocialisták elődjeként való ábrázolása érdekében Seltmann nem idézi-ismerteti /sem szó szerint, sem tartalmilag/ a vezér beszédének Froissart által megörökített és Kautsky által ^{/nem teljesen/} idézett azon részét, amelyben Ball javasolja: menjenek a fiatal királyhoz sérelmeik orvoslásáért, ő segíteni fog²⁷ - ennek bemutatása azzal a veszéllyel járt volna, hogy árnyékot vet a figurára. ~~Nagy Károly~~ Ez értékelés lehetséges forrása ~~az a válogatás, amelyben~~ Szabó Ervin a Marx-Engels válogatás II. kötetének egyik jegyzetében azt írja, hogy John Ball "kommunizmust hirdetett."²⁸ Elképzelhető, hogy Seltmann innen vette értékelését, de az is lehet, hogy saját ötlete volt Ball alakjának kiemelése. A méltatás egyben lehetőséget nyújtott neki arra is, hogy - mint Nagy Károly esetében tette - ismét szóljon az egyén történelmi szerepéről, annak értékeléséről, hangsúlyozva, hogy noha az egyének szerepe nem jelentős a történelem alakításában, a tömegek jeles vezéreinek emlékét ennek ellenére is meg kell őrizni.

A továbbiakban Seltmann kiemelkedőként értékeli a cseh Peter Chelčickýt: "bátran állitható, hogy az angol John Ball mellett legnagyobb alakja a középkornak. Az ő kommunizmusa az emberi egyenlőség és az ezzel járó megértés és szeretet eszméjén alapul, ugyszintén társadalma is, mely az örök béke hazája. Ő az első nyílt és tudatos ellensége a militarizmusnak, melyet a kereszténység eszméjével ellentétesnek tart. Kis közösségével elvonulva élt a világ lármájától s követői is nagyobbára erdőkben éltek munkálkodva s az emberi hiuságról lemondva."²⁹ A szerző ez eset-

ben feltehetőleg ismét Kautsky művére támaszkodott, amely hosszen foglalkozik Chelčickývel és követőivel, többek között ezt írva róluk: "Ez az anarchista, de békeszerető kommunizmus annál több hívőre tett szert, mennél nagyobb lett a háborus csömör, mennél inkább csökkent az alsóbb osztályokban a rokonszenv a taborita vezetés iránt."³⁰ Abban azonban, hogy a Kautsky által részletesen bemutatott tevékenységükből Seltmann ezt az egyetlen mozzanatot hangsúlyozza /kurzíválással is/, arra lehet következtetni, hogy ezzel tudatosan szembeszállt a háborus hőseket dicsőítő felfogással, amelyet Bresztovszky Vilma is kárhoztatott már az új történelemtanításról szóló, fentebb idézett cikkében.³¹

A reformáció korában kibontakozó parasztmozgalom Seltmann szerint "leghatalmasabb szereplője Münzer Tamás [...], kinek tiszta kommunizmusát részletesebben kell magyaráznunk. [...] Münzer tanult teológus volt s már korán éles ellentétbe jutott az államhü Lutherrel és Melanchtonnal. Óriási agitációt fejtett ki a cseh határtól Schwerinig, előbb Allstettben és Zwickaiban, majd Mühlhausenben, amely utóbb igen jelentős ipari város volt. Kommunizmusa összefüggésben van a cseh testvérek és a svájci anabaptisták kommunizmusával. [...] Jellemző, hogy M. mindenütt bevonja az ipari és bányászproletariátust és ennek szükségességét leveleiben folyton hangoztatja. Kommunizmusa tulajdonképpen a párizsihoz hasonló "kommün", ahol nemcsak a fogyasztás szabályozásáról, hanem a védelemről is gondoskodik s e célból ágyukat öntet."³² Münzerrel és tevékenységével hosszan foglalkozott Kautsky az újabbkori szocializmus előfutáraitól írt művében, többek között így értékelve őt: "1521-től 1525-ig az egész németországi kommunista mozgalomnak ő volt a középpontja."³³ Engels A német parasztforradalomban "a forradalom legnagyobb ^{obb} ~~szerep~~ alakja"-

ngk minősítette őt.³⁴ A leckében Münzer kiemelten kezelését - a szocializmus történetírói elismerő értékelésének hatásán túl - az is sugallhatta a szerző számára, hogy Münzer "kommunizmusát" hasonlónak lehetett tekinteni a Tanácsköztársaság hagyományai között elsőrendűen méltatott, Frankel Leó ábrázolásaiban is nagy hangsúllyal említett párizsi kommünnel.³⁵

E korszak magyar történelméből Seltmann Dózsa alakjára hívta fel a figyelmet, ha csak röviden is: "Dózsa, mint a magyar történelem egyik legkimagaslóbb alakja, hatalmas agitátor és organizátor tüntetendő fel."³⁶ A parasztvezér alakjának kiemelten kezelése egyértelműen kapcsolódott a századforduló óta élő és a Tanácsköztársaságban is határozottan jelen lévő Dózsa-kultushoz.³⁷

Szintén a századfordulótól megfigyelhető szociáldemokrata hagyományhoz³⁸ kapcsolható az, hogy Seltmann kiemelkedő történelmi személyiségként méltatta Morust: "Morus T.-ről bővebben kell beszélni [...] Morus oly magas nivón áll s annyira tudatos szocialista, hogy ő jó 300 évvel megelőzte korát s nem tudták igazán megérteni. [...] a legmodernebb fő volt."³⁹ Idézett megállapításai forrásának tekinthetjük Kautsky Morus-könyvét, vagy Pogány József e mű nyomán írt, a Szocializmus 1910/11-es évfolyamában megjelent tanulmányát, amelyben hangsúlyozta: Morus "az első nagy szocialista" volt, aki "kora konzekvenciáit háromszáz esztendő s jövőbelátással követteztette ki", s akinek "kommunizmusát nem értették".⁴⁰

A századforduló Shakespeare-kultuszához kapcsolható Seltmann azon értékelése, mely szerint az angol költő és drámaíró az "emberiség legnagyobb szelleme" volt.⁴¹ E felsőfoku méltatás korántsem egyedülálló az egyetemes és a magyar művelődéstörténetben: id. Alexandre Dumas közismert mondása: Shakespeare

volt az, aki Isten után a legtöbbet teremtett; Ábrányi Emil "Isten másodszülöttje"-ként méltatta az alkotót, Petőfi pedig 1847-ben így fogalmazott: "Shakespeare egymaga fele a teremtésnek." Szemere Bertalan szerint "Shakespeare" összes műve szinte egy isteni kijelentés".⁴² - Seltmann idézett értékelésének kialakításában talán közrejátszott Lukács György 1919. április folyamán több napilapban is közzétett Felvilágosításul című nyilatkozata, mely szerint "A kommunista kulturprogram csak jó és rossz irodalmat különböztet meg, és nem hajlandó sem Shakespeare-t, sem Goethét félredobni azon a cimen, hogy nem voltak szocialista írók. [...] A kommunista kulturprogram az, hogy a legmagasabb és legtisztább művészetet juttassa a proletariátusnak [...] Ami tiszta irodalmi érték, azt támogatni fogja a közoktatásügyi népbiztos, bárhonnan jön is".⁴³

A 19. század első fele magyar történelmének bemutatásakor a lecke szerzője, Kirczné Takács Mária részletesen foglalkozott Széchenyi alakjával, munkásságával, bemutatva-értékelve azt. A szerző azon két személy egyike volt, akik vezető szerepet játszottak a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége Tanítói Szakosztálya "középiskolai történelmi albizottsága" történelemtanítási reformjavaslatának elkészítésében. E reformjavaslatban a történelmi személyiség szerepének értékeléséről ez állt: a "történelmi személyiségnek a kor társadalmi viszonyaival való közössége tartozik ránk, mert az egyéniség csak annyiban irányít, amennyiben közösségének reprezentánsa. Nem kicsinyelni, lerántani, kiküszöbölni akarjuk őket, hanem helyesebben értékelni."⁴⁴ Ezen előfeltevések, valamint a proletárdiktatura valós /és talán részben csak vélt/ igényeinek, továbbá a történelem tananyag jellegből fakadó követelményeknek megfelelően dolgozta át a leckehez Kirczné még 1909-ben megjelent Társadalmi állapotok és tö-

értékelést: Széchenyi "egészen más eszmetartalommal jelent meg a magyar közélet terén, mint amely ott eddig ismeretes volt." Mig e megállapítás 1919-ben is vállalható volt, addig annak összegzése, hogy nyugat-európai utazásaikor /ezek részleteinek leírása szintén szó szerinti átvétel az 1909-es szövegből/ mit láttott Széchenyi, már nem egészen. Az 1909-es szöveg szerint: "látta "a nagy polgári társadalmak nagyszerű, óriás arányu működésének, alkotásainak hatóokait és mozgatóerőit." Az 1919-es lecke szerint: látta "a nagy polgári társadalmak óriási arányu gazdasági fellendülésének, kulturájának hatóokait és mozgatóerőit." Az új rendszer szellemében tehát eltűnik a polgári társadalom működésének "nagyszerű" jelzője és külön megemlítettnek a gazdasági tényezők. Majd ismét szó szerinti átvétel következik Smith és Bentham hatásáról, továbbá Széchenyi felismeréseiről: "A tapasztalásai és tanulmányai adta mértékkel és fölfogással ítélve meg a magyar társadalmat, elszörnyedt annak kisszerűségén, széttagoltságán és maddóságán." A fennálló viszonyok megváltoztatásához - az 1909-es szöveg szerint - "Széchenyi kiindulópontja konzervatív. A kiváltságos osztályok érdekeinek szempontjából támadja meg a fennálló rendet, ezek szempontjából mutatja ki a reformok kívánatosságát. [...] A nemesség közül is főképpen a főnemességet, a nagybirtokos osztályt tartja szem előtt." Ezután részletesen, idézve Széchenyi műveit is, bemutatja nézeteit, majd így összegez: "Gróf Széchenyi István első munkáinak hatása nagy, az akkori magyar viszonyokhoz képest óriási volt. Az a kiméletlennél is élesebb modor, amellyel az eddig folyton magasztalt magyar institutiókat megtámadta, az a határozott és élesen hangsúlyozott sürgetése a radikális változtatásnak, amelyet ő hangoztatott, megdöbbentően forradalminak látszott és annál veszedelmesebb volt, minthogy nemcsak tényleg fennálló, de általánosan érzett bajoknak és szükségeknek adott kifejezést."

Ezzel szemben az 1919-es Széchenyi-értékelés szerint "Ideálja, kiindulópontja alapjában konzervatív volt: polgári társadalomnak kialakulása, azonban a nagybirtok tulnyomó befolyásának megőrzésével.

De az akkori magyar viszonyok között az ő európai programja merészen, megdöbbentően forradalmi volt." /A történelmi leckék bibliográfiai jegyzeteiben pedig Kirczné Széchenyi fő műveit "megdöbbentően nagy jelentőségű és forradalmi" munkákként méltatja.^{49/} - Az 1909-es értékelés szerint tehát Széchenyi kiindulópontja konzervatív volt, tevékenysége, stílusa pedig "megdöbbentően forradalminak látszott". Az 1919-es lecke szerint kiindulópontja csak alapjában volt konzervatív - vagyis nem egészében az -, az akkori viszonyok között pedig programja, művei forradalmiak voltak: a proletárdiktatura szellemiségének megfelelően tehát, ha óvatosan is, a szerző forradalmárt farag Széchenyiből. Forradalmi programja "elsősorban a nagy néptömegeknek fölszabadítását, a hűbéri gazdálkodás és birtokrend megszüntetését követeli. [...] követeli a nép gazdasági és politikai felszabadítását, mert látja, hogy a nép maga is mindinkább tudatára ébred nyomoruságának s mindinkább követeli ennek megszüntetését. [...] Csak egy mód van az országnak, magának a nemességnek megmentésére s ez "kilenc millió legázolt lakosnak emberhez illő sorsra emeltetése"". Mindezek a gondolatok, a Széchenyi-idézet is, jelen vannak az 1909-es munkában; természetesen itt részletesebben kifejtve. A szerző innen veszi át, a lényegét nem érintő kis átalakítással a következő, az 1919-es leckében olvasható megállapítást: "E nagy és lekötő erők sokasága miatt oly nehéz átalakulási munkának ideális céljául, eszmei tartalmául, az áldozatokra, a küzdelemre való lelkesítőjéül Széchenyi a nemzeti-séget tűzte ki." Mig azonban az 1909-es szöveg ezután részlete-

sebben foglalkozik Széchenyi nemzetfelfogásával, annak előzményeivel, az 1919-es lecke rögtön lezárja a témát: "Ettől kezdve hat - a polgári társadalmak kialakulásával uralkodóvá lett nemzeti ideológia nálunk is mint nagy, lelkesítő s abban a korban igazán a haladást szolgáló ideál." A gondos megfogalmazás - amely egyébként egybevág szerzőjének másutt részletesebben is kifejtett nemzetfelfogásával⁵⁰ - lehetővé teszi, hogy Széchenyi a "nemzetiség" jelentőségének hangsúlyozásával ne kerüljön szembe a "forradalmi" Széchenyivel /a Tanácsköztársaságnak a hagyományos nemzetfelfogást elvető szemléletét tekintve egy ilyen ellentét mindenképpen ártott volna az ábrázolás egységességének, a pozitív értékelésnek/: a nemzeti ideológia /történetiségének hangsúlyozásával/ is Széchenyi forradalmi ujitásainak egyikeként jelenik meg. Majd a szerző, 1909-es műve nyomán, ír Széchenyi hatásáról. S bár a következő időszakokat bemutató leckéket is Kirczné írta, azokban egyáltalán nem foglalkozik Széchenyivel; talán azért, mert - éppen a gondolkodó forradalmár voltának ábrázolása érdekében - el akarta kerülni, hogy Széchenyi és Kossuth vitája kapcsán ismertetnie kelljen az előbbi álláspontját, melyről 1909-es művében ezt írta: "Kossuthnak élesebb izgatásában és abban a törekvésében, hogy a haladás kérdéseit népszerűsítse, minél szélesebb körben terjessze, ő [ti. Széchenyi] a forradalomnak előjelét látta. A forradalom pedig megsemmisítené Magyarországot." - Nyilvánvaló, hogy a Tanácsköztársaság idején a "forradalmár" Széchenyivel kapcsolatosan ilyen kitételeket a hivatalos iskolai tananyagban nem lehetett volna közzétenni.

A 19. századi egyetemes történelemből Lassalle alakját méltattatta kiemelkedőként a megfelelő lecke szerzője, Sas Andor. Általános minősítése szerint "Lassalle ragyogó stilusu író és

szónok volt, aki rövid politikai pályafutása alatt mély hatást gyakorolt a munkásmozgalomra." Lassalle tevékenységéből kiemeli: rámutatott arra, hogy az alkotmányról szóló viták nem jogi, hanem hatalmi kérdések körül forognak, hogy a törvények az osztályok uralmi törekvéseit rögzítik. Lassalle szerint a munkásságnak meg kell hódítania az államhatalmat. Nemzetgazdászként Marx tanításait tette magáévá a bér munka kizsákmányolásáról, a "társadalmi bajok orvoslását azonban úgy képzei, hogy a munkások állami segítséggel termelőszövetkezeteket alapítanak, az állami támogatás biztosítása végett pedig a munkásságnak egy nagy szövetségbe kell tömörülnie, amely az általános, egyenlő, titkos és közvetlen választójogot követeli." 1863-ban Lassalle megalapította az Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein, "de tévedett, amikor azt hitte, hogy szónoklatának gyújtó tűzével a nyomorgó népesség egész tömegét megnyerheti a proletárság politikai programjának, hogy kapitalista társadalmi kereteiben [sic!] fel lehet építeni a kollektív termelést, hogy a polgári államon belül való politikai küzdelem szakszervezeti és forradalmi felkészülés nélkül is átvezet a szocializmus világába."⁵¹ /~~Í~~ Mivel a Lassalle-ábrázolás forrásait nem tudtam felderíteni, nem vállalkozhattam annak elemzésére./

A hivatalos történelem-tananyag kiemelkedő személyiség-ábrázolásait áttekintve megállapíthatjuk: bár - a századforduló szociáldemokrata és polgári radikális felfogását követve - a Tanácsköztársaság szellemi életének irányítói is a tömegek szerepének hangsúlyozását kívánták meg a történelemtanítástól, mindazonáltal - s ez Seltmann Rezső általános jellegű fejtegetéseiben és a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége Tanítói Szakosztálya albizottságának reformjavaslatában elméleti szintű megfogalmazást is kapott -, elutasítva a királyok, hadvezérek, szentek

kultuszát, e leckékben is szerepeltek kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek: az új rendszer igényeit tükrözve, az ókori, középkori, újkori társadalmi-politikai viszonyok elutasítói, támadói: Catilina, John Ball, Széchenyi, Lassalle stb. - akik többségét céljaik, törekvéseik bemutatásával mint az új-kori szocialisták, kommunisták elődjait igyekeztek beállítani. Az egyes személyek ábrázolásában, kiválasztásában pedig nagy szerep jutott az egyes szerzők egyéni felkészültségének: a klaszika-filológus Révay a források és a szakirodalom feldolgozásával alkotta meg Catilina-értékelését; Kirczné Takács Mária korábbi, jelentős részben önálló kutatással készített művét felhasználva, a proletárdiktatura valós vagy vélt igényeinek eleget tenni igyekezve rajzolta meg a "forradalmár" Széchenyi figuráját; Seltmann Rezső pedig, úgy tűnik, ^{és "szóban"} Yegy, az új rendszer szempontjából mindenképpen elfogadható mű, Kautskynak az újabb-kori szocializmus előfutárait bemutató munkája alapján jelenítette meg a középkor általa kiemelkedőeknek tekintett alakjait.

3.5. Történelmi személyiségek tisztelete a hivatalos névadományozásokban

Rendszerváltások velejárója - s ezt láttuk már az 1918-as polgári demokratikus forradalom helynév-változtatásainál is -, hogy a bukott rendszer által kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségekről korábban elnevezett utcák, terek, intézmények nevét megváltoztatják: gyakran az új hatalom által tisztelt történelmi személyiségek nevét adományozva nekik. De - mint az alábbiakban is látni fogjuk - nemcsak már meglévő helyek vagy intézmények kaphatnak új neveket: az új hatalom által létrehozott új létesítményeket is elnevezhetik az általa kiemelkedőekként méltatott történelmi személyiségekről. - Az alábbiakban ezen névadományozásokat a hivatalos intézkedések időbeli sorrendjében fogom áttekinteni.

Az első átnevezésekre már a proletárdiktatura első napjaiban sor került. A Forradalmi Kormányzótanács március 25-i, a Vörös Hadsereg alakításáról kiadott rendelete hangsúlyozta: "A Vörös Hadsereg a proletárság osztályhadserege. Minden katonájának egyenlő kötelessége a forradalmi proletárság érdekeinek védelme minden külső és belső ellenség ellen, harc a világproletárság felszabadításáért."¹ Március 27-én pedig, ennek szellemében, Pogány József, hadügyi népbiztos már a budapesti laktanyák átnevezéséről rendelkezett. A rendelet bevezetője szerint: "A régi hadsereg az uralkodó osztályok érdekeit szolgálta. A kaszárnyákat tehát császárokról, főhercegekről és tábornokokról nevezték el. A Vörös Hadsereg a proletárság hadserege. A kaszárnyákat tehát a munkásmozgalom és a szocializmus nagy vezéreiről nevezzük el. A hadügyi népbiztos elrendeli, hogy az alább fölso-
rolt laktanyák a következő új neveket kapják:" a Ferenc József laktanya a Marx laktanya, a Károly király laktanya a Bebel lak-

tanya, a Mária Terézia laktanya a Martinovics laktanya, a József főherceg laktanya a Lenin laktanya, a Vilmos főherceg laktanya az Engels laktanya, a Radetzky laktanya a Petőfi laktanya, a Lobkovitz herceg laktanya a Táncsics laktanya, az I. Ferdinánd laktanya a Liebknecht Károly laktanya, a Pálffy laktanya a Luxemburg Róza laktanya, a Ferenc József lovassági laktanya a Dózsa György laktanya, az Albrecht főherceg laktanya a Trockij laktanya, az Andrássy laktanya a Frankel Leó laktanya, a Nádasdy laktanya a Jaurès laktanya, a Hadik laktanya a Lassalle laktanya, a Laudon laktanya pedig a Mehring laktanya nevet kapta. A rendelet szerint a "régí fölkirásokat minden laktanyáról le kell szedni. Minden laktanyában emléktáblát kell elhelyezni az új név viselőinek méltatásával. A névadást ünnepséggel kell fölvatni[sic!]".² Áttekintve a rendeletben megállapított 15 új nevet, feltűnik az, hogy a külföldi és a magyar történelmi személyiségek aránya 10 : 5, azaz 2 : 1 a külföldiek javára: minden bizonnyal a Vörös Hadsereg internacionalista küldetését hangsúlyozó március 25-i rendeletnek megfelelően. Az 5 magyar: Dózsa, Martinovics, Táncsics, Petőfi és Frankel Leó alakját már a századforduló szociáldemokratái és többségüket a radikális polgári gondolkodók is tisztelték; e hagyományokat folytatva a Tanácsköztársaság is kiemelkedőként értékelte őket. A nemzetközi munkásmozgalom már 1918 előtt is elismert nagyjainak: Marxnak, Engelsnek, Lassalle-nak, Bebelnek és Jaurèsnek emlékét a Tanácsköztársaság természetesen megörökitette. E forradalmár-panteon 1919 elején bővült ki Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg és Franz Mehring alakjával. Két, még élő személyről is elneveztek laktanyát: természetesen Leninről, akit a világforradalom vezéralakjának tekintettek, valamint Trockijról; utóbbiról feltehetőleg azért, mert ő volt ekkoriban a hadügyi népbiztos és a Köztársas-

ság Forradalmi Katonai Tanácsának elnöke. Néhány esetben pedig, úgy tűnik, szándékosan az eltörölt nevet viselő történelmi alakkal valamilyen konkrétum által szembeállítható forradalmár nevét adták az adott laktanyának. A még 1918-ban megbukott rendszert megalapozó-jelképező Ferenc József nevet viselő laktanya a proletárdiktatúrát eszmeileg megalapozó-jelképező Marx nevet kapta /ezzel rokon eljárás, hogy május 1. alkalmából Marx egyik szobrát éppen a Ferenc József téren fogják majd felállítani, oda, ahová a soha el nem készült Ferenc József-szobrot szánták³/. A 18. században uralkodó Mária Terézia nevet viselő kaszánya a 18. század "intellektuelforradalmárjának", Martinovicsnak a nevét kapta; az 1848-1849-es szabadságküzdelmek leverésében nagy szerepet játszó Radetzky nevet viselő laktanya pedig a forradalom, a "világszabadság" e küzdelmekben elesett hőségének, Petőfi Sándornak a nevét. Figyelembe véve e laktanyák elhelyezkedését Budapest területén⁴, rögtön feltűnik: az Üllői uton egymás mellett lévő Ferenc József laktanya és József főherceg laktanya kapták a Marx laktanya és a Lenin laktanya elnevezéseket: ezzel is mintegy hangsúlyozva a két forradalmár "összetartozását" a Tanácsköztársaság, a világforradalom szellemiségében. Néhány laktanya nem kapott ekkor új nevet⁵, ám a hadügyi népbiztosság április 30-i rendeletében kinyilvánította: "A jelen idők szelleme szükségessé teszi, hogy a laktanyák eddigi elnevezései más - a nemzetközi szabadság- és munkásmozgalmakban - kimagasló egyéniségek neveivel cseréltessenek ki"⁶, ezzel is újabb átnevezésekre buzdítva.⁷

Szabó Ervin halálának féléves évfordulója kapcsán nem csak a Forradalmi Kormányzótanács hozott határozatokat és nem csak a Vörös Ujság Szabó Ervin-cikke jelent meg: március 28-i rendeletével a főváros népbiztossága elrendelte, hogy "mint már régeb-

ben tervbe vétetett, a fővárosi nyilvános könyvtár a budapesti könyvtárügy nagynevű szervezőjének emlékére Szabó Ervin Könyvtárnak neveztessék el."⁸

Szintén a főváros népbiztossága határozta meg több, a főváros tulajdonát képező közkórház új nevét április 2-án kelt rendeletében: e szerint a Szent Rókus kórház a Központi Közkórház, a Szent István kórház a Semmelweis Közkórház, a Szent László és Szent Gellért kórház a Járvány Közkórház, a Zita kórház a Balassa Közkórház, az Új Szent János kórház a Koch Róbert Közkórház, a Régi Szent János kórház a Széna Téri Közkórház, a Szent Margit kórház az Óbudai Közkórház nevet kapta; több kórház és rendelőintézet azonban még megőrizte régi nevét.⁹ A 7 átnevezésnél itt csak 3 esetben adták történelmi személy nevét az illető intézménynek; további 3 esetben a kórház helye /Központi, Széna Téri, Óbudai/, 1 esetben pedig szakmai profilja /Járvány/ nyomán kapta új nevét. Jellemző viszont az, hogy az eltörölt nevek viselői 7 esetben szentek, 1 esetben pedig egy királyné; ezekkel szemben a 3 új személynév viselői az orvostudomány kiemelkedő személyiségei voltak. A proletárdiktatura egyrészt vallás- és uralkodóellenes, másrészt a tudomány fontosságát hangsúlyozó, a tudomány történetének nagyjait kiemelkedő személyiségekként értékelő szemléletének jegyében végzett átnevezések itt félreérthetetlenül azt sugallták: ne a vallástól, a szentek segítségétől vagy a földi hatalmasságoktól, hanem a tudománytól remélik gyógyulásukat a betegek!¹⁰

Munkásegyletek létesítéséről már március végén rendeletet hozott a Forradalmi Kormányzótanács; ekkori tudósítás szerint az első még csak Marx nevét viselte volna.¹¹ A Közoktatásügyi Népbiztosság május elejére szervezte meg a Marx-Engels Munkásegyletet, amely május 3-án nyílt meg.¹² Marx és Engels nevének e-

gyütt szerepeltetése a munkásegyetem nevében /és nem pl. Marxé és Leniné/ a munkásmozgalom tudósai, a tudományos szocializmus megalapítói előtti tisztelgés volt.

Május folyamán került sor a Tanácsköztársaság idején történt két, politikai jellegű helységnév-változtatásra.¹³ A Vörös Újság tudósítása szerint "Erzsébetfalva proletársága május 1-jén tartott népgyűlésén egyhangulag elhatározta, hogy Erzsébetfalvát Leninvárosnak nevezik el."¹⁴ A Belügyi Népbiztosság az Erzsébetfalvi Tanácshoz intézett, május 9-én kelt átiratában jóváhagyta a névváltoztatást.¹⁵ /A postai politikai megbízott pedig június 9-i határozatával "'Erzsébetfalva 1." posta-, táviró- és távbeszélő, valamint "Erzsébetfalva 2." posta- és távbeszélőhivatal nevét a község új elnevezéséhez képest "Leninváros 1.", illetve "Leninváros 2."-re" változtatta meg.¹⁶ - Soroksárpéterin még április közepén határozta el a Munkás- és Földműves-tanács a község önállósulását Soroksártól és azt, hogy az új települést Marxfalvának nevezzék el.¹⁷ A Belügyi Népbiztosság május 28-án kelt határozatában Gyál és Vecsés községek határai egy részének Soroksárpéteréhez csatolásával alakította ki az új települést, s egyben hozzájárult a névváltoztatáshoz.¹⁸

Kiemelkedőnek tekintett történelmi személyiséget nem csak intézmény- vagy helységnév adományozásával méltattak, hanem egy hajó ujrakeresztelésével is. /Egy hajó ti. nem csak akkor kaphat nevet, amikor először bocsátják vízre, hanem elsüllyedése, majd kiemelése és helyrehozatala után is általában új nevet adnak neki; jelen esetben ebben a politikai rendszerváltás diktálta szempontok is közrejátszottak.¹⁹ / Az Újvidék nevű monitort elsüllyedése után kiemelték, az óbudai hajógyárban felujtították s ezután Marx monitornak nevezték el. Szántó Béla, hadügyi népbiztos július 13-án, a hajó ünnepélyes vízre bocsátásakor tartott beszé-

dében kijelentette: "Ez a monitor, amelyet a forradalmi kormányzótanács nevében Marx monitornak neveztek el, hivatott arra, hogy a proletariátus ügyét szolgálja a vizen."²⁰ A Hadügyi Népbiztosság július 18-i rendelete erősítette meg, hogy a "forradalmi kormányzótanács rendeletére az eddig "Ujvidék" nevű monitor ezentul "Marx"-nak nevezendő."²¹

A budapesti utcák és terek neveinek a proletárdiktatura szellemében történő megváltoztatásával a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács 80-as Intézőbizottságának június 5-i ülése foglalkozott. Ágoston Péter megállapította: a vezetőség "a proletárdiktatura harmadik hónapjában szomorúan érzi azt, hogy még mindig szerepelnek elnevezések, amelyek a mult időkből, bevallhatjuk őszintén, gyűlöletesek előttünk." Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a tömeges névváltoztatás megnehezítené a tájékozódást a városban, valamint igen költséges lenne. Azt javasolta, hogy az egyes kerületek tegyenek javaslatot a központi intézőbizottság elnökségének a legfontosabb névváltoztatásokra, s ezután, csak fokozatosan, a többire. "Hogy példát mondjak, nem akarom a VI. kerületnek azt mondani, hogy az Andrássy utat kereszteljük el Marx utnak, de ha megtennők és a közönség hozzászólt, hogy az Marx ut, akkor mehetünk tovább és megint néhány utcát hasonlóképpen át lehet keresztelni. De, hogy mégis egység legyen és ne legyen minden kerületben egy Marx, egy Lenin, egy Bebel vagy esetleg másféle utca", a beérkező javaslatokat összesítik és az intézőbizottság fogja meghozni a végső döntést. Ágoston javaslatát a jelenlévők elfogadták. Fáber Oszkár felvetette, hogy "ezeket a személyi kultuszhoz fűződő elnevezéseket mind ki lehetne küszöbölni", ha az utcákat számokkal jelölnék meg. Ezt az indítványt is elfogadták és átadták az elnökségnek azzal, hogy a következő ülésen terjesszen elő erre vonatkozó javaslatot.²²

Ám a névváltoztatásokra végül is nem került sor.²³

Mindezeket összegezve megállapíthatjuk, hogy a kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek emlékének megőrzése azáltal, hogy intézményeket, helységeket vagy akár monitort neveznek el róluk - és ezzel párhuzamosan az, hogy a bukott rendszer által névadományozásokkal méltatott történelmi alakok nevét eltávolítják -, jelen volt a Magyarországi Tanácsköztársaságban is /a budapesti utcák és terek átnevezését pedig nyilvánvalóan csak a rendelkezésre álló idő rövidsége akadályozta meg/. A névadományozások történhetek úgy, hogy már korábban is meglévő intézményeket, helységeket, monitort kereszteltek át új névre, s úgy is, hogy újonnan létrehozott intézményt, pl. a munkásegyetemet nevezték el kiemelkedőnek tekintett történelmi személyiségekről. A kezdeményezés kiindulhatott a központtól, mint a laktanyák vagy a kórházak esetében, de, mint Leninváros és Marxfalva esete mutatja, volt rá példa, hogy az alulról jövő kezdeményezéseket a legfelsőbb fórum hagyta jóvá, így mintegy a magáénak is elismerve azokat. Figyelemre méltó az is, hogy az intézmények névadományozásainál az új névsorozatok jellege kapcsolódott az intézmények funkciójához: a világforradalom katonáinak laktanyáit a forradalmak kiemelkedő alakjairól, a kórházakat az orvostudomány nagyjairól, a munkásegyetemet Marxról és Engelsről nevezték el: összhangban azokkal a szellemi-politikai tendenciákkal, amelyek a fentiekben ismertetett-elemzett, nyomtatásban kiadott anyagokban is érvényesültek.

3.6. Történelmi személyiségek elutasítása és méltatása képzőművészeti alkotásokban

Akárcsak a történelemtanításban vagy a kaszárnnyák és a kórházak átnevezésénél, a kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek képzőművészeti alkotásokban történő megörökítésénél is nagy szerepet kapott a korábbi évtizedekben emlékművekkel, festményeken méltatott alakok ábrázolásainak eltávolítása és ezzel párhuzamosan az új rendszer által megörökítendőnek ítélt alakok szobrainak, képeinek elkészíttetése. Az alábbiakban e két, vagy talán pontosabban kettős jelenséget párhuzamosan, nagyobb tárgykörök /szobrok, képek - ide sorolva az emléktáblákat és a történelmi személyiségeket ábrázoló bélyegeket is -, plakettek/ szerint csoportosítva, ugyanakkor lehetőleg az intézkedések időbeli sorrendjének megfelelően fogom bemutatni.

Már a Forradalmi Kormányzótanács március 25-i ülésén Kunfi ismertette azt a felvetést, mely szerint "a fővárosban a reakciós szimbólumu szobrokat távolítsák el", ám Vántus Károly ellenző felszólalása után a Kormányzótanács úgy határozott, hogy nem intézkedik a szobrok ügyében.¹ Ám április elején, Szamuely Tibor kívánságára Lukács György szóbeli utasítást adott a millenniumi emlékmű 5 királyszobrának eltávolítására.² I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és Ferenc József szobrának³ az az oszlopsorból történt leszerelése ügyében 1920-1921 során lefolytatott nyomozás, a budapesti királyi főügyész jelentése szerint, megállapította, hogy "a szobrok ledöntését Lukács György un. népbiztos rendelte el, s ennek rendelete folytán dr. Pogány Kálmán intézkedett Ferenczy Béni szobrászművész útján a szobrok levétele iránt, aki viszont egy rézöntőt bízott meg a szobrok szakszerű levételével. Ferenc József szobrát elszállítása előtt ismeretlen tettesek széjjeltörték, a többi szobrot az ércközpont-

ba vitték, ahol jelenleg is megvannak."⁴ A Vörös Ujság április 8-i számának közleménye pedig kilátásba helyezte: "Ezt az emlékművet, mely a proletáröntudatot éppugy sérti, mint a jó ízlést legközelebb teljesen eltávolítják vagy átalakítják."⁵ /Ez utóbira - mint látni fogjuk - a május elsejei ünnepség dekorációinak megalkotásakor kerül majd sor./ A Művészeti és Muzeumi Direktórium pedig több szobor eltávolítását tervezte: mindenekeelőtt a millenniumi emlékművet és a Rudolf-szobrot szándékoztak lebontani.⁶

A millenniumi emlékmű királyszobrainak eltávolításával egy időben a Forradalmi Kormányzótanács intézkedéseket tett a május elsejei ünnepség megszervezése ügyében. A budapesti ünnepség rendezői munkálataival Szamuely Tibort bízták meg, aki azonnal hozzákezdett az ünnepség előkészítéséhez és megalakította azokat a bizottságokat, amelyeknek május elseje alkalmából a város feldiszipítését, a felvonulást és a szórakoztató rendezvényeket kellett megszervezniük.⁷ A Vörös Ujság április 18-i számának cikke úgy értékelte az 1919-es május elsejét, mint "a fiatal magyar tanácsköztársaság első hivatalos ünnepségé"-t, továbbá: "mi a nemzetközi proletártestvériség ünnepének tekintjük a május elsejét és ehhez mértén ünnepeljük."⁸ Budapest ünnepi feldiszipítésénél számos, a letűnt rendszerek által kiemelkedőnek tekintett történelmi személyiség szobrát letakarták, ugyanakkor - ha egyelőre csak gipszből kiformálva - felállították azok szobrai, akiket a proletárdiktatura saját hőseiként ismert el. Az elképzelések kivitelezésében Szamuelyt minden bizonnyal befolyásolták az 1918-as szovjet-oroszországi ünnepségek és emlékműállítások tapasztalatai.⁹ Az előzetes elgondolásokról Szamuely így nyilatkozott a Fáklya április 20-i számában: "Mindenekeelőtt el fogjuk tüntetni városunknak összes régi rossz szobrai."

A Körönd négy idétlen szobra helyett négy nagy szoborcsoportot létesítünk". A millenniumi emlékművön "elhelyezve volt csunya szobrok helyett ebből az oszlopcsarnokból a munka allegorikus szobra fog alakulni. Az obeliszk előtt pedig felállítjuk Marx Károlynak nyolc méter magas szobrát. [...] A városban több helyen valamivel kisebb, ötméteres méretben ugyancsak felállítjuk Marx Károlynak, továbbá Leninnek, Szabó Ervinnek, Liebknecht Károlynak és Engels Frigyesnek szobrait. [...] Az Országház téren Andrássy szobra el fog tűnni".¹⁰

Az ünnepség szobrászati, építészeti és festészeti előkészítő diszítési munkálatait Biró Mihály vezette, a dekoráció egyes elemeinek megalkotását pedig nagyszámu művész végezte.¹¹ A készülő emlékművekről több napilap április 27-i számában a következő hiradás jelent meg: május elsejére "elkészül a Vérmező közepére tervezett hatalmas szarkofág, amely az ott kivégzett Martinovics Ignác, továbbá Dózsa György, Liebknecht és Luxemburg Róza, a proletariátus mártirjainak emlékét szolgálja. Az emlékmű két emelet magas, negyven méter hosszú és harminc méter széles, négy sarkán négy hatalmas áldozókehely és az egész szarkofág vörös drapériával van bevonva."¹² Április 30-i keltezéssel, május 1-jén pedig közzétették a Forradalmi Kormányzótanács LXXX. rendeletét, mely szerint "A Magyarországi Tanácsköztársaság május 1-jét, a világ forradalmi proletariátusa nemzetközi egységének emléknapiját, a proletárállam ünnepévé avatja."¹³

A fővárosi ünnepség végül is elkészült diszítését, összességében, a Vörös Ujság május 3-i számában megjelent tudósítás így méltatta: "A város diszítése azt mutatta, hogy az a "hivatalos" ünnepélyrendezés méltó tud lenni a nap jelentőségének monumentalitásához. Vörös mezt öltött az egész város és mindenfelé művészi vörös zászlódiszkek, diadalkapuk, artisztikus emelvények, festői al-

kötések, allegorikus képek és a szocializmus nagyjainak szobrai jelezték a tiszteletet és áhitatot, amellyel e proletárváros vezetőisége és népe a szabadságünnepre felkészült."¹⁴ Ezek után - a lapok beszámolóí és a fennmaradt fényképek segítségével - kíséreltem meg áttekinteni: kik voltak azok a történelmi személyiségek, akiknek emlékművét eltakarták, és kik voltak azok, akiknek szobrot, illetve szobrokat emeltek, arcképét kiállították, akik személyét felirat méltatta.¹⁵

Budán, a Vérmezőn felállították a hatalmas, kétszintes vörös szarkofágot, "Martinovics" felirattal, négy oldalán lépcsőzetes emelvényekkel a szónokok részére /ugyanakkor az előzetes koncepcióval szemben a szarkofágon nem voltak áldozókelyhek/.¹⁶ A Vérmező bejáratánál Lenin szobrát állították fel. - A Lánchíd budai hídfőjének feljárójánál hatalmas vörös paravánokat építettek: a bal oldali drapériára Engels arcképét helyezték el, fölötte az "Éljen Lenin, a világforradalmi proletariátus vezére" felirat huzódott, a jobb oldalin Marx képe és a "Magyarországi Tanácsköztársaság" felirat szerepelt.¹⁷ - A Gellért-hegyen Szent Gellért szobrát sárga- és vörösszinű oszlop fedte be és a mögötte álló oszlopsort is vörös drapéria takarta el.¹⁸ Alatta, a vizesnél, annak alsó részét eltakaró, hatalmas allegorikus képet helyeztek el, "Dolgozzatok és tiétek a Paradicsom" felirattal. Az ábrázoláson kalapácsos munkás, egy asszony és gyerekek vonulnak egy idilli táj felé, melyben egy nagy fa alatt /a Tudás Fája alatt?/ szakállas, olvasó figura /Marx?/ látható. A kép bal oldalán meztelen férfialak áll, kezében lángpallossal; a jobb oldalon pedig egy másik, lángpallosos meztelen férfialak sujt le a pénzeszsákkal menekülő burzsoá figurájára.¹⁹ A letakart Szent Gellért-szoborból és e képből álló kompozíció egyértelműen azt sugallja: ne az égiektől, a szentektől várjátok a boldogságot,

a Paradicsomot, hanem magatok szerezzétek meg munkával, tanulás-
sal és - a Tanácsköztársaság elleni intervenció idején, a két
férfialaknak a kép előterében való elhelyezésével is hangsúlyoz-
va -, szükség esetén, fegyveres harccal is. Ugyanakkor sajátos
megoldás, hogy az ateista propaganda jegyében is elkészített áb-
rázolás a keresztény vallásosság elemeit is felhasználja: már a
feliratban a "Paradicsom" kifejezést, a paradicsomi tájat, benne
a fával, a lángpallosos férfialakokat - azonban talán éppen ezek
evilágiságát hangsúlyozva akarja még határozottabbá tenni a fel-
hívást.

Pesten, a Kigyó téren vörös földgömbökkel diszitett hatalmas
diadalkapuk fedték be Werbőczy és Pázmány szobrát. A Ferenciek
terén Lenin és Karl Liebknecht szobrát állították fel. - A Pető-
fi téren álló, még 1882-ben leleplezett Petőfi-szoborhoz - ahol
a századfordulótól a szociáldemokraták is évenként tartottak gyü-
léseket március 15. alkalmából - ekkor vörös drapériával össze-
kapcsolt 8 rudból álló félkörívet állítottak fel, a rudak végén
egy-egy ötágú csillaggal /a szobor előtt egy rud végére kicsi,
szöveges táblát helyeztek, ennek feliratát azonban nem tudtam
kibetűzni/.²⁰ A szoborhoz kapcsolódó hagyományokat és az ünnep-
ség ~~alkalmából~~^{tekintetbe} eltakart emlékműveket ~~figyelemreméltó~~ véve igen figye-
lemreméltó az eset: a még a letűnt rendszer idején emelt, de az
új rendszer által is kiemelkedőként tisztelt történelmi személyi-
ség emlékművének ilyen feldiszitásával a Tanácsköztársaság mint-
egy "átemelte" Petőfi alakját a diktatura előtti korszak pante-
onjából a sajátjába. - A Ferenc József téren, szemben a Lánchíd
pesti hídfőjével, éppen arra a helyre, ahol 1867-ben Ferenc Jó-
zsef magyar királlyá koronázása alkalmából a koronázási dombot
építették²¹, s ahová a későbbiekben az uralkodó lovasszobrát
szándékoztak elhelyezni²², vörös drapériás, "Marx" feliratu e-

melvényre, két óegyiptomi stilusu oszlop²³ közé állították fel a tudós-forradalmár egészalakos szobrát, a hely kiválasztásával is hangsúlyozva jelentőségét: amint Ferenc József alakja- emléke a letűnt rendszert, úgy Marxé a proletárdiktaturát jelképezte. - Az Országház téren Andrassy lovasszobrát görög stilusu, "Dicsőség a munkának!" feliratu építménnyel fedték le. - A Parlament főkapuját Dózsa György mellszobra diszította; délutáni leleplezésekör a székely szovjet képviselője méltatta az "első székely népföradalmár" alakját.²⁴ - A Deák téren a "nemzeti áldozatkészség szobrának" helyére hatalmas vörös tribünt emeltek, közepén szimbolikus festmény jelképezte a forradalmat, két oldalán Lenin és Szabó Ervin szobrát helyezték el. - A Deák téri halcsarnok vörös drapériával bevont épülete előtt is Lenin szobra állt. - A Fürdő utca Andrassy uti torkolatánál hatalmas diadalivet emeltek: bal oldalára Karl Liebknecht mellszobrát helyezték, fölötte "A vöröskatona nem proletártestvérei, hanem a nemzetközi tőke ellen harcol" felirat állt, a jobb oldalon pedig, Engels mellszobra felett "Pusztítsátok el a tőkét, hogy romjain felépíthessük a világ nemzetközi kommunista társadalmát" felhívás volt olvasható. - A Köröndön Zrinyi Miklós, Bethlen Gábor, Bocskai István és Pálffy János szobrát hatalmas vörös földgömbök fedték be: a letűnt rendszer által kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek: fejedelmek és hadvezérek emlékműveinek vörös földgömbökkel való eltakarása a hagyományos nemzetfelfogást elutasítva a proletárforradalom internacionalizmusát volt hivatott kifejezni.

Természetesen átalakították a millenniumi emlékművet is: a honfoglaló ^{Árpád} ~~szobrára~~ és az oszlopra, amelyen ~~Gábor~~ Gáboriel arkangyal szobra áll, hatalmas vörös emelvényt és egy abból kiemelkedő vörös obeliszket építettek rá s vörös drapériával ta-

karták le az emlékmű két negyedkörívét is. A honfoglaló ^{Árpád} ~~szobra~~ szobrát eltakaró emelvényre Marx hatalmas, egészalakos szobra került, balján egy bányamunkással, jobbján pedig egy vasmunkással. Mind a két negyedkörív drapériáján a "Világ proletárjai egyesüljetek!" felirat állt, a bal oldali negyedkörív végét lezáró drapéria-felületen az ipari munkásságot ábrázoló képet helyeztek el "Városi proletariátus" felirattal, míg a jobb oldali negyedkörív végére a szegényparasztságot bemutató kép került "Földmivesszegénység" aláírással.²⁵ Marx kiemelt megbecsülését mutatja, hogy a letűnt rendszer legfontosabb emlékművének központi helyére, ~~ahol a szegényparasztság emlékműve állt~~ s éppen Árpádra az ő szobrát állították, azt kifejezendő: Árpád ~~szobra~~ a letűnt rendszer /sőt: rendszerek/ alapjait teremtette meg - Marx és a proletariátus viszont az új rendszer: egy új, jobb világ alapjait rakták, illetve rakják le. Marxhoz kapcsolódott az ünnepség - és talán az egész, a világforradalomra építő Magyarországi Tanácsköztársaság - legfontosabb jelszava, a Kommunista Kiáltvány záró felhívása, amely mindkét negyedköríven külön-külön ott szerepelt. A kompozíció egésze a Marx tanításai jegyében egységessé forró világproletariátus egészét is hivatott volt megjeleníteni: Marxnak az emlékmű központi helyén felállított szobrával, a két munkásszoborral, továbbá az ipari munkásság és a földmivesszegénység azonos méretű és azonos módon elhelyezett ábrázolásaival. Ám a kompozícióban az ipari munkásság szerepe jóval nagyobb hangsúlyt kapott, mint a szegényparasztsagé: az egyik képen kívül a Marx mellett álló figurák is az ipari proletariátust jelenítették meg; a földmivesszegénységet csak egy kép ábrázolta.²⁶

A városligeti tó két partján - az egyik oldalon a Vajdahunyad várára erősítve - Marx nevét hirdették hatalmas vörös betűk.²⁷

Az Iparcsarnok előtt Lenin, Engels, Marx és Szabó Ervin szobra állt; Lenin alakjához kapcsolódott az Iparcsarnok homlokzatán olvasható felirat: "Éljen Lenin, a világforradalmi proletariátusának vezére".²⁸ - A Keleti pályaudvar előtt Baross Gábor szobrát hatalmas vörös oszlop borította, rajta "Világ proletárjai egyesüljetek" felirattal, tetején a város belső részei felé fordított vörös csillaggal.

A Margitsziget ünnepi dekorációi között elhelyeztek egy Jaurès-empléktáblát is.²⁹

"Áhítatos tömegek állták körül csütörtökön [május 1.] Marx, Engels, Lassalle, Lenin szobrait. Mulandó a szobor, össze lehet törni, be lehet olvasztani, deszkák rácsával lehet elzárni, de örökkévaló a hűség a tömegek lelkében a szocializmus nagy mesterei, a világforradalom vezérei és az ő tanításaik iránt" - írta, a kivánt hatást sugallva, május 3-i számában a Népszava.³⁰ Ugyanakkor az, hogy e szöveg említ Lassalle-szobrot is, én azonban az általam átnézett anyagokban nem találtam ezt, figyelmeztet arra: a fentiekben bemutatott szobor-, kép- és felirat-sorozat korántsem teljes. Kérdés az is, hogy mi történt azon történelmi személyiségek már meglévő szobraival, akik alakját a Tanácsköztársaságnak nem kellett okvetlenül elutasítani: így pl. a Ferenc József téri Széchenyi-szoborral vagy a Nemzeti Múzeum előtt álló Arany János-emplékművel?! Mindazonáltal a fenti összeállítás nyomán is levonható néhány összefoglaló következtetés /annál is inkább, mert az előzetes tervekkel összevetve, úgy látszik, a dekoráció elkészítésekor Szamuelynek és munkatársainak igen sokat sikerült megvalósítaniuk a történelmi személyiségek ábrázolásaival kapcsolatos elgondolásaikból/. Az ünnepségre eltakarták a proletárdiktatura által elutasított történelmi alakok szobrait, elsősorban az egyházi és világi főméltóságokéit:

Szent Gellértét, Werbőczyét, Pázmányét, Andrássyét, Zrinyi Miklósét, Bethlen Gáborét, Bocskai Istvánét, Pálffy Jánosét, a millenniumi emlékmű alakjait, köztük a honfoglaló ^{Árpád} ~~magyarok~~, továbbá Baross Gáborét. Egy példát ismerek arra az eljárásra, hogy a letűnt rendszerben emelt szobor az új rendszerben történő feldiszítésével mintegy a sajátjának tekintette az ábrázolt történelmi személyiséget a Tanácsköztársaság: ez történt Petőfi, illetve szobra esetében. Egyértelműen kiderült az is, hogy a Tanácsköztársaság kiket tekint elődeinek, s kiknek az alakját örökíti meg - adott esetben, a fényképek alapján úgy tűnik, egy minta nyomán több - szoborral³¹, képekkel, feliratokkal. /Ezen méltatások összesítését megnehezíti viszont az, hogy különböző típusu megörökítésekről van szó: egészalakos szobrokról és mell-szobrokról, képekről és feliratokról, amelyek esetében azt is figyelembe kell venni, hogy hol helyezték el őket! /Az általam eddig elemzett anyagokból az derül ki, hogy valamilyen módon Martinovics, Lenin, Marx, Engels, Karl Liebknecht, Szabó Ervin, Dózsa, Jaurès, valamint Petőfi alakját méltatták a diszítésekben, természetesen ezen belül is hangsúlyozottan /Marxot /akinek két egészalakos szobrát a Ferenc József-szobor helyére és a letakart millenniumi emlékműre állították/ és a világforradalom vezetőjét, Lenint.³²

Bár, legalábbis tudomásom szerint, szobrát a május elsejei ünnepség alkalmából nem állították fel, az Ady-szobor és -emlékmű-muzeum létrehozása ügyében még a polgári demokratikus forradalom idején tett kezdeményezéseket a proletárdiktatura folytatta. A Közoktatásügyi Népbiztosság a Fáklyában április 29-én közzétett, majd többször megismételt felhívása szerint a "Forradalmi Kormányzótanács elhatározta, hogy az Ady Endre-szoborra való gyűjtés folytatását, valamint az Ady Endre-muzeum felállítását a

szovjetállam feladatának tekinti." A felhívás utasítja mindazon szervezeteket és magánszemélyeket, akik e célból gyűjtést rendeztek, hogy az összeget záros határidőn belül fizessék be a Közoktatásügyi Népbiztosság pénztárába. Az adakozók névjegyzéke és a gyűjtést rendezők címe pedig egyidejűleg megküldendő a szoborakció és a muzeum ügyében illetékes Steinfeld Nándornak. "A jövőben Ady Endre-szoborra való gyűjtések, valamint az alap javára való előadások rendezése csakis Steinfeld Nándor elvtárs előzetes hozzájárulásával szabad": a kurziválás által is hangsúlyozott befejezés³³ pedig egyértelműen mutatja azt a törekvést, hogy a diktatura - ismervén az Ady-kultusz erejét, illetve a benne rejlő politikai lehetőségeket - kisajátítsa a költőt, biztosítsa a Tanácsköztársaság mindenkori igényei szerinti Ady-kép kialakítását, illetve lehetetlenné tegye, vagy legalábbis megnehezítse a rendszer felfogásától határozottan eltérő Ady-értelmezések és az ezek kapcsán esetleg kifejezésre jutó politikai nézetek térnyerését. - A szoborra való gyűjtést elősegítendő, a Pénzügyi Népbiztosság június 1-jén megjelent rendelete pedig arról intézkedett, hogy az Ady Endre-szoboralap javára korlátlanul lehessen pénzt átutalni; ezáltal az ilyen átutalások nem esnek a Forradalmi Kormányzótanácsnak a folyószámlákról és a betétekről történő pénzfelvételt korlátozó rendeletének hatálya alá.³⁴ Ám az Ady-szobor felállítása terv maradt³⁵, s nincs tudomásom arról, hogy elkészült /vagy fennmaradt/ volna az az Engels-szobor, amelyen Ruff András szobrász a Művészeti és Muzeumi Direktórium megbízásából dolgozott³⁶, vagy Tury Jobbágy Miklós Jaurès-mellszobra, amelyet a Közoktatásügyi Népbiztosság propaganda-ügyosztályának megbízásából ugyane direktórium rendelt meg a művésztől.³⁷

A letűnt rendszerek által kiemelkedőeknek tekintett történelmi

személyiségek ábrázolásainak eltávolítására és az új rendszer által méltatottak képeinek, szobrainak elhelyezésére természetesen az oktatási intézményekben is sor került. A Budapesti Munkás- és Katonatanács közoktatási ügyosztálya már április 10-i dátummal a következő rendeletet adta ki valamennyi iskola és kisdédóvó vezetőjének: "Az iskolákban kifüggesztett és királyokat, hivatali előljárókat ábrázoló, vallásos tárgyú és célzatu képek és szobrok azonnal raktárba helyezendők. [...] Csak azok képeit lássa festve vagy kifaragva az ifjúság, akik a tudományban és művészetben kitűntek, akik az emberiséget előbbrevitték, akiknek agya a proletárságért izzott és szíve az elnyomottakért dobogott." A szöveg kilátásba helyezte: az illetékesek rendelkezni fognak az iskolák diszitéséről³⁸, ám ilyen rendeletről nincs tudomásom. A tendenciákat azonban az idézett szöveg is világosan mutatja: a letűnt rendszerek által tisztelt világi és egyházi méltóságok, szentek ábrázolásainak helyére a tudomány, a művészet és a proletárforradalom nagyjainak ábrázolásai kerüljenek! Figyelemre méltó, hogy - feltehetően az intézmények oktatási funkciója miatt - a méltatandók felsorolásában elsőnek a tudósok, majd a művészek szerepelnek; a proletár-, illetve a politikai forradalmárok csak ezek után következnek. Junius 7-én a Szellemi Termékek Országos Tanácsa elrendelte, hogy valamennyi tanintézetet lássák el Marx és Engels arcképével³⁹ - vagyis az oktatási intézményeket a tudományos szocializmus megalapítóinak portréjával. /Jellemző, hogy ugyanez a párosítás jelent meg a munkásegyletem elnevezésében!/

Hasonló folyamat játszódott le a laktanyákban is. A Közoktatásügyi Népbiztosság illetékesének volt a feladata - Pór Bertalan visszaemlékezése szerint - "a kaszárnyák megtisztítása az ott felgyülemllett, művészeti szempontból értéktelen, a Habsburgok és

Hasonló folyamat játszódott le a laktanyákban is. A Közoktatásügyi Népbiztosság illetékesének volt a feladata - Pór Bertalan visszaemlékezése szerint - "a kaszárnyák megtisztítása az ott felgyülemllett, művészeti szempontból értéktelen, a Habsburgok és

mások személyét propagáló képektől. Ezeket a "festményeket", mint nyersanyagokat adtuk át a művészeknek, a vászon volt és még a keret, az egyedüli érték bennük."⁴⁰ Arra pedig, hogy az átnevezett laktanyákban "emléktáblát kell elhelyezni az új név viselőinek méltatásával, s azt ünnepéllyel kell felavatni, már Rogány József, hadügyi népbiztos március 27-i rendelete utasított.⁴¹ A Frankel Leó laktanyában május 18-án - a fentiekben említett ünnepség⁴² keretében - leplezték le a névadó emléktábláját, melynek rövid szövege így méltatta a forradalmárt: "Ő volt az, aki az 1870-71-ki veszített háború után a francia kommun vezető, a francia kormány minisztere volt.

Életét, nagy tehetségét a proletárok felszabadulásáért a népjog küzdelmében töltötte el. - Magyar hon szülte, francia föld takarja hamvait: emléke élni fog!"⁴³ A kommunista Frankel-értékelésekkel mutat rokonságot az, hogy az emléktábla szövege, nem említve a forradalmár magyarországi tevékenységét, már a méltatás első mondatában, tevékenységének egyetlen konkrétumaként a kommunben betöltött tisztségét említi, ezzel beállítva őt a Tanácsköztársaság elődei közé. /Ezt erősíti az 1870-1871-es "vesztett háború" említése is, amely rejtett utalás lehet a veszített világháborúra, így is párhuzamot teremtve a párizsi és a magyar kommun között./

A Marx laktanyában június 16-án, Szántó Béla, hadügyi népbiztos jelenlétében leplezték le a névadó emléktábláját.⁴⁴ Az emléktáblán legfelül a "Világ proletárjai egyesüljetek!" felhívás olvasható, alatta kör alapon Marx portréja látható, ez alatt pedig a rövid, elsősorban a proletárforradalom győzelmére /ugyanakkor mint Marx tanításainak megvalósulására/ utaló sorok:

"Marx Laktanya

A győzelmes proletárforradalom emlékére.

Budapest 1919. évi március hó 21-én.", legalul pedig, szer-

ző, cím vagy legalább az idézés valamiféle feltüntetése nélkül a következő két sor olvasható: "Vagy elpusztulunk mind az utolsó szálig,/ Vagy ez a mi hitünk valóságra válik".⁴⁵ Ez a két sor azonban átirás /s nyilván ez volt az oka annak, hogy sem a szerzőt, sem az eredeti szöveget nem említették, noha Ady idézése önmagában nem lett volna ellentétes a Tanácsköztársaság hivatalos szemléletével/, mégpedig Ady Fölszállott a páva című verse 5. szakaszának átirása: merthogy ott az 1. sor a következő: "Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálig ". S míg Kunfi, kormánya eltökéltségét szemléltetendő, még pontosan idézhette e sorokat Ady temetésén mondott beszédében⁴⁶, a proletárdiktatura idején - kiváltképpen egy laktanya emléktábláján - ez a Tanácsköztársaság rendszere egészének megkérdőjelezését jelenthette volna. Az eredeti Ady-szöveg átirása a "mind az utolsó" fordulat beiktatásával, továbbá az "elveszünk"-höz képest a halálra konkrétabban utaló "elpusztulunk" kifejezés alkalmazásával a versben felvetett kételyekkel szemben ~~szembesítve~~ egyértelműen a forradalom érdekében az elszántságot, a halálraszántságot sugallja - ami persze egy laktanyában elhelyezett emléktáblánál magától értetődő...

A Tanácsköztársaság által nemkívánatosnak minősített történelmi személyiség-ábrázolások közé tartoztak az Országház képviselőházának üléstermében az elnöki emelvény két oldalán látható, Vajda Zsigmond által készített freskók is. Egy 1910-es leírást idézve: az elnöki emelvénytől balra lévő képen "az 1848-ik évi pozsonyi országgyűlésnek az a jelenete van megörökítve, midőn hazánk rajongásig szeretett palatinusának, József nádornak fia: István főherceg, utolsó nádorunk, az elnöki dobogón állva, felolvassa királyi leiratot. Körülötte az első független magyar felelős minisztérium tagjai láthatók, és pedig a főherceg jobbján

Batthyány Lajos gróf miniszterelnök", Széchenyi István, Eötvös József, Esterházy Pál, valamint a felsőtábla tagjai, élükön Andrássy Gyulával; a főherceg balján pedig Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Deák Ferenc, Klauzál Gábor, Mészáros Lázár és az alsótábla tagjai. Az elnöki emelvénytől jobbra lévő freskó pedig "az 1867. június 8-iki koronázást ábrázolja, abban a pillanatban, mikor Simor János, Magyarország hercegprímása és Andrássy Gyula gróf, miniszterelnök Szent István koronáját I. Ferenc József királyunk fejére teszik. A kép jobb oldalán a magyar püspöki kar áldást osztó csoportja látszik, míg a képnek a bal oldalán, egészen a háttérben felállított trónon boldog emlékezetű Erzsébet királynénk ül, körülvéve a koronázási jelvényeket tartó világi főuraktól."⁴⁷ /A képek politikai tartalma a dualizmus korában kapcsolódott az alattuk ülő pártokhoz: az ellenzék a bal oldalon, az elnök jobbán és középen pedig a kormánypárti képviselők ültek.⁴⁸ - A pártkongresszusra és a Tanácsok Országos Gyűlésére az épület gondnoka a termet "a proletárállam szellemének megfelelően feldiszitette". A két freskó eltakarására Faragó Géza és Székely Andor festőművészek két, egyenként 5x2 méteres, munkásfelvonulást ábrázoló képét használta fel⁴⁹, amelyeket utóbb a két művész felajánlott megvételre. A gondnok az ügyet felterjesztette a Közoktatásügyi Népbiztossághoz, javasolva, hogy a képeket vásárolják meg, s indoklásul azt hozta fel: "az Országos Intéző Bizottság ugyanebben a teremben tartja üléseit, nemkülönben itt szoktak felolvasásokat, szakelőadásokat tartani népbiztos elvtársaink különféle proletár egyesüléseknek. Lehetetlen helyzet állna tehát elő azon esetben, ha e művészek a tulajdonukat képező festményeket elvitetnék s az ülésterem legszembeszökőbb falfelületén a proletárszellemmel ellentétben álló koronázási és törvényt szentesítési mozzanatokra utaló képek szerepelnének."⁵⁰ Lu-

kács György a Forradalmi Kormányzótanács Elnökségéhez intézett július 21-i átiratában nem javasolta ugyan e képek megvételét, ám kijelentette: "Egészen természetes azonban, hogy azok a képek, amelyek ezt az üléstermet eddig diszitették, ott nem maradhatnak, úgyhogy a teremnek egészen új művészi diszitéséről kell gondoskodnunk." E tárgyban már pályázatra hívta fel a legkiválóbb magyar festőművészeket. S ha a két művész elszállítaná képeit az ülésteremből, Lukács kérte az Elnökséget: "gondoskodjék arról, hogy a terem diszitésére szánt eredeti festmények megfelelő módon ideiglenesen elfödessenek."⁵¹

Míg az ülésterem végleges diszitésének kialakítására nem maradt már idő, megvalósult Váradi András bélyegkereskedő, filatelistája, a Bélyeg Hírek szerkesztője, a Magyar Bélyeggyűjtők Szervezete direktóriumának tagjának illetékes személyekkel folytatott tárgyalásai után kialakított azon javaslata, amelyet Robitsek Rálhoz, a posta-vezérigazgatóság politikai biztosához intézett beadványában fejtett ki. Az április 24-én kelt beadvány - Váradi kifejezésével - "kommün-bélyegsor" kibocsátását javasolta, s megfogalmazta azt az elképzelést, hogy "az új bélyegek jellegzetesen kifejezésre juttassák új világunk, forradalmunk eszményeit. A kommün-bélyegsor kis értékei Marx Károly, Engels, Liebknecht, Luxemburg Róza, Jaurès, Lenin, Petőfi stb. nagy tudósaink, harcosaink és költőink arcképét hozzák. A nagy értékek pedig eszményi kifejezői legyenek az óriási átalakulásnak." Váradi javaslata szerint a bélyegeket elsősorban külföldön értékesítenék, hogy ezzel is enyhítsék a Tanácsköztársaság valutaproblémáit. Az ügyben a posta-vezérigazgatóságon elsőként, május 5-i dátummal keletkezett irat szerint az elkészítendő bélyegsorozat 5 darabja a következő személyek arcképét viseli majd: Marx, Martinovics, Engels, Petőfi, Dózsa, s végül csakugyan e törté-

nelmi alakokat örökitették meg a bélyegeken. Figyelemre méltó viszont az eltérés Váradi javaslata és a véglegessé vált lista között: míg Váradi elsősorban a 19-20. századi munkásmozgalom kiemelkedőeknek tekintett alakjainak arcképét szánta a bélyegekre, s felsorolásában mindössze egy magyar szerepel /ő is az utolsó helyen/, a külföldi-magyar arány pedig így 6 : 1, addig a vezérigazgatóság irata szerint ez az arány megfordul, 3 : 2 a magyar történelmi személyiségek javára: Váradi javaslatából átveszi Marx, Engels és Petőfi ábrázolásának tervét és ezt kiegészíti Dózsaéval és Martinovicséval. Ezen arányváltozás oka feltehetőleg az volt, hogy mivel e bélyegeket elsősorban külföldön kívánták értékesíteni, a nemzetközi munkásmozgalom két kiemelkedő alakjának megörökítése mellett szükségesnek tartották a magyar történelmi személyiségek ábrázolását: alakjaik által pedig a magyar forradalmi hagyományok bemutatását. A sorozat első ízben június 12-én került forgalomba s a következő darabokból állt: /a hivatalos közlésnek megfelelően, az értékek növekvő sorrendjében/: Marx - 20 fillér - sötétbarna színű /701 500 db/; Petőfi - 45 fillér - sötétselyemzöld színű /673 700 db/; Martinovics - 60 fillér - sötétbarna színű /462 000 db/; Dózsa - 75 fillér - sötétibolya színű /499 700 db/; Engels - 80 fillér - sötétbarna színű /491 000 db/. Az egyes személyek ábrázolása kapcsán pedig a sajtót tájékoztató fogalmazványban ez áll: "a legkiválóbb magyar iparművészek rajzolták meg Marx, Engels, a legnagyobb magyar költő: Petőfi Sándor, az 1514-iki parasztlázadásnak tüzes trónon vértanuhalált szenvedett vezére, Dózsa György és Martinovics Ignác, első magyar jakobinus arcképét".⁵² Feltűnő, hogy a rövid sorozat, tekintet nélkül a megjelenített figurák történelmi-életrajzi sorrendjére, különválasztja Marx és Engels alakját s közéjük - ez esetben azonban ügyelve a kronológiai sorrend-

re, azt megfordítva - illeszti be Petőfi, Martinovics és Dózsa ábrázolását. Ugyanakkor a sorozat megszerkesztői a két német tudós-forradalmár személyét azzal emelik ki, hogy az ő arcképük szerepel a bélyegsorozat két leghangsúlyosabb darabján: a kezdő- és a záróértéken.⁵³ A készítők pedig azért, hogy Marx és Engels képe közé illesztették be, a kronológiai sorrendre figyelve, a három magyar történelmi személyiség ábrázolását, ezzel őket és törekvéseiket, sajátosan magyar forradalmi hagyományokként, jelképesen beemelték a nemzetközi proletárforradalom hagyományai, elődei közé. Az öt személyiséget, illetve az általuk fémjelzett küzdelmeket a Magyarországi Tanácsköztársaság hagyományainak ismerték el azzal a megoldással is, hogy az arcképeket mind az öt bélyegen a "Magyar Tanácsköztársaság" felirat veszi körül. Jellemző, hogy miként értékelte ezen ábrázolásokat a németországi Illustriertes Briefmarken Journal 1919. augusztus 2-i számának cikke: "Az eddig megjelent öt érték realista ábrázolásban mutatja be Marx, Petőfi, Martinovics, Dózsa és Engels népi hősök képeit, akiket a Tanácsköztársaság mint a forradalom előharcosait dicsőíti."⁵⁴ A bélyegsorozat kivitelezésében közreműködő művész, Bokros Ferenc visszaemlékezései szerint a "a kormánynak e bélyegekkel az volt egyik fő célja, hogy külföldön is propagálja az új proletárállam nemzeti kulturáját és emelkedett művészi felfogását."⁵⁵ A Vörös Ujság kommentárja pedig hangsúlyozta: "A magyar posta elsőnek hirdeti az egész világon az eszme nagy uttörőinek és vértanuinak dicsőségét."⁵⁶ Az Én Ujságom cikke pedig arra is rámutatott, hogy - ha csak implicit is - kiket utasít el ezzel a sorozattal a Tanácsköztársaság: "Először történik meg a filatéliában, hogy a bélyegeken király, császár és más állami nagyságok helyett tudósok és költők arcmását látjuk".⁵⁷

Míg e bélyegsorozat elkészült, s példányai máig fennmaradtak, tudomásom szerint nem készült²⁴ el, vagy legalábbis nem maradtak fenn azok a plakettek, amelyekkel a Tanácsköztársaság az általa kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségeket örökítette meg, illetve akarta megörökíteni. A Népszava április 11-i számában már jelent meg tudósítás arról, hogy a "művészeti direktórium a szocializmus előharcosairól, mint Marx, Engels, Lenin, Liebknecht Károly, Szabó Ervin és Frankel Leó művészi litográfia és plakett készítését vette tervbe."⁵⁸ A Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről szóló júniusi jelentés szerint "legjobb szobrászaink készítik és már részben el is készítették Marx, Engels, Liebknecht, Lenin, Szabó Ervin és Ady Endre plakettjeit."⁵⁹

A letűnt rendszerek által kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek ábrázolásainak eltávolítása, még mindig mint megoldandó probléma vetődött fel a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács 80-as Intézőbizottságának július 22-i ülésén. Rór Ernő azt indítványozta, hogy Ferenc József képét távolítsák el a tanácsteremből. Somló Dezső, kiegészítve Rór indítványát, azt javasolta, hogy az intézőbizottság kérje fel a kormányzótanácsot: sürgősen távolítson el minden olyan képet és szobrot, amely a multból maradt meg. Büchler József hozzájárult ahhoz, hogy Ferenc József arcképét eltávolítsák és a termet az új rendszer szellemének megfelelően diszítsék fel, de óvást emelt az ellen, hogy a szobrok dolgában rögtön határozzanak, mert ezt a kérdést még tanulmányozni kell. Javasolta, hogy a problémát továbbítsák a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Az intézőbizottság a festmények és a szobrok eltávolítása tárgyában elfogadta az indítványt.⁶⁰

Röviden összegezve a fentieket, megállapítható: a letűnt rendszerek által kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek

képzőművészeti ábrázolásainak eltávolításában a Tanácsköztársaság csak részsikereket ért el: a szobrok - a millenniumi emlékmű 5 királyszobra kivételével - a helyükön maradtak /legfeljebb eltakarták azokat a május 1-jei ünnepség alkalmából/, s kérdés, hogy a laktanyákban és az oktatási intézményekben végül is mekkora sikerrel jártak e "tisztoztatások". - A Tanácsköztársaság által méltatott történelmi figurákat ugyanakkor számos képzőművészeti ágban örökitették meg, illetve akarták megörökiteni: szobrokban, képeken, emléktáblákon, bélyegeken, plaketteken - ám mindezen elképzeléseknek csak egy részét sikerült megvalósítani /a szobrokat ráadásul nem is eléggé időtálló anyagban/. Ezen ábrázolások kapcsán felvetődik még a forradalmi tartalmak hagyományos kifejezési formákban történő megjelenítésének problémája /amint ezt a szovjet-oroszországi forradalmi emlékművek esetében a kortársak érzékelték⁶¹/. Aradi Nóra mutatott rá arra, hogy a történelmi személyiségeket megörökítő bélyegtervek hagyományos bélyegstilust követtek, a május elsejei ünnepi dekorációs munkákban részt vevő szobrászok többsége pedig a heroikus emlékmű vagy portré hagyományát folytatta, ennek stílusát alkalmazta a forradalmárok alakjára is.⁶² Sajátos, de talán a korra jellemző egybeesés, hogy éppen a millenniumi emlékmű Árpád-szobrát megalkotó Zala György készítette azt a Marxot és a két munkást ábrázoló szoborcsoportot is, amelyet a május elsejei ünnep alkalmából az átalakított emlékműre felállítottak.⁶³

4. Összegzés

A Magyarországi Tanácsköztársaság által kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek ábrázolásainak előzményei visszanyulnak a századforduló magyarországi munkásmozgalmáig. A magyarországi szociáldemokrácia teoretikusai, ha történelmi materialista szemléletükből fakadóan korlátozott mértékben is, de elismerték a kiemelkedő történelmi személyiségek létezését, s miközben elutasították a kor Magyarországnak ^{származó} történelemábrázolását, az ebben megjelenített hősök aktuálpolitikai-propagandisztikus célokra történő felhasználását - ebben egyetértve a polgári radikálisokkal és Adyval -, feltehetőleg a társadalom szélesebb rétegeivel való kommunikálásuk érdekében, a kor viszonyai között, ők is rákényszerültek - ahogyan azt Fogány József, Martinovics-tanulmányának bevezetésében megfogalmazta -, mintegy megteremtve saját hagyomány-rendszerüket, egy saját panteon kialakítására. E panteon elsősorban a 19-20. századi nemzetközi munkásmozgalmi forradalmárainak csarnoka volt, de helyet kaptak benne a "forradalmár" tudósok, művészek is. Három magyar történelmi személyiség kiemelten kezelése pedig éppen a társadalom szélesebb rétegeivel történő kommunikálást volt hivatott elősegíteni: Petőfi kultusza a társadalom egésze felé, Martinovicsé a radikális értelmiség felé, Dózsáé az elégedetlen parasztság felé jelenthetett valmiféle összekötő hidat. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a magyarországi szociáldemokraták olyan történelmi személyiségeket is kezeltek kiemelten, akik tevékenységének egészét nem tekintették a magukénak - ezt mutatják Ibsen és Schiller idézett méltatásai. - A kor viszonyaihoz alkalmazkodva a szociáldemokraták számos elemet átvettek a polgári Magyarország történelmi személyiség-méltatásainak eszköztárából /így pl. az ünnepségekkel, emléklapokkal történő megemlékezést/ - azon

tul, hogy tulajdonképpen már a történelmi személyiség kiemelten kezelése mint olyan, maga is átvétel volt. Ady idézett cikkei pedig világosan mutatják: a korabeli magyarországi viszonyok elutasítója tisztában volt mind a történelmi személyiségek, illetve szobraik jelképértékével, mind az átvétel tényével, illetve annak szükségszerűségével. Mert a korabeli szociáldemokraták, polgári radikálisok - akik közül többen később a Tanácsköztársaságban vezető szerepet töltöttek be - és Ady ugyanugy saját nézeteik kifejezőiként, eszméik szimbólumaiként alkalmazták az általuk kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségeket, mint az általuk ezen eljárásért is kárhoztatott polgári Magyarország a sajátjait.

Az 1917-1918 folyamán Szovjet-Oroszországban kommunistává váló magyarok részt vettek a bolsevik forradalom hagyományromboló és hagyományteremtő tevékenységében: elvi állásfoglalással, egy saját forradalmi panteon kialakításával, továbbá közreműködéssel a Marx-centenárium rendezvényeiben és a kialakuló Lenin-kultusz terjesztésében. - Az 1918-as polgári demokratikus forradalom pedig Magyarországon lépett fel számos, a bukott rendszer által méltatott történelmi személyiség kultusza ellen; a korábban ellenzéki kultuszok közül Martinovicsé és általában a magyar jakobinusoké - az új viszonyok között természetesen új hangsúlyokkal - ismét erőre kapott; egyre nagyobb tisztelet övezte Szabó Ervin alakját, s Ady, már életében, de halálával végérvényesen bekerült a forradalom panteonjába. 1919 elején pedig, Liebknecht és Luxemburg kultuszával a KMP új, jelképértékű hősök felhasználásával is igyekezett meghódítani a tömegeket.

Mindezen előzményekből - ha számos esetben új értékelésekkel is - alakult ki a Magyarországi Tanácsköztársaság panteonja: a 2. táblázat pedig jól mutatja, hogy a proletárdiktatura által ki-

emelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek ábrázolásai miként alkottak koncepcionális egységet.¹ A különböző típusú méltatásokat összesítve nyilvánvalóvá válik az, hogy a hivatalos értékelések Marx alakját értékelték a legjelentősebbként: ezt nem is elsősorban 25 méltatása bizonyítja /amelyből több csak azért keletkezett, mert a tudós-forradalmár 101. születésnapja éppen a diktatura idejére esett/, hanem az, hogy Marxot 6 kategóriában is kiemelten kezelték /ezekből ötben egynél többször/. A sorrendben utána következik Engels és Lenin, majd, egyfajta "középmezőnyként" Frankel Leó, ^{Szabó Ervin,} Petőfi, Martinovics és Dózsa. Ezek méltatásaihoz képest kisebb hangsúlyt kapott ~~Wallerstein~~ ~~Wallerstein~~ Karl Liebknechté és Rosa Luxemburgé. Ugyanakkor e személyek kultusza nem hatotta át a korabeli hivatalos történelemábrázolás egészét: az iskolai történelem-tananyagokban a szerzők egyéni felkészültségének, elképzeléseinek nyomán mások kezeltettek kiemelten: Catilina, John Ball, Széchenyi - ám, a diktatura kiemelkedő történelmi személyiség-ábrázolásainak általános koncepciójához igazodva, ezek is forradalmárként beállítva.

A kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek kultusza átvétel volt, s azok voltak kifejezésének eszközei, módszerei is: a szoborállítások vagy a névadások gesztusai; az iskolai tananyagban az új hősök megjelenítése; a szövegeknek az egyik kiadványból a másikba történő átemelése; a méltatásoknál a keresztény vallásosság elemeinek alkalmazása, vagy a képzőművészeti ábrázolásoknál a hagyományos stílus, formai megoldások felhasználása. A méltatásokban kifejeződő forradalmiság ellenére is, a fenti jelenségek megfelelnek annak, amit André Chastel így fogalmazott meg a nagy francia forradalom kapcsán: "Mindaz, ami a forradalomban látványos, teátrális, kiszámított - természetsze-
⁵ ~~n~~ ~~en~~ a tömegmegmozdulásoktól és az erőszaktól eltekintve -, az a

Fény Százada kialakította öntőformákba ömlik."²

Mindezek után a következő kérdés vetődik fel: hogyan használta fel az új rendszer e történelmi személyiségek alakját saját nézeteinek, értékeinek terjesztésére, illetve önmaga legitimálására a tömegek felé?

A Tanácsköztársaság által kiemelkedőekként méltatott történelmi személyiségek egy részét, így pl. Marxot és Engelst, a hagyományok segítségével a diktatura beilleszthette elődeinek sorába. Ám számos esetben e hagyományteremtés, illetve előd-teremtés egyáltalán nem volt problémamentes: ezt mutatja Révai küszködése Szabó Ervin alakjának a Tanácsköztársaság panteonjába történő beillesztésekor vagy Lukács György Eötvös-nekrológja /a hivatalos napilap, a Népszava összefoglalásában/ amelyben, a tudós alakjának kisajátítása érdekében, elhallgatja annak miniszterségét. Ugyanakkor - s ez rokon jellegű az 1918 előtti szociáldemokraták idézett Ibsen- és Schiller-méltatásaival - Ego Dosztojevszkij-bemutatása arra példa, hogy a proletárdiktatura egy személy tevékenységének nyíltan csak bizonyos elemeivel azonosulva, tekintette őt mégis a magáénak.

A legtöbbet méltatott személyeket a Tanácsköztársaság gyakorlatilag saját rendszere politikai jelképeiként alkalmazta: e felfogás jól tükröződik a kaszárnyák átnevezését előíró rendelet bevezető mondataiban s a Vörös Ujságnak az intézkedéshez kapcsolódó kommentárjában. /Az előzmények közül pedig Kun Béla A penzai emlékmű című cikkében van jelen e gondolat./ - Ezen személyiségek kiválóságát hangsúlyozva, önmagát törekvéseik megvalósítójaként feltüntetve pedig az új rendszer legitimálni is igyekezett önmagát a tömegek felé: legvilágosabban talán a Jó Pajtás Marx-anekdotájának felvezetése tükrözi ezt a törekvést. - Mindezenközben, figyelembe véve azt is, hogy kiknek, illetve milyen ti-

pusu történelmi személyiségeknek a nevét távolította el és a szobrát takarta el az új rendszer, nyilvánvalóvá válik az is: ezen eljárásoknak nem csak egy befelé irányuló, új csoporttudatot kialakító kötőanyag-funkciójuk volt, hanem egy kifelé irányuló is: az elhatárolódás a katolikus egyház szentkultuszától és a polgári rendszer hőskultuszától³ - ebben egyébként már a századforduló szociáldemokráciájánál is meglévő törekvéseket kiteljesítve.

E méltatások a proletárdiktatura hosszú és rövid távu eszméi-politikai céljainak érdekében egyaránt felhasználták a történelmi személyiségek ábrázolásait. Ilyen hosszú távu törekvésnek tekinthető a fentiekben említett igyekezet a rendszernek a kiemelkedő történelmi személyiségek felhasználásával történő ön-legitimálására. Hosszu távu elgondolásokat jelez az is, hogy a 2. táblázatban összesített 94 méltatás közül 59, tehát kb. ezek kétharmada külföldi forradalmárt örökitett meg: minden bizonnyal - az előbb jelzett törekvéshez is kapcsolódva - a tömegek internacionalista szellemű nevelése volt a cél, megfelelve a Tanácsköztársaság más forrásokból is jól ismert, szigorúan internacionalista, a hagyományos nemzetfelfogást és hazafiságot elvető szemléletének. /Ugyanakkor a külföldi közönségnek szánt bélyegsorozatban 3 : 2 az arány a magyar "forradalmárok" javára a külföldiekkel szemben: ez esetben a készítő e személyek ábrázolása által a hozzájuk kapcsolódó magyarországi "forradalmakat" mint a nemzetközi proletárforradalom hagyományait igyekeztek beállítani a külföld előtt./ - A rövidebb távu célok érdekében felhasznált történelmi személyiség-méltatások közé számíthatjuk a Vörös Ujság és a Volksstimme Gorkij-, illetve a Népszava és a Volksstimme Altvater-cikkeit: az ^{előbbiek} ~~előbbiek~~ a polgári értelmiség, ^{az utók} ~~utók~~ biak a régi tisztikar megnyerését voltak hivatottak szolgálni.

(a proletárdiktatura szemléi valójában)

A fegyveres harcra való nyílt buzditás olvasható a Volksstimme Rothziegel-megemlékezésének végén. - Egyedi jelenség az, amikor az ábrázolás szerzője arra használja fel a történelmi személyiség alakját, hogy egyfelől részletesen bemutassa, értékelje őt, másfelől, elhatárolódva tőle, új programot fogalmazzon meg: ez figyelhető meg Hevesy Iván Whitman és az új költészet viszonyát taglaló írásában.

Annak részletes feltárása pedig, hogy mindezek után, a következő évtizedekben hogyan alakult át a szociáldemokrata párt és a kommunista párt panteonja: mely történelmi személyiségek és miért maradtak meg bennük, illetve kerültek ki belőlük, s miként változtak az értékelések hangsúlyai, milyen módon kapcsolódtak a sztálini "személyi kultuszhoz", még további részletes kutatásokat igényelnek. A kommunisták esetében mindenesetre már a megváltozott felfogást tükrözte Orbán László a Magyar Kommunista Párt propagandamunkájával kapcsolatos 1945. júniusi értékelése, amely "baloldali álradikalizmusnak" minősítette azt az eljárást, "amikor május elsején, teljesen helytelenül, az egyik budapesti pártszervezet letakarta nemcsak a hazaáruló Pálffy szobrát, hanem vele együtt a múlt magyar szabadságharcok nagy történelmi alakjainak, Bethlennek, Bocskainak, Zrínyinek szobrát is, mintha ezeket a munkásság megtagadná."⁴

Jegyzetek

1. Bevezetés

1. 17/1919-VII. szám. Rendelet valamennyi iskola és kisdedóvó /játékiskola/ vezetőjéhez. = A Budapesti Munkás- és Katonatanács Hivatalos Közlönye, 1919. 04. 18. 428. 1.
2. Internacionálé. Énekekre és zongorára. Az Érdekes Ujság, 1919. május 1. A lap számaihoz kötve 1. Politikatörténeti Intézet /a továbbiakban: PI/ Könyvtára, TK-H 439. 1919/12-19. sz.
3. Az új Internacionálé. = Vörös Ujság /a továbbiakban: VU/, 1919. 03. 30. 7. 1.
4. L. pl. Siklós András: Magyarország 1918/1919. Események/ képek/ dokumentumok. Bp. 1978. 341-354., 398. 1.
5. Sinkó Katalin írja az 1919. május elsejei ünnep alkalmából átalakított millenniumi emlékműről: "E tömegünnep tárgya itt - a Millenniumi emlékmű művészi átalakításával - a történelem jelképes megsemmisítése volt. Az Internacionálé himnuszában szereplő sor: "A multat végképp eltöröljük" - ime tárgyi-
asult formában, mintegy szimbolikus tettként valósult meg. A mult eltörlésének egyetemes szándéka összekapcsolódott itt a Tanácsköztársaság képviselőinek a nemzeti multat tagadó nézeteivel is." /Sinkó Katalin: A továbbélő historizmus. A Millenniumi emlékmű mint szimbolikus társadalmi akciók színtere. = A historizmus művészete Magyarországon. Szerk. Zádor Anna. Bp. 1993. 282. 1./ Sinkó nem veszi figyelembe, hogy miközben csakugyan eltakarták az eredeti szobrokat, éppen az "ezeréves Magyarországot" megalapító, honfoglaló Árpád szobrának helyére az "új világrend" megalapítójának, Marxnak a szobrát állították. L. ezzel kapcsolatosan a 3.6. fejezetet!
6. Ehhez l. pl. Liber Endre: Budapest szobrai és emléktáblái. Bp. é. n. /Statistikai Közlemények 69. kötet 1. szám/; Praznovszky Mihály: A magyar irodalom kultikus szokásrendje a XIX. század közepén. A szoborállítások. = "Mint sok fát gyümölcs-csel..." Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére. Szerk. Orlovsky Géza. Bp. 1997. 106-114. 1. A tanulmányra R. Várkonyi Ágnes hívta fel a figyelmemet, szíveségéért ezuton mondok köszönetet.; Sinkó Katalin: A valóság története, avagy a történelem valósága. A millennium-ünnep historizmusa. = Lélek és forma. Magyar művészet 1896-1914. Szerk. Éri Gyöngyi

0. Jobbágyi Zsuzsa. Bp. 1986. 12-21. l. /A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1986/2/; Mazányi Judit: Emlékművek a századfordulón. = Uo. 31-35. l.; Sinkó Katalin: Árpád kontra Szent István. = Janus VI. /1989. tél/ 1. 42-52. l.; Gerő András: Az Ezredévi Emlékmű. = G. A.: Magyar polgárosodás. Bp. 1993. 343-377. l. /East-European Non-Fiction/; Kovalovszky Márta: "Bronzba öntött halhatatlan." A historizmus emlékműszobrása. = A historizmus művészete Magyarországon i. m. 79-98. l.
7. L. ehhez: Eperjessy Kálmán: Várostarténet az utcanevekben. = Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, 1937. május 27. Bp. 1937. 144-145. l.
8. A tanterv szerint a "történeti anyag nagyjaink körül csoportosítva, élénk képekbe foglalandó, amelyek azonban ne csak az egyéni vonásokat domborítsák ki, hanem a kort is jellemezzék /kor- és jellemképek/.
1. Honfoglalás: Árpád. 2. A magyar királyság és ker. egyház megalapítása: Szent István, Szent László. 3. A mongol vész: IV. Béla. 4. A magyar királyság fénykora: Nagy Lajos, Hunyady János, Mátyás király. 5. A mohácsi vész, a török hódoltság: Zrínyi Miklós. 6. Az alkotmány és vallásszabadság védelme: Bethlen Gábor, Pázmány Péter, II. Rákóczy Ferenc. 7. A török kiűzése, az ország elpusztult állapota: III. Károly. 8. A nemzet és a kir. ház megbékélése: Mária Terézia. 9. A mai Magyarország megalakulása: József nádor, gr. Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc. 10. Napjaink: I. Ferenc József, Erzsébet királyné, a kir. család." /Az elemi népiskola tanterve. = Tanterv és utasítás az elemi népiskola számára. Bp. 1905. XXXIII. l./ A kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek idézett sorozata egyfajta hivatalos panteonként is felfogható. - A tantervhez kapcsolódó Utasítás... szerint a magyar történelemben "a nemzetet nagy emberek vezérelték, kik érte, alkotmányáért, szabadságáért és jólétéért dolgozni, áldozni és ha kellett, meghalni is tudtak. A nemzet nagyjainak képei a történettánnítás éltető középpontjai. Az a kegyelet, amelyet e nagyok iránt keltünk, a történettánnítás legnemesebb gyümölcse, mert ez a kegyelet neveli a nemzeti öntudatot és lelkesítő példákat szolgáltat a hazafiúi kötelesség és polgári erények teljesítésére. [...] Meg kell értetnünk a tanulóval, hogy a nagy emberek vezetik ugyan a nemzetet, de az egyes embert naggyá csak egyéni és polgári

- erényei tehetik". /Utasítás az elemi népiskola tantervéhez. = Uo. 144., 147. l./; l. még: Unger Mátyás: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. Bp. 1976. 5-58., 277-288. l.
9. Karl Marx: Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. = Karl Marx és Friedrich Engels művei. 8. 1851-1853. Bp. 1962. 107., 105. l.
10. Szücs Jenő: A nemzet historikuma és a történetsszemlélet nemzeti látószöge. Hozzászólás egy vitához. = Sz. J.: Nemzet és történelem. Bp. 1984. 40. l. /Társadalomtudományi könyvtár/; és: Glatz Ferenc: A közgondolkodás történeti elemei. A tudományos és köznapi történelemfelfogás. = Történelem és közgondolkodás. Tudományos tanácskozás. Eger, 1982. június 16-18. Szerk. Vass Henrik. Bp. 1982. 29-36. l.
11. Aradi Nóra: A Dózsa-téma a 19-20. század képzőművészetében. = A. N.: Képzőművészet és munkásmozgalom. Bp. 1974. 151. l. /Elvek és utak/
12. "annál az összetételnél és annál az aránynál fogva [folytatja Landler], ahogyan a falu a városhoz áll. Azt ugyanis nem kell magyarázni, hogyha Budapest ipari proletariátusa nem tartja kezében a gyeplőt, ha Budapest ipari proletariátusa nem lesz tovább zászlóvivője a proletárdiktaturának, ha nem lesz utmutatója, nem lesz egyenesen fáklyavivője az egész országban a proletárdiktaturának és az eszmék terjesztőjének, akkor a proletárdiktatura Magyarországon nem állhat fenn." /Landler Jenő felszólalása a Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács /500-as bizottság/ 1919. április 15-i ülésén. L. Budapest Főváros Levéltára /a továbbiakban: BFL/ XVI. l.f. l.cs. l. 18. l./ Vö. még: Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1969. 84. l.; Landlerról l. még: Szabó Ágnes: Landler Jenő. Bp. 1974. 11-15., 97-100. l. /Életek és korok/
13. L. pl. Scheidemann. = Volksstimme /a továbbiakban: Vs/, 1919. 04. 12. l. l.
14. Tankönyvengedélyezés. = Hivatalos Közlöny, 1919. 04. 10. 143. l.; Tankönyvengedélyezés. = Hivatalos Közlöny, 1919. 05. 01. 172. l.; Tankönyvengedélyezés. = Hivatalos Közlöny, 1919. 05. 08. 179. l.; Tankönyvengedélyezés. = Hivatalos Közlöny, 1919. 06. 12. 203. l.

15. Pl. Kropotkin életéről ír, méltatja: Szózat az ifjakhoz!
/Kropotkin Péter röpirata/. = A Munka, 1919. 05. 30. 15-16.
1.; Frankel Leóról: Bálint Aladár: [Krejcsi Rezső:] Frankel
Leó, a párizsi Kommün magyar vezére. = Corvina, 1919. 06. 20.
70. 1.
16. Így pl. Az Én Ujságom július 1-jei száma közli Ady Történelmi
lecke fiuknak című versét: e közlésben ennek utolsó 2 sora:
"Ti lesztek majd e rab ország/ Megváltói s boldog népe." /A-
dy Endre: Történelmi lecke fiuknak. = Az Én Ujságom, 1919.
07. 01. 263. 1./ - Az eredeti szöveg: "Ti lesztek majd e rab
ország/ Megváltott és boldog népe." /Ady Endre: Történelmi
lecke fiuknak. = Népszava [a továbbiakban: Nsz] 1911. 12. 24.
Melléklete [Meséskönyv a mi gyermekeinknek] sztl. és ugyanez:
Ady Endre: A menekülő élet. Bp. 1912. 113. 1./ - A tanács-
köztársasági gyereknap szerkesztői sajátos pedagógiai logi-
kával csináltak az utolsó sor "megváltott" gyermekeiből "meg-
váltói"-t: az előző sorokban a költő tanulásra, harcra buz-
ditja a fiukat - ám, ha ugyanis megváltják őket, miért küzd-
jenek?! Az Én Ujságom ennek értelmét azzal adja meg, hogy
a sort átírva azt fejezi ki a gyerekeknek: ők lesznek a meg-
váltók, ezért kell tanulniuk és küzdeniük! /Vö. még: Itt a
nyár. = Az Én Ujságom id. sz. 241. 1./ - Ha nem is ilyen ti-
pusu, de párját ritkító az a tartalmi szöveg-újraalkotás, a-
melyet Kallós Ede hajtott végre Hésziodosz aranykor-leírásá-
val Az Én Ujságom július 15-i számában közölt Az aranykor cí-
mű elbeszélésében. E szerint a szegény, a más nyáját őrző, a
társadalmi igazságtalanságokon, az emberi gonoszságon keser-
gő Hésziodosznak, elrévült állapotában, "a muzsák" elmondják:
milyen is volt hajdanán az aranykor. Hésziodosz ezután abba-
hagyja a pásztorkodást és elindul, hogy minderről szóljon a
szegényeknek. /Kallós Ede: Az aranykor. = Az Én Ujságom, 1919.
07. 15. 282-283. 1./ A Munka és napok, valamint az Istenek
születése számos elemét felhasználó történet leglényegesebb
része - amint azt az elbeszélés címe is kiemeli - az aranykor
bemutatása. Kallós szerint a muzsák /akik, e leírás szerint
inkább csak a költő, a görögök képzeletében léteztek/ ezt
mondták Hésziodosznak: "Nem volt mindig ily szomorú az élet
[...] nem volt mindig ily csunya a világ. Volt idő, valamikor
réges-régen, mikor valamennyi ember vidáman, boldogan élt.
A gyümölcs, melyet a fák termettek, a kenyér, melyet az ara-

nyos kalászkok adtak, mindenkié volt. Aki éhes volt, ehetett, aki szomjas volt, ihatott. Mindenki dolgozott, tehát senki-nek sem kellett agyongyötrődni a munkában s a munka után együtt vigadtak, daloltak, táncoltak a boldog emberek, virágos mezőkön, árnyas erdőkben. Akkor még senkinek nem jutott eszébe, hogy kincseket gyűjtsön magának, senki sem mondta, hogy ez a darab föld, mely buzát terem, ez a fa, mely gyümölcsöt ad, az enyém, ehhez senki másnak nyulnia nem szabad, ebből senki nem kaphat. Szeretetlenben, békében, boldogságban éltek az emberek. A sok szenvedés, a kapzsiság, a nyomorúság csak azóta szakadt rá a világra, amióta a földet határokkal hasították keresztül, amióta a vagyont elosztották, amióta kitalálták e csuf szavakat, hogy "enyém" és "tiéd". Azóta rosszak, önzők az emberek, azóta van vége a szép, boldog világnak, az aranyos időknek, az aranykornak." Ehhez képest Hésziodosz eredeti szövege - prózai, szó szerinti fordításban - a következő: "a halandók mint az istenek éltek és nem lakozott szívében bánat. Távol voltak a bajoktól és nem szenvedtek szűkséget, nem nehezedett rájuk a gonosz öregség, hanem kezük és lábuk fürge lévén, erőben éltek, távol mindenféle rossztól. S úgy haltak meg, mintha álom jött volna rájuk. És minden jóban részesültek; a táplálékot nyújtó föld önként hozta termését, sokfélét és gazdagon. Munkájukat nyugalomban, kedvvel és örömmel végezték el, bőségben sok jóval voltak megáldva. A boldog istenek is kedvelték őket, mégis, midőn ezt a fajt később a sötét végzet magába fogadta, ezeket az embereket a földön tevékenykedő, tiszta jó lelkeknek nevezték". /Hésziodosz: Istenek születése. Munkák és napok. Bp. 1974. 44. l. - a görög szöveg prózai, szó szerinti fordítását Soós István készítette számomra; szíveességéért ezuton mondok köszönetet./ Hésziodosz /Kallós által nyilván eredetiben olvasott/ leírását és Kallós elbeszélését összevetve kiderül, hogy van közös elemük: az emberek általános boldogsága; továbbá vannak rokon elemeik: a létfenntartáshoz szükséges javak elegendő mennyisége és az, hogy a munka nem számitott tehernek - ugyanakkor szembeütnők a különbségek. Míg Hésziodosz ábrázolásában nagy szerepe van a testi egészség bemutatásának, továbbá annak, hogy a föld önként hozta termését, s hogy a kor embereit a végzet pusztította el, Kallós leírásában ezek a tényezők nem jelennek meg, ám nagy hangsúlyt kap a társadalmi-tulajdoni viszonyok bemutatása: min-

den közös volt, nem volt magántulajdon, mindenki dolgozott s a magántulajdon megjelenése vetett véget az aranykornak. Ez azonban már nem Hésziodosz szövege, hanem Kallós Edéé, aki a Néptanítók Lapja április 24-i számának mellékleteként megjelent, az ókori görögök világát bemutató hivatalosan kötelezővé tett történelmi leckéjében kifejtette: a Kr. e. 2. évezredben a görögök "kommunizmusban" éltek. A "görög nemzetségek a közös munkával megszerzett földet köztulajdonnak tekintették, s az új kenyeret adó földet közösen vették művelés alá és a közösen termelt termékeket azután a nemzetségeket alkotó családok között felosztották"; majd ismerteti e rendszer pozitív következményeit. Később "a kommunizmust a magántulajdon elve fokozatosan háttérbe szorította." /Kallós Ede: Leckék az ókor történetéből /keleti népek, görögök, rómaiak/. = Melléklet a Néptanítók Lapja [1919.] 17. számához. [04. 24.] XI-XII. 1./ Az őskommunizmusról kialakított felfogása jegyében tehát Kallós - igencsak átalakítva Hésziodosz eredeti szövegét - a költőt megteszi a kommunizmus képviselőjévé. Mert az aranykorról szóló elbeszéléssel Hésziodosz számára az is világossá válik, "hogyan lehetne a világ sok nyomorúságának véget vetni. Mikor elmondták [ti. a "muzsák"], hogy miért volt hajdanában oly szép, oly gyönyörteljes az élet, ezzel azt is tudtára adták, hogy csak akarni kell s újra úgy lesz minden, mint egykor, újra visszatér az aranykor a földre." Ekkor Hésziodosz felhagy a pásztorkodással; dalnokként járja a világot és az aranykorról mesél az embereknek - azok viszont nem hisznek neki: "Mindig az volt a világ sora, hogy a munkásemlernek csak fáradozás és szomorúság az osztályrésze és a gazdagoké a pihenés és az öröm." Hésziodosz elszomorodik, mivel csakugyan nem tudja bizonyítani igazát. - Mert csak nagyon sok idővel később bizonyították be a tudós emberek, hogy valóban létezett az őskommunizmus. S mindezek után, megadandó az elbeszélés optimista végkicsengését, Kallós utal a leendő aranykor: a kommunizmus megvalósulására: "Aranykor igazán volt valamikor a földön s vissza is fog térni." /Kallós Ede Hésziodosz-elbeszélésének egyébként létezik egy másik, szintén gyermekeknek szóló változata is, amelynek aranykor-ábrázolásában - bár ez is meglehetősen eltér Hésziodosztól - nem jelenik meg a fentiekben ábrázolt őskommunizmus: Kallós Ede: Regélnek a muzsák. = K. E.: Regélnek a muzsák. Bp. é. n. 7-12. 1. - Sajnos nem tudtam megállapítani, hogy e szöveg mikor keletkezett./

17. Így pl. nem tudtam felderíteni a "Lenin-fiuk" elnevezés eredetét /vö. Gelencsér Nándor: A Magyar Tanácsköztársaság belügyi népbiztosságának karhatalmi szerve: a Lenin-fiuk. = Belügyi Szemle, 1987. 8. sz. 53-54. l./, sem pedig a Marx Károly Uttörőcsapatát /vö. Surány Pál: Uttörők voltak. Bp. 1979. 22. l./, illetve ezek hivatalos jóváhagyását.
18. Vö. Sinkó Katalin: A politika ritusai: emlékműállítás, szobordöntés. = A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra. Szerk. György Péter, Turai Hedvig. Bp. 1992. 67. l.
19. Pártügyek. = VU, 1919. 04. 13. 7. l.
20. Kérdéses pl., hogy mennyiben volt tervezet, illetve mennyiben tekinthető véglegesnek az az egyetemes történelem-tanmenet, amely a Közoktatásügyi Népbiztosság VII/3. ügyosztályán készült, amely a különböző korszakoknál számos történelmi személyiséget sorol fel s az áttekintés végén feladatként tüzi ki: "A szereplő angol, német, francia, amerikai, olasz, orosz, stb. államférfiak és politikusok egyéniségének és pártpolitikai álláspontjának áttekintő magyarázata." /L; PI Archivum /a továbbiakban: A/ 694. f. 1/5. ó. e. 96-98. l./
Ugyanez a helyzet azzal a listával is, amely Bogár Ignác hagyatékában maradt fenn, s amelyben szerepelnek megjelölt művek címei, de olyan tételek is, amelyeket nem tudtam azonosítani, pl. Dénes Zsófia: Luxemburg Róza. Az Internacionálé újraépítése.; Komáromi János: Dózsa György.; Sándor Sándor: Zola és France mint a kommunizmus apostolai. stb. /BFL XVI. 1. a. vegyes, 8. sz./ - Vö. Lett Miklós: A Magyar Tanácsköztársaság sajtó- és könyvanyagának adattára. Bp. 1988.

2. Előzmények

2.1. Forradalmár-hagyomány-alkotás: szociáldemokraták, polgári radikálisok, Ady - és a nagy történelmi személyiségek

1. Márkus László: A szociáldemokrata történetfelfogás fejlődéséhez. /A kezdetektől 1918-ig./ Bp. 1963. 89., 147., 155-156. l. /Tudománytörténeti tanulmányok IV./
2. Erényi Tibor-Szabó Ágnes-Pintér István-Standeisky Éva: A kultúra kérdései a Szocializmus című folyóiratban. = Műveltség - művészet - munkásmozgalom. I. Szerk. Vass Henrik, Sipos Levente. Bp. 1982. 107. l.; Jemnitz János-Schlett István: Szocializmus 1906-1938. = Szocializmus 1906-1938. Vál., szerk., jegyz., előszó: Jemnitz János, Schlett István. Bp. 1984. V-XIII. l.
3. Márkus László: i. m. 90., 121. l.
4. Reinhard Löhmann: Der Stalin-Mythos. Münster, 1990. 5-6. l.
5. Friedrich Engels levele W. Borgiushoz. /1894. 01. 25./ = ~~Műveltség~~ Karl Marx és Friedrich Engels művei. 39. Levelék 1893-1895. Bp. 1979. 201. l.; l. még: Karl Kautsky levele Szabó Ervinhez. /1904. 02. 23./ = Szabó Ervin levelezése 1893-1904. Szerk. Litván György, Szücs László. Bp. 1977. 445-448. l. /Vö. még: Jemnitz János: Kautsky és a dualizmus kori Magyarország. = História, 1981. l. sz. 16-17. l./; Franz Mehring: Néhány szó a "nagy emberek"-ről. = F. M.: Tanulmányok a német történelemről. Vál., előszó: Gunst Péter. Bp. 1981. 83-92. l.; Franz Mehring: A Lessing-legenda. A porosz despotizmus és a klasszikus irodalom történetéhez és bírálatához. Bp. 1950.
6. Szabó Ervin: Bevezetés [Marx: Forradalom és ellenforradalom vagy Németország 1848-ban c. művéhez]. = Marx és Engels válogatott művei. I. Szerk., bev., jegyz., ford. átnézte: Szabó Ervin. Bp. 1905. 186-188. l. - Ugyanakkor Szabó tisztában volt vele: "A tömegeknek hősök kellenek - a sikerhez, és áru-lók - a kudarchoz." /Szabó Ervin: Szerkesztői jegyzetek [Engels: A magyar forradalom.; Marx: Kossuth és Klapka c. művei-hez]. = Marx és Engels válogatott művei. I. i. m. 155. l./
L. még a 14. jegyzetet, továbbá: Szabó Ervin levele Karl Kautskyhoz /1904. 01. 21./ = Szabó Ervin levelezése i. m. 420-421. l.

7. Kunfi Zsigmond: Bebel. = Szocializmus, 1912-1913. 11. sz. 486-487. l.
8. Az 1514-iki forradalom. = A Népszava Naptára az 1903. évre. Bp. [1902.] 92-93. l. Szabó Ervin szerzőségéhez 1.: Szabó Ervin levele Karl Kautskyhoz i. m. 421. l.
9. Rab Pál: Képek a magyar történelemből. = Szocializmus, 1906-1907. 22. sz. 685-689. l.
10. István király, a fölforgató. = Nsz, 1908. 08. 20. l. l.
11. Tóásó Pál: A véderőreform és az állami, felekezettelen népoktatás. = Szocializmus, 1910-1911. 9. sz. 397. l.
12. Pogány József: Martinovics és a magyar intellektuelforradalom. = Szocializmus, 1913-1914. 1. sz. 6. l.
13. A mű szerepelt a Szabó Ervin-féle Marx-Engels-válogatás I. kötetében: Marx: III. Napóleon államcsinyje. = Marx és Engels válogatott művei. I. i. m. 291-400. l.
14. Pogány József: i. m. 6-8. l. - Szabó Ervin Révész Mihály A magyarországi munkásmozgalom története c. könyvéről írott, 1915-ben megjelent ismertetésében helytelenítette, hogy Révész az 1848-as "előfutárokat", a "kezdeteket" csak röviden tárgyalta. "Már az agitáció szempontjából sem kevésbé fontos, hogy erősebben kapcsolódjék a nemzeti-forradalmi hagyományokhoz." Továbbá: "A történetíró számára vonzó és az agitátor számára hasznos feladat lett volna ezt a korszakot [1894-1898] egyénitettebben és anekdotikusabb módon rajzolni." /Szabó Ervin: A magyarországi munkásmozgalom története. = Szabó Ervin történeti írásai. Vál., sajtó alá rend., bev. Litván György. Bp. 1979. 222., 224-225. l. /Történetírók tára
15. Szikossy Ferenc szerint a századforduló táján szinte minden munkásotthon falán látható volt a Petőfi életutját négy szakaszban bemutató rézkarc, és csaknem az összes megvizsgált munkáslakásban megvolt Kossuth olajnyomatos arcképe. /Szikossy Ferenc hozzászólása. = Munkásosztály - munkásmozgalom - hazafiság. Szerk. Vass Henrik. Bp. 1978. 107-108. l. / A korabeli szociáldemokrata felfogásban Kossuth megítélése ingadozó volt. /Erényi Tibor: Nemzet, haza, hazafiság a magyar szociáldemokrata mozgalomban. = Párttörténeti Közlemények, 1972. 4. sz. 65. l. /

16. Pogány József: i. m. 14., 21. l.
17. Csizmadia Sándor: Az 1514. évi parasztforrádalom évfordulóján. = Szocializmus, 1913-1914. 6. sz. 256., 262. l.
18. ~~Magyar Munkás Naptár 1878-1893. Népszava Naptár 1896-1948. Repertórium. Összeállít. Lett Miklós. Kézirat, Bp. 1990. 8-9. l.~~ L. az 1896-1919. évekre 1896-1918. között kiadott Népszava-naptárak elűjén található naptár-részeket. Noha a Forradalmi naptár cím nem szerepelt az összeskötetben, a naptár-részek jellege miatt mégis az összesre alkalmaztam a szövegben. Az egyes kötetek megjelenési évéhez l. Magyar Munkás Naptár 1878-1893. Népszava Naptár 1896-1948. Repertórium. Összeállít. Lett Miklós. Kézirat, Bp. 1990. 8-9. l.
19. Vö. Kovács I. Gábor: Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata. Bp. 1989.
20. Soós Pál: A pályakezdő Szabó Ervin politikai és kulturális törekvései. Bp. 1977. 149-154. l. Litván György szerint Szabó a naptár 1901-1905-ös kötetait szerkesztette. /Litván György: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Bp. 1993. 62. l. /Századvég biográfiák//
21. A Kossuth-ünnep. = Nsz, 1902. 09. 18. l. l. Szabó Ervin szerzőségéhez l. Szabó Ervin történeti írásai i. m. 48-54., 664. l.
22. Néhány esetben - így Galilei, Heine, Voltaire valamelyik dátumánál - "érvényesnek" tekintettem a méltatást akkor is, ha több naptárban az egyik adat hibásan szerepelt. Martinovics halálozási dátumául elfogadtam 05. 20-át, noha e napnál a magyar jakobinusok kivégzéséről általában emlékeztek meg és Martinovicsot itt nem említették név szerint.
23. Az összes méltatott személyről l. az l. táblázatot!
24. A politikai forradalmárok esetében nem tartottam volna szerencsésnek az a/ és a b/ csoportokban szereplő személyeket egy csoportban elhelyezni.
25. További ilyen típusu felbontásoknak nem láttam értelmét.
26. Jászai S.: Harc a szabadságért. = A Népszava Naptára az 1903. évre i. m. 67. l.; Litván György: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája i. m. 75-77. l. ~~Magyar Munkás Naptár 1878-1893. Népszava Naptár 1896-1948. Repertórium. Összeállít. Lett Miklós. Kézirat, Bp. 1990. 8-9. l.~~
27. Litván György: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája i. m. 52. l.

28. Pach Zsigmond Pál: Magyar Marx-évfordulók. = Marx és a jelenkor. Szerk. Pach Zsigmond Pál. Bp. 1983. 7-8.1.
29. Jemnitz János: Marx Károly 100. születésnapja a szocialista sajtó tükrében. = Párttörténeti Közlemények, 1968. 2. sz. 165-174. 1.
30. Népszava Könyvkereskedés hirdetése. = Nsz, 1906. 12. 13. 14. 1.
31. Népszava Könyvkereskedés hirdetése. = Nsz, 1908. 06. 25. 12. 1.
32. Vö. ehhez: Márkus László: i. m. 123-124. 1.; Lassalle-émlék-jelvényeket l. Ring Gizella: A magyarországi munkásmozgalom jelvényei. I. = A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1981-1982. Szerk. Esti Béla és mások. Bp. 1983. 178-179., 192.
33. Visszapillantás 1894-95-re. = Népszava naptár 1896. szökőévre. Bp. 1896. 107. 1. Vö. még a 3. fejezettel!
34. Gottfried Korff: Politischer "Heiligenkult" im 19. und 20. Jahrhundert. = Zeitschrift für Volkskunde, 1975. 2. sz. 217. 1.
35. Most jelent meg... = Nsz, 1919. 02. 16. 15. 1.
36. Csebrenyák József /Dr. Ingwer nyomán/: A szocializmus történelméhez. Bp. 1895. 25. 1.
37. Szabó Ervin: Bevezetés [Marx-Engels: A kommunista kiáltványhoz]. = Marx és Engels válogatott művei. I. i. m. 53. 1.
38. Ünneprontók? = Nsz, 1902. 10. 07. 5. 1. Szabó Ervin szerzőségéhez l. Szabó Ervin történeti írásai i. m. 59. 1.
39. Csebrenyák József: i. m. 17. 1.
40. Karl Kautsky: Thomas More und seine Utopie. Stuttgart, 1907. 97. 1.
41. W.: More Tamás Utópiája. = Nsz, 1907. 12. 25. 26. 1. Weltner Jakab feltehető szerzőségéhez l. Sz. Debreczeni Kornélia: Magyar írói álnév lexikon. Bp. 1992. 492. 1.
42. Pogány József: Morus Tamás Utópiája. = Szocializmus, 1910-1911. 1. sz. 9., 13., 16. 1.
43. g. h.: Ibsen. = Nsz, 1906. 05. 24. 1-2. 1. A szerző feltehetőleg Grosz Henrik. /Vö. Sz. Debreczeni Kornélia: i. m. 174. 1.
44. Ibsen halálára. = Nsz, 1906. 05. 25. 3. 1.
45. g. h.: Schiller. = Nsz, 1905. 05. 09. 5-6. 1. A szerző feltehetőleg Grosz Henrik. /Vö. Sz. Debreczeni Kornélia: i. m. 174. 1./

46. Pók Attila: A Huszadik Század körének történetfelfogása. = A Huszadik Század körének történetfelfogása. Vál., sajtó alá rend., bev. Pók Attila. Bp. 1982. 12-13. l. /Történetírók tára/ - Litván György véleménye szerint a szociáldemokrácia és a polgári radikálisok mozgalma "talán a magyar nacionalizmussal való szembenállásban, a hivatalos történetfelfogás és hagyományvonal elvetésében, a nemzeti történelem új, kritikus, antifeudális felfogásában állt egymáshoz a legközelebb." /Litván György: Az MSZDP és a polgári-értelmiségi mozgalmak. = Társadalmi Szemle, 1991. 2. sz. 21. l./
47. Ágoston Péter: Magyar történelem műveltek számára. /Marczali Henrik: Magyarország története. A "Műveltség könyvtára." Budapest, 1911. Athenaeum kiadása./ = Huszadik Század, 1912. I. 526-531. l.
48. A dualizmus korának uralkodó Petőfi-ábrázolásairól 1. pl.: Pándi Pál: Petőfi utóélete. = A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Szerk. Pándi Pál. Bp. 1965. 795-796. l. /A magyar irodalom története III./; Szappanos Balázs: A Petőfi-kép változásai. = Könyvtáros, 1973. 4. sz. 227-229. l.; Tamás Anna: Petőfi képe kétféle harci zászlón. = Irodalomtörténet, 1980. 1. sz. 159-160., 164-167. l.; Kalla Zsuzsa: Irodalmi relikviák - világi ereklyék. /A Petőfi-relikviák története/. = Tények és legendák - tárgyak és ereklyék. A Petőfi Irodalmi Múzeum és az MTA Irodalomtudományi Intézete Kultusztörténeti Kutató Csoportja közös konferenciájának megszerkesztett anyaga. Szerk. Kalla Zsuzsa. Bp. 1994. 67-90. l. /A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 1./
49. Márkus László: i. m. 91. l.
50. Petőfiről. = Emléklap a Petőfi-ünnepélyre 1900. Bp. 1900. 2-3. l.
51. Pl. Jókai Mór így irt: "A sors, a világszellem, a történet ura ellenkező irányban vitte el e föld körüli uton hazánkat, mint amerre te akartad: mégis oda hozta el, ahová te akartad." /Jókai Mór: Petőfi Sándor ötven év után. = Petőfi-album. A Petőfi Társaság megbízásából szerk. Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás. Bp. 1898. 1. l./; "Óh, ha az Ő [ti. Petőfi] prófétai lelke égi magasságából lenézne reánk, lenézne féltett nemzetére: bizonynyal örömmel látná, milyen sok valósult meg abból, amit Ő félszázad előtt megálmodott." /Zsilinszky Mihály: Petőfi halálának 50 éves emlékünnepe. = Akadémiai

Értesítő, 1899. 9. sz. 450. 1./

52. A szociáldemokrata párt általában nem március 15-én, hanem az azt megelőző vagy azt követő vasárnapon ünnepelt.
53. Petőfi a sajtószabadságról. = Márciusi Emléklap a budapesti munkásság 1901. évi márciusi ünnepélyére. Bp. 1901. 3. 1.
54. Kende Ferenc-Gömöri Gyula: Petőfi világnézete. Bp. [1909.] 122-124. l.; vö. még: Márkus László: i. m. 92-93. l.; Tamás Anna: Vita a századfordulón Petőfi és a szocializmus kapcsolatáról. = Petőfi-mozaik. Szerk. Paál Rózsa, Weber Antal. Bp. 1975. 193. l.
55. Pogány József: Petőfi és a szocializmus. = Szocializmus, 1910-1911. 6. sz. 252. l.
56. Tamás Anna: Petőfi képe kétféle harci zászlón i. m. 164-168. l. Vö. még: Gyalus István: A megkorrigált Petőfi. = Irodalomtörténet, 1919. 1-2. sz. 132. l.
57. Benda Kálmán: Bevezetés. = A magyar jakobinus mozgalom iratai. Sajtó alá rend. Benda Kálmán. Bp. 1957. XCVI-XCVII. l. /Magyarország ujabbkori történetének forrásai/ 1895. május 20-án, a magyar jakobinusok kivégzésének 100. évfordulóján nagyszámu rendőrség igyekezett megakadályozni a megemlékezést a Vörmezőn. /Vágvölgyi Tibor: A magyar jakobinusok köztársasági mozgalma. Bp. 1968. 182-183. l./
58. A magyar jakobinusok. II. = Nsz, 1902. 05. 31. 3. l. Szabó Ervin szerzőségéhez l. Szabó Ervin történeti írásai i. m. 33-34., 664. l. A cikksorozatról készült, a szerző nevének feltüntetése nélkül megjelent, a Politikatörténeti Intézet Könyvtárában MM/16/252, a jelzettel őrzött különlenyomaton Szabó Ervin kézírásos dedikációja olvasható. /A magyar jakobinusok. Bp. 1902. 1. l./
59. A magyar jakobinusok i. m. V. = Nsz, 1902. 06. 14. 2-3. l.
60. A magyar jakobinusok. Bp. 1902. 32. l.
61. Ezzel kapcsolatosan l. az 1. táblázatot!
62. Pogány József: Martinovics és a magyar intellektuelforradalom i. m. 9. l.
63. Benda Kálmán: Bevezetés i. m. XCVIII. l. és Benda Kálmán: Az 1795-ben kivégzett magyar jakobinusok hamvainak eltemetése 1960-ban. = Király Béla emlékkönyv. Szerk. Jónás Pál, Peter Pastor, Tóth Pál Péter. Bp. 1992. 79-80. l.

64. A szöveget közli: A magyar jakobinusok emlékezete. Bp. 1919. 166. l.
65. Benda Kálmán: Az 1795-ben kivégzett magyar jakobinusok hamvainak eltemetése 1960-ban i. m. 79-80. l.
66. Ezzel kapcsolatban l. a 2.3. fejezetet!
67. A szövegeket idézi és a kultuszról ír: Király István: Dózsa-kultusz a századforduló parasztmozgalmaiban. = Tiszatáj, 1972. 6. sz. 29-39. l.
68. Czine Mihály: A századelő Dózsa-képe. = Irodalomtörténet, 1972. 4. sz. 819-820. l.; Király István: i. m. 40. l.
69. Idézi: Székely György: A Dózsa-hagyomány Ady Endre korában. = Árkádia. Szerk. Dankó Imre. Debrecen, 1978. 186. l.
70. Zaka Lajos: Dózsa György. = Népszava naptár, 1897. Bp. 1896. 11., 14. l.
71. Az 1514-iki forradalom i. m. 97. l.
72. Szabó Ervin: A szerkesztő bevezetése [Engels: A német parasztforradalom c. művéhez]. = Marx és Engels válogatott művei. II. Szerk., bev., jegyz., a ford. átnézte: Szabó Ervin. Bp. 1909. 22-23. l.
73. Czine Mihály: i. m. 820. l.
74. Ady Dózsa György unokája c. verse kapcsán l. Király István: Ady Endre. I. Bp. 1970. 512. l.; vö. még: Czine Mihály: i. m. 823-824. l.
75. L. A. E.: Jókai szobra. = Ady Endre összes prózai művei. Ujságcikkek, tanulmányok. VI. Sajtó alá rend. Varga József. Bp. 1966. 72-74. l. /Ady Endre összes művei/; Ady Endre: A Szajna mellől. I. Servet szobra. = Ady Endre összes prózai művei. Ujságcikkek, tanulmányok. VIII. Sajtó alá rend. Vezér Erzsébet. Bp. 1968. 14. l. /Ady Endre összes művei/; A. E.: La Barre - Dózsa György. = Uo. 117-118. l.; Ód.: Jegyzetek a napról. I. Jövel, Werbőczy. = Ady Endre összes prózai művei. Ujságcikkek, tanulmányok. IX. Sajtó alá rend. Vezér Erzsébet. Bp. 1973. 197. l. /Ady Endre összes művei/
76. A. E.: La Barre - Dózsa György i. m. 117-118. l.
77. Ód.: Jegyzetek a napról. I. Jövel, Werbőczy i. m. 197. l.

78. A szövegeket közli: A szabad tanítás Pécsen 1907-ben tartott magyar országos kongresszusának naplója. Szerk. Vörösváry Ferenc. Bp. 1908. 44-51. l.; idézetek: 49., 50. l. A dolgozat főszövegében elhagytam néhány, általam jelentéktelenebbnek ítélt előadás és hozzászólás ismertetését.
79. Uo. 146-182. l.; idézetek: 146-147., 170. l. A pécsi kongresszuson az egyének és tömegek történelmi szerepéről, illetve ezek értékeléséről lezajlott viták nyomán jelent meg a Századok 1908. évi 3. számában Szentpétery Imre Individuális és kollektív történetírás c. tanulmánya /193-216. l./, majd a folyóirat 1909. évi 1. és 2. számaiban Madzsar Imre Egyének és tömegek a történelemben c. kétrészes munkája /1-15., 97-114. l./. Ebben Madzsar megállapítja: "Nem látjuk-e ma is számos esetben, a mindennapi politizálásban, hogy egyszerűbb történeti és közéleti látkörrel bíró emberek mennyire hajlandók az események okát tulnyomólag egyéni érdekekben és fonalatokban keresni? Tankönyveink és kézikönyveink jó része ma is azáltal igyekszik a történelmet népszerűsíteni, a naiv felfogáshoz közelebb hozni, hogy racionalizálja azt, hogy nagy intézményeket és mozgalmakat egyszerűen egyéni megfontolások eredményei gyanánt tüntet fel. Géza fejedelem véget vet a kalandozásoknak, behozza a kereszténységet, Szent István megyékre osztja az országot, mindezt egyéni parancsszóval, anélkül, hogy az események mögött működő nagy társadalmi átalakulásoknak csak halvány körvonalait is láthatnók." /Uo. 12. l./
80. Friedrich Engels: A német parasztháború. = Karl Marx és Friedrich Engels művei. 7. 1849-1851. Bp. 1962. 321. l.
81. L. ehhez: Eric Hobsbawm: Introduction: Inventing Traditions. = The Invention of Tradition. Ed. by Eric Hobsbawm and Terence Ranger. Cambridge-etc., 1985. 12-13. l.
82. Eric Hobsbawm: Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870-1914. = Hagyomány és hagyományalkotás. Szerk. Hofer Tamás, Niedermüller Péter. Bp. 1987. 127-197. l. A szerző a május elsejei munkásünnep kapcsán így ír: "A kitalált hagyományok jelentősége még meglepőbb, amikor olyan racionalista mozgalmakban bukkannak fel, amelyek igazán ellenséges magatartást tanusítottak az effélével szemben és nem is rendelkeztek előregyártott szimbolikus és rituális eszközökkel. Ezek kibontakozása úgy vizsgálható a legjobban, ha egy konkrét esetet, a szoci-

alista munkásmozgalom esetét tanulmányozzuk." /Uo. 153. l./
Vö. még: Peter Sipos: Hungarian Historical Scholarship and
Marxism-Leninism. = The Soviet System and Historiography,
1917-1989. Preliminary Papers for the Montréal Session. Ed.
by Ferenc Glatz. Assistant ed. Attila Pók. Bp. 1995. 95. l.
- Ugyanakkor felvetődik a kérdés: a korabeli "hivatalos" Ma-
gyarország által képviselt, a kiemelkedőeknek tekintett tör-
ténelmi személyiségek ábrázolásában is jelen lévő hagyomány-
rendszer tekinthető-e, s ha igen, mennyiben, "kitalált", "te-
remtett" hagyománynak?

83. L. ált.: Fülemile Ágnes: Populáris grafika Magyarországon a
19. század második felében: emléklapok és emblematikájuk. =
Parasztkultura, populáris kultura és a központi irányítás.
Tanulmányok. Szerk. Kisbán Eszter. Bp. 1994. 213-231. l., 1-
18. ill.; vö. még: Soós Pál: Szabó Ervin pályakezdése külö-
nös tekintettel művelődéspolitikai nézeteire. = Párttörténe-
ti Közlemények, 1977. 4. sz. 173. l.

84. Vö. ehhez: Kovács I. Gábor: i. m. 214-224. l.

2.2. Az 1917-es bolsevik forradalom hős-ábrázolásai és a magyar kommunisták közreműködése

1. E. J. Hobsbawm: A forradalmak kora /1789-1848/. Bp. 1964. 69. l.
2. A hivatkozott lapok az esetek sorrendjében: Rőcs, 1917. 03. 07., Rabocsaja Gazeta, 1917. 03. 21., Pravda, 1917. 03. 23. Ismerteti: Richard Stites: Iconoclastic Currents in the Russian Revolution: Destroying and Preserving the Past. = Bolshevik Culture. Ed. by Abbott Gleason, Peter Kenez and Richard Stites. Bloomington, 1985. 7., 21. l.; Richard Stites: Revolutionary Dreams. Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution. New York, Oxford, 1989. 65. l.
3. A dekrétum szövegét közli: Hans-Jürgen Drengenberg: Die sowjetische Politik auf dem Gebiet der bildenden Kunst von 1917 bis 1934. Berlin, 1972. 351-352. l. /Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, Bd. 16./ Vö. még: François-Xavier Coquin: Lenin-ikonográfia. = Világosság, 1990. 7. sz. 531-532. l.
4. Hans-Jürgen Drengenberg: i. m. 226-230. l. I. Miklós letakart emlékművéről fotót l.: Művészet és forradalom. Orosz-szovjet művészet 1910-1932. Art and Revolution. Russian-Soviet Art 1910-1932. Szerk. Bakos Katalin, Havas Valéria. Bp. 1988. 12. l.
5. Anatolij Anatoljevics Sztrigaljev: A forradalmi korszak művészete. = Művészet és forradalom i. m. 28., 18-19. l.
6. Anatolij Anatoljevics Sztrigaljev: i. m. 30. l.
7. Borsányi György: Kun Béla. Politikai életrajz. Bp. 1979. 60., 65. l.
8. Kun Béla: A penzai emlékmű. = K. B.: Válogatott írások és beszédek. I. Kiad. Vass Henrik, Friss Istvánné, Szabó Éva. Bp. 1966. 76. l. /Az idézett közgazdász, minden bizonnyal, Rudolf Hilferding. L. ehhez: Kun Béla előadói beszéde a pártprogramról [1919. 06. 12-én]. = A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21-1919. augusztus 1. II. 1919. június 11-1919. augusztus 1. Összeáll. Gábor Sándorné, Hajdu Tibor, Szabó Gizella. Bp. 1960. 20. l. [A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai 6/B.] - Lunacsarszkij visszaemlékezései szerint Leninnek az volt az elgondolása, hogy a kiemelkedő történelmi személyiségek emlékműveinél rendezett ünnepsége-

- ken az illető alak "természetesen mindig összekapcsoltatik forradalmunkkal és annak feladataival." /Idézi: Hans-Jürgen Drengenber: i. m. 190. l./ - Tatlin egy 1918. nyári levelében ezt írta Lunacsarszki: a készülő emlékművek "nemcsak egyes kiváló személyiségek, hanem egyszersmind az orosz forradalom emlékművei, az állam és a művészet mindeddig példátlan viszonyának, a szocialista államban megvalósuló alkotói szabadságnak emlékművei lesznek." /Tatlin levelét közli: Lenin és Lunacsarszki. Vál. Urbán Nagy Rozália. Bp. 1979. 42. l./
9. Kun Béla felfogása az emlékművek funkciójáról igencsak hasonlít Eötvös Károlynak a millenniumi megemlékezések kapcsán kifejtett véleményére, mely szerint "mindenekelőtt legszebb kötelességünk nekünk, nem Árpád iránt, hanem önmagunk iránt, az ország megalapítójának, Árpádnak emlékét megörökíteni." /Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. VIII. Bp. 1893. 299-300. l./
10. Timár Ede: Igaz eszmék erejével... Bp. 1976. 58-78. l. - Sajnos a Szociális Forradalom összes megjelent számát nem tudtam megnézni.
11. Kun Béla: Marx Károly /1818-1883/. = Szociális Forradalom /a továbbiakban: SzF/, 1918. 05. 11. l. l.
12. Marx-emlékünnap. = SzF, 1918. 05. 11. 4. l.
13. Marx-ünnep Tulán. = SzF, 1918. 05. 29. 4. l.
14. Marx emlékére. = SzF, 1918. 06. 08. 4. l.
15. Akárcsak az 1918. május elsejei ünnepség, amelyről a SzF így tudósított: "A tanácsköztársaság fővárosában, Moszkvában vörös diszbe öltöztek az utcák és terek." A tömeg áradt "a tetőtől talpig vörös posztóba burkolt Kreml várfalak tövéhez[...]. A Szovjet téren /volt Szkobelej tér/ nemzetközi népgyűlés volt, ahol Buharin elvtárs oroszul, Kun Béla magyarul" beszélt. Az ünneplő menetben magyar kommunisták is vonultak. /Diadalmas május elseje. = SzF, 1918. 05. 11. 4. l./
16. L. ehhez: Lenin levele P. P. Malinovszkijhoz. /1918. 05. 01-13. között./ = V. I. Lenin összes művei. 50. Levelek 1917. október-1919. június. Bp. 1977. 80. l.; Lenin levele a Művelődésügyi és a Köztársasági Vagyongazdálkodási Népbiztossághoz. /1918. 06. 15./ = Uo. 116-117. l.; Lenin távirata A. V. Lunacsarszkihoz. /1918. 09. 18./ = Uo. 206. l.; Lenin levele a Munkás- és Vöröskatonák küldöttének Moszkvai Szovjetjének elnök-

- ségéhez. /1918. 10. 12./ = Uo. 215-216. 1.
17. Részletesen l. Hans-Jürgen Drengenberg: i. m. 190-253. 1.
18. A szöveget közli: Hans-Jürgen Drengenberg: i. m. 354-355. 1.
19. A szöveget közli: Hans-Jürgen Drengenberg: i. m. 359-360. 1.
20. A szöveget közli: Hans-Jürgen Drengenberg: i. m. 356. 1.
21. A szöveget közli: Hans-Jürgen Drengenberg: i. m. 357. 1.
22. A szöveget közli: Hans-Jürgen Drengenberg: i. m. 357-359. 1.
23. Hans-Jürgen Drengenberg: i. m. 207-215. 1.
24. Lev Trockij: Életem. Bp. 1989. 290-291. 1. - A kortárs Alfons Paquet szerint a forradalmár elődök tisztelete megmutatja, hogy a sokak által, teljesen tévesen, "szellemi mult" nélküli embereknek tekintett kommunisták határozottan büszkék az "ősökre". /Alfons Paquet: Die russische Revolution als tragisches Ereignis. = A. P.: Der Geist der russischen Revolution. Leipzig, 1919. 71. 1./ L. még: Hajdu Tibor: Közép-Európa forradalma 1917-1921. Bp. 1989. 53. 1. /Közös dolgaink/
25. Anatolij Anatoljevics Sztrigaljev: i. m. 29. 1.
26. Richard Stites: Festival and Revolution: The Role of Public Spectacle in Russia, 1917-1918. = Essays on Revolutionary Culture and Stalinism. Selected Papers from the Third World Congress for Soviet and East European Studies. Ed. by John W. Strong. Columbus, Ohio, 1990. 21. 1. - Lenin értékelése szerint az 1918. április 12-i rendelet a "propaganda és a munkánélküliek foglalkoztatása szempontjából egyaránt fontos" volt. /Lenin levele a Művelődésügyi és a Köztársasági Vagyongazdálkodási Népbiztossághoz i. m. 116-117. 1./ - Az emlékműállítások indítékaihoz l. még: Hans-Jürgen Drengenberg: i. m. 186-190. 1
27. V. I. Lenin: Pityirim Szorokin értékes beismerései. = V. I. Lenin összes művei. 37. 1918. július-1919, március. Bp. 1973. 180. 1.; vö. még: V. I. Lenin: Napjaink legfontosabb feladata. = V. I. Lenin összes művei. 36. 1918. március-június. Bp. 1972. 74-78. 1. L. ehhez: Krausz Tamás: Az októberi forradalom és a nemzetek önrendelkezési jogának felvetése a bolsevik pártban. = Egyetemes történeti tanulmányok. XI. Szerk. Orosz István, Tokody Gyula. Debrecen, 1977. 53-55. 1.; Krausz Tamás: Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Ideológiatörténeti adalékok a 20-as évekből. = Világosság, 1980. 11. sz. 681-685. 1.

28. Ugyanakkor Verhaeren nem szerepelt a végleges, hivatalosnak számító listán.
29. Hans-Jürgen Drengenberg: i. m. 255-273. 1.
30. A SzF még a következőket írta Moszkva diszitéséről: "Moszkvát nem csak az utcákat belengő zászlók vörös tengere, az este kigyuló vörös lángok árja változtatta vörössé, hanem azok a csak százezrekben megszámlálható tömegek, amelyek hullámozva, szelaggal, csokorral, vörösre diszitetten előzőnlőtték éjjel és nappal az óriási város utcáit. [...] A tanácsintézmények házai nappalra vörös köntösbe, éjjelre vörös villamosfénybe borultak." /Vörös ünnep. = SzF, 1918. 11. 13. 2. l./ Ez a beszámoló, a 15. jegyzetben idézett tudósítás, valamint a Nsz 1919. 05. 07-i száma egyik cikkének részlete - "Oroszországot járt elvtársak csudákat beszéltek Moszkva májusi szépségéről" /Budapest piros ruházatát... = Nsz, 1919. 05. 07. 9. l./ - azt mutatják, hogy a magyar kommunisták ismerték a két ünnepség dekorációit, s tapasztalataikat nyilvánvalóan felhasználták Budapest 1919. május elsejei diszitésekor. A magyar szakirodalom már foglalkozott e kapcsolat kérdésével, l. pl. Balogh József: A propaganda. = A bolsevizmus Magyarországon. Szerk. Gratz Gusztáv. Bp. 1921. 169. l.; Aradi Nóra: A forradalom és a szocialista képzőművészeti élet. = A Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója. Szerk. Köpeczi Béla. Bp. 1980. 312-313. l.
31. Hans-Jürgen Drengenberg: i. m. 264-266., 270-273. 1.
32. Hans-Jürgen Drengenberg: i. m. 294. 1.
33. Konstantin Umanskij: Neue Kunst in Russland, 1914-1919. Potsdam, München, 1920. 33-34. l. L. még: John E. Bowl: Russian Sculpture and Lenin's Plan of Monumental Propaganda. = Art and Architecture in the Service of Politics. Ed. by Henry A. Millon and Linda Nochlin. Cambridge /Mass./, London, 1978. 182-193. l.
34. Konstantin Umanskij: i. m. 33-34. l. "Általában a jó pétervári emlékművek nem maradtak meg sokáig, mivel törékeny anyagból készültek" - emlékezett vissza Lunacsarszkij. /Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij: Lenin és a művészet. = A. V. L.: Művészet és forradalom. Ford., bev., magyarázatok: Csehi Gyula. Bukarest, 1975. 260. l. [Téka]/

35. A magyar kommunista csoport propagandamunkája. = SzF, 1918. 09. 18. 4. l.
36. Kun Béla: Lenin. = Lenin: A harc utja. Moszkva, 1918. I. 1.
37. L. ehhez: Kun Béla: Lenin i. m. I. 1. Később a VU 1919. 03. 18-i számában több cikk foglalkozott a párizsi kommünrel, a vezércikk végén pedig ez állt: "A kommünt leverték. De a kommün él. Él az orosz tanácsköztársaságban." /Emlékezés a párizsi kommünre. = VU, 1919. 03. 18. 1. l. /
38. A Magyarországi Tanácsköztársaság Frankel Leó-méltatásait 1. a 3. rész. megfelelő fejezeteiben!
39. Vadász Sándor: Emberek és eszmék a francia forradalomban. 1789-1799. Bp. 1989. 57. l. Vö. még: Krausz Tamás: Szovjet Thermidor. A sztálini fordulat szellemi előzményei 1917-1928. Bp. 1996. 8-9., 41-82. l.
40. Wilhelm Bloss így értékelte Marat-t: "A proletárság képviselőjeképpen lépett fel és ezért a forradalomban felszínre került burzsoázia ösztönszerűleg gyűlölte. [...] ő volt az egyetlen ember, aki lapjában a proletárság érdekeiért szállott sikra." /Wilhelm Bloss: A francia forradalom. A francia közállapotok és események népszerű ismertetése 1789-től 1804-ig. Bp. 1909. 102. l., vö. uo. 242. l. / L. még: Hahner Péter: A nagy francia forradalom magyar történetírásának vázlata 1889 és 1945 között. = Filozófiai Figyelő, 1993. 153-154. l.
41. Litván György: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Bp. 1993. 228. l. /Századvég biográfiák/
42. Szabó Ervin. = SzF, 1918. 10. 16. 2. l.
43. A Szabó Ervin 1877-1918. c. kötet közli - több helyen pontatlanul - a SzF nekrológjának szövegét, "helyesbítve" a téves adatot, l. Szabó Ervin 1877-1918. Gyűjt., vál., szerk., jegyz. Remete László. Bp. 1968. 145. l.
44. A korabeli magyarországi Szabó Ervin-megemlékezésekről 1. l. a 2.3. fejezetet és a 3.2. fejezet 5. jegyzetét!
45. Timár Ede: i. m. 61-67. l.
46. Kun Béla: Szabó Ervin. = Pravda, 1918. 10. 19. 1. l. Magyar fordítását közli: Szabó Ervin 1877-1918. i. m. 150-152. l.
47. Nina Tumarkin: Lenin lives! The Lenin Cult in Soviet Russia. Cambridge /Mass./, London, 1983. 79. l.

48. François-Xavier Coquin: i. m. 532. l.
49. Nina Tumarkin: i. m. 79. l.; François-Xavier Coquin: i. m. 532. l., 541. l. 11. jegyzet.
50. Nina Tumarkin: i. m. 80. l., 279. l. 48. jegyzet. A korai Lenin-kultusz vallásos elemeihez l. még: Heinz Brahm: Lenin - Mythos und Wirklichkeit. = Osteuropa, 1970. 861. l. Vö. még: Jay Bergman: The Image of Jesus in the Russian Revolutionary Movement. The Case of Russian Marxism. = International Review of Social History /Amsterdam/, 1990. 2. sz. 228-236. l.
51. L. ehhez a Bevezetés 9. és a 2.1. fejezet 13. jegyzetét!
52. Friedrich Engels: Eugen Dühring ur tudomány-forradalmasítása. = Karl Marx és Friedrich Engels művei. 20. Eugen Dühring ur tudomány-forradalmasítása. A természet dialektikája. Bp. 1963. 279. l.
53. Kun Béla: Lenin i. m. I., IV. l. L. még: Milei György: A lenini eszmék magyarországi terjedésének kezdeteiről. = Párt-történeti Közlemények, 1977. 3. sz. 123-128. l.
54. Richard Taylor: Agitation, Propaganda and the Cinema: the Search for New Solutions, 1917-21. = Art, Society, Revolution, Russia 1917-1921. Ed. Nils Åke Nilsson. Stockholm, 1980. 248., 255. l.; François-Xavier Coquin: i. m. 532. l.
55. ■ Nina Tumarkin: i. m. 89-90. l.
56. Vö. ehhez: Dávidházi Péter: "Isten másodszülöttje". A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Bp. 1989. 12. l.
57. A taktika változása. = SzF, 1918. 09. 04. l. 1. Vö. még: Vlagyimir Boncs-Brujevics: Emlékeim Leninről. Bp. 1967. 273-274. l.
58. Peter Scheibert: Lenin an der Macht. Weinheim, 1984. 8., 483. l.
59. Nemzetközi Lenin-kórház. = SzF, 1918. 10. 02. 4. l.
60. A "Lenin"-kórház megnyílt. = SzF, 1918. 10. 16. 4. l. - A Lenin-kultusz kezdeteiről újabb áttekintésként l. Robert Serviç: Lenin: a Political Life. III. The Iron Ring. Houndmills, etc. 1995. 131-135. l.
61. Ennek kapcsán érdemes Gombár Csabát idézni: "Lázás politikai állapotokban, politikai földcsuszamlások esetében [...] mindig bekövetkezik a szimbólumok háborúja is, mivel a konfliktusos politikai tagoltság alternatív csoportjai a felgyorsult politikai időben fokozottan kényszerülnek a "gyorsírással"

szimbólumok alkalmazására." /Gombár Csaba: Politikai szimbólumok. = G. Cs.: Politika - címszavakban. Bp. 1983. 165. 1./

62. Felvetődhet a kérdés: létezik-e valamiféle összefüggés a két jelenség: a kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek alakjának emlékművekben való megörökítése és a kibontakozó Lenin-kultusz között?
63. A nagy orosz átalakulás. = Nsz, 1917. 04. 20. 3. 1.
64. Lukács Hugó: Szellemi élet a szovjet világában. = Uj Világ, 1919. 2. sz. 147. 1.
65. Sajnos nem sikerült hozzájutnom a Debreceni Vörös Ujság azon számához, amely e beszámolót tartalmazza.
66. Egy vörösgárdista elmondja, milyen az élet Moszkvában. = Vörös Lobogó, 1919. 03. 28. 4. 1.
67. A vándorló szobrok. = Nsz, 1918. 12. 27. 7. 1.
68. Liebknechtől és Luxemburg Rózáról utcákat neveztek el. = Nsz, 1919. 01. 26. 9. 1.
69. A sarokba tett szobor gondolatai. = Nsz, 1919. 03. 13. 5. 1.
70. ~~A~~ A cenzura ellenőrző szerepének meggyengüléséről és Pogány József szerzőségéről 1. Varga Lajos: Pogány József a Magyarországi Szociáldemokrata Pártban. = Párttörténeti Közlemények, 1987. 1. sz. 71. 1.
71. Lenin. = Nsz, 1918. 09. 03. 1-2. 1. - Lenin első magyarországi ábrázolásaival, értékeléseivel foglalkoztak: Tiszay Andor: Lenin első ábrázolásai a magyar sajtóban. = Magyar Könyvszemle, 1970. 1-2. sz. 34-40. 1.; Réti László: Lenin és a magyar munkásmozgalom. Bp. 1970. 24-113. 1.

2.3. Az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom panteonja és a munkásmozgalom új mártirjai

1. Magyar Lajos: A forradalmi sajtó. = Az Ember, 1919. 01. 28. 9. 1.
2. Magyar helyzetjellemezését elfogadja, s a három napilapot megnevezi: Mucsi Ferenc: A magyar sajtó története 1878-1919. = A magyar sajtó története. Szerk. Márkus László. Bp. 1977. 104. 1.
3. A témához l. még: Siklós András: Magyarország 1918/1919. Események/ képek/ dokumentumok. Bp. 1978. 218-219. 1.; József Farkas: A forradalmak irodalma és a nemzeti hagyományok. = J. F. Erkölcs és hivatástudat. Bp. 1989. 135-146. 1.; Schönwald Pál: Az Országos Propaganda Bizottság tevékenysége és kiadványai az 1918-as polgári demokratikus forradalom alatt. = Magyar Könyvszemle, 1969. 1. sz. 20-28. 1.
4. A Hentzi-szobor végzete. = Világ, 1918. 11. 03. 12. 1.; B. J. A Hentzi-szobor lerombolása. = A diadalmas forradalom könyve. Szerk. Gellért Oszkár. Bp. 1918. 185-186. 1.; A Hentzi-szobor vége. = Pesti Napló, 1919. 01. 17. 5. 1.; A Hentzi-szobor sorsa. = Pesti Napló, 1919. 02. 14. 5. 1.
5. A magyar bélyegek kézikönyve. Szerk. Surányi László és Vinyovszki Gábor. Bp. 1986. 108-215. 1.
6. Bihari Mihály: Egy gyorsíró feljegyzései. Bp. 1969. 153. 1.
7. Ezzel kapcsolatban l. a 2.1. fejezetet!
8. BFL IV/1407/b. XIV 24141/1919.; Uo. XIV 24143/1919.; Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1914. október 7-én tartott 17-ik rendes közgyűlésének 1665. száma. = Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1914-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei. Bp. é. n. 635. 1.; Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1917. november 7-én tartott 15-ik rendes közgyűlésének 1397. száma. = Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1917-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei. Bp. é. n. 642. 1.
9. Martinovics emléke. = Világ, 1918. 11. 16. 8. 1.
10. Idézi: Benda Kálmán: Az 1795-ben kivégzett magyar jakobinusok hamvainak eltemetése 1960-ban. = Király Béla emlékkönyv. Szerk. Jónás Pál, Peter Pastor, Tóth Pál Péter. Bp. 1992. 80. 1.

11. A Főváros Tanácsa: Előszó. = A magyar jakobinusok emlékezete. Bp. 1919. sztl.
12. Dr. Gárdonyi Albert: "A magyar jakobinusok története. = A magyar jakobinusok emlékezete i. m. 3., 9., 52., 53. l. - Értékelésére l. Benda Kálmán: Bevezetés. = A magyar jakobinus mozgalom iratai. Sajtó alá rend. Benda Kálmán. Bp. 1957. XCVIII. l. /Magyarország ujabbkori történetének forrásai/
13. A szöveget közli: Ady Endrét üdvözli a Nemzeti Tanács. = Pesti Napló, 1918. 11. 19. 5. l.; l. még: Siklós András: i. m. 216-217. l.
14. Hock János beszédét közli: A nemzet hódolata Ady Endrének. = Világ, 1918. 11. 19. 9. l.
15. Meggyilkolása után a Népszava ezt írta Tiszáról: "A leggonoszabb és legkonokabb osztályuralomnak - amelyhez foghatót ma már Európában sehol sem lehet találni - ő volt a megszemélyesítője. [...] Csütörtökön délbén ennek mind vége volt: megdőlt - reméljük, örökre - az őbenne megtestesült junkeruralom és az erőszak kormányrendszere." /Tisza. = Nsz, 1918. 11. 01. 7. l./; "És Tisza is halott. Bármennyire gyűlöltem mint a zsarnokság, a rabság megszemélyesítést, mégis egy ember vére folyt ki." /Czillich Anna naplója. [1918. 11. 02.] Bp. 1925. 42. l./
16. Ady Endre temetése. = Nsz, 1919. 01. 30. 5. l.; l. még: József Farkas: Ady halottaságja körül. = J. F.: Írók, eszmék, forradalmak. Bp. 1979. 158-177. l.; M. Pásztor József: Adalékok az Ady-életmű továbbéléséről a magyar munkásmozgalomban /1919-1944/. = Párttörténeti Közlemények, 1977. 4. sz. 106-110. l.; Budapest Főváros Tanácsának átíratát a Vörösmarty Akadémiához Ady diszszirhelye ügyében l. "Mindenki ujakra készül..." Az 1918/19-es forradalmak irodalma. /Szöveggyűjtemény/. II. /A polgári forradalom publicisztikája és irodalmi élete/. Szerk., jegyz. József Farkas. Bp. 1962. 743., 911. l. /Irodalom - szocializmus/
17. Véber Károly: Jegyzőkönyv az Ady-emlékszobor-bizottság megalakulásáról. = Kritika, 1977. 11. sz. 19-20. l.
18. Litván György: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Bp. 1993. 239. l. /Századvég biográfiák/
19. Dr. Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp. 1966. 192., 194. l.

20. Litván György: i. m. 239. 1.
21. Polónyi Géza felkérését közli: Krudy világa. Gyűjt. és írta: Tóbiás Áron. Bp. 1964. 177. 1.; Krudy nyilatkozata: Krudy Gyula nyilatkozik a budapesti utcák elkereszteléséről. = Fővárosi Hírlap, 1918. 10. 16. 3. 1.
22. Krudy Gyula javaslata a budapesti terek és utcák új elnevezésére. = "Mindenki ujakra készül..." II. i. m. 720-721. 1.
23. Új utcanevek. = Nsz, 1918. 11. 20. 8. 1.; Dr. Kiss György: A budapesti várospolitikai 1873-1944. Bp. 1958. 153. 1.
24. Új utcanevek. = Nsz, 1918. 12. 06. 8. 1.; A Stefánia út Árpád út lesz. = Köztársasági Újság, 1918. 12. 06. 6. 1.
25. Új utcanevek. = Pesti Napló, 1918. 12.05. 8. 1.
26. Harrer Ferenc ezen utcaátnevezések okát abban látta, hogy "tisztviselői kara, és Polónyi Géza, az elnök, a tanács megmentéséért még a forradalom fő személyeiről utcákat és tereket is hajlandó volt elnevezni." /Harrer Ferenc: Egy magyar polgár élete. I. Bp. 1968. 345. 1./ Vö. még: Egy elfelejtett bizottság. = Krudy világa i. m. 181-182. 1.
27. A röplapot 1. PI A Rpgy I/10. 1919/1008.
28. Sinkó Ervin: Optimisták. Történelmi regény 1918/19-ből. II. Novi Sad, 1965. 20. 1. - A mű dokumentumértékéhez 1. Sinkó Ervin levelét Komlós Aladárhoz, közli: Komlós Aladár: Vereckétől Dévényig. Bp. 1972. 367-369. 1.
29. L. a 27. jegyzetben hivatkozott röplapot!
30. Siklós András: A polgári demokratikus forradalom. = Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Főszerk. Ránki György. I. Bp. 1988. 170. 1. /Magyarország története tíz kötetben 8/1.
31. Liebknecht Károly és Luxemburg Róza. = Nsz, 1919. 01. 17. 1. 1.
32. Liebknechtet és Luxemburg Rózát agyonlőtték. = Nsz, 1919. 01. 17. 3-4. 1.
33. Uo. 3. 1.
34. Kun Béla műveinek bibliográfiája. Vál., szerk. Ripp Zoltán, Varga Istvánné. Bp. 1986. 43. 1.
35. Liebknecht Károly - Luxemburg Róza. = VU, 1919. 01. 18. 1. 1.
36. Karl Marx: A polgárháború Franciaországban. = Karl Marx és Friedrich Engels művei. 17. 1870-1872. Bp. 1968. 331. 1.

37. Elvtársak! = VU, 1919. 01. 18. 4. 1.; megismételve: VU, 1919. 01. 21. 4. 1.
38. Vö.: Kossuth nagy beszéde a képviselőházban a haza veszélyéről és a védelem megszervezéséről. /1848. 07. 11./ = Kossuth Lajos 1848/49-ben. II. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban 1848 április-szeptember. Sajtó alá rend. Sinkovics István. Bp. 1957. 438. 1. /Magyarország ujabbkori történetének forrásai - Kossuth Lajos összes munkái XII./
39. Liebknecht - Luxemburg. = VU, 1919. 01. 21. 2. 1. További megemlékezésekről 1. Pártügyek. = VU, 1919. 01. 21. 4. 1.; Pártügyek. = VU, 1919. 01. 23. 4. 1.; Pártügyek. = VU, 1919. 01. 25. 4. 1.; Az ifjumunkások Liebknecht-ünnepélye. = VU, 1919. 02. 15. 4. 1. L. még kisebb polemizáló írásokat a Nsz és a VU hasábjain! Vö. még: Borsányi György: Októbertől márciusig. Polgári demokrácia Magyarországon, 1918. Bp. 1988. 188-189. 1. /Népszerű történelem/
40. Franz Mehring. = Nsz, 1919. 01. 30. 2. 1. - E cikk jelentős részben átvétel Pogány József korábbi írásából: Pogány József: Franz Mehring. Hetven harcos esztendő. = Nsz, 1916. 03. 02. 2-3. 1. A két szöveg Mehring-értékelésének hangsúlyai némileg eltérnek egymástól s az 1919-es cikkben kurziválással kiemelt általános jellegű megállapítás nem szerepel az 1916-os méltatásban.
41. Franz Mehring. = VU, 1919. 02. 01. 2. 1.
42. Fellner Andor. = Világ, 1919. 03. 13. 1. 1.
43. Fellner Andor, az aradi vértanu temetése. = Világ, 1919. 03. 15. 5. 1.
44. Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom. Proletárdiktatura. Ellenforradalom. München, 1923. [Bp. 1990.] 206-207. 1. - Mindezekkel szemben a Vörös Ujság így értékelte Fellnert és a katonákat: "Azok a katonák, akik nem akartak elmenni meghalni a "Népköztársaságért", teljesítették az igazi proletárkötelességet. Fellner Andor "fegyelme" a gondolkodás nélküli, vak, militarista-fegyelem volt. Nem volt szocialista-fegyelem. Szociáldemokrata pártfegyelem volt." /A pártfegyelem hőstette. = VU, 1919. 03. 15. 3. 1./

3. Történelmi személyiségek ábrázolása a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos jellegű anyagaiban

3.1. Az egyesült párt és a Közoktatásügyi Népbiztosság önálló kiadványai Marxról, Engelsről, Frankelről és nagy tudósokról, művészekről

1. Garami Ernő: Marx és Engels élete. Bp. 1919. 4., 5-6., 3-4., 32-33., 44-45., 54. l. /Munkáskönyvtár 16. füzet/ - Garami e művének 11. oldalán felsorolja forrásmunkáit: jelen esetben azonban nem vetettem ezekkel össze a szöveget, mivel, úgy vélem, anyagát kitűnően ismerve, a szerző végül is saját felfogása szerint alakította ki Marx és Engels-ábrázolását.
2. Marx és Engels életrajza. /A XIX. század szocialista mozgalmainak történetével kapcsolatban/. A Közoktatásügyi Népbiztosság tudományos és népszerű propagandaosztályának agitátorképző iskolájában előadta: Varjas Sándor. Bp. 1919. 6-7. l. L. még a 3.3. fejezetet!
3. Varjas Sándor: i. m. 19. l. - Azt, hogy Varjas mit is értett pontosan a "proletár" fogalma alatt, megmagyarázza egy másik, szintén az agitátorképző iskolán tartott előadásának következő meghatározása: "Proletár mindenki, aki munkájából él és ki van zsákmányolva, akár szellemi, akár fizikai munkás." /Varjas Sándor: Az agitátorképzés célja. Bp. 1919. 11. l./ - Vö. még: A Tanácsok Országos Gyűlésének /1919. június 14-1919. június 23./ naplója. Bp. 1919. 241-245. l.; Faragó Miklós: Ki a proletár? Bp. 1919.; proletár [szó]. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III. Főszerk. Benkő Loránd. Bp. 1976. 293. l.
4. Varjas Sándor: i. m. 11. l.
5. Garami Ernő: i. m. 38-39. l. - Vö. még: Jegyzetek. = Karl Marx és Friedrich Engels művei. 8. 1851-1853. Bp. 1962. 579. l. l. jegyzet.
6. Varjas Sándor: i. m. 19. l.
7. Garami Ernő: i. m. 43. l.
8. Varga Lajos: Garami Ernő. Politikai életrajz. Bp. 1996. 169-172. l.
9. Varjas Sándor: i. m. 21. l.
10. Kautsky Károly: Marx Károly történelmi jelentősége. Bp. 1919. 6., 10., 18., 19., 20., 28., 41., 52., 54-55. l. /Munkáskönyv-

tár 15. füzet/ - Sajátos, a kiemelkedőnek tekintett történelmi személyiség munkásságából kiinduló, annak következtetéseit saját kora viszonyaira is alkalmazó, értelmező mű Karl Kautsky: Marx gazdasági tanai. Népszerű ismertetés és magyarázat c. munkája, amely szintén megjelent az egyesült párt kiadásában, ám amelyet, éppen e sajátos jellege miatt nem elemeztem külön /a 4. fejezet összesítésénél azonban figyelembe vettem/. Vö. még hozzá: Eric J. Hobsbawm: The Fortunes of Marx's and Engels' Writings. = The History of Marxism. I. Marxism in Marx's Day. Ed. by Eric J. Hobsbawm. Brighton, Sussex, 1982. 330-331. l.; Varga Lajos: i. m. 60. l. Arról pedig, hogy e művet lefordító Garami milyen reményeket fűzött a magyarországi kiadáshoz l. Karl Kautskyhoz írott 1903. 11. 16-i levelét; közli: Karl Kautsky und die Sozialdemokratie Südosteuropas. Korrespondenz 1883-1938. Hg. Georges Haupt, János Jemnitz, Leo van Rossum. Frankfurt, New York, 1986. 445. l. /Quellen und Studien zur Sozialgeschichte, Bd. 5./

11. Krejcsi Rezső: Frankel Leó, a párizsi Kommün magyar vezére. Bp. 1919. 3., 4., 5., 11., 18., 30., 39., 44-45., 76., 79., 80. l. - Korabeli ismertetését l. Bálint Aladár: [Krejcsi Rezső:] Frankel Leó, a párizsi Kommün magyar vezére. = Corvina, 1919. 06. 20. 70. l.
12. Lengyel István: Szabados Sándor. = Párttörténeti Közlemények, 1963. 2. sz. 207-210. l.; Petrák Katalin: Dr. Szabados Sándor, 1874-1939. Tatabánya, 1989. 9., 19-20., 30. l.
13. Pogány József: Emberek és korok. 20 tanulmány. Bp. 1919. 5. l.; l. ehhez: Geréb László: Pogány József /1886-1938/. = Pogány József: Kultúra - álkultúra. Szerk., életrajz, jegyz. Geréb László. Bp. 1962. 318-319. l.; Bibliográfia Pogány József munkáihoz 1904-1922. = Pogány József: Kultúra - álkultúra i. m. 348-355. l.
14. Pogány József: Emberek és korok i. m. 5., 14-15., 18., 20., 23., 25., 27., 29., 30., 33., 37., 39., 44., 46., 51., 54., 56., 69-70., 81., 83., 90., 98., 111., 118-119., 137., 140., 148-149., 151., 152., 153., 156. l. - Korabeli ismertetéseit l. Bálint: Pogány József tanulmányai. = Corvina, 1919. 07. 30. 119. l.; Vajda Ernő: Emberek és korok. Pogány József könyve. = Nsz, 1919. 08. 02. 4. l. - A kötet tanulmányaival fog-

lalkozott még: Márkus László: A szociáldemokrata történetfelfogás fejlődéséhez. /A kezdetektől 1918-ig/. Bp. 1963. 132-135., 194-196. l. /Tudománytörténeti tanulmányok IV./; Nagy Endre: Pogány József - portrék az irodalom történetéből. = N. E.: Modern művészet - szociális művészet. Adalékok a marxista esztétikai gondolkodás és kritika magyarországi kezdeteihez. Bp. 1977. 133-142. l. /Elvek és utak/; József Farkas: Pogány József irodalmi és kritikai tevékenysége. = Somogy, 1987. 4. sz. 15-17. l.

15. PI A 721. f. 1. cs. 276. ó. e. 2. l. - Táncsics 1918 előtti szociáldemokrata értékeléséhez l. Márkus László: i. m. 93., 97., 105., 116., 183-186., 189. l.
16. PI A 721. f. 1. cs. 276. ó. e. 4. l. - Az említett Népszavacikkek: Révész Mihály: Frankel Leó. = Nsz, 1910. 12. 25. 16-18. l. /L. a 3.2. fejezetet!//; Révész Mihály: Külföldi. = Nsz, 1911. 12. 24. 16-17. l.
17. PI A 721. f. 1. cs. 276. ó. e. 5. l. - A Munka június 5-i számának mellékletében a Közoktatásügyi Népbiztosság propagandacsoportjának közleménye így irt. a tervezett sorozatról: "megindítjuk a "Forradalmi történelem" című füzet sorozatot, amelyben a burzsoá történelemírók hazugságaival szemben őszintén és leplezetlenül tárjuk fel az emberiség évszázadok óta tartó osztályharcainak történetét. A római rabszolgalázadásoktól a középkori parasztlázadásokig, a polgári forradalmaktól a párizsi kommünig a történelem minden kiemelkedő osztályösszeütközését méltatni fogjuk e sorozatban." /A propaganda új irányai. = A Munka, 1919. 06. 05. 14. l./ A sorozatból, tudomásom szerint, egyetlen füzet sem jelent meg.
18. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára /a továbbiakban: OSZK Kt/ Fol. Hung. 1802. 23. l. Az anyagra Szász Zoltán hívta fel a figyelmemet, szivességéért ezuton mondok köszönetet. - Az előzményeket /l. a 2.1. fejezetet/ figyelembe véve, meglepőnek tűnhetik, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság elfogadta Fraknói felajánlkozását. Ám A Munka április 24-i számában a Közoktatásügyi Népbiztosság propagandacsoportjának vezetője, többek között, ezt nyilatkozta: "A tudományos és népszerű könyvek, röpiratok, plakátok, emléklapok, filmek, rajzok és zenei művek íróink, tudósaink és művészeink legjobbait foglalkoztatják. A foglalkoztatott művészek és írók elvtársainkból kerülnek ki, de természetes, hogy ahol szakkérdések és

tisztán természettudományi vagy művészi szempontok kell, hogy irányadóak legyenek, ott az arra való szakembereket is felkérjük a szervezetben való közreműködésre, mert az az álláspont, hogy bár ellenőrzéssel ugyan, de a szakkérdésekben ki kell kapcsolni az illető politikai pártállását, ha őt a felvilágosítás ügyének szeretete, őszinte szándék és jóakarata vezeti." /A szocializmus állami propagandája. = A Munka, 1919. 04. 24. 14. 1./ Ugyane szöveg megjelent még: A szocializmus állami propagandája. = Fáklya, 1919. 04. 25. 5. 1. - Ez a szemlélet érthetővé teszi Fogarasi reagálását.

19. Varga Lajos: i. m. 215-225. 1.

20. L. ehhez a 2.1. fejezetet!

3.2. Az egyesült párt napilapjainak méltatásai: kiemelkedő személyiségek és a Tanácsköztársaság soron levő feladatai

1. Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1969. 47. l.; József Farkas: A Magyar Tanácsköztársaság sajtója. Bp. 1969. 63. l. /A magyar sajtó kiskönyvtára/
2. József Farkas: i. m. 63-77. l.
3. A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919. Szerk., bev. Imre Magda, Szücs László. Bp. 1986. 84., 104. l. /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 3. Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1919. XIII./
4. Szabó Ervin. = Nsz, 1919. 03. 29. 5. l.
5. Kunfi Zsigmond: Szabó Ervin. = Nsz, 1918. 10. 01. 2-3. l.; Varga Jenő: Szabó Ervin. = Nsz, 1918. 10. 06. 11. l.
6. Révai szerzőségéhez 1. Jegyzetek [Révai József: Szabó Ervin c. irásához]. = Révai József: Ifjúkori irások /1917-1919/. Sajtó alá rend. F. Majlát Augusztá, Agárdi Péter. Bp. 1981. 210-211. l. /Irodalom - szocializmus/
7. Szabó Ervin. = VU, 1919. 03. 29. 3. l.
8. Vö. pl. Szabó Ervin: Bevezetés [Marx: Forradalom és ellenforradalom vagy Németország 1848-ban c. művéhez]. = Marx és Engels válogatott művei. I. Szerk., bev., jegyz., ford. átnézte: Szabó Ervin. Bp. 1905. 186. l.
9. Soós Pál: A Szabó Ervin-probléma történetéből. Debrecen, 1971. 18. l.
10. Révai József: Szabó Ervin szerepe a munkásmozgalomban. Előadás, 1919. 06. 17. OSZK Kt Fol. Hung. 2194. 2. k. 5. sz. l. /108./ l.
11. Révai József: Szabó Ervin. [Kézirat.] PI A 866. f. 3. ő. e. 26. l.
12. L. még: [Bevezetés Szabó Ervin: Szocializmus és demokrácia c. művéhez.] = VU, 1919. 04. 02. 3. l. Révai szerzőségéhez 1; Jegyzetek [a Szocializmus és demokrácia c. műhöz]. = Révai József: Ifjúkori irások i. m. 215. l.; Révai József: Szabó Ervin. = Szabó Ervin: A tőke és a munka harca. Bp. 1919. 4-8. l. Vö. még: Lengyel András: A fiatal Révai "etikus" nézeteiről. = Irodalomtörténet, 1973. 2. sz. 309-310. l.

13. Ezzel kapcsolatban l. a 2.2. fejezetet! - Vö. még: Litván György: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Bp. 1993. 242-243. l. /Századvég biográfiák/
14. Az ötvenéves Gorkij. = Nsz, 1919. 04. 01. 9. l.; Gorkij Maxim ötvenéves. = VU, 1919. 04. 01. 6. l.; Maxim Gorkis fünfzigster Geburtstag. = Vs, 1919. 04. 01. 7. l.
15. Max Hebest: Trotzki. = Vs, 1919. 04. 03. 2. l.
16. A kaszárnnyák új elnevezése. = VU, 1919. 03. 28. 2. l. - A név változtatásokhoz l. a 3.5. fejezetet!
17. Leo Frankel. = Vs, 1919. 04. 04. 4. l.; Aranyi Lipót: Frankel Leó budapesti barátai. = Az Ujság, 1919. 04. 03. 4-5. l.
18. Roland Eötvös gestorben. = Vs, 1919. 04. 10. 6. l.
19. Eötvös Loránd a munkástársadalom halottja. = Nsz, 1919. 04. 11. 10. l.; Roland Eötvös, der Tote der Arbeitergesellschaft. = Vs, 1919. 04. 11. 5. l.
20. A Lukács-beszéd leginkább mértékadó közlése a Nsz tudósítása: ezt tette közzé: Eötvös Loránd temetése. = Lukács György: Forradalomban. Cikkek, tanulmányok, 1918-1919. Vál., szerk., jegyz., a kronológiát írta: Mesterházi Miklós. Bp. 1987. 220. l. /Lukács György összes művei/
21. Eötvös Loránd. = Nsz, 1919. 04. 12. 9. l.
22. Lukács tevékenységéről e napokban l. Mesterházi Miklós: Kronológia. = Lukács György: i. m. 604-611. l.
23. L. ehhez: Buday Tibor-Budayné Mosonyi Klára: "A fizika fejlődése". Eötvös Loránd élete és munkássága. Bp. 1986. 199-227. l. /Nemzet és emlékezet/
24. Meghalt az orosz forradalom tengernagya. = Nsz, 1919. 04. 26. 10. l.
25. Admiral Altvater gestorben. = Vs, 1919. 04. 26. 6. l. - A Nsz-ben közzétett szöveg teljes terjedelmében megjelent még: Altvater admirális meghalt. = Az Ujság, 1919. 04. 26. 7. l.
26. Liptai Ervin: A hadsereg az 1918-1919. évi forradalmakban. A Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja. = Magyarország hadtörténete. [2.] Főszerk. Liptai Ervin. Bp. 1985. 215. l.; l. még: Hajdu Tibor: i. m. 137-138., 163-164., 172-173. l.; Szakály Sándor: A Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tisztikara. = Sz. S.: Hadsereg, politika, társadalom. Bp. 1991. 20-26. l.

27. Hadügyi rendelet a tényleges állományu volt tisztek jelentkezéséről. = Nsz, 1919. 04. 24. 8. 1.
28. Liptai Ervin: i. m. 214., 224. 1.
29. Die militärische Intervention der Entente gegen Sowjet-Ungarn = Vs, 1919. 04. 29. 3. 1.
30. [olvashatatlan aláírás]: Leo Rothziegel. = Vs, 1919. 05. 04. 2. 1.
31. Marx. = Nsz, 1919. 05. 06. 1-2. 1.
32. Rabinovits József: A pártpropagandáról. = Nsz, 1919. 05. 01. 3. 1.
33. Karl Marx-Friedrich Engels: A Kommunista Párt kiáltványa. = Karl Marx és Friedrich Engels művei. 4. 1846-1848. Bp. 1959. 441., 470. 1.
34. Marx. = VU, 1919. 05. 06. 5. 1.
35. Marx' 101. Geburtstag. = Vs, 1919. 05. 06. 4-5. 1.
36. Koloszar Béla: Életét a munkásosztálynak szentelte. = Dél-Magyarország, 1960. 06. 26. 5. 1.; H. J.: A Dél-Magyarország... = Dél-Magyarország, 1960. 06. 28. 5. 1.
37. Ladánszki elvtárs. = VU, 1919. 05. 09. 5. 1.
38. Ebben persze szerepe lehetett annak is, hogy Benjamin Ferenc már a Világszabadságnak, A szocialista földmivesek lapjának 1919. 05. 10-i számában közölt megemlékezést Ladvánszkyról - ekkor prózában, de e méltatás számos eleme rokon a versben alkalmazottakkal -, figyelmeztetve olvasóit a fehérterror szörnyűségeire. /Benjamin Ferenc: Ladánszky elvtárs. = Világszabadság, 1919. 05. 10. 1. 1./
39. Benjamin Ferenc: Ladánszky. A szegedi vértanu emlékére. = Nsz, 1919. 05. 18. 8. 1.
40. Révész Mihály: Frankel Leó. = Nsz, 1910. 12. 25. 16-18. 1.; Révész Mihály: Frankel. = Nsz, 1919. 05. 18. 2-3. 1.
41. Révész Mihály: Frankel i. m. 2. 1.
42. Révész Mihály: Frankel Leó i. m. 16. 1.
43. Révész Mihály: Frankel i. m. 3. 1.
44. Frankel Leó emléke. = Nsz, 1919. 05. 20. 9. 1.

45. L. ezekhez pl. Werner Hofmann: A földi paradicsom. 19. századi motívumok és eszmék. Bp. 1987. 71., 76., 128-129., 161-162., 229., 235. l.; Fekete Sándor: Petőfi evangéliuma. Bp. 1989. 201., 410. l.; Gottfried Korff: Politischer "Heiligenkult" im 19. und 20. Jahrhundert. = Zeitschrift für Volkskunde, 1975. 2. sz. 211-216. l.; J. Soltész Katalin: A Tanácsköztársaság publicisztikájának stílusa. = A nyelvtudomány a haladásért. Szerk. Király Péter. Bp. 1969. 125. l.
46. Dávidházi Péter: A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1990. 3. sz. 341-359. l.
47. Frankel Leó. = VU, 1919. 05. 20. 5. l.
48. L. pl. Emlékezés a párizsi kommünre. = VU, 1919. 03. 18. 1. l. "Büszkén vállaljuk a közösséget Párizs hős proletárjaival és a forradalmi proletariátus szíve egybedobban a gyűlöletben, melyet a burzsoázia és szennyes ruhája csatlósai iránt érez." /A kommün és a kommunisták. = VU, 1919. 03. 18. 6. l./
49. Frankel Leó emléke i. m. 9. l.; Frankel Leó. = VU, 1919. 05. 20. 5. l.; Enthüllung der Leo Frankel Gedenktafel. = Vs, 1919. 05. 20. 4. l.
50. Révai szerzőségéhez l. Jegyzetek [Révai József: Levinié c. cikkéhez]. = Révai József: Ifjúkori írások i. m. 251. l.
51. Levinié. = VU, 1919. 06. 07. 1. l.
52. Jegyzetek [Révai József: Levinié c. cikkéhez] i. m. 251. l.
53. Lenin üzenete a magyar munkásságnak. Ne türjetekek semmi ingadozást. = VU, 1919. 06. 07. 2. l.
54. Várnai Dániel: Egy asszonyt temetnek Berlinben... = Nsz, 1919. 06. 13. 3-4. l.
55. Liebknechtet és Luxemburg Rózát agyonlőtték. = Nsz, 1919. 01. 17. 3. l.
56. Egy proletárhős temetése. = Nsz, 1919. 06. 28. 4. l. Vö. még: A proletárállam vértanuinak temetése. = Nsz, 1919. 07. 01. 2-4. l.
57. Lówy Béla elvtárs. = VU, 1919. 06. 28. 5. l.
58. Somogyi Béla: Rubinyi László. = Nsz, 1919. 07. 06. 6. l.
59. Makai László. = Nsz, 1919. 07. 29. 5. l.; Makai László. = VU, 1919. 07. 29. 5. l.

3.3. Az egyesült párt folyóirataiban és az egyes népbiztosságok lapjaiban közzétett történelmi személyiség-ábrázolások

1. W. Liebknecht: Karl Marx zum Gedächtniss. Nürnberg, 1896. 61-62., 63-64. 1.
2. Liebknecht Vilmos: Marx Károly és a gyermekek. = Nőmunkás, 1919. 04. 15. 5-6. 1.
3. Marx. = Nőmunkás, 1919. 05. 10. 6. 1.
4. Ki volt Spartacus? = Nőmunkás, 1919. 06. 07. 6. 1.
5. Illés Béla: Spartacus élete. Bp. 1919. 3-5., 18. 1.
6. M[angold] L[ajos]: Spartacus. = Ókori lexikon. II. Szerk. Pecz Vilmos. Bp. 1904. 827-828. 1.
7. Geréb József: A rómaiak története. Bp. 1899. 262-263. 1. /Nagy képes világtörténet/
8. Márki Sándor: Az ó- és középkor története. Bp. 1910. 282. 1.
9. Karl Kautsky: A szocializmus előfutárai. Bp. 1950.
10. Junius 15-én, a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja női tagjainak egynapos országos kongresszusán Vincze Sándorné, elnöki megnyitójában "lendületes szavakban ismertette a veszteséget, mely a kommunista mozgalmat Luxemburg Róza halálával érte. Beszéde után a kongresszus fölállással fejezte ki hódolatát és gyászát Luxemburg Róza iránt." /Kongresszusunk. = Nőmunkás, 1919. 06. 21. 4. 1./
11. Luxemburg temetésére. = Nőmunkás, 1919. 06. 21. 1-2. 1. - A Rosa Luxemburg temetéséről szóló, a lap 07. 06-i számában megjelent tudósítás pedig így buzdított: "Rosa Luxemburg megbecsülésének és szeretetének csak azzal tudunk méltóképpen eleget tenni, hogyha a világforradalomért, a szocializmusért szállunk sikra és dolgozunk a proletárság jövőjéért." /Rosa Luxemburg temetése. = Nőmunkás, 1919. 07. 26. 6. 1./
12. Dénes Zsófia: Zetkin Klára. = Nőmunkás, 1919. 07. 12. 2-4. 1.
13. Általában 1. Rejtő István: Dosztojevskij Magyarországon /1850-1945/. = Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből. II. Szerk. Kemény G. Gábor. Bp. 1961. 323-326. 1. József Farkas: Magyar-orosz irodalmi vonatkozások 1917-1919.

= Tanulmányok a magyar-országi irodalmi kapcsolatok köréből.

III. Szerk. Kemény G. Gábor. Bp. 1961. 49-56. 1.

14. Ego: Levél Dosztojevszkijről. I-II. = Nőmunkás, 1919. 07. 19. 2-3. 1., 07. 26. 2-3. 1.
15. Fenyő Miksa: Dosztojevszkij. = Nyugat, 1919. 04. 16. 601. 1.
16. Rosa Luxemburg: Az orosz irodalom lelke. = Új Idők, 1919. 06. 20. 26-27. 1.
17. Litván József: Itéletidő. Bev. Szelényi Iván. Utószó: Tóth Pál Péter. Bp. 1991. 24-25. 1.; Illyés Gyula: Beatrice apródjai. Bp. 1981. 212., 542-543. 1. /Illyés Gyula munkái/
18. Illyés Gyula: i. m. 543. 1. Vö. még: Sinkó Ervin: Az ut. = S. E.: Az ut. Naplók 1916-1939. Szerk. József Farkas, Illés László. Bp. 1990. 138-139. 1. /Irodalom - szocializmus/; Lengyel József: Visegrádi utca. Bp. 1972. 240-243. 1. /Lengyel József összes művei/
19. Lukács György pl. ezt írta még 1918-ban: "a bolsevizmus azon a metafizikai feltevésen alapul, hogy a rosszból jó származhatik, hogy lehetséges, mint Razumihin mondja a Raszkolnyikovban, az igazságig keresztülhazudni magunkat." /Lukács György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. = Szabadgondolat, 1918. 10. sz. 232. 1./
20. Stepanjak: A Földalatti Oroszország. Forradalmi jellemrajzok és vázlatok a valóságból. Előszó: Lavrov Péter. Bp. 1887. 92-93. 1.; német fordításban: Stepanjak: Das unterirdische Russland. Bern, 1884. 88-89. 1. A magyar fordítás hibás voltáról l. A [lpári] Gy[ula]: Emléknappajnk. Emlékezés Szabó Ervinre. /eredetileg megjelent: Világszemle, 1937. 09. 01. 101-103. 1./ Közzéteszi: Alpári Gyula Szabó Ervinről. Közli: Kende János. = Párttörténeti Közlemények, 1977. 2. sz. 163-164., 166-167. 1.
21. Dénes Zsófia: Zaszulics Vera. = Nőmunkás, 1919. 08. 02. 2-4. 1.
22. Debrecen hőse. = Fáklya, 1919. 04. 26. 1. 1.
23. Béla Kun: Lenin i bolševizm. = Pravda /Bp./ 1919. 04. 19. 3. 1.
24. Kun Béla: Lenin. = Lenin: A harc útja. Bp. 1919. 8. 1.
25. Vö. Kun Béla műveinek bibliográfiája. Vál., szerk. Ripp Zoltán, Varga Istvánné. Bp. 1986. 37-38. 1.; Kun Béla: Lenin és a bolsevizmus. Egy világhistóriai dokumentum. = Fáklya, 1919. 04. 26. 6. 1.

26. Amikor Trockij beszél. = Fáklya, 1919. 05. 03. 8. 1.
27. Kósa Miklós: Marx. = Fáklya, 1919. 05. 06. 1. 1.
28. Hevesy Iván: Whitman és az új költészet. = Fáklya, 1919. 05. 06. 3-4. 1.
29. Eötvös Loránd meghalt. = Néptanítók Lapja, 1919. 04. 17. 12. 1.
30. Szilágyi Gyula: Marx Károly. = Néptanítók Lapja, 1919. 05. 08. 3. 1.
31. Mende Jenő: Eötvös Loránd 1848-1919. = Darwin, 1919. 05. 01. 94-96. 1.
32. Zigány Árpád: Böttger János Frigyes /1682-1719/. = Darwin, 1919. 06. 15. 146-148. 1.
33. Zigány Árpád: A civilizáció története. A Föld fokozatos felfedezése és a természet erőinek meghódítása. Bp. [1912.] 111-116. 1. /Tolnai világtörténelme X./
34. A felhívást l. PI A 721. f. 1. cs. 276. ó. e. 3. 1.
35. Az ifjúsági lapokkal kapcsolatos iratokat l. "Mindenki ujkára készül..." Az 1918/19-es forradalmak irodalma. /Szöveggyűjtemény/. IV. /A Tanácsköztársaság publicisztikája és irodalmi élete/. Szerk., jegyz. József Farkas. Bp. 1967. 766-767., 769-771., 798-799., 806-807., 1105., 1107., 1126-1127. 1. /Irodalom - szocializmus/
36. Komáromi Gabriella: Elfelejtett irodalom. Bp. 1990. 33-34. 1. "Mindenki ujkára készül..." IV. i. m. 1107. 1.
37. A Nőmunkásból való átvétel mellett szól, hogy mindkét szöveg-nél "bné" van feltüntetve fordítóként. Sajnos "bné" személyét nem sikerült megállapítanom.
38. Marx és a gyerekek. = Jó Pajtás, 1919. 06. 20. 167-168. 1.
39. A közoktatásügyi népbiztosnak 1919. évi 125.907. számú rendelete. = Hivatalos Közlöny, 1919. 07. 10. 235. 1.
40. A villamosság felfedezői. = Az Én Ujságom, 1919. 07. 01. 268-270. 1.
41. "Mindenki ujkára készül..." IV. i. m. 769-770. 1.; B. Szuicsich Mária: Szerkesztő lettem... = Pirkadása magyar égnek. Szerk., előszó: Halasi Andor. Bp. 1959. 217-225. 1.
42. Marx. = Magyar Lányok, 1919. 06. 01. 243-244. 1.
43. Az 1919. évi budapesti május elsejei ünnepség diszitéseiről l. a 3.6. fejezetet!

44. Vö. Trockijnak Az ifju Lenin c. művében írottakkal: "Amint a keresztény irodalomban a legfelsőbb erényesség attributumával nem csak a szentek, hanem lehetőleg elődeik is rendelkeznek, úgy a legujabb moszkvai-bizantinus evangélisták is megengedhetetlennek tartják, hogy Lenin apjában csak azt lássák, ami valóban volt: vagyis egy hivatalnokot, aki odaadón a népművelésnek szentelte magát." /Leo Trotzki: Der junge Lenin. Frankfurt am Main, 1971. 111. l./
45. A szerkesztő postája. = Magyar Lányok, 1919. 06. 10. 272. l.
- Bár itt és az 51. jegyzetben hivatkozott írásoknál nem voltak a történelmi személyiséget méltató cimek, a szövegekkel, megjelenési helyük és terjedelmük miatt, mégis foglalkozom.
46. Kautsky Károly: Marx Károly történelmi jelentősége. Bp. 1919. 5., 54. l.
47. Vö. B. Szucsich Mária: i. m. 222-223. l.
48. Kautsky Károly: i. m. 5. l.
49. Biró Lajos: Martinovics. = Magyar Lányok, 1919. 06. 10. 266-267. l.
50. Érdemes idézni Biró megállapítását: "A Vérmező vérvetése kikelt. Először 1848-ban, azután 1918-ban. Ha az elnyomó hatalom vért vet, akkor előbb-utóbb mindig forradalmat arat."
/Biró Lajos: i. m. 267. l./
51. A szerkesztő postája. = Lányok Ujsága, 1919. 06. 20. 288. l.
52. L. e fejezet 10. jegyzetét!
53. Dénes Zsófia: A francia impresszionisták. Cézanne. = Lányok Ujsága, 1919. 08. 01. 326-327. l.
54. "Mindenki ujakra készül..." IV. i. m. 769-770. l.
55. Dr. Supka Géza: Sigray Jakab. Ismeretlen adatok a Martinovics-pörhöz. = Uj Világ, 1919. 3-4. sz. 214-217. l.
56. Eötvös Loránd. = Uj Világ, 1919. 3-4. sz. 255. l.
57. Ellentétben Lukács Györgynek a Népszava összefoglalásában közölt beszédével; l. a 3.2. fejezetet!
58. Az elfelejtett mártírok. = Uj Világ, 1919. 3-4. sz. 257-258. l.
59. A legelső mozdonyvezető. = Uj Világ, 1919. 3-4. sz. 261. l.
60. Schlechter ifjukoráról... = Uj Világ, 1919. 3-4. sz. 281-282. l.
61. Marx. = Szociális Termelés, 1919. 05. 10. 12. l.

62. Varjas Sándor: Marx, mint filozófus. = Internacionálé, 1919. 06. 15. 27-32. 1.
63. Professor Liszt gestorben. = Vs, 1919. 06. 24. 6. 1.
64. Hámor Andor: Liszt. = Proletárjog, 1919. 07. 05. 63-64. 1.
65. Erre az összefüggésre Hajdu Tibor hívta fel a figyelmemet, szivességéért ezuton mondok köszönetet.
66. Garami Ernő: Marx és Engels élete. Bp. 1919. 44-45. 1. /Munkáskönyvtár 16. füzet/ L. még a 3.1. fejezetet!

3.4. Nagy emberek a hivatalos történelem-tananyagokban

1. Borsányi György: Kun Béla. Politikai életrajz. Bp. 1979. 128-132. 1.
2. Kun Béla elvtárs levele Bogár Ignác elvtárshoz. = Az egység okmányai. Bev. Weltner Jakab. Bp. 1919. 13. 1.
3. A Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának programja. = Nsz, 1919. 06. 19. 15. 1.
4. Kun Béla: A proletárdiktatura és a tanitóság. Kun Béla előadása a tanitók előadóképző tanfolyamán. Bp. 1919. 8. 1. Vö. még: A tanitóság hivatása a kommunista államban. = Nsz, 1919. 07. 05. 3. 1.; 1. még ált.: Bellér Béla: Az 1918/19-es forradalmak közoktatáspolitikája. = Századok, 1979. 2. sz. 183-229. 1.
5. L. ehhez: Unger Mátyás: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. Bp. 1976. 59-80., 288-291. 1.
6. Bresztovszky Vilma: A történelem az új iskolában. = Fáklya, 1919. 04. 29. 3. 1.
7. A közoktatásügyi népbiztosnak 1919. évi 91609. számú rendelete a történelmi tanítás új iránya tárgyában. Valamennyi elemi, felső nép-, polgári, közép- és szakiskola történelemtanítóihoz. = Hivatalos Közlöny, 1919. 05. 15. 183-184. 1.
8. Révay József: Leckék az ókor történetéből. VII-VIII-IX. lecke. = Melléklet a "Néptanítók Lapja" 26. számához. VII. 1.
9. Márkus László: A leninizmus hatása a szociáldemokrata történetfelfogásra. = Századok, 1960. 4. sz. 634-635. 1.; Bellér Béla: A Tanácsköztársaság történeteszemléletéről. = Századok, 1969. 5-6. sz. 1141-1142. 1.
10. C. Sallustius Crispus: Catilina összeesküvése. = C. Sallustius Crispus összes művei. Bp. 1978. 21-22. 1. /Bibliotheca Classica/
11. A megbízólevelet 1. PI A 686. f. 120. ó. e. 28. 1.
12. A Római történelem előszavában Révay azt írta: ez az összefoglalás "egyben-másban eltér a Néptanítók Lapja 1919:26. számának mellékletén [...] megjelent római történelmi leckéimtől." /Révay József: Római történelem. PI A 686. f. 120. ó. e. II. 1./ - Később Révay így értékelte e művét: "Ez volt

Magyarországon az első, marxista szellemben, történelmi materialista alapon megírt római történelmi könyv. [...] Ebben a kéziratban nagyon sok a naivitás. Mi nagyon kezdő materialisták és marxisták voltunk. Azok a fogalmak, vagy kifejezések, amelyek ebben vannak: "imperializmus", "kapitalizmus", nem azonosak a mai [1960.] imperializmus, kapitalizmus fogalmakkal. Ennyiben is hiányos a kézirat. Ezeket a mai fogalmakat nem lehet átplántálni az ókorba és az ókori történelemben érvényesíteni." /Dr. Révay József visszaemlékezései. PI A 867. f. r-57. 6. l./

13. "Kétségtelen, hogy Catilina nem tartozik a nyugodt, harmonikus egyéniségek közé; minden izében forradalmár s mint ilyen, természetesen tulzásoktól sem ment, de még a célzatos forrásokból /Sallustius, Cicero/ is megállapítható, hogy céljai tiszták és nemesek voltak, s hogy önzetlenül vetette oda magát áldozatul a proletariátus érdekeiért. [...] Bizonyos, hogy Catilinát is, éppugy, mint Caesart a maga eladósodása vitte rá a szociális igazságtalanságok megértésére s a proletariátusért való küzdelemre; csak hogy, míg Caesar egyéni ambíciói érdekében dolgozott s a legelső veszedelmes fordulatra cserbenhagyta Catilinát, addig Catilina mindvégig hiven kitartott a proletariátus igaza mellett." "Mert Catilina nyíltan bevallott célja már nem a reform, hanem a társadalmi rend tökéletes felforgatása és újjal kicserélése, a szenátus s ezzel a kapitalizmus megsemmisítése, a magántulajdon megszüntetése [...] és proletáruralom alapítása." /Révay József: Római történelem i. m. 39-40. l./
14. Révay József: Római történelem i. m. V. l.
15. Leo Bloch: Soziale Kämpfe im alten Rom. Leipzig, 1908. 144. l.
16. Révay József: A legközelebb elvégzendő feladatok a latin philológiában. PI A 686. f. 121. ó. e. 94. l.
17. Révay József: Pályám emlékezete. /Kézirat./ OSZK Kt Fond 120. 186. l.
18. Seltmann Rezső: Leckék a feudális társadalmi rend történetéből. = Melléklet a "Néptanítók Lapja" 17. számához. XVIII. l.
19. Seltmann Rezső: i. m. XVIII-XIX. l.
20. Kallós Ede: Leckék az ókor történetéből. = Melléklet a "Néptanítók Lapja" 20. számához. III-VIII. l.
21. Kirczné Takács Mária: Leckék a magyar történelem tanításához. = Melléklet a "Néptanítók Lapja" 17. számához. XXVII-XXXII. l.

22. Seltmann Rezső: Leckék a feudális társadalmi rend történetéből. = Melléklet a "Néptanítók Lapja" 20. számához. X. 1.
23. Karl Kautsky: A szocializmus előfutárai. Bp. 1950. 216. l.; a mozgalomról ált. l. uo. 212-217., 223-230. l.
24. Karl Kautsky: i. m. 229. l.
25. Seltmann Rezső: i. m. /melléklet a 20. számhoz/ XII. 1.
26. Karl Kautsky: i. m. 262-263. l.
27. Kérdés, hogy Seltmann ismerte-e Froissart eredeti szövegét, amelyben ez áll: "Menjünk a királyhoz! Ő fiatal! Elmondjuk neki szolgaságunkat, és hogy azt akarjuk: mindez ne így legyen, mert különben megtaláljuk magunk a baj ellenszerét. [!] [...] És ha a király fogadott és meghallgatott minket, szépszerével vagy másként, de orvosolni fogja bajunkat." /Froissart krónikája. Válogatás. Vál., utószó, jegyz. Kulcsár Zsuzsanna. Bp. 1971. 139-140. l./
28. Szabó Ervin: Szerkesztői jegyzetek [Engels: A német parasztforrádalom c. művéhez]. = Marx és Engels válogatott művei. II. Szerk., bev., jegyz., a ford. átnézte: Szabó Ervin. Bp. 1909. 130. l. 11. jegyzet.
29. Seltmann Rezső: i. m. /melléklet a 20. számhoz/ XIII. 1.
30. Karl Kautsky: i. m. 325. l.; a mozgalomról ált. l. uo. 322-335. l.
31. Egy korabeli cikk, Nánay Béla írása szerint a hadvezérek eddigi ábrázolásával, kultuszával szemben a "békés tanítás" "megadja a béke, az emberiség hőseinek a méltó helyet, s a babérokat nekik osztja ki [...] Az emberiség legkiválóbb alakjai fejlesztették ki a béke gondolatát. Az ótestamentum prófétái, Jézus, Lao-ce" stb. /Nánay Béla: A békés tanítás alapvonalai. = Magyar Pedagógia, 1919. 1-2. sz. 34-35. l./
32. Seltmann Rezső: Leckék a feudális társadalmi rend történetéből. VII., VIII., IX. lecke. = Melléklet a "Néptanítók Lapja" 26. számához. XII. 1.
33. Karl Kautsky: i. m. 373. l.; tevékenységéről ált. l. uo. 337-447. l.
34. Friedrich Engels: A német parasztforrádalom. = Marx és Engels válogatott művei. II. i. m. 53. l.
35. A párizsi kommünnel való összevetéshez l. Karl Kautsky: i. m. 421. l. Bellér Béla felvetette, hogy az összehasonlítás

- ötletét Seltmannak talán Franz Mehring adta a Deutsche Geschichte von Ausgange des Mittelalters c. művének vonatkozó részével. /Bellér Béla: i. m. 1143. l. 62. jegyzet./
36. Seltmann Rezső: i. m. /melléklet a 26. számhoz/ XII. l.
37. Vö. Bellér Béla: i. m. 1147. l.; Bellér Béla: A marxista történelemtanítás kezdetei 1919-ben. = Történelemtanítás, 1959. 2. sz. 9. l.
38. L. ezzel kapcsolatban a 2. l. fejezetet!
39. Seltmann Rezső: i. m. /melléklet a 26. számhoz/ XIII. l.
40. Karl Kautsky: Thomas More und seine Utopie. Stuttgart, 1907. 97., 241. l.; Pogány József: Morus Tamás Utópiája. = Szocializmus 1910-1911. l. sz. 9., 13., 15. l.
41. Seltmann Rezső: i. m. /melléklet a 26. számhoz/ XIV. l.
42. L. Dávidházi Péter: "Isten másodszülöttje". A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Bp. 1989. 12-15., 74-75., 138-146., 195-208. l.; idézetek: 140., 142., 139. l.
43. Lukács György: Felvilágosításul. = VU, 1919. 04. 18. 4. l.
44. A V. A. O. Sz. Tanítói Szakosztálya. A középiskolai történelmi albizottság javaslata. = Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete. Szerk. Dr. Pásztor József. Bp. 1959. 80. l.
45. Bellér Béla: A Tanácsköztársaság történetiszemléletéről i. m. 1150. l.
46. Gergely András: A dualizmus kori történetírás Széchenyi-képe. = Magyar Tudomány, 1991. 8. sz. 908-909. l.; Varga Zoltán: A Széchenyi-ábrázolás fő irányai a magyar történetírásban /1851-1918/. Bp. 1963. 258-262. l. /Tudománytörténeti tanulmányok III./
47. Takács Mária: Társadalmi állapotok és törekvések Magyarországon 1830-1847. Bp. 1909. 38. l., a továbbiakban idézett és külön nem hivatkozott részek: uo. 38-44., 67. l.
48. Kirczné Takács Mária: Leckék a magyar történelem tanításához. VI. lecke. = Melléklet a "Néptanítók Lapja" 20. számához. XXIII. l., a továbbiakban idézett és külön nem hivatkozott részek: uo. XXIII-XXIV. l.

49. Kirczné Takács Mária: Leckék a magyar történelem tanításához. Bibliográfiai jegyzetek. = Melléklet a "Néptanítók Lapja" 17. számához. XXVII. 1. - Abban, hogy Kirczné 1919-ben egy forradalmár Széchenyi-képet alkotott, esetleg közrejátszott Jászi Oszkár Széchenyi halálának 50. évfordulóján, a Világ 1910. 04. 08-i számában közzétett Széchenyi, praeceptor Hungariae c. cikke, amely - többek között - "nagy, lángoló, forradalmi személyiség"-ként méltatta Széchenyit. /Jászi Oszkár: Széchenyi, praeceptor Hungariae. = Világ, 1910. 04. 08. 1-3. 1./ - Ugyanakkor nem zárható ki más értékelések hatása sem.
50. A V. A. O. Sz. Tanítói Szakosztálya. A középiskolai történelmi albizottság javaslata i. m. 81. 1.; Kirczné Takács Mária: Leckék a magyar történelem tanításához. Néhány szempont a magyar társadalom fejlődésének vázlatához. Bevezetés. = Melléklet a "Néptanítók Lapja" 17. számához. XXVII-XXVIII. 1.
51. Sas Andor: Leckék az ujkori kapitalizmus s a bér munkásság korából. VII. lecke. = Melléklet a "Néptanítók Lapja" 26. számához. XVII. 1. Vö. még: Bellér Béla: A Tanácsköztársaság történetiszemléletéről i. m. 1145. 1.

3.5. Történelmi személyiségek tisztelete a hivatalos névadományozásokban

1. A Forradalmi Kormányzótanács XXIII. K. T. E. számú rendelete a Vörös Hadsereg alakításáról. = Tanácsköztársaság, 1919. 03. 30. 3. 1.
2. A kaszárnyák új elnevezése. = VU, 1919. 03. 28. 2. 1. Érdemes idézni a lap kommentárját: "A laktanyák ezentúl a haladó emberiség nagy vezetőinek nevét viselik, szimbólumaként annak, hogy a jövőben nem az osztályelnyomás fészkei, hanem az új eszmék várai és védőbástyái lesznek." /Uo./
3. Ezzel kapcsolatban 1. még a 3.6. fejezetet!
4. L. ehhez: Gerelyes Ede-Horváth Miklós: A polgári és a szocialista forradalom Budapesten 1918-1919. = Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Szerk. Horváth Miklós. Bp. 1980. 98-99. 1. /Budapest története V./
5. Réti László: A Magyar Tanácsköztársaság hadügyi szervezete és pecsétjei. I. = Hadtörténelmi Közlemények, 1969. 1. sz. 47. 1.
6. 74475./7. sz. Kormányrendelet. = A Vörös Hadsereg Rendeletei. Szabályrendeletek, 1919. 05. 03. 135. 1.
7. A Nsz 07. 12-i számának egyik írása említi Ady Endre laktanyát és Buharin laktanyát. /A Vörös Hadsereg hírei. = Nsz, 1919. 07. 12. 4. 1./ Az ezen elnevezésekkel kapcsolatos rendeleteket azonban nem sikerült fellelnem.
8. Szabó Ervin Könyvtár. = VU, 1919. 03. 29. 6. 1.
9. A rendeletet 1. Budapest Népbiztossága Hivatalos Közlönye, 1919. 04. 04. 2. 1.
10. További, olyan típusú vizsgálódásoknak, mint amelyeket a laktanyaátnevezések esetében végeztem, itt nem láttam értelmét.
11. Munkásegyletem. = VU, 1919. 03. 29. 5. 1.; 1. még: Bellér Béla: Az 1918/19-es forradalmak közoktatáspolitikája. = Századok, 1979. 2. sz. 222. 1.
12. Marx-Engels Munkásegyletem Budapesten. = VU, 1919. 05. 01. 6. 1.; A munkásegyletem megnyitása. = VU, 1919. 05. 03. 11. 1.; 1. még: Dr. Novák József: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája a korabeli sajtó alapján. Bp. 1989. 117-120. 1.; Siklós András: Magyarország 1918/1919. Események/ képek/ dokumentumok. Bp. 1978. 298. 1.

13. Dr. Radó Sándor: A Magyar Tanácsköztársaság politikai földrajza. = Földrajzi Közlemények, 1969. 2. sz. 98. l.
14. Erzsébetfalvából Leninváros. = VU, 1919. 05. 22. 5. l.
15. A Belügyi Népbiztosság az Erzsébetfalvi Tanácshoz intézett átiratában jóváhagyja a város nevének Leninvárosra való megváltoztatását. = A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21-1919. augusztus 1. I. 1919. március 21-1919. június 11. Összeáll. Gábor Sándorné, Hajdu Tibor, Szabó Gizella. Bp. 1959. 451. l. /A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai 6/A/; Város névváltoztatása. = Belügyi Közlöny, 1919. 05. 25. 978. l.; l. még: Dr. Sallay Gézáne: A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság Erzsébetfalván /1918-1919/. = Pesterzsébet, Soroksár. Budapest XX. kerületének multja és jelene. /Tanulmányok/. Szerk. Dr. Lakatos Ernő és mások. Bp. 1972. 208-209. l.
16. Névváltozás. 12.991. = A Posta, Táviró és Távbeszélő Hivatalos Lapja, 1919. 06. 19. 164. l.
17. Pándy Tamás: Marxfalva. /A világ első Marx Károlyról elnevezett települése/. /Ma: Pestimre/Budapest, XVIII. kerület//. Bp. 1989. 41-43. l.
18. Pándy Tamás: i. m. 41-45. l.; Községalakulás. = Belügyi Közlöny, 1919. 06. 08. 1023. l.
19. Hajdu Mihály írja: "1919-ben mindössze egy új hajó épült, de átkereszteléssel soknak megváltoztatták a nevét. Az előzőleg /és majd később újra/ József főherceg nevű hajót átkeresztelték Dózsa György-re, míg az uralkodóház többi tagjáról elnevezett mind madárnevet kapott: Csóka, Kócsag [stb.]. Egyetlen nevet nem változtattak meg ebből a csoportból, s ez az Erzsébet királyné volt, ugyanis elsüllyedése és kiemelése utáni újjáépítése céljából az Óbudai Hajógyárban állt ekkor forgalmon kívül." /Hajdu Mihály: Magyar hajónevek. Bp. 1986. 5., 16. l. /Magyar névtani dolgozatok 57.// - Ezen átnevezésekre vonatkozó anyagokat nem találtam a tanácsköztársasági forrásokban.
20. A Marx monitor vizre bocsátása. = VU, 1919. 07. 13. 2. l. A lap tudósítása szerint a monitor neve eredetileg Inn volt. /Uo./
21. 13172/el. 14. 1919. számú rendelet. = A Vörös Hadsereg Rendeletei. Kisközlöny, 1919. 07. 26. 232. l.

22. BFL XVI/1. g. 2. d. 51-54. l.; kiadva 1. A Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács jegyzőkönyvei. Bp. 1920. 50-51. l.
23. Dr. Kiss György: A budapesti várospolitikai 1873-1944. Bp. 1958. 214. l.

3.6. Történelmi személyiségek elutasítása és méltatása képzőművészeti alkotásokban

1. A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919. Szerk., bev. Imre Magda, Szücs László. Bp. 1986. 72. 1. /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 3. Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1919. XIII./ - A politikai emlékművekkel kapcsolatosan 1. Pótló János: Emlékművek, politika, közgondolkodás. Budapest köztéri emlékművei, 1945-1949., Így épült a Sztálin-szobor, 1949-1953. Bp. 1989. 7-19., 89. 1. /Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 7./
2. Mesterházi Miklós: Kronológia. = Lukács György: Forradalomban Cikkek, tanulmányok, 1918-1919. Vál., szerk., jegyz., a kronológiát írta: Mesterházi Miklós. Bp. 1987. 609. 1. /Lukács György összes művei/
3. Liber Endre: Budapest szobrai és emléktáblái. Bp. é. n. 359. 1. /Statistikai Közlemények 69. kötet 1. szám/
4. A jelentés szerint "Dr. Pogány Kálmán Lukács György un. népbiztos parancsával és azzal védekezik, hogy a szobrok eltávolítását Szamuely Tibor sürgette, hangoztatván, hogy ha azokat el nem viszik, ő majd felrobbantja az egész emlékművet, van elég dinamit Csepelen. Ez a védekezése nem nyert megcáfolást." Mégpedig annál kevésbé, mert Szamuely 1919. augusztus 2-án meghalt, Lukács pedig szeptember 1-jén külföldre távozott: így az eljárás során egyiküket sem lehetett felelősségre vonni. Sőt, így beállítva szerepüket, Pogány szinte az emlékmű megmentőjeként tűntethette fel magát. /L. A budapesti kir. főügyész jelentése az ezredéves emlékmű szobrainak megrongálása, illetőleg megsemmisítése miatt az un. kulturdirektórium tagjai ellen folyamatba tett bűnügyben. 1921. 01. 26. Magyar Országos Levéltár [a továbbiakban: MOL] PTI 653. f. 3. cs, 1921. év 5783. 9. 1./
5. Eltávolítják az ezredévi emlékmű királyszobrai. = VU, 1919. 04. 08. 6. 1.
6. Jelentés a Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről. Budapest, 1919. június havában. Bp. 1919. 34. 1.; Művészeti és Muzeumi Direktórium átirata a Hadügyi Népbiztossághoz, 1919. 07. 09. 372/MMD. 1919. MOL PTI 605. f. II/6a.435. 1.; Margitay Ernő: Vörös művészeti politika. = Magyar Iparművészet, 1919. 52. 1.

7. Vörös Május. = VU, 1919. 04. 10. 6. 1.; Történelmi ünnep lesz a mostani május elseje. = Nsz, 1919. 04. 10. 8. 1.
8. A májusi ünnep. = VU, 1919. 04. 18. 4. 1.
9. L. ehhez a 2.2. fejezet megfelelő részeit!
10. Kulturpropaganda a Vörös Hadseregben. = Fáklya, 1919. 04. 20. 2. 1.
11. L. ehhez: 1919. A Vörös Május. Bp. 1919. a borító 3. oldala; A proletárforradalom májusi ünnepe. = VU, 1919. 05. 03. 3. 1.
Kővágó Sarolta: Biró Mihály /1886-1948/. = Párttörténeti Közlemények, 1986. 1. sz. 170. 1. Ezekkel szemben Falus Elek irányító szerepét említi: Aradi Nóra: A Tanácsköztársaság művészete. = Magyar művészet 1890-1919. I. Szerk. Németh Lajos. Bp. 1981. 619. 1. /A magyarországi művészet története 6/I./; Voigt Vilmos: Éljen és virágozzék... /A budapesti május elsejéről/. = Budapesti Negyed, 1994. 1. sz. 173. 1.
12. A májusi ünnep. = VU, 1919. 04. 27. 4. 1.; 1. még: A mostani vörös május. = Nsz, 1919. 04. 27. 9. 1.; A proletárság májusi ünnepe. = Magyarország, 1919. 04. 27. 6. 1.
13. A Forradalmi Kormányzótanács rendelete május elseje megünnepléséről. = A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21.-1919. augusztus 1. I. 1919. március 21.-1919. június 11. Összeáll. Gábor Sándorné, Hajdu Tibor, Szabó Gizella. Bp. 1959. 356. 1. /A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai 6/A/
14. A proletárforradalom májusi ünnepe. = VU, 1919. 05. 03. 3. 1.
15. Az áttekintésnél első sorban a VU a 14. jegyzetben hivatkozott tudósítását használtam, továbbá a következő képösszeállításokat: Siklós András: Magyarország 1918/1919. Események/ képek/ dokumentumok. Bp. 1978. 340-354. 1.; A Tanácsköztársaság művészete. = Magyar művészet 1890-1919. II. Szerk. Németh Lajos. Bp. 1981. 557-560. 1. /A magyarországi művészet története 6/II/ - További források esetében azokra külön jegyzetben hivatkozom.
16. Martinovics-mauzóleum a Vérmezőn, 1919. május 1-jén. [Fotó.] Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Fényképgyűjtemény /a továbbiakban: BTM KM Fgy/ E 49. 13157-7.; A magyar proletárság piros májusa. = Nsz, 1919. 05. 03. 5. 1.

17. A proletárdiktatura első májusi ünnepe. = Az Est, 1919. 05. 03. 2. l.; Cim nélküli fotó. BTM KM Fgy E 49. 13157-3.
18. A magyar proletárság piros májusa. = Nsz, 1919. 05. 03. 6. l.
19. L. a következő fotókat: A Gellért-szobor és környékének május elsejei dekorációja. Magyar Nemzeti Muzeum, Fényképtár /a továbbiakban: MNM Ft/ Negativ száma: 22245.; A Gellért-hegyi vizcsurgónál elhelyezett dekoráció. MNM Ft Negativ száma: 23136.
20. Petőfi Sándor szobra a Március 15. téren. [Fotó.] MNM Ft Negativ száma: 7451.
21. A tér történetéhez l. Vörös Károly: A Rakpiactól a Roosevelttérig. = Műemlékvédelem, 1977. 1. sz. 10-12. l.; a térről 1919. május 1-jén készült, a Marx-szobor elhelyezését jól mutató légifelvételt l. uo. 11. l.; Baron Albert von Kaas-Fedor von Lazarovics: Der Bolschewismus in Ungarn. München, 1930. 127. l.
22. L. ehhez: Budapest. = Révai Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája. IV. Bp. 1912. 34. l.
23. Das erste Maifest im Proletarstaat. = Vs, 1919. 05. 03. 4-7. l.
24. A májusi ünnep. = Magyarország, 1919. 05. 03. 2. l.
25. 1919. május 1. Millenniumi oszlop. [Fotó.] BTM KM Fgy E 49. Leltári szám: 4.23.000/15. /Negativ száma: n:4418/9x12/
26. Figyelemre méltó, hogy évtizedekkel később írt visszaemlékezéseiben Háy Gyula miként ábrázolja e csoportot: "gipszből egy óriási Marx, amint a munkást és a parasztot testvéri egységben egymáshoz vezeti." /Háy Gyula: Született 1900-ban. Emlékezések. Bp. 1990. 83. l./
27. A magyar proletárság piros májusa. = Nsz, 1919. 05. 03. 4. l.; Berényi: Vajdahunyad vára a Városligetben a tó felőli oldalán Marx felirattal. [Fotó.] MNM Ft Negativ száma: 48507.
28. Das erste Maifest im Proletarstaat. = Vs, 1919. 05. 03. 4-7. l.; Lenin szobra a Városligetben az Iparcsarnok előtt. [Fotó.] MNM Ft Negativ száma: 41005.; Gyűlés az Iparcsarnok előtt. [Fotó.] MNM Ft. Negativ száma: 7399.
29. Ünnepi dekoráció a Margitszigeten - előtérben Jaurès- emléktábla. [Fotó.] MNM Ft Negativ száma: 33884.

30. A magyar proletárság piros májusa. = Nsz, 1919. 05. 03. 2. 1. Illyés Gyula visszaemlékezései szerint az 1919. május 1-jei "nagy ünnepen hatalmas gipsz- és papírmasé szobrok, táblán hordozható, hirtelenében megrajzolt nagyméretű képek ábrázolták az ügy előfutárait, mindazokat, akikre a vonuló tömegek hálával tekinthettek." /Illyés Gyula: Beatrice apródjai. Bp. 1981. 542-543. 1. /Illyés Gyula munkái//
31. Ezt látszik megerősíteni Háy Gyula visszaemlékezése, mely szerint "Marx- és Engels-fejek készültek gipszből és vászonból, megint csak sok és ismét egészen egyformák, egészen valószínűtlen nagyságban". /Háy Gyula: i. m. 83. 1./
32. Ugy tűnik, hogy a különféle történelmi személyiség-ábrázolásoknak a város különböző pontjain egymáshoz képest való elhelyezésével nem alakítottak ki valamiféle, az egyes alakok megörökítésén túlmutató, jelképértékű összefüggés-rendszert.
33. Ady Endre szobra. = Fáklya, 1919. 04. 29. 8. 1., megismételve: 04. 30. 8. 1.; 05. 01. 8. 1.; 05. 03. 8. 1.; 05. 04. 7-8. 1. Vö. még: Illés Béla: Steinfeld Nándor. = I. B.: Pipafüst mellett... Bp. 1967. 273. 1.
34. Az "Ady Endre szoboralap" javára korlátlanul lehet átutalni. = A Magyarországi Pénzügyi Népbiztosság Pénzüntézeti Közleményei, 1919. 06. 01. 6. 1.
35. Nem építtetett meg Ady Endre siremléke sem, amelynek ügyében a Közoktatásügyi Népbiztosság Művészeti és Muzeumi Direktórium politikai megbízottja május 12-én kelt átiratával a fővároshoz fordult. A levél érdekessége, hogy közli azt is: "Felmerült az a terv, hogy kiváló közéleti nagyságok - művészek, tudósok - számára a környezettől lehetőleg elkülönített plain air panteon létesíttessék. Ebbe a campo santóba kerülne Ady Endre siremléke, Jókai Mór, Ferenczy Károly, Kaffka Margit etc." /BFL IV/1407/b. 2296/X./1919/ Közli: "Mindenkire ujakra készül..." Az 1918/19-es forradalmak irodalma. /Szöveggyűjtemény/. IV. /A Tanácsköztársaság publicisztikája és irodalmi élete/. Szerk., jegyz. József Farkas. Bp. 1967. 756-757., 1099. 1. /Irodalom - szocializmus/
36. 322./MMD. 1919. MOL ME PTI 605. f. II/6a. 393. 1.
37. 390/MMD. 1919. MOL ME PTI 605. f. II/6a. 449. 1. - Kérdés, mi lett annak a Szabó Ervin-portrénak a sorsa, amelyet a Művészeti és Muzeumi Direktórium megbízásából Hilberth Irén festőművész készített, s melyet a direktórium propagandacélokra

felhasználhatónak tartott. /343/MMD; 1919. MOL ME PTI 605. f. II/6a. 410. 1./- A Közoktatásügyi Népbiztos Művészeti és Múzeumügyi politikai helyettes megbízottja az Országos Propaganda Bizottsághoz intézett 05. 20-i átiratában, óvatosan, a következőket fogalmazta meg: "A Galli és Vignali-féle Hungaria Magyar Műercöntő Műhely tudomásom szerint megbízást kapott Lenin, Engels és a kommunista gondolat több más nagysága szobrának, plakettjének az elkészítésére, amelyeket a bizottság propagandacélokból terjeszthetne." /218/1919. MMD. MOL ME PTI 605. f. II/6a. 335. 1./

38. 16/1919-VII. sz. Rendelet valamennyi iskola és kisdédóvó /játékiskola/ vezetőjéhez. = A Budapesti Munkás- és Katonatanács Hivatalos Közlönye, 1919. 04. 18. 427-428. 1.
39. Imre Sándor: Népoktatás. = A bolsevizmus Magyarországon. Szerk. Gratz Gusztáv. Bp. 1921. 641-642. 1. - Sajnos az eredeti rendeletet nem sikerült megtalálnom.
40. Pór Bertalan: Emlékezés 1919-re. = Szabad Művészet, 1949. 2-3. sz. 86-87. 1.
41. A kaszárnyák új elnevezése. = VU, 1919. 03. 28. 2. 1.
42. L. ezzel kapcsolatban a 3.2. fejezetet!
43. Az emléktábláról fényképet l. Frankel Leó emléke. = Érdekes Ujság, 1919. 05. 22. 39. 1.
44. Marx-ünnepség az első vörös ezrednél. = VU, 1919. 06. 17. 7. 1.; Emléktábla-leleplezés a Marx-laktanyában. = Nsz, 1919. 06. 17. 8. 1.
45. Az emléktábláról fotót l. A Marx-emlék leleplezése a Marx laktanyában. = Érdekes Ujság, 1919. 06. 26. 3. 1.
46. L. ezzel kapcsolatban a 2.3. fejezetet!
47. Vulcanus: Utmutató. Az Országház képviselőházi részének ismertetése. Bp. 1910. 19-20. 1.
48. Egry Margit-Wellisch Judit: Az Országház. Bp. 1957. 50., 45. l.
49. MOL K-26. PTI 601. f. 2. cs. 1919-I-3061. 2. 1. - A feldiszi-
tett teremről fotókat l. Müllner János: Pártgyűlés első napja
a volt Parlament képviselő-üléstermében, 1919. június 12.
BTM KM Fgy E 49. Leltári szám: 4.23.000/4. /Negatív száma:
4452/9x12./; Siklós András: i. m. 389. 1.
50. MOL K-26. PTI 601. f. 2. cs. 1919-I-3061. 2. 1.

51. Uo. 9. 1. Vö. Mesterházi Miklós: Kronológia i. m. 626. 1.
52. A bélyegsorozat keletkezéséről részletesen ír és az idézett szövegeket közli: Surányi László: A Magyarországi Tanácsköztársaság bélyegkiadásainak és a Vörös Hadsereg tábori postájának története. Bp. 1978.
53. Sóky Dezső: Előszó. = Surányi László: i. m. 7. 1.
54. Idézi: Surányi László: i. m. 21. 1.
55. Bokros Ferenc: A Magyar Tanácsköztársaság bélyegei. [II.] = Filatéliai Szemle, 1962. 8. sz. 6. 1.; Bokros Ferenc visszaemlékezéseit a történelmi személyiség-ábrázolásokról 1. Bokros Ferenc: Visszaemlékezéseim /1959. 07. 18./. PI A 867. f. 1/B-336. 1-2. 1.; Bokros Ferenc: Visszaemlékezéseim /1968. 09. 04./. PI A 867. f. 1/B-336. 9. 1.
56. Magyar forradalmi postabélyegek. = VU, 1919. 06. 22. 6. 1. Vö. még: Bokros Ferenc., Magyar tanácsköztársasági arcképek. = Bélyeglexikon. Szerk. Surányi László. Bp. 1988. 158., 455. l.
57. V. A.: Kommunista bélyegek. = Az Én Ujságom, 1919. 08. 01. 293. 1. /A V. A. monogram talán Váradi András nevének rövidítése./
58. Plakett a szocializmus előharcosairól. = Nsz, 1919. 04. 11. 10. 1. - L. még e fejezet 37. jegyzetét!
59. Jelentés a Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről i. m. 33. l.
60. BFL XVI/1. g. 3. d. 174. 1., kiadva 1. A Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács jegyzőkönyvei. Bp. 1920. 98. l.
61. L. ezzel kapcsolatosan a 2.2. fejezet vonatkozó részeit!
62. Aradi Nóra: i. m. 622-623. 1.
63. Vö.: Németh Lajos: Zala György /1858-1937/. = Magyar művészet 1890-1919. I. i. m. 211. 1.

4. Összegzés

1. Vö. Glatz Ferenc: A történettudomány és a közgondolkodás történeti elemei. = Társadalmi Szemle, 1980. 1. sz. 48. 1.
2. André Chastel: Ünnepi felvonulások, ünnepélyes terek. = A. C.: Fabulák, formák, figurák. Bp. 1984. 191. 1.
3. Gottfried Korff: Politischer "Heiligenkult" im 19. und 20. Jahrhundert. = Zeitschrift für Volkskunde, 1975. 2. sz. 215-216. 1.
4. Orbán László: Pártunk propagandamunkája. 1945. június 13. H. és é. n. 12. 1. /M. K. P. szeminárium 12. füzet/

A dolgozat végén szólni kell még az e témával kapcsolatban elvégzendő további kutatásokról is. Ami az előzményeket illeti: érdemes lesz következetesen végignézni, hogy a Népszavánaptárakban kiemelten kezelt történelmi személyiségek miért kerülhettek be e panteonba, illetve, hogy az mennyire felel meg a kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségekről a Népszavában elszórtan megjelent cikkek által kialakítható összeállításnak. Ehhez szükséges lesz a Népszava 1895-1918 közötti számainak áttekintése; ennek során valószínűleg az is jobban érzékelhetővé fog válni, hogy a szociáldemokraták mikor, miért és hogyan fordultak a kiemelkedőeknek tekintett történelmi személyiségek ábrázolásához. A Népszava Könyvkereskedés hirdetéseiből ki kell majd emelni az összes portrészorozatot: ezek következetes vizsgálata hozzásegít a hivatalos szociáldemokrata felfogás jobb megismeréséhez. - Hasznos lesz még adatokat gyűjteni az 1917-1919-es európai forradalmak szimbólumváltoztatásainak magyarországi ismertségéről is, elsősorban a hazai lapok felhasználásával. - Az 1918-as polgári demokratikus forradalom országos és fővárosi vonatkozású anyagai alaposabb, levéltári kutatásokat is igényelnek.

A Tanácsköztársaság történelmi személyiség-ábrázolásainak jobb megértéséhez több részletkutatást kell még elvégezni: H. Balázs Éva Laczkó Géza hagyatékának, Hajdu Tibor pedig - többek között - a Révai József-Sinkó Ervin levelezés, továbbá Pogány József Napóleon-drámájának vizsgálatára hívta fel a figyelmemet /szíveségükért ezuton mondok köszönetet/. Át kell tekinteni még az MTA Kézirattára, a Petőfi Irodalmi Múzeum, a Bélyegmúzeum, továbbá a még szóba jöhető fotógyűjtemények témához vágó anyagait is, valamint - a május elseji dekorációk teljesebb megismeréséhez - érdemes lenne fel-

kutatni az annak elkészítésében közreműködő művészek hagyatékait is.

Legvégül pedig köszönetet kell mondanom Glatz Ferencnek és Hajdu Tibornak, akik támogatásukkal hozzájárultak e dolgozat elkészüléséhez, továbbá Klaniczay Gábornak, aki lehetővé tette számomra az ELTE BTK-n, a Történeti antropológia program keretében e tárgyban egy féléves szeminárium megtartását: ez hozzásegített számos probléma újbóli átgondolásához és a dolgozat végleges szerkezetének kialakításához.

Bibliográfia

1. Források

A. E.: Jókai szobra. = Ady Endre összes prózai művei. Ujságcikkek, tanulmányok. VI. Sajtó alá rend. Varga József. Akadémiai Kiadó, Bp. 1966. 72-74. l. /Ady Endre összes művei/

Ady Endre: A menekülő élet. Nyugat, Bp. 1912. 141 l.

Ady Endre: A Szajna mellől. I. Servet szobra., A. E.: La Barre - Dózsa György. = Ady Endre összes prózai művei. Ujságcikkek, tanulmányok. VIII. Sajtó alá rend. Vezér Erzsébet. Akadémiai Kiadó Bp. 1968. 14., 117-118. l. /Ady Endre összes művei/

Ady Endre: Történelmi lecke fiuknak. = Népszava, 1911. 12. 24. Melléklet [Meséskönyv a mi gyermekeinknek] sztl.

Ágoston Péter: Magyar történelem műveltek számára. /Marczali Henrik: Magyarország története. A "Műveltség könyvtára." Athenaeum kiadása./ = Huszadik Század, 1912. I. 526-531. l.

Alpári Gyula Szabó Ervinről. Közli: Kende János. = Párttörténeti Közlemények, 1977. 2. sz. 159-167. l.

Belügyi Közlöny, 1919. 03. 23.-08. 03.

Benjamin Ferenc: Ladánszky elvtárs. = Világszabadság, 1919. 05. 10. 1. l.

Bihari Mihály: Egy gyorsíró feljegyzései. Kossuth Kiadó, Bp. 1969. 222 l.

Bloch, Leo: Soziale Kämpfe im alten Rom. Teubner, Leipzig, 1908. 150 l.

Blos, Wilhelm: A francia forradalom. A francia közállapotok és események népszerű ismertetése 1789-től 1804-ig. Népszava, Bp. 1909. XII, 628 l.

Bokros Ferenc: A Magyar Tanácsköztársaság bélyegei. ^{I-III.} III. = Filatéliai Szemle, 1962. 7. sz. 5-6. l., 8. sz. 5-6. l., 9. sz. 9. l.

Boncs-Brujevics, Vlagyimir: Emlékeim Leninről. Európa, Bp. 1967. 342 l.

Böhm Vilmos: Két forradalom tűzében. Októberi forradalom. Proletárdiktatura. Ellenforradalom. München, 1923. [Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1990.] 501 l.

Budapest. = Révai Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája. IV. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Bp. 1912. 28-71. l.

Budapest Népbiztossága Hivatalos Közlönye, /később:/ A Budapesti Munkás- és Katonatanács Hivatalos Közlönye, 1919. 04. 04.-08. 01.

Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1914-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei. Budapest Székesfőváros, Bp. é. n. 720 l.

Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1917-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei. Budapest Székesfőváros, Bp. é. n. 292 l.

A Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács jegyzőkönyvei. Bp. 1920. 259 l.

Corvina, 1919. 05. 30-07. 30.

Csebrenyák József /Dr. Ingwer nyomán/: A szocializmus történelméhez. Gutenberg Ny., Bp. 1895. 56 l.

Czillich Anna naplója. Lantos Rt., Bp. 1925. 215 l.

Darwin, 1919. 05. 01-06. 15.

A diadalmas forradalom könyve. Szerk. Gellért Oszkár. Légrády Testvérek, Bp. 1918. 204 l.

Az egység okmányai. Bev. Weltner Jakab. Közoktatásügyi Népbiztosság, Bp. 1919. 24 l.

Engels, Friedrich: Eugen Dühring ur tudomány-forradalmasítása. = Karl Marx és Friedrich Engels művei. 20. Eugen Dühring ur tudomány-forradalmasítása., A természet dialektikája. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1963. 1-317. l.

Engels, Friedrich levele W. Borgiushoz. = Karl Marx és Friedrich Engels művei. 39. Levelek 1893-1895. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1979. 200-202. l.

Engels, Friedrich: A német parasztháború. = Karl Marx és Friedrich Engels művei. 7. 1849-1851. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1962. 319-401. l.

Az Én Ujságom, 1919. 06. 01-08. 01.

Az Érdekes Ujság, 1919. 03. 27-07. 31.

Az Est, 1919. 04. 20-05. 03.

Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete. Szerk. Dr. Pásztor József. Fővárosi Pedagógiai Szeminárium, Bp. 1959. 300 l.

Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. VIII. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Bp. 1893. 484 l.

Fáklya, 1919. 04. 20-05. 14.

Faragó Miklós: Ki a proletár? Közoktatásügyi Népbiztosság, Bp. 1919. 8 l.

Fenyő Miksa: Dosztojevszkij. = Nyugat, 1919. 04. 16. 600-602. l.

A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919. Szerk., bev. Imre Magda, Szücs László. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986. 585 l. /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 3. Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1919. XIII./

Froissart krónikája. Válogatás. Vál., utószó, jegyz. Kulcsár Zsuzsanna. Gondolat, Bp. 1971. 406 l., 24 t., 1 térk.

Garami Ernő: Marx és Engels élete. Magyarországi Szocialista Párt, Bp. 1919. 54 l. /Munkáskönyvtár 16. füzet/

Geréb József: A rómaiak története. Franklin-Révai, Bp. 1899. XX, 680 l., 62 t. /Nagy képes világtörténet III./

Harrer Ferenc: Egy magyar polgár élete. I. Gondolat, Bp. 1968. 497 l.

Háy Gyula: Született 1900-ban. Emlékezések. Interart, Bp. 1990. 472 l., 16 t.

Hésziadosz: Istenek születése., Munkák és napok. Magyar Helikon-Európa, Bp. 1974. 84 l.

Hivatalos Közlöny, 1919. 03. 27-07. 31.

A Huszadik Század körének történetfelfogása. Vál., sajtó alá rend., bev. Pók Attila. Gondolat, Bp. 1982. 433 l. /Történetiróktára/

Illés Béla: Spartacus élete. Korvin Ny., Bp. 1919. 39 l. /Tálatos könyvtár 10./

Illés Béla: Steinfeld Nándor. = I. B.: Pipafüst mellett... Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1967. 269-274. l.

Illyés Gyula: Beatrice apródjai. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1981. 620 l. /Illyés Gyula munkái/

Internacionálé, 1919. 06. 15-07. 01.

Jászi Oszkár: Széchenyi, praeceptor Hungariae. = Világ, 1910. 04. 08. 1-3. l.

Jelentés a Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről. Budapest, 1919. június havában. Pesti Könyvnyomda, Bp. 1919. 40 l.

Jókai Mór: Petőfi Sándor ötven év után. = Petőfi-album. A Petőfi Társaság megbízásából szerk. Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás. Az Athenaeum Irod. és Nyomdai Rt. kiadása, Bp. 1898. 1-2. l.

Kallós Ede: Regélnek a muzsák. = K. E.: Regélnek a muzsák. Fővárosi Kiadó, Bp. é. n. 7-12. l.

Kautsky Károly: Marx gazdasági tanai. Népszerű ismertetés és magyarázat. Magyarországi Szocialista Párt, Bp. 1919. XXIV, 243 l.

Kautsky Károly: Marx Károly történelmi jelentősége. Magyarországi Szocialista Párt, Bp. 1919. 56 l. /Munkáskönyvtár 15. füzet/

Kautsky, Karl: A szocializmus előfutárai. Szikra, Bp. 1950. 656 l.

Kautsky, Karl: Thomas More und seine Utopie. Dietz, Stuttgart, 1907. VIII, 322, [2] l., 1 t.

Karl Kautsky und die Sozialdemokratie Südosteuropas. Korrespondenz 1883-1938. Hg. Georges Haupt, János Jemnitz, Leo van Rossum. Campus, Frankfurt/M., New York, 1986. 649 l. /Quellen und Studien zur Sozialgeschichte, Bd. 5./

Kende Ferenc-Gömöri Gyula: Petőfi világnézete. Bp. é. n. 124 l.

Kossuth nagy beszéde a képviselőházban a haza veszélyéről és a védelem megszervezéséről. = Kossuth Lajos 1848/49-ben. II. Kossuth Lajos az első^{magyar} felelős minisztériumban 1848. április-szeptember. Sajtó alá rend. Sinkovics István. Akadémiai Kiadó, Bp. 1957. 424-438. l. /Magyarország ujabbkori történetének forrásai - Kossuth Lajos összes munkái XII./

Krejcsi Rezső: Frankel Leó, a párizsi Kommün magyar vezére. Közoktatásügyi Népbiztosság, Bp. 1919. 80 l., 1 t.

Krudy Gyula nyilatkozik a budapesti utcák elkereszteléséről. = Fővárosi Hírlap, 1918. 10. 16. 3. l.

Krudy világa. Gyűjt. és irta: Tóbiás Áron. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp. 1964. 729 l.

Kun Béla: Lenin. = Lenin: A harc utja. OK/b/P Magyar Csoportja, Moszkva, 1918. I-IV. l.

Kun Béla: Lenin. = Lenin: A harc utja. Magyarországi Szocialista Párt, Bp. 1919. I-IV. l.

Kun, Béla: Lenin i bol'szevizm. = Pravda /Bp./ 1919. 04. 19. 2-3. l.

Kun Béla: A penzai emlékmű. = K. B.: Válogatott írások és beszédek. I. Kiad. Vass Henrik, Friss Istvánné, Szabó Éva. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1966. 75-76. l.

Kun Béla: A proletárdiktatura és a tanitóság. Kun Béla elvtárs előadása a tanítók előadóképző tanfolyamán. Közoktatásügyi Népbiztosság, Bp. 1919. 12 l.

Lengyel József: Visegrádi utca. Magvető, Bp. 1972. 270 l. /Lengyel József összes művei/

Lenin, V. I. összes művei. 36. 1918. március-június.. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1972. 691 l.

Lenin, V. I. összes művei. 37. 1918. július-1919. március. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1973. 690 l.

Lenin, V. I. összes művei. 50. Levelek 1917. október-1919. június. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1977. 628 l.

Lenin. = Népszava, 1918. 09. 03. 1-2. l.

Lenin és Lunacsarszkij. Vál. Urbán Nagy Rozália. Kossuth Kiadó, Bp. 1979. 236 l.

Liebknacht, Wilhelm: Karl Marx zum Gedächtniss. Würlein, Nürnberg, 1896. VII, [1], 120, [6] l., 1. t.

Litván József: Ítéletidő. Bev. Szelényi Iván. Utószó: Tóth Pál Péter. Tekintet, Bp. 1991. 174 l.

Lukács György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. = Szabadgondolat, 1918. 10. sz. 228-232. l.

Lukács György: Forradalomban. Cikkek, tanulmányok, 1918-1919. Vál., szerk., jegyz., a kronológiát írta: Mesterházi Miklós. Magvető Kiadó, Bp. 1987. 639 l. /Lukács György összes művei/

Lunacsarszkij, Anatolij Vasziljevics: Lenin és a művészet. Emlékezések. = A. V. L.: Művészet és forradalom. Ford., bev., magyarázatok: Csehi Gyula. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975. 257-266. l. /Téka/

Luxemburg, Rosa: Az orosz irodalom lelke. = Új Idők, 1919. 06. 20. 24-33. l.

Madzsar Imre: Egyének és tömegek a történelemben. = Századok, 1909. 1. sz. 1-15. l., 2. sz. 97-114. l.

A magyar jakobinusok. Népszava, Bp. 1902. 32 l.

A magyar jakobinusok emlékezete. Bp. 1919. 173 l., 14 t.

Magyar Lajos: A forradalmi sajtó. = Az Ember, 1919. 01. 28. 9-10. l.

Magyar Lányok /később:/ Lányok Ujsága, 1919. 06. 01-08. 01.

A Magyar Pénzügyi Népbiztosság Pénzintézeti Közleményei /később:
A Magyarországi Pénzügyi Népbiztosság Pénzintézeti Közleményei,
1919. 04. 01-06. 30.

A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. március 21-1919. augusztus 1.
I. 1919. március 21-1919. június 11. II. 1919. június 11-1919. au-
gusztus 1. Összeáll. Gábor Sándorné, Hajdu Tibor, Szabó Gizella.
Kossuth Kiadó, Bp. 1959-1960. IX, 745 l., 786 l. /A magyar mun-
kásmozgalom történetének válogatott dokumentumai 6/A-B/

Magyarország, 1919. 04. 27-05. 03.

Margitay Ernő: Vörös művészeti politika. = Magyar Iparművészet,
1919. 50-52., 61-62. l.

Márki Sándor: Az ó- és középkor története. Athenaeum, Bp. 1910.
704 l., 25 t., 8 térk.

Marx, Karl: Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. = Karl
Marx és Friedrich Engels művei. 8. 1851-1853. Kossuth Könyvkiadó,
Bp. 1962. 101-196. l.

Marx, Karl: A polgárháború Franciaországban. = Karl Marx és
Friedrich Engels művei. 17. 1870-1872. Kossuth Könyvkiadó, Bp.
1968. 285-335. l.

Marx, Karl-Engels, Friedrich: A Kommunista Párt kiáltványa. =
Karl Marx és Friedrich Engels művei. 4. 1846-1848. Kossuth Könyv-
kiadó, Bp. 1959. 437-470. l.

Marx és Engels válogatott művei. I-II. Szerk., bev., jegyz., a
ford. átnézte: Szabó Ervin. Politzer Zsigmond és Fia Könyvkeres-
kedése, Bp. 1905-1909. 400 l., 432 l.

Mehring, Franz: A Lessing-legenda. A porosz despotizmus és a
klasszikus irodalom történetéhez és bírálatához. Szikra, Bp. 1950
581 l.

Mehring, Franz: Néhány szó a "nagy emberek"-ről. = F. M.: Ta-
nulmányok a német történelemről. Vál., előszó: Gunst Péter. Gon-
dolat, Bp. 1981. 83-92. l.

"Mindenki ujakra készül..." Az 1918/19-es forradalmak irodalma. /Szöveggyűjtemény/. II. /A polgári forradalom publicisztikája és irodalmi élete/. Szerk., jegyz. József Farkas. Akadémiai Kiadó, Bp. 1962. 970 l. /Irodalom - szocializmus/

"Mindenki ujakra készül..." Az 1918/19-es forradalmak irodalma. /Szöveggyűjtemény/. IV. /A Tanácsköztársaság publicisztikája és irodalmi élete/. Szerk., jegyz. József Farkas. Akadémiai Kiadó, Bp. 1967. 1221 l. /Irodalom - szocializmus/

M. N.: Spartacus. = Ókori lexikon. II. Szerk. Pecz Vilmos. Franklin, Bp. 1904. 827-828. l.

A Munka, 1919. 04. 17-08. 01.

Nánay Béla: A békés tanítás alapvonalai. = Magyar Pedagógia, 1919. 1-2. sz. 23-36. l.

Népszava, 1902., 1905-1908., 1917. 03-04., 1918. 11-1919. 08. 02.

Népszava Naptár, 1896-1919. Bp. 1896-1918.

Néptanítók Lapja, 1919. 04. 17-07. 24.

Nőmunkás, 1919. 04. 01-08. 02.

Ód.: Jegyzetek a napról. I. Jövel, Werbőczy. = Ady Endre összes prózai művei. Ujságcikkek, tanulmányok. IX. Sajtó alá rend. Vezér Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973. 196-197. l. /Ady Endre összes művei/

Orbán László: Pártunk propagandamunkája. 1945. június 13. H. és é. n. 24 l. /M. K. P. szeminárium 12. füzet/

Paquet, Alfons: Die russische Revolution als tragisches Ereignis. = A. P.: Der Geist der russischen Revolution. Kurt Wolff Verlag, Leipzig, 1919. 69-109. l.

Pesti Napló, 1918. 11-1919. 03.

Pirkadása magyar égne. Szerk., előszó: Halasi Andor. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1959. 261 l.

Pogány József: Emberek és korok. 20 tanulmány. Magyarországi Szocialista Párt, Bp. 1919. 156 l.

Pogány József: Franz Mehring. Hetven harcos esztendő. = Népszava, 1916. 03. 02. 2-3. l.

Pogány József: Kultúra - álkultúra. Szerk., életrajz, jegyzetek: Geréb László. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1962. 367 l.

Pór Bertalan: Emlékezés 1919-re. = Szabad Művészet, 1949. 2-3. sz. 84-87. l.

A Posta, Táviró és Távbeszélő Hivatalos Lapja, 1919. 04. 05-07. 19.

Proletárjog, 1919. 07. 05-08. 02.

Révai József: Ifjúkori irások /1917-1919/. Sajtó alá rend. F. Majlát Augusztá, Agárdi Péter. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 285 l. /Irodalom - szocializmus/

Révész Mihály: Frankel Leó. = Népszava, 1910. 12. 25. 16-18. 1.

Révész Mihály: Külföldi. = Népszava, 1911. 12. 24. 16-17. 1.

Sallustius, C. Crispus: Catilina összeesküvése. = C. S. C. összes művei. Magyar Helikon-Európa, Bp. 1978. 7-55. l. /Bibliotheca Classica/

Sinkó Ervin levele Komlós Aladárhoz. = Komlós Aladár: Vereckétől Dévényig. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1972. 367-369. l.

Sinkó Ervin: Optimisták. Történelmi regény 1918/19-ből. I-II. Forum, Novi Sad, 1965. 467 l., 506 l.

Sinkó Ervin: Az ut. = S. E.: Az ut. Naplók 1916-1939. Szerk. József Farkas, Illés László. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990. 652 l. /Irodalom - szocializmus/

A Stefánia ut Árpád ut lesz. = Köztársasági Ujság, 1918. 12. 06. 6. 1.

Stepnjak: A Földalatti Oroszország. Schlenkir-Kovács Nyomda, Bp. 1887. 222 l.

Stepnjak: Das unterirdische Russland. R. Jenni's Buchhandlung, Bern, 1884. XIV, 2, 224 l.

A szabad tanítás Pécsen 1907-ben tartott magyar országos kongresszusának naplója. Szerk. Vörösváry Ferenc. Franklin, Bp. 1908. XIV, [2], 647, [1] l.

Szabó Ervin levelezése. [I.] 1893-1904., [II.] 1905-1918. Szerk. Litván György, Szücs László. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1977-1978. 694 l., 1041 l.

Szabó Ervin történeti irásai. Vál., sajtó alá rend., bev. Litván György. Gondolat, Bp. 1979. 713 l. /Történetírók tára/

Szabó Ervin 1877-1918. Gyűjt., vál., szerk., jegyz. Remete László. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp. 1968. 353 l., 8 t.

Szentpétery Imre: Individuális és kollektív történetírás. = Századok, 1908. 3. sz. 193-216. 1.

Szociális Forradalom, 1918-1919.

Szociális Termelés, 1919. 05. 03-08. 03.

Szocializmus, 1906-1918.

Takács Mária: Társadalmi állapotok és törekvések Magyarországon 1830-1847. Löbl Dávid és Fia Könyvnyomdája, Bp. 1909. 120 l.

Tanácsköztársaság, 1919. 03. 26-08. 03.

A Tanácsok Országos Gyűlésének /1919. június 14-június 23./ naplója. Athenaeum Nyomda, Bp. 1919. 280 l.

Tanterv és utasítás az elemi népiskola számára. Egyetemi Nyomda, Bp. 1905. LVI, 335 l., 1 t.

Trockij, Lev: Életem. Önéletrajzi vázlat. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1989. 523 l.

Trotzki, Leo: Der junge Lenin. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1971. 234 l.

Az Ujság, 1919. 04-05. 03.

Új Világ, 1919. 2., 3-4. sz.

Varjas Sándor: Az agitátorképzés célja. Közoktatásügyi Népbiztosság, Bp. 1919. 11 l.

Varjas Sándor: Marx és Engels életrajza. /A XIX. század szocialista mozgalmainak történetével kapcsolatban/. A Közoktatásügyi Népbiztosság tudományos és népszerű propagandaosztályának agitátorképző iskolájában előadta - - . Közoktatásügyi Népbiztosság, Bp. 1919. 27 l.

Véber Károly: Jegyzőkönyv az Ady-émlékszobor-bizottság megalakulásáról. = Kritika, 1977. 11. sz. 19-20. l.

Világ, 1918. 11-1919. 03. 22.

Volksstimme, 1919. 03. 22-08. 01.

A Vörös Hadsereg Rendeletei. Kisközlöny, 1919. 04. 02-08. 02.

A Vörös Hadsereg Rendeletei. Szabályrendeletek, 1919. 04. 02-08. 02.

Egy vörösgárdista elmondja, milyen az élet Moszkvában. = Vörös Lobogó, 1919. 03. 28. 4. l.

Vörös Ujság, 1918-1919. 08. 01.

Vulcanus: Utmutató. Az Országház képviselőházi részének ismeretése. Bp. 1910. 31 l.

Zigány Árpád: A civilizáció története. A Föld fokozatos felfedezése és a természet erőinek meghódítása. Kereskedelmi Közlöny, Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat, Bp. 1912. 428 l. /Tolnai világ-történelme X./

Zsilinszky Mihály: Petőfi halálának 50 éves emlékünnepe. = Akadémiai Értesítő, 1899. 9. sz. 449-451. l.

... Századok, 1929. 2. sz. 183-229. l.

Baller Béla: A marxista történelemírás kérdései 1919-ben. = Történelemírás, 1959. 2. sz. 7-11. l.

Baller Béla: A Történelemírás történeti szemléletéről. = Századok, 1969. 3-6. sz. 1134-1161. l.

Bélyeglexikon. Szerk. Surányi László. Gondolat, Bp. 1983. 638 l., XVI k.

Bonda Kálmán: Bevezetés. = A magyar jakobinus mozgalom iránti. Saját alá rend. Bonda Kálmán. Akadémiai Kiadó, Bp. 1957. I-XVII. l. /Magyarország újabbkori történetének története - A magyar jakobinusok iránti l./

Bonda Kálmán: Az 1799-ben kivégzett magyar jakobinusok hűberek eltemetése 1960-ban. = Király Béla emlékirata. Szerk. Jónás Pál, Peter Pástor, Tóth Pál Péter. Századok Kiadó, Bp. 1992. 79-90. l.

Bergson, Jay: The Image of Jesus in the Russian Revolutionary Movement. The Case of Russian Marxism. = International Review of Social History /Amsterdam/, 1990. 2. sz. 229-248. l.

A bolsevikus Magyarországon. Szerk. Gratt Gábor, Franklin, Bp. 1921. XIII, 361 l.

Borcsányi György: Kán Béla. Politikai életrajza. Kossuth Könyvtár, Bp. 1975. 485 l.

Borcsányi György: Októbertől márciusig. Polgári-demokratikus Magyarországon, 1918. Kossuth, Bp. 1988. 213 l., 16 k. /Magyar történelem/

Bowie, John W.: Russian Sculpture and Lenin's Plan of Monumental Propaganda. = Art and Architecture in the Service of Politics. Ed. by Henry A. Millon, Linda Nochlin. MIT Press, Cambridge /Mass./, 1978. 182-193. k.

2. Feldolgozások

Aradi Nóra: A Dózsa-téma a 19-20. század képzőművészetében. = A. N.: Képzőművészet és munkásmozgalom. Magvető Kiadó, Bp. 1974. 144-155. l. /Elvek és utak/

Aradi Nóra: A forradalom és a szocialista képzőművészeti élet. = A Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója. Szerk. Köpeczi Béla. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980. 311-315. l.

Bellér Béla: Az 1918/19-es forradalmak közoktatáspolitikája. = Századok, 1979. 2. sz. 183-229. l.

Bellér Béla: A marxista történelemtanítás kezdetei 1919-ben. = Történelemtanítás, 1959. 2. sz. 7-11. l.

Bellér Béla: A Tanácsköztársaság történetiszemléletéről. = Századok, 1969. 5-6. sz. 1134-1163. l.

Bélyeglexikon. Szerk. Surányi László. Gondolat, Bp. 1988. 668 l., XVI t.

Benda Kálmán: Bevezetés. = A magyar jakobinus mozgalom iratai. Sajtó alá rend. Benda Kálmán. Akadémiai Kiadó, Bp. 1957. X-CIII. l. /Magyarország ujabbkori történetének forrásai - A magyar jakobinusok iratai I./

Benda Kálmán: Az 1795-ben kivégzett magyar jakobinusok hamvainak eltemetése 1960-ban. = Király Béla emlékkönyv. Szerk. Jónás Pál, Peter Pastor, Tóth Pál Péter. Századvég Kiadó, Bp. 1992. 79-90. l.

Bergman, Jay: The Image of Jesus in the Russian Revolutionary Movement. The Case of Russian Marxism. = International Review of Social History /Amsterdam/, 1990. 2. sz. 220-248. l.

A bolsevizmus Magyarországon. Szerk. Gratz Gusztáv. Franklin, Bp. 1921. XXII, 861 l.

Borsányi György: Kun Béla. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1979. 425 l.

Borsányi György: Októbertől márciusig. Polgári demokrácia Magyarországon, 1918. Kossuth, Bp. 1988. 213 l., 16 t. /Népszerű történelem/

Bowl, John E.: Russian Sculpture and Lenin's Plan of Monumental Propaganda. = Art and Architecture in the Service of Politics. Ed. by Henry A. Millon, Linda Nochlin. MIT Press, Cambridge /Mass./ London, 1978. 182-193. l.

Brahm, Heinz: Lenin - Mythos und Wirklichkeit. = Osteuropa, 1970. 860-865. l.

Buday Tibor-Budayné Mosonyi Klára: "A fizika fejedelme". Eötvös Loránd élete és munkássága. Magvető, Bp. 1986. 419 l. /Nemzet és emlékezet/

Chastel, André: Ünnepi felvonulások, ünnepélyes terek. = A. C.: Fabulák, formák, figurák. Válogatott tanulmányok. Vál. Németh Lajos. Gondolat, Bp. 1984. 189-193. l.

Coquin, François-Xavier: Lenin-ikonográfia. = Világosság, 1990. 7. sz. 531-541. l.

Czine Mihály: A századelő Dózsa-képe. = Irodalomtörténet, 1972. 4. sz. 814-824. l.

Dávidházi Péter: A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1990. 3. sz. 341-359. l.

Dávidházi Péter: "Isten másodszülöttje". A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Gondolat, Bp. 1989. VIII, 377 l.

Drengenberg, Hans-Jürgen: Die sowjetische Politik auf dem Gebiet der bildenden Kunst von 1917 bis 1934. Berlin, 1972. 423 l., 7 t. /Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, Bd. 16./

Egry Margit-Wellisch Judit: Az Országház. Képzőművészeti Alap, Bp. 1957. 70 l. /Müemlékeink/

Eperjessy Kálmán: Várostarténet az utcanevekben. = Emlékkönyv Dománovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, 1937. május 27. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1937. 125-147. l.

Erényi Tibor: Nemzet, haza, hazafiság a magyar szociáldemokrata mozgalomban. = Párttörténeti Közlemények, 1972. 4. sz. 55-81. l.

Erényi Tibor-Kende János-Varga Lajos: Fél évszázad. A szociáldemokrácia története Magyarországon 1868-1919. Politikatörténeti Intézet, Bp. 1990. 333 l.

Erényi Tibor-Szabó Ágnes-Pintár István-Standeisky Éva: A kultúra kérdései a Szocializmus című folyóiratban. = Műveltség - művészet - munkásmozgalom. I. Szerk. Vass Henrik, Sipos Levente. Népszava Lap- és Könyvkiadó, Bp. 1982. 105-194. l.

Fekete Sándor: Petőfi evangéliuma. A költő és a francia forradalmak. Kossuth, Bp. 1989. 428 l.

Fülemile Ágnes: Populáris grafika Magyarországon a 19. század második felében: emléklapok és emblematicájuk. = Parasztkultúra,

populáris kultúra és központi irányítás. Tanulmányok. Szerk. Kisbán Eszter. MTA Néprajzi Kutató Intézet, Bp. 1994. 213-231 l., 1-18. ill.

Gelencsér Nándor: A Magyar Tanácsköztársaság belügyi népbiztoságának karhatalmi szerve: a Lenin-fiúk. = Belügyi Szemle, 1987. 8. sz. 51-57. l.

Gerelyes Ede-Horváth Miklós: A polgári és a szocialista forradalom Budapesten 1918-1919. = Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Szerk. Horváth Miklós. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980. 17-120. l. /Budapest története V./

Gergely András: A dualizmus kori történetírás Széchenyi-képe. = Magyar Tudomány, 1991. 8. sz. 900-910. l.

Gerő András: Az Ezredévi Emlékmű. = G. A.: Magyar polgárosodás. Atlantisz, Bp. 1993. 343-377. l. /East-European Non-Fiction/

Glatz Ferenc: A közgondolkodás történeti elemei. A tudományos és a köznapi történelemfelfogás. = Történelem és közgondolkodás. Tudományos tanácskozás. Eger, 1982. június 16-18. Szerk. Vass Henrik. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1982. 26-49. l.

Glatz Ferenc: A történettudomány és a közgondolkodás történeti elemei. = Társadalmi Szemle, 1980. 1. sz. 47-57. l.

Gombár Csaba: Politika - címszavakban. ELTE ÁJTK, Bp. 1983. 214 l. /Politikatudományi füzetek 1./

Gyalus István: A megkorrigált Petőfi. = Irodalomtörténet, 1919. 1-2. sz. 132. l.

H. J.: A Dél-Magyarország... = Dél-Magyarország, 1960. 06. 28. 5. l.

Hahner Péter: A nagy francia forradalom magyar történetírásának vázlatja 1889 és 1945 között. = Filozófiai Figyelő, 1993. 148-161. l.

Hajdu Mihály: Magyar hajónevek. ELTE, Bp. 1986. 53 l. /Magyar névtani dolgozatok 57./

Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1968. 471 l.

Hajdu Tibor: Közép-Európa forradalma 1917-1921. Gondolat, Bp. 1989. 187 l. /Közös dolgaink/

Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1969. 461 l.

- 287 -

Hajdu Tibor: A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben.
= Multunk, 1994. 1-2. sz. 3-16. l.

Hobsbawm, E. J.: A forradalmak kora /1789-1848/. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1964. 372 l.

Hobsbawm, Eric J.: The Fortunes of Marx's and Engels' Writings.
= The History of Marxism. I. Marxism in Marx's Day. Ed. by Eric J. Hobsbawm. The Harvester Press, Brighton, Sussex, 1982. 327-344. l.

Hobsbawm, Eric: Introduction: Inventing Traditions. = The Invention of Tradition. Ed. by Eric Hobsbawm, Terence Ranger. Cambridge University Press, Cambridge, etc. 1985. 1-14. l.

Hobsbawm, Eric: A munkásosztály szertartásainak átalakulása.
= "Változás és folytonosság". Tanulmányok Európa XIX. századi társadalmáról. Vál., szerk. Gyáni Gábor. KLTE, Debrecen, 1992. 137-156. l. /Történelmi Figyelő 3./

Hobsbawm, Eric: Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870-1914.
= Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Hofer Tamás, Niedermüller Péter. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp. 1987. 127-197. l. /Kultúraelmélet és nemzeti kulturák 1./

Hofmann, Werner: A földi paradicsom. 19. századi motívumok és eszmék. Képzőművészeti Kiadó, Bp. 1987. 298 l.

J. Soltész Katalin: A Tanácsköztársaság publicisztikájának stílusa. = A nyelvtudomány a haladásért. Szerk. Király Péter. Akadémiai Kiadó, Bp. 1969. 122-133. l.

Jemnitz János: Kautsky és a dualizmus kori Magyarország. = História, 1981. 1. sz. 16-17. l.

Jemnitz János: Marx Károly 100. születésnapja a szocialista sajtó tükrében. = Párttörténeti Közlemények, 1968. 2. sz. 148-183. l.

Jemnitz János-Schlett István: Szocializmus 1906-1938. = Szocializmus 1906-1938. Vál., szerk., jegyz., előszó: Jemnitz János, Schlett István. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1984. V-XXIV. l.

József Farkas: Ady halottasága körül. = J. F.: Írók, eszmék, forradalmak. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1979. 158-177. l.

József Farkas: A forradalmak irodalma és a nemzeti hagyományok. = J. F.: Erkölc és hivatástudat. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1989. 135-146. l.

József Farkas: Magyar-országi irodalmi vonatkozások 1917-1919. = Tanulmányok a magyar-országi irodalmi kapcsolatok köréből. III. Szerk. Kemény G. Gábor. Akadémiai Kiadó, Bp. 1961. 5-56. l.

József Farkas: A Magyar Tanácsköztársaság sajtója. Tankönyvkiadó, Bp. 1969. 111 l. /A magyar sajtó kiskönyvtára/

József Farkas: Pogány József irodalmi és kritikai tevékenysége. = Somogy, 1987. 4. sz. 15-18. l.

Kaas, Albert von-Lazarovics, Fedor von: Der Bolschewismus in Ungarn. Südost Verlag, München, 1930. 318 l.

Kalla Zsuzsa: Irodalmi relikviák-világi ereklyék. /A Petőfi-relikviák története/. = Tények és legendák - tárgyak és ereklyék. A Petőfi Irodalmi Múzeum és az MTA Irodalomtudományi Intézete Kultusztörténeti Kutató Csoportja közös konferenciájának megszerkesztett anyaga. Szerk. Kalla Zsuzsa. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 1994. 67-90. l. /A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 1./

Király István: Ady Endre. I. Magvető, Bp. 1970. 778 l. /Elvek és utak/

Király István: Dózsa-kultusz a századforduló parasztmozgalmaiban. = Tiszatáj, 1972. 6. sz. 28-41. l.

Dr. Kiss György: A budapesti várospolitiká 1873-1944. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 1958. 427 l.

Koloszár Béla: Életét a munkásosztálynak szentelte. = Dél-Magyarország, 1960. 06. 26. 5. l.

Komáromi Gabriella: Elfelejtett irodalom. Móra, Bp. 1990. 352, [3] l.

Korff, Gottfried: Politischer "Heiligenkult" im 19. und 20. Jahrhundert. = Zeitschrift für Volkskunde, 1975. 2. sz. 202-220. l.

Kovács I. Gábor: Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Bp. 1989. 241 l.

Kovalovszky Márta: "Bronzba öntött halhatatlan." A historizmus emlékműszobrászata. = A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor Anna. Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete, Bp. 1993. 79-98. l.

Kővágó Sarolta: Biró Mihály /1886-1948/. = Párttörténeti Közlemények, 1986. 1. sz. 165-175. l.

Krausz Tamás: Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Ideológiatörténeti adalékok a 20-as évekből. = Világosság, 1980. 11. sz. 681-688. l.

Krausz Tamás: Az októberi forradalom és a nemzetek önrendelkezési jogának felvetése a bolsevik pártban. = Egyetemes történeti tanulmányok. XI. Szerk. Orosz István, Tokody Gyula. KLTE, Debrecen, 1977. 43-66. l. /Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Series Historica XXV./

Krausz Tamás: Szovjet Thermidor. A sztálini fordulat szellemi előzményei 1917-1928. Napvilág Kiadó, Bp. 1996. 256 l.

Kun Béla műveinek bibliográfiája. Vál., szerk. Ripp Zoltán, Varga Istvánné. Kossuth Kiadó, Bp. 1986. 199, [6] l.

Kun Miklós: Buharin. Szabad Tér Kiadó, 1988. 492 l. /Huszedik Század/

Lengyel András: A fiatal Révai "etikus" nézeteiről. = Irodalomtörténet, 1973. 2. sz. 281-311. l.

Lengyel István: Szabados Sándor. = Párttörténeti Közlemények, 1963. 2. sz. 202-212. l.

Lett Miklós: A Magyar Tanácsköztársaság sajtó- és könyvanyagának adattára. MSZMP KB Párttörténeti Intézete, Bp. 1988. 187 l.

Liber Endre: Budapest szobrai és emléktáblái. Budapest Székesfőváros Házinyomdája, Bp. é. n. 494 l. /Statistikai Közlemények 69. kötet 1. szám/

Liptai Ervin: A hadsereg az 1918-1919. évi forradalmakban. A Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja. = Magyarország hadtörténete. 2. Főszerk. Liptai Ervin. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp. 1985. 181-260. l.

Litván György: Az MSZDP és a polgári-értelmiségi mozgalmak. = Társadalmi Szemle, 1991. 2. sz. 20-26. l.

Litván György: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Századvég, Bp. 1993. 281 l. /Századvég biográfiák/

Löhmnn, Reinhard: Der Stalinmythos. Lit., Münster, 1990. II, 355 l.

M. Pásztor József: Adalékok az Ady-életmű továbbéléséről a magyar munkásmozgalomban /1919-1944/. = Párttörténeti Közlemények, 1977. 4. sz. 105-129. l.

A magyar bélyegek kézikönyve. Szerk. Surányi László, Visnyovszki Gábor. Gondolat, Bp. 1986. 551 l., 4 t.

Magyar művészet 1890-1919. I-II. Szerk. Németh Lajos. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 687 l., 74 t., 597 l. /A magyarországi művészet története 6/I-II./

A magyar sajtó története. Szerk. Márkus László. Tankönyvkiadó, Bp. 1977. 275 l. /MUOSZ Ujságíró Iskola Kézikönyvei/

Márkus László: A leninizmus hatása a szociáldemokrata történet felfogásra a Tanácsköztársaság idején. = Századok, 1960. 4. sz. 626-645. l.

Márkus László: A szociáldemokrata történetfelfogás fejlődéséhez. /A kezdetektől 1918-ig/. Akadémiai Kiadó, Bp. 1963. 210 l. /Tudománytörténeti tanulmányok IV./

Mazányi Judit: Emlékművek a századfordulón. = Lélek és forma. Magyar művészet 1896-1914. Szerk. Éri Gyöngyi, O. Jobbágyi Zsuzsa. Magyar Nemzeti Galéria, Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat, Bp. 1986. 31-35. l. /A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1986/2./

Milei György: A lenini eszmék magyarországi terjedésének kezdetéről. = Párttörténeti Közlemények, 1977. 3. sz. 107-156. l.

Munkásosztály - munkásmozgalom - hazafiság. Szerk. Vass Henrik. Zrinyi Kiadó, Bp. 1978. 143 l.

Művészet és forradalom. Orosz-szovjet művészet 1910-1932. Art and Revolution. Russian-Soviet Art 1910-1932. Szerk. Bakos Katalin, Havas Valéria. Műcsarnok, Bp. 1988. 305 l.

Nagy Endre: Pogány József - portrék az irodalom történetéből. = N. E.: Modern művészet - szociális művészet. Adalékok a marxista esztétikai gondolkodás és kritika magyarországi kezdeteihez. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1977. 133-142. l. /Elvek és utak/

Dr. Novák József: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája a korabeli sajtó alapján. Tankönyvkiadó, Bp. 1989. 278 l.

Pach Zsigmond Pál: Magyar Marx-évfordulók. = Marx és a jelenkor. Szerk. Pach Zsigmond Pál. Kossuth Könyvkiadó, Akadémiai Kiadó, Bp. 1983. 7-16. l.

Pándi Pál: Petőfi utóélete. = A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Szerk. Pándi Pál. Akadémiai Kiadó, Bp. 1965. 795-796. l. /A magyar irodalom története III./

Pándy Tamás: Marxfalva. /A világ első Marx Károlyról elnevezett települése/. /Ma: Pestimre/Budapest, XVIII. kerület//. Hazafias Népfront XVIII. kerületi Helytörténeti és Honismereti Bizottsága, etc. Bp. 1989. 117 l.

Petrák Katalin: Dr. Szabados Sándor, 1874-1939. MSZMP Komárom Megyei Bizottsága, Tatabánya, 1989. 32 l., 12 t.

Pótó János: Emlékművek, politika, közgondolkodás. Budapest közteri emlékművei, 1945-1949., Így épült a Sztálin-szobor, 1949-1953. MTA Történettudományi Intézet, Bp. 1989. 163 l. /Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 7./

Praznovszky Mihály: A magyar irodalom kultikus szokásrendje a

XIX. század közepén. A szoborállítások. = "Mint sok fát gyümölcs-csel..." Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére. Szerk. Orlovsky Géza. Bp. 1997. 106-114. 1.

proletár [szó]. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 293. 1.

Dr. Radó Sándor: A Magyar Tanácsköztársaság politikai földrajza. = Földrajzi Közlemények, 1969. 2. sz. 93-100. 1.

Rejtő István: Dosztojevszkij Magyarországon /1890-1945/. = Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből. II. Szerk. Kemény G. Gábor. Akadémiai Kiadó, Bp. 1961. 293-339. 1.

Dr. Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp. 1966. 324 l., 15 t.

Réti László: Lenin és a magyar munkásmozgalom. Kossuth Kiadó, Bp. 1970. 287 l.

Réti László: A Magyar Tanácsköztársaság hadügyi szervezete és pecsétjei. I. = Hadtörténelmi Közlemények, 1969. 1. sz. 32-71. 1.

Ring Gizella: A magyarországi munkásmozgalom jelvényei. I. = A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1981-1982. Szerk. Esti Béla és mások. Népművelési Propaganda Iroda, Bp. 1983. 161-206. 1.

Dr. Sallay Gézané: A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság Erzsébetfalván /1918-1919/. = Pesterzsébet, Soroksár. Budapest XX. kerületének múltja és jelene. /Tanulmányok/. Szerk. Dr. Lakatos Ernő és mások. Budapest XX. kerületi Tanács, Bp. 1972. 197-213. 1.

Scheibert, Peter: Lenin an der Macht. Acta Humaniora, Weinheim, 1984. 730 l.

Schönwald Pál: Az Országos Propaganda Bizottság tevékenysége és kiadványai az 1918-as polgári demokratikus forradalom alatt. = Magyar Könyvszemle, 1969. 1. sz. 20-28. 1.

Service, Robert: Lenin: a Political Life. III. The Iron Ring. Macmillan, Houndmills, etc. 1985. 393 l.

Siklós András: Az 1918-1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások. Tankönyvkiadó, Bp. 1964. 205 l. /Magyarország legújabb kori történetének forrásai és irodalma I./

Siklós András: Magyarország 1918/1919. Események/ képek/ dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó, Magyar Helikon, Bp. 1978. 431 l.

Siklós András: A polgári demokratikus forradalom. = Magyarország története 1918-1919., 1919-1945. Főszerk. Ránki György. I. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988. 25-190. l. /Magyarország története tíz kötetben 8/1./

Sinkó Katalin: Árpád kontra Szent István. = Janus VI. /1989. tél/ 1. 42-52. l.

Sinkó Katalin: A politika ritusai: emlékműállítás, szobordöntés. = A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra. Szerk. György Péter, Turai Hedvig. Corvina, Bp. 1992. 67-79. l.

Sinkó Katalin: A továbbélő historizmus. A Millenniumi emlékmű mint szimbolikus társadalmi akciók színtere. = A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor Anna. Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézet, Bp. 1993. 277-293. l.

Sinkó Katalin: A valóság története, avagy a történelem valósága. A millennium-ünnep historizmusa. = Lélek és forma. Magyar művészet 1896-1914. Szerk. Éri Gyöngyi, O. Jobbágyi Zsuzsa. Magyar Nemzeti Galéria, Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat, Bp. 1986. 12-20. l. /A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1986/2./

Sipos, Peter: Hungarian Historical Scholarship and Marxism-Leninism. = The Soviet System and Historiography, 1917-1989. Preliminary Papers for the Montréal Session. Ed. by Ferenc Glatz. Assistant ed. Attila Pók. Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, Bp. 1995. 95-103. l.

Soós Pál: A pályakezdő Szabó Ervin politikai és kulturális törekvései. Akadémiai Kiadó, Bp. 1977. 240 l.

Soós Pál: Szabó Ervin pályakezdése különös tekintettel művelődéspolitikai nézeteire. = Párttörténeti Közlemények, 1977. 4. sz. 170-178. l.

Soós Pál: A Szabó Ervin-probléma történetéből. Debrecen, 1971. 82 l.

Stites, Richard: Festival and Revolution: The Role of Public Spectacle in Russia, 1917-1918. = Essays on Revolutionary Culture and Stalinism. Selected Papers from the Third World Congress for Soviet and East European Studies. Ed. by John W. Strong. Slavica Publishers, Columbus, Ohio, 1990. 9-28. l.

Stites, Richard: Iconoclastic Currents in the Russian Revolution Destroying and Preserving the Past. = Bolshevik Culture. Ed. Abbott Gleason, Péter Kenez, Richard Stites. Indiana University Press, Bloomington, Indianapolis, 1985. 1-24. 1.

Stites, Richard: Revolutionary Dreams. Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution. Oxford University Press, New York, Oxford, 1989. 307 l.

Surány Pál: Uttörők voltak. Móra Kiadó, Bp. 1979. 141 l.

Surányi László: A Magyarországi Tanácsköztársaság bélyegkiadásainak és a Vörös Hadsereg tábori postájának története. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978. 150 l.

Sz. Debreczeni Kornélia: Magyar írói álnév lexikon. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 1992. 688 l.

Szabó Ágnes: Landler Jenő. Akadémiai Kiadó, Bp. 1974. 263 l. /Életek és korok/

Szakály Sándor: A Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tisztikara. = Sz. S.: Hadsereg, politika, társadalom. Lánchid, Bp. 1991. 20-26. l.

Szalai Anna: Koszorucsata. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1973. 333 l.

Szapannos Balázs: A Petőfi-kép változásai. = Könyvtáros, 1973. 4. sz. 225-229. l.

Székely György: A Dózsa-hagyomány Ady Endre korában. = Árkádia. Szerk. Dankó Imre. Debrecen, 1978. 184-189. l.

Szücs Jenő: A nemzet historikuma és a történetszemlélet nemzeti látószöge. Hozzászólás egy vitához. = Sz. J.: Nemzet és történelem. Tanulmányok. Gondolat, Bp. 1984. 11-188. l. /Társadalomtudományi könyvtár/

Tamás Anna: Petőfi képe kétféle harci zászlón. = Irodalomtörténet, 1980. 1. sz. 159-169. l.

Tamás Anna: Vita a századfordulón Petőfi és a szocializmus kapcsolatáról. = Petőfi-mozaik. Szerk. Paál Rózsa, Weber Antal. Tankönyvkiadó, Bp. 1975. 187-198. l.

Taylor, Richard: Agitation, Propaganda and the Cinema: the Search for New Solutions, 1917-21. = Art, Society, Revolution. Russia 1917-1921. Ed. Nils Åke Nilsson. Almqvist och Wiksell, Stockholm, 1980. 237-263. l. /Stockholm Studies in Russian Literature 11./

Timár Ede: Igaz eszmék erejével... A magyar kommunista sajtó a Szovjetunióban 1917-1945. MUOSZ, Bp. 1976. 288 l. /A magyar sajtó kiskönyvtára 16./

Tiszay Andor: Lenin első ábrázolásai a magyar sajtóban. = Magyar Könyvszemle, 1970. 1-2. sz. 34-44. l.

Tumarkin, Nina: Lenin lives! The Lenin Cult in Soviet Russia. Harvard University Press, Cambridge /Mass./, London, 1983. 315 l.

Umanskij, Konstantin: Neue Kunst in Russland, 1914-1919. Kiepenheuer-Goltz, Potsdam, München, 1920. VI, 72 l., 16 t.

Unger Máttyás: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. Tankönyvkiadó, Bp. 1976. 340 l.

Vadász Sándor: Emberek és eszmék a francia forradalomban 1789-1799. Gondolat, Bp. 1989. 286 l.

Vágvölgyi Tibor: A magyar jakobinusok köztársasági mozgalma. Kossuth Kiadó, Bp. 1968. 210 l., 8 t. /Népszerű történelem/

Varga Lajos: Garami Ernő. Politikai életrajz. Napvilág Kiadó, Bp. 1996. 391 l.

Varga Lajos: Pogány József a Magyarországi Szociáldemokrata Pártban. = Párttörténeti Közlemények, 1987. 1. sz. 47-77. l.

Varga Zoltán: A Széchenyi-ábrázolás fő irányai a magyar történetírásban /1851-1918/. Akadémiai Kiadó, Bp. 1963. 374 l. /Tudománytörténeti tanulmányok III./

Voigt Vilmos: Éljen és virágozzék... /A budapesti május elsejéről/. = Budapesti Negyed, 1994. 1. sz. 166-186. l.

Vörös Károly: A Rakpiactól a Roosevelti térig. = Műemlékvédelem, 1977. 1. sz. 1-14. l.

Felhasznált levéltári és fényképtári anyagok

Magyar Országos Levéltár:

- A Közoktatásügyi Népbiztosság iratai;
- A budapesti kir. főügyész jelentése az ezredéves emlékmű szobrainak megrongálása, illetőleg megsemmisítése miatt az un. kulturdirektórium tagjai ellen folyamatba tett bűnügyben /1921. 01. 26./.

Budapest Főváros Levéltára:

- A Budapesti Forradelmi Központi Munkás- és Katonatanács jegyzőkönyvei;
- Bogár Ignác irathagyatéka;
- Budapest Székesfőváros Tanácsának iratanyagai /1919./.

Politikatörténeti Intézet Archivuma:

- Bokros Ferenc visszaemlékezései;
- Bresztovszky Ede iratanyagai;
- Révay József iratanyagai;
- Révész Mihály iratanyagai;
- A Népszava és a Vörös Ujság tanácsköztársasági iratanyagai.

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára:

- Fraknói Vilmos hagyatéka;
- Révai József: Szabó Ervin szerepe a munkásmozgalomban. /Előadás, 1919. 06. 17./;
- Révay József: Pályám emlékezete.

Magyar Nemzeti Múzeum Fényképtára:

- Fotók az 1919. 05. 01. alkalmából feldiszitett Budapestről.

Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Fényképgyűjteménye:

- Fotók Budapestről a Tanácsköztársaság idején.

Történelmi személyiségek méltatása a Népszava-naptárakban /1896-1919/

Jelmagyarázat: x : az adott évben az illetőt születési és/halálozási dátumának említésével méltatták a Népszava-naptárban

2. táblázat
Történelmi személyiségek ábrázolása a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos
jellegű anyagaiban. Összesítés.

Méltatási mód Történelmi sz.	Önálló kiadványt jelentettek meg róla	Önálló i-rás méltatta hivatalos lapban	Méltatás a hivatalos tört. tananyagban	Elnevezés róla /hely, intézmény stb.	Emlékművének felállítása, Ob. Ol.	Emléktáblával/képpel méltatás	Bélyegen való megörökítés	A Bp. Munkást. diszelnőkévé választják	Összesítés: K: kategóriák száma M: méltatások száma
Dózsa György			1	1	1		1		K: 4 M: 4
Friedrich Engels	2			2	2	1	1		K: 5 M: 8
Eötvös Loránd		7							K: 1 M: 7
Frankel Leó	1	5		1		1			K: 4 M: 8
Ladvánszky József		2							K: 1 M: 2
Ferdinand Lassalle			1	1	1				K: 3 M: 3
V. I. Lenin		1		2	5			1	K: 4 M: 9
Karl Liebknecht				1	2				K: 2 M: 3
Rosa Luxemburg		3		1					K: 2 M: 4
Martino-vics Ignác		1		1	1		1		K: 4 M: 4
Karl Marx	4	11		4	3	2	1		K: 6 M: 25
Petőfi Sándor		2		1	1		1		K: 4 M: 5
Leo Rothziegel		2							K: 1 M: 2
Szabó Ervin		2		1	2	1			K: 4 M: 6
L. D. Trockij		2		1				1	K: 3 M: 4

Összes méltatás: 94

Megjegyzések a 2. táblázathoz:

1. A táblázatba nem vettem fel azokat a történelmi személyiségeket, akikről csak 1 ízben emlékeztek meg, vagy ha több szöveg egy szöveg különböző nyelvekre történt forgatása volt /ha azonban e szövegeket különböző méltatások vezették be: már külön-külön számoltam őket/; nem vettem külön figyelembe a lenínvárosi posta-átnevezéseket sem, mivel ezek a település átnevezésének szükségszerű következményei voltak.
2. Csak azokat a méltatásokat vettem itt figyelembe, amelyek ténylegesen meg is valósultak.